

Rēzeknes Augstskola
Ekonomikas fakultāte
Reģionālistikas zinātniskais institūts

Latgales Tautsaimniecības pētījumi

Sociālo zinātņu žurnāls

Latgale National Economy research

Journal of Social Sciences

Nr. 1(3)

Rēzekne

2011

Latgales Tautsaimniecības pētījumi. Sociālo zinātņu žurnāls Nr. 1(3)
Rēzeknē: RA Izdevniecība, 2011. – 268 lpp.
Tirāža 100 eks.

Redakcijas kolēģija/ Editorial Board

Gintautas Bužinskas, Utenas koledža, Lietuva/ *Utena University of Applied Science, Lithuania*

Zuzana Hajduova, Bratislavas Ekonomikas Universitāte, Slovākija/ *University of Economics in Bratislava, Slovakia*

Mart Sõrg, *Emer.*, Tartu Universitāte, Igaunija/ *Emer., University of Tartu, Estonia*

Aleksandra Stecjun, Budžeta un valsts kases akadēmija, Maskava, Krievija/ *The Budget and Treasury Academy of the Ministry of Finance of the Russian Federation, Moscow, Russia*

Tālis Freimanis, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Raivis Kakānis, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Rita Liepiņa, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Iveta Mietule, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Irēna Silineviča, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Leonārs Svarinskis, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Oļegs Užga-Rebrovs, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Galvenais redaktors/ Editor – in - chief

Biruta Garanča, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Redaktors/ Executive editor

Einārs Ulnicāns, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Angļu valodas korektors/ English language proofreader

Viktorija Pokule, Rēzeknes Augstskola, Latvija/ *Rezekne Higher Education Institution, Latvia*

Visi krājumā ievietotie raksti recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Žurnāls ir iekļauts *Index Copernicus* zinātnisko izdevumu datu bāzē/ *The journal is included in the database of Index Copernicus scientific publications*

Adrese/ Address

Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskais institūts/ *Rezekne Higher Education Institution, Scientific Institute for Regional Studies*

Atbrīvošanas aleja 90

Rēzekne, LV 4601, Latvija/ *Latvia*

Priekšvārds

Nāk klajā trešais žurnāla „Latgales Tautsaimniecības pētījumi” numurs. Lielākā daļa rakstu ir veltīti Latgales problēmām.

Latgales atpalcība no Latvijas vidējā līmeņa turpinās. Kapitāla pieauguma tempi Latgalē ir zemāki nekā Latvijā, bezdarbs ievērojami lielāks nekā citos Latvijas reģionos. Krīze reģiona iedzīvotājus skāra un turpina skart smagāk nekā vidēji Latvijas iedzīvotājus. Līdz ar to Latgales tautsaimniecības pētījumu loma un nozīmīgums arvien palielinās. Katrs aspekts, kādā tiek veikti Latgales tautsaimniecības pētījumi, ir svarīgs „ķieģelītis” kopējās izpratnes veidošanā par reģiona atpalcības cēloņiem un pasākumiem tās pārvarēšanā.

Kaut gan žurnāla pamatievirze ir materiālo procesu pētījumu rezultātu atspoguļošana, tomēr kā pirmo jāatzīmē L. Amantovas-Salmanes rakstu, kas liek mums visiem atkal un atkal pārdomāt par garīgā nozīmi mūsu dzīvē, t.sk. ekonomisko lēmumu pieņemšanas procesā. Autore savā rakstā secina, ka mūsdienu reģionālajā ekonomikā ir vieta ētiskiem jautājumiem, jo nevienmērīga teritoriju attīstība un ar to saistītā ierobežoto resursu pārdale ir ētiski politisku lēmumu sekas. Var tikai pievienoties rakstā teiktajam, ka pieņemot ekonomiskus lēmumus, jāvadās no godīguma, taisnīguma, sociālās vienlīdzības, seku apzināšanās un atbildības.

Vairāki raksti saistīti ar Latgales komercdarbības rezultātu, reģiona pievilcības un dzīves kvalitātes analīzi, kā arī valdības veicamajiem pasākumiem, īpaši mikro un mazo komercsabiedrību attīstības veicināšanā. T. Freimanis un B. Garanča savā rakstā secina, ka tieši mikro, kā arī mazo komercsabiedrību finansiālais stāvoklis 2009. g. bija kritisks un to tālākās attīstības perspektīvas bez īpašiem valdības pasākumiem ir apdraudētas, pie tam Latgalē lielākā mērā nekā Latvijā kopumā. Nepieciešams attīstīt visu lielumu grupu komercsabiedrības. Bez tam, komercsabiedrības Latgalē pēc apgrozījuma ir vidēji gandrīz divas reizes mazākas nekā Latvijā kopumā. Ja tās būtu Latvijas līmenī, Latgales komercsabiedrību finansiālie rādītāji arī būtu Latvijas līmenī. Šajā sakarā daudz kas ir atkarīgs no vadītāja, tā darba pieredzes. I. Silineviča savā rakstā pamato nepieciešamību veikt uzņēmēju apmācību stratēģiskajā vadīšanā. Bezdarba problēmām ir veltīts K. Ivanovas, L. Poišas un E. Ulničāna raksts. Bezdarbnieki neuzsāk uzņēmējdarbību, jo motivējošais spēks ir samazinājies. Viņiem tiek piedāvāts viss – informācija, finansiālais atbalsts un pārējie resursi, kas vērtējams kā pārmērīgs piedāvājums.

Liela nozīme Latgales straujākas attīstības veicināšanā ir vietējām pašvaldībām. Jo tās aktīvāk un kvalitatīvāk darbosies, jo ātrāk Latgale attīstīsies. Vienam no pašvaldību darbības aspektiem – attīstības plānošanas kvalitātei veltīts S. Ežmales raksts. Autore nonāk pie secinājuma, ka

teritorijas attīstības rādītājus ievērojami ietekmē attīstības programmu kvalitāte.

Virkne rakstu žurnālā ir veltīta visas Latvijas tautsaimniecības problēmām, bez kuru risinājuma nav iedomājama arī tālāka Latgales attīstība. Pēdējos gados tik aktuālā budžeta konsolidācijas problēma pētīta L. Kavales rakstā par valsts fiskālās politikas veidošanu ekonomikas ilgspejīgai attīstībai. Nepieciešamību savlaicīgi izstrādāt migrācijas politiku pamato D. Znotiņa savā rakstā par globalizācijas ietekmi uz Latvijas darba tirgu. Ne mazāk aktuāla mūsu valstī ir korupcijas problēma. M. Sprinģis ir aprēķinājis, ka, ja 2007. g. Latvijas korupcijas indekss būtu samazinājies par vienu punktu, tad Latvijas tautsaimniecībā ieplūstu par 10 procentiem lielāks ārvalstu kapitāls.

Tautsaimniecības attīstība nevar notikt atrauti no ekonomikas teorijas attīstības. Žurnālā ievietoti arī teorētiski raksti. I. Mietule un R. Liepiņa pamato nepieciešamību precizēt likviditātes rādītāju aprēķinu. J. Lonska ir apkopojusi ārvalstu pieredzi augstākās izglītības finansēšanā.

Kā jauna tendence žurnāla tematikā ir juridiska rakstura pētījumu rezultātu atspoguļošana. Ekonomikas jautājumu veiksmīga risināšana nav iedomājama bez juridisko jautājumu zināšanām. Īpaši aktuāls ir I. Krampužas raksts par trešo personu tiesisko interešu aizstāvību būvatļaujas darbības laikā.

Redkolēģija cer turpināt žurnāla izdošanu, galveno vērību tajā veltot Latgales tautsaimniecības attīstības problēmām. Nākošo žurnāla numuru plānots izdot 2012. g. 1. pusgadā.

*Dr.oec. **Biruta Garanča,**
žurnāla galvenā redaktore*

SATURS / CONTENTS

<i>Iveta Adijāne.</i> Aizturēto ārzemnieku tiesības un pienākumi/ The rights and duties of the detained persons	7
<i>Liene Amantova-Salmane.</i> Ethical aspects of regional economy/ Reģionālās ekonomikas ētiskie aspekti	18
<i>Iluta Arbidāne, Antra Ķīkule.</i> Vienkāršā ieraksta grāmatvedības sistēmas pielietojuma teorētiskie un praktiskie aspekti/ Theoretical and practical aspects of usage of the single – entry accounting system	30
<i>Sandra Ežmale.</i> Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes un teritorijas attīstības rādītāju kopsakarību izpēte/ Investigation of the interconnection between the quality of development planning documents and territory development indicators in local self-governments of Latgale region	44
<i>Tālis Freimanis, Biruta Garanča.</i> Mikro, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību finanšu problēmas Latgalē/ Financial problems of micro, small, medium and large commercial enterprises in Latgale	60
<i>Irina Gvelesiani.</i> Comparative analysis of terms related to „wills” and „trusts” in Georgian and English languages (According to „The Civil Code of Georgia”, „Common Law” and the Law of the United States of America)/ Ar testamentu un pilnvarošanu saistīto terminu salīdzinošā analīze gruzīnu un angļu valodā(Saskaņā ar Gruzijas Civillikumu, anglosakšu tiesībām un Amerikas Savienoto Valstu tiesībām)	89
<i>Kristīne Ivanova, Liēna Poiša, Einārs Ulnicāns.</i> Darba drošība un uzņēmējdarbības iespējas no bezdarbnieku skatpunkta/ Work safety and business opportunities from the point of view of the unemployed	101
<i>Lūcija Kavale.</i> Valsts fiskālās politikas veidošana ekonomikas ilgtspējīgai attīstībai/ Fiscal state policy for sustainable development	117
<i>Ilga Krampuža.</i> Trešo personu tiesiskās intereses būvatļaujas darbības laikā/ Legal interests of third persons during the validity of the construction permit	134
<i>Lienīte Litavniece, Sandra Ežmale.</i> Pilsētas pievilcība iedzīvotāju vērtējumā – Balvu pilsētas piemērs/ Inhabitants’ evaluation of the town attractiveness – a case study of Balvi town	152
<i>Jeļena Lonska.</i> Augstākās izglītības finansēšanas tendences, iespējas un avoti/ Higher education: funding tendencies, opportunities and sources	168
<i>Līga Mazure.</i> Pacienta rīcībspēja un pacienta gribas izteikuma spēkā esamība/ Patient’s legal capacity and presence of patient’s will expression	181

<i>Iveta Mietule, Iveta Graudiņa.</i> Konceptu „citālais” un „atšķirīgais” interpretācija Latgales reģionā tūristu skatījumā/ Interpretation of concepts „of another kind” and „different” in Latgale region from tourists’ point of view	197
<i>Iveta Mietule, Rita Liepiņa.</i> Bilances posteņu novērtēšanas un atzišanas metodes finanšu grāmatvedībā un to ietekme uz likviditātes rādītājiem/ Methods of balance sheet items evaluation and recognition in financial accounting and their impact on liquidity indicators	204
<i>Irēna Silineviča.</i> Investigation of the role of personnel in management of small enterprises in Latgale region/ Personāla lomas izpēte Latgales reģiona mazo uzņēmumu vadīšanā	216
<i>Māris Springis.</i> Korupcijas ietekmes uz ārvalstu investīciju plūsmām novērtēšana/ Assessment of corruption effect on foreign investment flows	229
<i>Ēvalds Višķers.</i> Veselības aprūpes kā dzīves kvalitātes nodrošinājuma izpēte Latgalē/ Research on health care as a guarantee of life quality in Latgale	242
<i>Daina Znotiņa.</i> Globalizācijas ietekme uz izmaiņām Latvijas darba tirgū/ The impact of globalization on changes in labour market of Latvia	249

AIZTURĒTO ĀRZEMNIEKU TIESĪBAS UN PIENĀKUMI

THE RIGHTS AND DUTIES OF THE DETAINED PERSONS

Iveta ADIJĀNE

Mg. iur., asistente,
Valsts robežsardzes koledža
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 64603695, e-pasts: iveta.adijane@rs.gov.lv

Abstract. *The recent incidents in the EU prove the fact that the problem of prevention of illegal immigration exists and becomes more and more urgent. The number of detained foreigners increases and enrages the whole EU migration policy. However, we cannot speak only about the security of the EU member states, on the other side of the problem there are foreigners, who due to different reasons have broken residence and entry regulations. And the most important here we have to remember about is the human rights of the detained foreigners. It does not matter where and when somebody is, no one can infringe his or her rights, which according to the definite normative acts should be respected and recognised by all control institutions. At the same time foreigners have to respect our laws, which define their duties. Latvia still gets in touch with the problems connected with both applying foreigners' rights and providing fulfilment of duties.*

Keywords: *Foreigner, illegal immigration, State Border Guard, detention, rights, duties.*

Ievads

Latvija pēc pievienošanās Eiropas Savienībai (ES) un Šengenas līgumam saskārās ar jauniem uzdevumiem, kas saistīti ar visas ES un Šengenas dalībvalstu telpas drošību. Tas viennozīmīgi visiem ar valsts migrācijas procesu un robežas drošības kontroli saistītajiem dienestiem radīja papildus pienākumus, kā arī lielāku atbildību par ES ārējo robežu drošības garantēšanu. Latvijai, pierādot savu partnerības līdzvērtīgumu visu veidu migrācijas un robežkontroles jomās, jāievēro visi ārējās robežas kontroles, imigrācijas un patvēruma jomu reglamentējošie ES normatīvie akti, kā arī jābūt gatavai uz dialogu ar trešajām valstīm ES kopējo mērķu sasniegšanai. Savukārt, lai varētu saglabāt, nostiprināt un attīstīt jau esošās migrācijas sistēmas, ir jānovērš nelegālā imigrācija, kas šobrīd ar jaunu vilni plūst uz daudzu acīs iekāroto labklājību sasniegušo ES. Kaut arī Latvija vēl nav to ES valstu vidū, kas īpaši vilinātu nelegālos imigrantus, tomēr to skaits aug, kā arī ir jādomā par šo jautājumu visas ES kontekstā, jo tomēr Latvijai ir ārējās ES robežas un tās nedrīkst būt vilinošas nelegālajiem imigrantiem. Tieši saistībā ar nelegālās imigrācijas jautājumu ir jārunā par aizturētajiem ārzemniekiem, uzmanību vēršot tieši uz ārzemniekiem, kas aizturēti nevis par administratīvajiem pārkāpumiem, bet par nelegālu robežas šķērsošanu vai nelegālu uzturēšanos Latvijas Republikā. Šajā rakstā autore grib vērst

uzmanību uz jautājumu par šo cilvēku tiesībām. Pārsvarā pret jebkura veida likumpārkāpējiem ir naidīga attieksme, īpaši, ja tie ir nelegālie ieceļotāji, kas rada haosu gan sadzīvē, gan darba tirgū, izpelnoties neiecietību no Latvijas valsts piederīgajiem. Tomēr nekad nedrīkst aizmirst, ka viņi arī ir cilvēki, kam ir tiesības uz elementārām lietām un neviens nedrīkst izturēties pret šiem aizturētajiem ārzemniekiem citādi kā tas noteikts gan starptautiskajos, gan nacionālajos tiesību aktos. Protams, nav jāieslīgst galējībās, radot vēl labvēlīgākus apstākļus nelegālās imigrācijas uzplaukumam. Tieši tāpēc ir noteikti arī pienākumi, kas aizturētajiem ārzemniekiem ir jāievēro. Lai arī Latvijas tiesiskais regulējums šajā jautājumā ir piemērots starptautiskajām tiesību normām, tomēr joprojām ir palikuši jautājumi, kas nav līdz galam atrisināti un rada problēmas gan aizturēto ārzemnieku tiesību praktiskajā piemērošanā, gan tiem noteikto pienākumu izpildē. Par šiem jautājumiem ir jārunā un, ņemot vērā situāciju visā ES, jārisina pēc iespējas ātrāk.

Raksta mērķis ir izpētīt aizturēto ārzemnieku tiesību un pienākumu tiesisko regulējumu Latvijas Republikā, tā atbilstību vispārējām cilvēktiesībām, kā arī vērst uzmanību uz negatīvajām iezīmēm, kas skar aizturēto ārzemnieku tiesiskajā regulējumā noteikto tiesību un pienākumu praktiskās piemērošanas problēmas.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, ir uzstādīti šādi uzdevumi:

- 1) Izpētīt un analizēt starptautiskās un Latvijas Republikas tiesību normas par aizturēto ārzemnieku tiesībām un pienākumiem Latvijas Republikā;
- 2) Konstatēt problēmas saistībā ar aizturēto ārzemnieku tiesību un pienākumu praktisko realizāciju

Savā rakstā autore izmantojusi aprakstošo, salīdzināšanas, kā arī analīzes un sintēzes metodes, lai noteiktu problēmjautājumus un to elementus un sintezētu kopsakarības.

Aizturēto ārzemnieku tiesības

Viens no svarīgākajiem Latvijas Republikas tiesību aktiem, kas skar ārzemniekus, ir Imigrācijas likums. Imigrācijas likuma mērķis ir noteikt ārzemnieku ieceļošanas, uzturēšanās, tranzīta, izceļošanas un aizturēšanas kārtību, kā arī kārtību, kādā ārzemniekus tur apsardzībā Latvijas Republikā un izraida no tās, lai nodrošinātu starptautiskajām tiesību normām un Latvijas valsts interesēm atbilstošas migrācijas politikas īstenošanu (3.). Lai laika gaitā pilnveidotu šo tik svarīgo normatīvo aktu un tas pilnībā atbilstu ES prasībām un pēdējiem kopējās migrācijas politikas virzieniem, notiek nepārtraukta likuma pilnveidošana, veicot tajā grozījumus.

Ārzemnieku, kas pārkāpuši Imigrācijas likumā noteikto ārzemnieku ieceļošanas un uzturēšanās kārtību, aizturēšanu veic Latvijas Republikas

Valsts robežsardzes (VRS) amatpersonas, pamatojoties uz Imigrācijas likumu.

Robežsardze ir bruņota, un tās funkcijas ir valsts robežas neaizskaramības nodrošināšana un nelegālās migrācijas novēršana. Tātad VRS ar tās rīcībā esošiem līdzekļiem nodrošina tiesiskās kārtības uzturēšanu, personas tiesību un likumīgo interešu aizsardzību, kā arī normatīvo aktu ievērošanu imigrācijas jomā Latvijas Republikā (4.). Tā ir valsts institūcija, kas ir tiesīga izmantot valstisko piespiešanas mehānismu, tas ir, noteikt dažādus piespiedu mehānismus un represīvus līdzekļus, kas vērsti pret jebkāda veida pārkāpumiem, kas saistīti ar nelegālo imigrāciju.

Robežsardzes darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, atklātumu, vienādību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību. Robežsardze aizsargā personu tiesības un likumīgās intereses neatkarīgi no to pilsonības, sociālā, mantiskā un cita stāvokļa, rases un nacionālās piederības, dzimuma, vecuma, izglītības un valodas, attieksmes pret reliģiju, politiskās un citas pārliecības (4.). Tātad skaidri redzams, ka visi ārzemnieki bauda vienādas tiesības un pat aizturēšanas gadījumā viņiem nav jābaidās par savu drošību. D. Taskovska vienā no savām publikācijām analizē vienu no vissvarīgākajiem pamata vispārējiem tiesību principiem – nediskriminācijas principu ES tiesību aktos (8.). Professore pievērš uzmanību tam, ka vispārējie tiesību principi ir svarīgs avots mūsdienu Eiropas likumdošanas tiesiskajā kultūrā, kas nosaka kopīgas un relatīvi pastāvīgas vērtības, kā arī sniedz aktīvu juridisko ieguldījumu tiesību attīstībā.

Viennozīmīgi, ka jebkuras personas aizturēšana, tātad tās brīvības ierobežošana, ir pilnīgi nepieļaujama. Apvienoto Nāciju organizācijas (ANO) Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 9. pantā noteikts, ka nevienu nedrīkst patvaļīgi arestēt, aizturēt vai pakļaut izraidīšanai (5.). Tomēr jāsaprot, ka mūsu pasaule vēl nebūt nav ideāla, līdz ar to ir jāparedz gadījumi, kad mēs pieļaujam ierobežot cilvēku, to aizturēt. Šie nosacījumi paredzēti Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības Konvencijas 5. pantā un balstās uz nepārtrauktu norādi par likumības principa ievērošanu. Arī mūsu valsts pamatlikuma Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļas „Cilvēka pamattiesības” 94. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu (1.). Tāpat Latvijas Republikas Satversmē tiek uzsvērts spīdzināšanas vai cieņu pazemojošas izturēšanās kategorisks aizliegums neatkarīgi no tā pavalstniecības, tāda izturēšanās nav pieļaujama ne pret vienu cilvēku. A. Kley kā vienu no svarīgākajiem vispārējiem tiesību principiem uzsver cilvēka cieņu. Cilvēka cieņa – šis tiesību princips mūsdienās tiek skandēts ik uz soļa gan saistībā ar ētiku, morāli, gan medicīnu, gan tieslietās. Tas ir iekļauts arī ANO statūtu preambulā. Cilvēka cieņa ir pamattiesība pati par sevi, kodols, pamats citām pamattiesībām (7.).

Visās jomās īpaši jāievēro cilvēka cieņa. Robežsardze saskaras ar daudziem personu pārbaudes, aizturēšanas, arī izraidīšanas gadījumiem. Juridiskās un politiskās problēmas bieži saistītas ar cilvēka cieņu.

Ideāli būtu, ja tiesībsargājošās iestādes varētu sasniegt savas darbības mērķus vispār nelietojot spēku. Bieži vien to var panākt ar pārliecināšanu. Spēks jālieto tikai tādā mērā, kas ir samērojams ar attiecīgās problēmas atrisināšanu. Tam jāpievērš vislielākā uzmanība visu līmeņu amatpersonu profesionālajā sagatavošanā, jo zināšanu trūkums un bailes, kas bieži vien rodas no pieredzes trūkuma, var novest pie pārmērīgas spēka lietošanas (6.).

Ja jau tomēr ir bijis likumīgs pamats cilvēku aizturēt, nepieciešams ievērot Latvijas Republikas Satversmē noteiktās pamatprasības uz tiesību minimumu:

- 1) tikt nekavējoties informētam, viņam saprotamā valodā un detalizēti, par viņam izvirzīto apsūdzības raksturu un iemeslu;
- 2) uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību;
- 3) aizstāvēt sevi pašam vai saņemt paša izvēlētu juridisku palīdzību, vai, ja trūkst līdzekļu, lai segtu izdevumus par šo juridisko palīdzību, saņemt to par velti, ja tas nepieciešams taisnīguma interesēs;
- 4) uz bezmaksas tulka pakalpojumiem, ja viņš nesaprot tiesā lietoto valodu vai nerunā tajā (2.).

Satversme paredz, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

Robežsardzes likums strikti nosaka, ka Robežsardze dod iespēju aizturētajām personām realizēt tiesības uz tiesisko aizsardzību (4.).

Kā jau iepriekš tika minēts, Imigrācijas likums ir viens no galvenajiem likumdošanas aktiem, kas reglamentē migrācijas procesu Latvijā, tajā skaitā arī ārzemnieka aizturēšanas pamatojumu un procesuālo kārtību. Valsts robežsardzes amatpersonai ir tiesības aizturēt ārzemnieku, izņemot nepilngadīgu ārzemnieku, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu (3.). Attiecībā uz nepilngadīgajiem Valsts robežsardzes darbības virzītas šo nepilngadīgo tiesību aizsardzībai, kā arī tiek nekavējoties sniegta informācija par nepilngadīga ārzemnieka aizturēšanu gan Valsts policijai, gan Ārlietu Ministrijas Konsulārajam departamentam, lai tiktu uzsākta nepilngadīgā likumīgo pārstāvju apzināšana un informēšana par notikušo aizturēšanas faktu. Protams, tiek informētas bāriņtiesas, kas pārstāv nepilngadīgā intereses Latvijas teritorijā. Latvijas Republikā Valsts robežsardzes kompetencē ir aizturēt ārzemnieku tikai tajos gadījumos, kas saistīti ar ārzemnieka iecelšanas vai uzturēšanās nosacījumu pārkāpumiem, kā arī, lai veiktu izraidīšanas procedūru, neatkarīgi no tā, kura no valsts institūcijām (Valsts robežsardze, Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (PMLP), tiesa) pieņēmusi lēmumu par izraidīšanu. Šajos gadījumos aizturēšanas termiņš ir

10 diennaktis. Ārzemniekam lēmumu par aizturēšanu ir tiesības pārsūdzēt tiesā. Pieteikuma iesniegšana tiesai neaptur lēmuma darbību (3.). Te praktiski ārzemniekam varētu rasties problēmas ar pārsūdzēšanas iespēju, jo ne jau visi ārzemnieki ir spējīgi izprast tiesisko kārtību svešā valstī un ne jau visi ir tik izglītoti, lai noformētu un iesniegtu savu prasību tiesā, bet juridisko palīdzību ārzemniekiem ir tiesības saņemt tikai par saviem līdzekļiem.

No imigrācijas likuma izriet, ka ārzemnieka aizturēšana ir Valsts robežsardzes amatpersonu tiesība, nevis pienākums un, ja aizturēšanas brīdī pastāv Imigrācijas likuma 51. panta vismaz viens aizturēšanas pamats, Valsts robežsardzes amatpersonām ir rūpīgi jāizvērtē aizturēšanas nepieciešamība, apsverot tās lietderību, lai nepārkāptu sev piešķirtās tiesības un ievērotu personu brīvības ierobežošanas nosacījumus.

Problemātisks ir arī Imigrācijas likumā noteiktais ārzemnieka maksimālais aizturēšanas termiņš, kas ir 20 mēneši. Joprojām nav skaidrs, kā rīkoties, ja ir iestājušies likumā paredzētie 20 mēneši, bet dažādu iemeslu dēļ ārzemniekam noteikto piespiedu izraidīšanu nav bijis iespējams veikt. Lai arī kāds būtu noteikts šis termiņš, problēma ir tā, ka ne Imigrācijas likums, ne arī citi normatīvie akti neparedz to, kas notiek ar ārzemnieku, kurš tiek atbrīvots, pamatojoties uz aizturēšanas termiņa beigām. Pēc LR administratīvās likumdošanas aktiem persona bez personu apliecinošiem dokumentiem nav tiesīga strādāt un neviens darba devējs nav tiesīgs viņu pieņemt darbā, kā arī ārzemnieku, kurš uzturas nelikumīgi Latvijā, nodrošināt ar dzīves vietu. Ārzemniekam pēc atbrīvošanas joprojām nav tiesiska pamata uzturēties valstī un diemžēl, ne tiesa, kas lemj par ārzemnieka aizturēšanu, ne PMLP, kuras kompetencē ir lemt par ārzemnieka tiesībām uzturēties valstī, vēl jo vairāk, kad šī iestāde jau ir pieņēmusi lēmumu par ārzemnieka izraidīšanu piespiedu kārtā, tādējādi jau veicot objektīvu vērtējumu ārzemnieka lietā par viņa uzturēšanās tiesiskumu, neuzliek par pienākumu pārskatīt lēmumu par izraidīšanu. Tāpat netiek paredzēts nekāds pat pagaidu tiesiskais statuss, līdz ar to tiek pārkāptas ārzemnieka cilvēktiesības jau pašos pamatos un veidojas divkosīga situācija: no vienas puses tiek pieņemti labvēlīgāki nosacījumi, tas ir, tiek samazināti aizturēšanas termiņi, it kā balstoties uz vispārējiem cilvēku tiesību principiem, bet no otras puses šī samazinātā aizturēšanas termiņa rezultāta, ārzemnieks no aizturēšanas vietas tiek atbrīvots un atrodas valstī, kas nav viņa mītnes zeme, kurā joprojām nav tiesību uzturēties, tādējādi liedzot pašus vispārīgākos cilvēktiesību principus uz cilvēka cienīgu dzīvi, t.i. nodrošināties ar visminimālāko – ēdienu, medicīnas aprūpi, sociālām garantijām, iespējām strādāt utt.

Imigrācijas likums nosaka, ka, persona no aizturēšanas centra ir jāatbrīvo, taču tiesiskais statuss Latvijā ārzemniekam paliek neskaidrs. Līdz

ar to ir jāmeklē varianti, tiesiski risinājumi, lai atrisinātu šo problēmu. Viens no variantiem būtu ārzemnieka iespēja legalizēties, kā arī tiktu reglamentēts to ārzemnieku legalizācijas process, kuras ilgstoši nevar izraidīt no Latvijas. Nepieciešams paredzēt likumā atbrīvotā ārzemnieka uzraudzības procesu, pastāvot iespējai, ka personas lietā var parādīties jauni fakti, kas ļautu paātrināt legalizāciju Latvijā vai, gluži otrādi, sekmētu personas izraidīšanu no valsts. Risinājums būtu arī pēdējā laikā Eiropas Savienībā arvien vairāk apspriestais jautājums – ārzemnieku labprātīgā atgriešanās savās mītnes zemēs. Šajā gadījumā lielākā problēma ir finanses, bet to varētu risināt ar laiku paredzot līdzekļus, kā arī iesaistot dažādas valstiskās un nevalstiskās organizācijas. Protams, lai ārzemnieks reāli spētu labprātīgi atgriezties, ir jāpagarina šis termiņš. Par šo jautājumu tiek spriests un meklēti iespējamie varianti Eiropas Savienības institūciju līmenī.

Praktiski ir ļoti aktuāls jautājums par Imigrācijas likuma 56. pantā noteiktajām ārzemnieka tiesībām: „Aizturētajam ir tiesības savu likumīgo interešu aizstāvībai pārsūdzēt aizturēšanu rajona (pilsētas) tiesā, sazināties ar savas valsts konsulāro iestādi un saņemt juridisko palīdzību. Ar šīm tiesībām ārzemnieku iepazīstina aizturēšanas brīdī.” (3.) Ir sarežģīti ievērot aizturētā ārzemnieka tiesības par viņa tiesību izskaidrošanu tam saprotamā valodā jau aizturēšanas brīdī. Reāli tas iespējams, ja ārzemnieks pārvalda kādu no izplatītākajām valodām, bet ja ārzemnieka saziņas valoda ir retāk sastopama Latvijā, var paiet ilgāks laika posms, lai atrastu tulku, līdz ar to situācija veidojas šādi – likumā šīs tiesības ir paredzētas, bet praktiski var pastāvēt situācijas, kad likuma prasības nav izpildāmas. Protams, nepārtraukti tiek runāts par robežsargu apmācībām un tas arī tiek darīts, bet nav iespējams iemācīt robežsargiem visas pasaules valodas.

Aizturēto ārzemnieku tiesības tiek noteiktas jau no aizturēšanas brīža. Šajā momentā svarīgi ievērot tiesības, kas attiecas uz primāro Valsts robežsardzes amatpersonu rīcību attiecībā uz aizturētā ārzemnieka apskati. Veicot apskati aizturētajam ārzemniekam, atbildīgās institūcijas amatpersonām ir jāievēro noteiktas prasības. Viena no svarīgākajām prasībām ir – ārzemnieka apskati drīkst veikt tikai tā amatpersona, kas ir viena dzimuma ar aizturēto. Šajā gadījumā izņēmumi būtu nepieļaujami. Aizturētā ārzemnieka tiesības ir arī piedalīties savu mantu apskates laikā. Tikai neatliekamajos gadījumos mantas var apskatīt divu pieaicināto klātbūtnē bez aizturētā ārzemnieka.

Ievietojot aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centrā vai speciāli aprīkotā vietā, jāņem vērā apstākļi, ka aizturētais ārzemnieks, ja tas aizturēts Imigrācijas likuma kārtībā, nekādā gadījumā nedrīkst tikt ievietots kopā ar kriminālprocesuālā kārtībā aizturētām vai apcietinātām personām (3.). Izvietojot aizturētos ārzemniekus, tiek ņemti vērā arī apstākļi, kas nodrošinātu aizturētajam ārzemniekam izmitināšanas vietā drošību, gan

psiholoģisko, gan fizisko. Nedrīkst kopā izvietot dažādu dzimumu personas un nepilngadīgos, tai pašā laikā tas pieļaujams, ja runa iet par ģimeni un ārzemnieks pats to vēlas, šai gadījumā ievērojot ārzemnieka tiesības uz ģimenes vienotību.

Imigrācijas likumā sīkāk noteiktas ārzemnieka tiesības, atrodoties izmitināšanas centrā, kas balstās uz Latvijas Republikas Satversmē un starptautiskajos cilvēktiesību aktos noteiktajiem vispārējiem principiem. Aizturētajam ārzemniekam izmitināšanas centrā ir tiesības sazināties ar savas valsts konsulāro iestādi, informēt ģimeni par savu atrašanās vietu, par saviem līdzekļiem saņemt juridisko palīdzību, satikties ar ģimeni, starptautisko un nevalstisko cilvēktiesību organizāciju pārstāvjiem, iesniegt sūdzības un iesniegumus, saņemt uzturu un materiālo nodrošinājumu sadzīves vajadzībām, saņemt neatliekamo medicīnisko palīdzību, kā arī garantētos veselības aprūpes pakalpojumus, par saviem līdzekļiem saņemt veselības aprūpes pakalpojumus un medikamentus, ko izrakstījusi ārstniecības persona, kā arī tiesības, kas skar ārzemnieka nodrošinājumu.

Aizturēto ārzemnieku pienākumi

Protams, tiesības ir svarīgas un tām tiek pievērsta īpaša uzmanība visās jomās, kas skar personu dzīvību un brīvību. Lielākā problēma rodas, kad tiek uzsvērtas tiesības, bet netiek runāts par pienākumiem. Arī attiecībā uz aizturētajiem ārzemniekiem nedrīkst domāt tikai par viņu tiesībām, ir jāsamēro visi riska faktori un jāizsver, cik tālu var iet šajās tiesībās un kā likt ārzemniekam pildīt likumīgās prasības. Galvenais uzsvars Latvijas Republikas normatīvajos aktos tiek likts uz ārzemnieka pienākumu sadarboties. Aizturētajam ir pienākums sadarboties ar Valsts robežsardzi un Valsts policiju savas identitātes noskaidrošanā (3.). Bez ārzemnieka iniciatīvas rodas lielas problēmas viņa identificēšanā, līdz ar to problēmas rodas ar aizturēšanas un izraidīšanas termiņu ievērošanu. Daudzi aizturētie ārzemnieki ir ieinteresēti pēc iespējas ilgāk slēpt savu identitāti un uzturēties mūsu valstī, nevis tikt izraidīti. Aizturētajam ārzemniekam izmitināšanas centrā ir pienākums pakļauties Valsts robežsardzes amatpersonu likumīgajām prasībām, tajā skaitā nepieciešamajām veselības pārbaudēm, ievērot izmitināšanas centra iekšējās kārtības noteikumus, saudzīgi izturēties pret izmitināšanas centra īpašumu, uzturēt kārtību uzturēšanās telpās un koplietošanas telpās, kā arī ievērot personisko higiēnu (3.). Attiecībā uz pienākumu saudzīgi izturēties pret izmitināšanas centra īpašumu joprojām neatrisināts ir jautājums, kādā veidā no ārzemnieka var piedzīt kompensāciju, ja viņš, neievērojot savus pienākumus, ir nodarījis materiālo kaitējumu izmitināšanas centram, kā lai liek viņam ievērot šo likumā noteikto pienākumu, ja ārzemnieks zina, ka reālas iespējas nav no

viņa piedzīt atlīdzību. Tā pati problēma joprojām pastāv izraidīšanas izdevumu atmaksas kārtības procedūrā, kas tāpat joprojām nav atrisināta.

Secinājumi un priekšlikumi

Ārzemnieku, kas pārkāpuši tiesību normās noteikto ārzemnieku iecelšanas un uzturēšanās kārtību, aizturēšanu Latvijā veic Latvijas Republikas Valsts robežsardzes amatpersonas, pamatojoties uz Imigrācijas likumu. Aizturētā ārzemnieka tiesības un tiesību ierobežojumus nosaka Latvijas Republikas Satversme, starptautiskie līgumi, Imigrācijas likums un citi cilvēktiesības regulējošie normatīvie akti.

Aizturēto ārzemnieku cilvēktiesības Latvijā tiek ievērotas atbilstoši starptautiskajām prasībām. Arī likumdošanas jomā šajā jautājumā pārsvarā ir noregulētas visas ar aizturētā ārzemnieka tiesībām un pienākumiem saistītās jomas: gan pārsūdzēšanas kārtība, gan izmitināšanas un sociālo garantiju minimuma jautājums.

Problēmas pārsvarā rodas aizturēto ārzemnieku tiesību piemērošanā vai pienākumu izpildes nodrošināšanā. Aktuālākās problēmas saistās ar aizturēšanas termiņu, kuram beidzoties, tiek ievērotas tiesību normās noteiktās ārzemnieka tiesības uz atbrīvošanu, tai pašā laikā pilnīgi nenodrošinot viņa elementārākās cilvēktiesības uz iespēju nodrošināt sevi ar cilvēka cienīgu dzīvi. Tāpat praktiski ir sarežģīti ievērot aizturētā ārzemnieka tiesības par viņa tiesību izskaidrošanu tam saprotamā valodā jau aizturēšanas brīdī. Reāli tas iespējams, ja ārzemnieks pārvalda kādu no izplatītākajām valodām, bet ja ārzemnieka saziņas valoda ir retāk sastopama Latvijā, var paiet ilgāks laika posms, lai atrastu tulku. Problēmu rada arī apstākļi, kas saistās ar aizturētā ārzemnieka tiesībām uz iespēju izmantot juridisko palīdzību par saviem līdzekļiem. Tātad, situācijās, kad ārzemnieks nav finansiāli spējīgs nodrošināt sev šo juridisko palīdzību, viņam viennozīmīgi var rasties problēmas ar orientēšanos savas lietas materiālos, pārsūdzēšanas kārtības izpratnē un vienkārši ar elementārās sūdzības iesniegšanu.

Runājot par aizturēto ārzemnieku pienākumiem, vislielākās problēmas rada viņu nevēlēšanās sadarboties, jo daudzi ir ieinteresēti pēc iespējas ilgāk slēpt savu identitāti un uzturēties mūsu valstī, nevis tikt izraidīti. Tāpat ir joprojām neatrisināts jautājums, kādā veidā no ārzemnieka var piedzīt kompensāciju, ja viņš neievērojot savus pienākumus ir nodarījis materiālo kaitējumu izmitināšanas centram. Šis jautājums būtu jāskata kopumā ar jautājumu par izraidīšanas izdevumu atmaksas kārtību, kas tāpat joprojām nav atrisināts.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Satversmes Sapulces 1922.g. 15.febr. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1993. Nr.43.
2. *Eiropas Cilvēktiesību konvencija*. 1950.g. 4.nov. [tiešsaiste] [atsauce 15.03.2011.]. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/regional/eck.htm>
3. Imigrācijas likums. LR Saeimas 2002.g. 31.okt. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2002. Nr.169.
4. Robežsardzes likums. LR Saeimas 1997.g. 27.nov. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1997. Nr.329/330.
5. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. 1948.g. 10.dec. [tiešsaiste] [atsauce 15.03.2011.]. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm>
6. ALDERSON, J. (OLDERSANS D.) *Cilvēktiesības un policija*. Rīga: LPA, 2004. 184 lpp.
7. KLEY, A. *Menschenwürde als Rechtsprinzip? Überlegungen zur Rolle der Menschenwürde als Argument in rechtlichen und politischen Verfahren*. Bāzele: Schwabe, 2008, pp 259-289 [tiešsaiste] [atsauce 2010.g. 15.okt.]. Pieejas veids: http://www.rwi.uzh.ch/lehre/forschung/alphabetisch/kley/container/menschenwu_erde_rechtsprinzip.pdf
8. TASKOVSKA, D. *Nediskriminācijas princips ES tiesību aktos* [tiešsaiste] [atsauce 2010.g. 14.sep.]. Pieejas veids: http://www.studiorum.org.mk/ed_archive-en.asp?ID_ed=3
9. <http://eurlex.europa.eu>
10. <http://www.humanrights.lv>
11. <http://www.likumi.lv>

Summary

The issue of illegal immigration was always a sensitive issue and required unanimity on the part of all member states of the European Union in the field of its exploration and management, as well as wider co-operation development between both the European Union member states and third countries. Therefore, the European Union has to limit illegal immigration. In order to solve the problem it is necessary to take active measures, since the number of illegal immigrants increases which causes a number of negative sequences - connection with criminal groups and human trafficking are only some of them. At the same time asylum system is also endangered and competent authorities have difficulty to define real asylum seekers. In order not to be expelled from the country and returned to the native country many economic illegal immigrants ask for asylum when they are detained. In order to decrease illegal immigration it is important, in co-operation with other states, to solve the issue of the return of illegal immigrants on a voluntary basis.

Illegal immigration strengthens the fears on security issues in several European Union states and regions. Thus recent events showed that demonstration and disorder that take place in many South African and Middle East countries cause a new wave of illegal immigration which results into human crisis in several European Union states. Therefore European Union member states should unite their efforts and achieve common opinion in the issues connected with interdiction from illegal entering into European Union, as well as achieve common decision on procedures of return of persons who enter the EU illegally. In order to fight illegal immigration the EU have to develop a common

return policy. It should involve providing voluntary return in forced transportation points, which would be more efficient and humane, although it could cause additional troubles. While sending persons to their native countries, the EU member states should provide observance of legal procedure and respect their human rights as well as the rights to make an appeal. For example, many human rights protective organisations still consider that illegal immigrants do not have enough time to make decision to return. The EU also wants to co-operate with some countries of origin of migrants to align the basis for legal migration in the European Union and make it more persistent.

According to the Immigration law the officials of the State Border Guard of Latvia detain foreigners who break entry and residence procedures described in the Immigration law and try to enter Latvia illegally or use it as a transit state. The rights and restriction of rights of detained persons are defined by the Satversme of the Republic of Latvia, the above mentioned Immigration law and other normative acts which regulate human rights.

At the beginning of March 2011 the Satversme Commission on Human rights and social affairs visited the Accommodation centre "Olaine" for the detained foreigners. During their visit the members of the commission made a conclusion that the human rights of the detained foreigners in Latvia are enforced in accordance with international requirements. The corresponding legislation on the rights of the detained foreigners and duties is also adjusted in many areas – the procedure of making an appeal, issue of accommodation and social guarantees. However, there are still some ambiguities, which cause problems for foreigners regarding their rights and provision of fulfilment of duties. In the author's opinion one of the most urgent problems is connected with the detention dates. When the date of detention comes to an end the right of a foreigner to be discharged is fulfilled, but at the same time his basic human rights to have shelter, food etc. are not fulfilled when a foreigner does not have an opportunity to legalise in Latvia.

Therefore, in cases when it is not possible to expel a foreigner from a country on the basis of procedures described in normative acts and to extend the date of detention, it would be important to foresee further opportunities for a foreigner, and one of the options could be the possibility to legalise.

It is also difficult to enforce foreigner's rights to get necessary explanations in a language which he/she understands on the moment of detention. In reality it is possible only if a foreigner speaks or understands one of the popular and widespread languages, but if a foreigner's language is very rare in Latvia, it requires some time to find an interpreter. As a result, the laws foresee that the foreigners should have the right to get information in the language they understand, but it is not possible to fulfil this particular requirement. Of course, border guards attend language courses, but it is not possible to teach border guards all the languages spoken in the world.

The last issue covered in the article is the right of the detained foreigners to use juridical help at their own expense. In case if a foreigner does not have enough money to pay for juridical help, it can happen that he or she will have problems with understanding the materials of the case, understanding the procedure of making an appeal and some elementary procedures of making a complaint. As a rule it is very difficult even for Latvian citizens to understand the legal procedure and all the procedures which are connected with it. It is obvious that a foreigner, who comes from completely different environment, will hardly ever be able to understand and follow all the procedures. Therefore, in order to enforce all human rights of the detained foreigners, there should be a possibility to provide detained foreigners with juridical help at the expense of the state while they stay in the Republic of Latvia.

As to the foreigners' duties, it should be noted that the biggest problem is caused by their unwillingness to co-operate with authorities. Most of them are interested in concealing their identity and staying in our country for as long period of time as it is possible rather than being expelled from the country. The other issue which has not been settled yet is the procedure of recovering compensation from foreigners. It may happen that he/she does not fulfil his/her duties and causes damage to the accommodation centre. In author's opinion this issue should be considered together with the issue of recovery of expulsion expenses, which has also not been solved yet.

In conclusion it is important to mention a positive fact which proves Latvia's position in the field of human rights. Starting from June 1, 2011 the detained foreigners will be accommodated in the Accommodation centre for the detained foreigners in Daugavpils. The centre has recently been built and its infrastructure will provide the detained foreigners with all the necessary and in legal norms defined rights in household field during the whole period of their detention.

ETHICAL ASPECTS OF REGIONAL ECONOMY

REĢIONĀLĀS EKONOMIKAS ĒTISKIE ASPEKTI

Liene AMANTOVA-SALMANE

Mg.soc.sc., lecturer,
Rezekne Higher Education Institution
Rēzekne, Latvia
Phone: +371 29429895, e-mail: lienea@yahoo.com

Abstract. *In the beginning of economic history, economics as a social science was closely related to ethics and had a moral dimension. The works of Aristotle and Adam Smith show that the science of economics has evolved taking into consideration the ethical stand. However, during the twentieth century, ethics was not considered in the economic analysis, but this situation transformed and ethics became a part of economics. Removing ethics from economics also removes social responsibility and critical awareness. This research analyzes the ethical aspects of regional economy. Regional economy has an ethical dimension because its main goal is to reduce the disparities between regions. There is carried out a brief reference to the relationship between ethics and economy. In the following article there are analysed ethical aspects of regional policy.*

Keywords: *economics, ethics, regional economy.*

Introduction

At the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century economic analysis introduced such concept as efficiency considering maximization of profits and efficiency in allocation of resources as the main objectives. This new concept implied that the ethical base of the economy had lost its importance. More relevance was given to the practical aspect of economy. At the same time the state started taking action to develop and equalise the weak regions of the country and the regional policy become a part of the state economic and social policy.

At the end of the twentieth century the interest in the issue of ethics in economy was converted. Ethics became a part of economics. It meant that ethics could be a part of regional economy and policy, too.

The hypothesis of this paper is – regional economy has ethical aspects. The goal of this paper is to analyze the issue of ethics in regional economy. The objectives of the paper are to analyse the ethical aspect of economy, define the regional policy and find out the aspects of ethics in regional economy.

The following research methods are used: monographic method, analysis, scientific induction and deduction.

Discussion and results

The issue of ethics in economy

At first, before addressing the issue of ethics, there has to be answered the question – what is philosophy? Philosophy can be defined in many ways – the eternal question of existence, love of truth, wisdom, deeply personal world, humanity and human material; the principle of the search and revelation. Philosophy is a conversation with me and others. As French philosopher Rene Descartes aptly noted: “I think therefore I am”. It is just like the way always leads to seek the unknown. Nowadays philosophy is linked to the issue of ethics as well.

Ethics is practical philosophy. It is teaching about habits, customs and seeking a better life. The word ‘ethics’ itself is neutral, it implies neither good nor bad. It is just identifying a particular person or a group of persons in action against the traditional value system. Ethics is a life lesson.

Do ethical issues matter in economics? As it is well known, economics is a social science, and for this reason, it has a moral dimension. Economics deals with society and society deals with limited resources.

At the beginning this research focuses on the relations between economy and ethics. The concept „economy” includes both – economy as a sphere of action and economics as a science. The concept „economic ethics” comprises both – economic and business ethics, also in relation with social and political aspects.

The history of economic thought shows that ethical and moral elements have not always played an important role in the context of the economic analysis, but a range of philosophical perspectives about ethics and economy is offered by the classic writers such as Aristotle, Adam Smith, Immanuel Kant and current scholars such as Amartya Sen, Elizabeth Anderson and Christine Korsgaard.

In the works of Aristotle and Adam Smith economy takes into account the ethical base, the marginal revolution. These authors predicate that economy is a social science and, for this reason, the economic activity cannot be kept out of the society and its moral dimension. In Aristotle’s work as well as in the works of classical economists, ethics is considered to be very important in the analysis of economic behaviour.

At the end of the nineteenth century and beginning of twentieth century, rationality became more and more important in economic studies. But at the end of the past century, this perspective changed, and more attention was paid to the ethical aspect of economy. Considering it, the analysis of core economic problems of the countries could get better.

One example of this new point of view is the work of the Nobel Prize winner Amartya Sen (1999). *On Ethics and Economy* is the analysis of the

economic impoverishment due to excluding ethical components in its analysis. This author also states that there are relevant advantages and improvements in the analysis when economics introduces ethical characteristics in its studies (6.).

Another contemporary author Elizabeth Anderson (2004) investigates the social relations of creditors and debtors what she call as ethics of debt and the ethical assumptions of the economic theory. She describes the history of the ethical and moral dimension of debt from the Biblical time to the latest economic theory schools.

The main function of the economic theory is to explain and evaluate the operations of capitalist economies. To perform this task, its concepts must be able to represent adequately the virtues and vices of capitalism. That is, when these concepts are applied to actual capitalist practices and institutions, they must be able to discriminate between their better and worse features, and enable measurement of the degree to which they satisfy normative requirements. Most critics of the normative framework of economic theory fault it for failing to recognize the vices of capitalism – for example, its inability to evaluate the inequality that capitalism generates. They fail to grasp some ways in which capitalism has advanced freedom and equality. One way was by transforming the social relations of creditors to debtors. This enabled millions of people to obtain credit without having to give up their personal independence or demean themselves in front of their creditors (4.).

However, when economic analysis introduced such concept as efficiency, the main objectives were maximization of profits and efficiency in allocation of the resources. This new concept implied that the ethical base of the economy lost its importance. More relevance was given to the practical aspect of economy. This view was changed just at the end of the twentieth century, and the interest in ethical issues in economy was converted.

However, the renewed interest in ethics actually began after the fall of the Soviet Union in 1991, when it became clear that simply unleashing markets, without first creating a workable system of justice, would fail to create conditions for social development (9.).

Ethics reduces transaction costs and increases productivity. Jonathan B. Wight (9.) predicates that economy plays an important role in trying to improve the society. Normative economics examines the costs and benefits of alternative policies and these alternatives require people to rank their goals, and rankings, in their turn, are determined by ethical values.

Economics – the way we organize and use our resources – determines the kind of civilization we build. It is the bedrock upon which institutions, knowledge systems, technologies, and livelihood practices unfold. Since resources, particularly natural ones, are both critical in ensuring our

livelihoods and are also finite in supply, questions relating to the allocation of these resources are of an inherently ethical nature. In other words, ethics is the soul of economics. Economics without ethics inevitably becomes economics of greed and avarice (7.).

Economics has adopted, like other sciences, a reductionist approach that leave from ethics. Economics has become a base of a materialist civilization of growth fuelled by the money culture. The dominant one is a capital-centred approach to development. Removing ethics from economics also removes social responsibility and critical awareness. Bishan Singh (7.) gives a good parallel – materialism becomes the living culture, money-making – the religion, money – the god, banks – the temples, and economists – the oracles.

Ethics, from an economist's perspective, is a matter of choice. All individuals must make choices in their lives and these choices are made by individuals within the economic enterprise. There are several alternatives from which a choice must be made. It is very important to understand, that choices are not made by businesses, but by individuals.

Businesses are the most significant institutions in the economic structure. Day-to-day decisions made within business structures are what to produce, how to produce and how much to produce. These decisions are not easy. All of these choices are made by individuals. There must be some principles (values) upon which the choices of individuals are made. And if there is a question of values, individuals must have an ethical system upon which choices are made.

Ethical considerations play a significant role in the formulation of economic theories and researches. Science is not value-free. Selections of goals and non-goal oriented ethical frameworks update the issue of public policies. Ethical considerations play a significant role in the choices of the outcomes of economic processes. Economics requires some facts and referral to ethical systems.

Ethics in the regional policy

The history of regional policy is not long. The point of reference of regional development and regional actions, as we understand it nowadays, begun in the 1930s, when the USA and Great Britain started an active state action to develop and equalise the weak regions of the country. Over subsequent years, the regional policy became a prominent part of the widening economic and social policy intervention undertaken by governments.

Regional development policy reflects the need to promote balanced regional development across the national territory, to attract international investments and find solutions to regional problems and mobilisation of

local recourses. The main content of regional policy is territory and territorial development – to equalise the weak regions of the country. Regional development is oriented to balanced and sustainable long-term growth of the territory.

Regional policy is a component of the country's common development policy, which is used to solve socio-economic problems. It is a set of activities and actions, which shall to be implemented to reduce social and economic disparities among regions. Regional policy is generally understood as state intervention into economic and social development in different parts of the state's territory. Regional policy is the means by which governments and international organisations seek to reduce spatial disparities in economic wellbeing.

The Regional Development Law of Latvia defines that regional policy is “the government approach and focussed action of regional development stimulation, through coordination of field development according to the development priorities of separate parts of state territory, and offering straight support for the development of certain parts of the state territory”. But in the European Union documentation regional policy is defined as an instrument of financial solidarity and a powerful force for cohesion and economic integration. Solidarity seeks to bring tangible benefits to citizens and regions that are least well-off. Cohesion underlines the principle that we all benefit from narrowing the gaps of income and wealth between our regions. Regional development policy is tended to increases national revenue by widening the foundation and boundary of development by utilising the resources in the particular region and community through the medium of appropriate methodology.

Every regional policy has at least two aspects – economic and social. Regional policy is a guideline, an actions and behaviours, to decrease differences of socio-economic development among regions. Most frequently, also in Latvia, the key objectives of regional policy are consummation of balanced regional economic development, equalisation of the weak regions of the country and effective utilization of recourses.

Unlike ethics in economics, the ethical aspects of regional policy are not profoundly studied and described in scientific literature. Previously examined relations between ethics and economics have also been considered in the case of regional policy.

After the Second World War, the orthodox regional policy did not consider ethics due to the relevant economic growth achieved by the most developed countries. During these years, income distribution (equity) was not relevant. As it is well known, the neoclassical theory states that efficiency and equity are different questions. Equity is mainly an ethical-political question related to values. However, the 1970s crisis and its effects

on industrialized countries involve a new perspective, considering equality as a relevant issue (6.).

There are relevant advantages in the analysis when economics introduces ethics in its studies. This approach to analysis is not only adequate in the case of economics in general, but also in the case of economic policy instruments, as it is in the case of regional policy. Regional policy supposes a description of causes for regional growth differences, a suggestion of the best policy to reduce them.

From this point of view Pardo (2006) believes that it is possible to consider regional policy as a meeting point between ethics and economy. Thus, the main problem is to determine when this meeting point is achieved, that is, when ethics influence the objectives and instruments in the case of regional policy (6).

Armstrong and Taylor (2000) clarify that regional policy exists because of the persistence of regional disparities in a wide range of variables, which have a profound effect on the economic welfare of nation's regions. It should be said immediately that the presence of regional disparities in economic welfare is not sufficient per se to justify the existence of regional policy. We need to know why regional policy is described and how the nation will benefit from it. The aim of regional policy is to achieve equality between regions or, leastways, to reduce regional disparities.

Armstrong and Taylor (2000) point that the objectives or regional policy of each country have to be providing adequate job opportunities, achieving a satisfactory rate of growth and distributing income and wealth more equitably.

All these objectives can be achieved by making use of regional development instruments. The choice of regional development instruments is based on policy decisions. The instruments chosen by the state government reflect the matter of the regional policy of the country.

The experience of different countries shows that the most often used regional support instruments are as follows:

- regionally directed state investments, most often for development of economic, social and ecological infrastructure;
- state grants and loans to local authorities;
- international organizations, state and local grants and loans to private companies;
- privatisation of state and local government enterprises;
- state and local government procurement from private companies;
- special tax policy in certain territories;
- awarding advanced amortisation rights;
- establishment of free or special economic zones;

- preparation of territories for industrial needs;
- assistance to entrepreneurs in the training of employees;
- establishment of business consultation centres, innovation centres, technology parks, business incubators and other structures that facilitate business operations (3.).

Armstrong and Taylor (2000) divide regional policy instruments into micro-instruments and macro-instruments. Micro-policy instruments are concerned with influencing the allocation of labour and capital between industries and regions, whereas macro-instruments are concerned with changing aggregate regional income and expenditure (2.).

Here it shall be emphasized that all regional policy instruments have to apply social justice principles. This is a question of wealth creation ethics linked to rhetorical attachment to trickledown and wage reduction seen as an acceptable way to create wealth and jobs. The emphasis is on socially valuable product and services, including rewarding training and jobs and liveable wages.

When governments choose instruments to reduce disparities, they introduce value judgment. In this sense Pardo (2006) recommends that it is necessary to consider two aspects. Firstly, regional policy is designed to achieve equity and, for this reason, ethics matter. Secondly, in the case of a relevant economic growth process, distribution issues are less relevant, so ethical considerations are not necessary.

It is necessary to consider both aspects to understand the relations between ethics and regional economy when objectives are taken into account during the last decades. After the Second World War, redistribution was a secondary problem in the regional policy case due to the fact that the economy achieved a stage of continuous growth. In this situation, growing economies show effectiveness in the use of their resources as well and in resource redistribution (Pardo I., 2006).

Achieving equity became the main objective of regional policy in the end of last century due the consequences of the crisis. Growing inflation, a high unemployment rate and slower economic development were not reduced considering regional policies. Regional disparities could not be reduced by using production factors mobility, so it was the objective to be achieved by regional policy. Under these circumstances, it was possible to set up ethical aspects in regional studies. Taking into consideration this new viewpoint, the aspects connected to economic and social cohesion had a significant role.

One of the major problems is to find out the definition of economic and social cohesion. This task is quite complicated because the commission does not give a definition, only approaches. We can consider that economic

and social cohesion has three dimensions: political, economic, and social (Cordero, 1992; Cordero and Lazaro, 1995) (6.). Cohesion is obtained when in the region there is proved harmonized development from the economic point of view.

Begg and Mayes (1991) consider it to be important for economic cohesion if inequalities in economic and social wellbeing among different regions or groups in the union are politically and socially tolerable. In this sense, we could say that cohesion contributes to legitimize the process of community integration. The possibility that the market favours more developed regions and the problem it can have in political terms among regions and countries put cohesion on the first place. In this sense, regional policy shows a high ethical component when the decrease of inequalities is its main objective. And as we showed previously, this perspective was quite different from the prevailing one during the period after the Second World War and the 1970s crisis when there was high trust in the market and no place to design distributive policies (6.).

Ethics in relations between developed and less developed regions dictates that developed regions does not always treat less developed regions fairly due to their disadvantaged economic position. The interests of less developed regions are not always taken into consideration, for example, the environment policy of the country. More developed regions increasingly place production units in less developed regions not only because of lower labour costs, but because of environment pollution, too. More developed regions do not want to pollute their environment and place of living.

Joseph Stiglitz (2005) (8.) indicates five concepts of ethics in economic policy that can be adapted to regional policy, too. They are honesty, fairness, social justice (including concern for the poor), externalities, and responsibility. While the meaning of most of these terms should be self-evident, Stiglitz comments briefly on each of them.

Honesty goes beyond outright lying; it comes closer to the dictum of telling the truth, the whole truth, and nothing but the truth. Misrepresentation – asserting that there is evidence for some proposition when there is none – violates the principle of honesty. Honesty is a precept that can be taken as a value on its own, or as an instrument: actions taken on the basis of distorted information may lead to adverse results. Presumably, one of the reasons for dishonesty is to induce others to take actions which they would not if they had known the truth. Fairness includes what economists call horizontal equity – either treating everyone the same (e.g. not discriminating on the basis of race or gender), or, to the extent that it is desirable to treat those in different circumstances differently (e.g. the aged and the handicapped may need special treatment) treating those in similar positions similarly. The hard question, of course, is what meaningful

differences, differences that could justify differences in treatment, are. Social justice includes helping people in need and doing so in ways that enhance their sense of dignity and ability to assume individual responsibility for themselves. “Externalities” entail that individuals should not impose costs on others. Littering is, in this view, “wrong,” a violation of an ethical norm. Responsibility is the ethical norm; individuals should take responsibility for their own actions and for the consequences of those actions (8.).

Finally, we should know that all policies and regional policy as well are planned and realized by people. These persons have their own experience, education level, system of values, etc. It signifies that the policy depends on these persons and this statement plays a very significant role in the ethical and moral aspect.

Therefore, from this point of view there are several ways in which ethics enters into regional policy:

1. Regional policy makers have ethical values that help form their behaviour.
2. Specialists of regional policy have ethical values that help outline the way they implement regional policy. It builds into regional policy theory a particular view of how the policy works and how it should work.
3. Regional policy institutions and policies impact people differently and, thus, ethical evaluations in addition to economic evaluations are important.

The adjustment of regional policy instruments has to be done because of incorporation of ethics in the regional policy. The objectives of regional policy instruments are not only to increase the economic growth of regions, but also to get better factors making clear regional backwardness. This consideration is very important to overcome disparities among regions.

Conclusions and proposals

1. Economics as a social science has a moral dimension. Economics deal with society and society deals with limited resources. There are relevant advantages and improvements of economic analysis when economics apply ethical parameters and margins in its studies.
2. Ethics, from an economist's perspective, is a matter of choice and choices are not made by businesses, but by individuals.
3. The main content of regional policy is territory and territorial development – to equalise the weak regions of the county. Regional development is oriented to balanced and sustainable long-term growth of the territory.

4. Unlike the ethics of economics, ethical aspects of regional policy are not profoundly studied and described in scientific literature, but the development of relations between ethics and economics has also taken place in regional policy.
5. In contemporary regional policy there is a place for ethics because there are observed disparities of regional growth and development. Equity is mainly an ethical-political issue related to values.
6. There are relevant advantages in the analysis when economics introduces ethics in its studies. This approach to analysis is not only adequate in the case of economics in general, but also in the case of regional policy as regards economic policy instruments.
7. Joseph Stiglitz (8.) indicates five concepts of ethics in economic policy that the author of the paper suggests to adapt in regional policy. They are honesty, fairness, social justice, externalities and responsibility.
8. All policies, including regional policy, are planned and realized by people. These persons have their own experience, education level, system of values, etc. It signifies that the policy depends on these persons and this statement plays a very significant role in the ethical and moral aspect.
9. It is necessary to include ethics in the regional policy introducing economic and social cohesion aspects in its objectives and including the endorsement of productive factors enhancing their capacities in its instruments.

Bibliography

1. LR Reģionālās attīstības likums LR Saeimas 2002.g. 21.marta likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2002. 9.apr.
2. ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. *Regional Economics and policy*. Wiley-Blackwell, 2000. 448 p.
3. VANAGS, E, VILKA I., *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 539 lpp
4. ANDERSON, E. *Ethical assumptions in economic theory: some lessons from the history of credit and bankruptcy* [tiešsaiste]. [atsauce 2010.g. 27.okt.] Pieejas veids: <http://www-personal.umich.edu/%7Eeanderson/bankruptcy.pdf>.
5. *Regional policy* [tiešsaiste]. ES Reģionālās politikas direktorāta publikācija [atsauce 2010.g. 14.nov.] Pieejas veids: http://europa.eu/pol/reg/index_en.htm.
6. PARDO, I. *The ethics of regional policy* [tiešsaiste]. [atsauce 2010.g. 14.nov.] Pieejas veids: http://www.entrepreneur.com/tradejournals/article/156366280_1.html
7. SINGH, B. *Economic without ethics: the crisis of spirituality* [tiešsaiste]. [atsauce 2010.g. 27.okt.] Pieejas veids: <http://www.pcdf.org/1996/80singh.htm>.
8. STIGLITZ, J. *Ethics, Economic Advice, and Economic Policy* [tiešsaiste]. [atsauce 2010.g. 16.okt.] Pieejas veids: http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01216.

9. WIGHT, J.B. *Why ethics is important to economics?* [tiešsaiste]. [atsauce 2010.g. 2.nov.] Pieejas veids: http://www.councilforeconed.org/resources/lessons/ethics_important.pdf.

Kopsavilkums

Ētika ir praktiskā filozofija. Tā ir mācība par paradumiem, tikumiem un labākas dzīves meklējumiem. Vārds „ētika” pats par sevi ir neitrāls, tas nenozīmē ne kaut ko labu ne sliktu. Tas tikai identificē konkrētas personas vai personu grupas vērtību sistēmu. Vai ētikai ir nozīmē ekonomikā? Kā tas ir labi zināms, ekonomika ir sociāla zinātne, un šī iemesla dēļ, tai piemīt arī morālā dimensija un šī zinātne ir cieši saistīta ar ētikas un sociālās dimensijas jautājumiem. Aristoteļa un Ādama Smita darbi liecina, ka ekonomikas zinātne ir attīstījusies, ņemot vērā ētikas aspektus. Divdesmitajā gadsimtā ētikas jautājumi zaudēja savu nozīmi un netika ņemti vērā, jo tika ieviests efektivitātes jēdziens un par galveno mērķi tika izvirzīta peļņas maksimizācija un lielāka nozīme tika piešķirta praktiskajiem ekonomikas jautājumiem. Šajā pašā laikā valstu valdības sāka pievērst uzmanību valsts vienmērīgas attīstība jautājumiem, un reģionālā ekonomika kļuva par daļu no valsts ekonomiskās un sociālās politikas.

Mūsdienās šī situācija ir mainījusies un ētika atkal ir kļuvusi par vienu no ekonomikas zinātnes dimensijām, papildus uzmanību pievēršot sociālajai atbildībai. Reģionālā ekonomika, kā viena no ekonomikas apakšnozarēm, arī ir saistīta ar ētikas jautājumiem, jo viens no reģionālās ekonomikas galvenajiem mērķiem ir veicināt vienmērīgu attīstību, kas, savukārt, ir cieši saistīta ar vienmērīgu resursu sadali.

Ekonomiskās domas vēsture liecina, ka ētikas un morāles elementiem ne vienmēr ir bijusi svarīga nozīme. Filozofiskās perspektīvas par ētiku un ekonomiku apraksta klasiskie rakstnieki, piemēram, Aristotelis, Adams Smits, Immanuels Kants un arī mūsdienu zinātnieki, piemēram, Amartja Sen, Elizabete Andersone un Kristīne Korsgaard. Autore apskatīja Nobela prēmijas laureāta Amartja Sena darbus, kuros viņš pauž uzskatu, ka ētikas komponenti nevar izslēgt no ekonomikas analīzes. Savos darbos šis autors pamato arī to, ka pastāv zināmas priekšrocības un uzlabojumi gadījumos, kad ekonomikas analīzē tiek ietverta ētikas dimensija.

Vēl viena mūsdienu autore Elizabete Andersone pēta sociālās attiecības starp kreditoru un parādnieku, īpašu uzmanību pievēršot šo attiecību ētiskajiem aspektiem. Ekonomikas teorijā viņa ievieš jaunu terminu, jo šo jautājumu loku viņa dēvē par parādu ētiku. Viņa apraksta parādu ētikas un morāles dimensijas vēsturi no Bībeles laikiem līdz pat jaunākajām ekonomikas teorijas skolām. Ētika, no ekonomista viedokļa, ir jautājums par izvēli. Visi indivīdi savā dzīvē nepārtraukti izdara izvēli starp vairākām alternatīvam. Ir ļoti svarīgi saprast, ka arī izvēli jebkurā uzņēmumā izdara nevis uzņēmums, bet indivīds. Tādēļ ētiskiem apsvērumiem ir ļoti būtiska nozīme arī formulējot ekonomikas teorijas pētījumus.

Reģionālās politikas vēsture nav gara. Atsauces uz reģionālās attīstības un reģionālās politikas jautājumiem, kā mēs tos saprotam šodien, sākas 1930.gadā, kad ASV un Lielbritānijā sākas aktīva valsts rīcība, lai vienmērīgi attīstītu visus valsts reģionus. Nākamajos gados reģionālā politika kļuva par ievērojamu daļu no plašās valdību ekonomiskās un sociālās politikas. Reģionālās attīstības politika atspoguļo nepieciešamību veicināt līdzsvarotu reģionālo attīstību visā valsts teritorijā, lai piesaistītu starptautiskas investīcijas un rastu risinājumus reģionu problēmām, varētu mobilizēt vietējos resursus.

Galvenais reģionālās politikas objekts ir teritorija un teritoriālā attīstība un tās izlīdzināšana visos valsts reģionos. Reģionālā attīstība ir orientēta uz līdzsvarotu un ilgtspējīgu izaugsmi ilgtermiņā. Jebkuras valsts reģionālajai politikai ir vismaz divi aspekti - ekonomiskais un sociālais. Reģionālā politika ir orientēta, darbības un rīcība, lai samazinātu sociāli ekonomiskās attīstības atšķirības starp dažādām teritorijām. Visbiežāk, arī Latvijā, galvenie reģionālās politikas mērķi, ir līdzsvarota reģionālās ekonomikas attīstība, mazāk attīstīto valsts teritoriju attīstības izlīdzināšana un resursu efektīva izmantošana.

Atšķirībā no ekonomikas teorijas, reģionālās politikas ētiskie aspekti nav plaši pētīti un aprakstīti zinātniskajā literatūrā. Iepriekš aprakstītās attiecības starp ētiku un ekonomiku, var ņemt vērā arī attiecībā uz reģionālo politiku.

Reģionālo politiku ir iespējams uzskatīt par satikšanās punktu starp ētiku un ekonomiku. Tādējādi galvenā problēma ir noteikt, kad šis saskarsmes punkts ir sasniegts, tas ir, kad ētika ietekmē izvēlētos reģionālās politikas mērķus un instrumentus.

Pētījuma mērķis ir analizēt ētikas nozīmi ekonomikā un atklāt reģionālās ekonomikas ētiskos aspektus. Pētījuma hipotēze – reģionālajai ekonomikai ir ētiskie aspekti – ir pierādīta. To apstiprina autore izstrādātie secinājumi un priekšlikumi. Svarīgākie no tiem ir:

1. Mūsdienu reģionālajā ekonomikā ir vieta ētikas jautājumiem, jo nevienmērīga teritoriju attīstība un ar to saistītā ierobežoto resursu pārdale ir ētiski politisks lēmums.
2. Džosefs Stiglīcs savā pētījumā norāda, ka ekonomikā ir jāņem vērā pieci ētikas aspekti, kurus pētījuma autore piedāvā izmantot arī reģionālajā ekonomikā. Šie aspekti ir godīgums, taisnīgums, sociālā vienlīdzība, seku apzināšanās un atbildība.
3. Visas politikas, tajā skaitā arī reģionālo, izstrādā un realizē cilvēki. Šīm personām ir sava pieredze, izglītības līmenis, vērtību sistēma u.tml. Tas apliecina, ka izstrādāta un realizēta politika ir atkarīga no izstrādātāju ētikas un morāles.

VIENKĀRŠĀ IERAKSTA GRĀMATVEDĪBAS SISTĒMAS PIELIETOJUMA TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF USAGE OF THE SINGLE-ENTRY ACCOUNTING SYSTEM

Iluta ARBIDĀNE

Mg.oec, docente,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 64628076, e-pasts: Iluta.Arbidane@ru.lv

Antra ĶĪKULE

Mg.oec., Iekšējā audita speciāliste,
Valkas novada dome
Valka, Latvija
Tālrunis: +371 646707488, e-pasts: antrakikule@inbox.lv

Abstract. *In accounting, it is possible to use a single-entry system or a double-entry system, but in order to obtain all the necessary information to analyse the economic processes, the choice of the system shall be evaluated in accordance with the legal requirements and the particular field of entrepreneurship. At present, the application of the single-entry system in accounting is defined most unclearly, because the choice of an accounting system does not always depend on the criterion – turnover (as stated in the legislation); its formation structure is more important. One of the research tasks is to investigate views of practicing bookkeepers in Latvia on the suitability of application of the single-entry system in accounting for individual entrepreneurs. In accordance with the inquiry results and the analyses, the research objective is to state the most problematic issues of accountancy and suitability of application of the single-entry system in accounting of different kinds of economic activity.*

Keywords: *a single-entry accounting system, a double-entry accounting system.*

Ievads

Saskaņā ar Latvijas Republikas likumdošanu visiem saimniekojošiem subjektiem, neatkarīgi no uzņēmējdarbības formas, kā obligāta prasība ir grāmatvedības uzskaites kārtošana. Grāmatvedības uzdevums ir nodrošināt uzņēmuma saimniecisko darījumu savlaicīgu uzskaiti un kontroli, kā arī nepieciešamo aprēķinu veikšanu, lai sniegtu informāciju dažādiem grāmatvedības datu lietotājiem par uzņēmuma finansiālās darbības rezultātiem un nodokļu savlaicīgu aprēķinu. Grāmatvedība var tikt kārtota, izmantojot vienkāršā ieraksta sistēmu vai divkāršā ieraksta sistēmu. Uzskaites metodi nosaka atbilstoši likumdošanas prasībām, kur galvenie kritēriji ir uzņēmējdarbības forma un apgrozījuma lielums. Uz individuālās

uzņēmējdarbības subjektiem attiecas prasības par grāmatvedības kārtošānu vienkāršā ieraksta sistēmā, kas pieļauj, ka grāmatvedību var kārtot pats uzņēmuma īpašnieks. Šie uzņēmēji lielākoties nav speciālisti grāmatvedībā vai nodokļu jautājumos, bet vienkāršo grāmatvedību reglamentējošā likumdošana ir sarežģīta. Līdz ar to jebkura veida grāmatvedībai ir nepieciešamas profesionālās zināšanas grāmatvedības, kā arī nodokļu aprēķināšanas un uzskaites jomā. Šo apstākli lielā mērā apstiprina arī fakts, ka pārsvarā gan vienkāršā, gan divkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedības kārtošānai ir saistoši vieni un tie paši likumi un normatīvie akti.

Pētījuma mērķis ir izpētīt praktizējošu grāmatvežu viedokli Latvijā par vienkāršā ieraksta sistēmas pielietojuma piemērotību individuālās uzņēmējdarbības subjektiem (arī PVN maksātājiem).

Pētījuma uzdevumi

- 1) Izpētīt vienkāršā un divkāršā ieraksta grāmatvedības uzskaites tiesisko reglamentāciju Latvijā;
- 2) veicot aptauju, izpētīt un noskaidrot profesionālu grāmatvežu viedokli par vienkāršā ieraksta grāmatvedības sistēmas pielietojumu;
- 3) apkopojot aptaujā iegūtos rezultātus, veikt to analīzi un izdarīt secinājumus par profesionālu grāmatvežu viedokli par vienkāršā ieraksta grāmatvedības pārskatāmību, pilnīgumu un salīdzināmību;
- 4) izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Pētījumā tiek izmantota monogrāfiski aprakstošā metode; statistiskās analīzes metodes – datu grupēšana, salīdzināšana, vidējo lielumu aprēķini un to analīze; socioloģisko pētījumu metode – sociālās aptaujas sastādīšana, aprobācija un veikšana; iegūto datu analīze; empīriskā metode – autoru vērtējums un pieredze.

Lai gūtu priekšstatu par profesionālu grāmatvežu viedokli par vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedību, tika izstrādāta aptaujas anketa un pēc tās aprobācijas veikta praktizējošu grāmatvežu aptauja Latvijā 2010. gada otrajā pusē.

Statistiskā kopa bija praktizējoši grāmatveži, kuriem ir viedoklis par vienkāršā ieraksta sistēmas pielietojuma piemērotību individuālās uzņēmējdarbības subjektiem (arī PVN maksātājiem), neatkarīgi no vecuma, dzimuma, izglītības līmeņa, pieredzes un citām pazīmēm.

Aptaujā kopumā tika iekļauti 12 jautājumi. Pārsvarā anketa veidota no slēgtiem jautājumiem, kuros piedāvāti iespējamie atbilžu varianti. Aptaujas anketas galvenie jautājumi veidoti tā, lai noteiktu problēmu un to ietekmējošos cēloņus, kārtojot grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā. Aptaujas datu apstrādes metodika - izvēlēto atbilžu summa iegūta, saskaitot respondentu visas atzīmētās atbildes uz šo jautājumu. Katras atbildes

procentuālā vērtība tika aprēķināta konkrētās atbildes izvēlēto reižu skaitu dalot ar kopējo iesniegto atbilžu summu.

Problēmas teorētiskais apraksts

1992. gadā Latvijā pieņemtā likuma „Par grāmatvedību” prasība ir organizēt un kārtot grāmatvedību, balstoties uz šādiem grāmatvedības metodoloģiskajiem pamatprincipiem, kurus autores ir apkopojušas 1. tabulā.

1. tabula

Grāmatvedības organizācijas un kārtošanas vispārējie metodoloģiskie principi

(autoru izveidota, izmantojot (8.))

Divkāršā ieraksta sistēma	Vienkāršā ieraksta sistēma
Naudas vērtības mēra princips	
Likuma „Par grāmatvedību” 5. pantā (4.) tiek uzsvērtā naudas mērvienības kā vērtības mēra īpašā nozīme: grāmatvedībā par vērtības mēru jālieto Latvijas Republikas naudas vienība – lats un santīmi. Ja darījums tiek kārtots ārvalstu valūtā, tad jebkurā gadījumā nepieciešama pārvērtēšana latos atbilstoši Latvijas bankas kursam.	Arī grāmatvedības kārtošana vienkāršā ieraksta sistēmā balstās uz novērtējuma naudā piemērošanu realizējamiem darījumiem un par vērtības mēru jālieto Latvijas Republikas naudas vienība – lats un santīmi. Darījumi, kuri tiek veikti ārvalstu valūtās, tiek pārvērtēti pēc Latvijas Bankas kursa darījuma realizēšanas dienā.
Saimniekošanas subjekta patstāvības princips	
Šis princips nozīmē, ka firmai jābūt juridiski patstāvīgai attiecībā pret tās īpašnieku.	Šī prasība neattiecas uz individuālajiem komersantiem: saskaņā ar Komerclikuma 76. panta otro daļu (1.) individuālais komersants par savām saistībām atbild ar visu savu mantu.
Uzņēmuma darbības nepārtrauktības princips	
Tiek pieņemts, ka uzņēmums, kurš reiz ir izveidots, turpinās savu darbību arī turpmāk.	
Novērtēšanas pašizmaksā princips	
Likuma „Par grāmatvedību” 11. pantā (4.) noteikts, ka uzņēmums mantas, arī prasījumu un saistību novērtēšanu izdara normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā. Grāmatvedības objektus jānovērtē iegādes cenā, kas ietver arī īpašuma objektu iegādi, transportu, uzstādīšanu, montāžu u.tml. saistītos izdevumus. Pašizmaksas princips nostiprināts arī gada pārskatu likuma nodaļā „Novērtēšanas noteikumi” un Latvijas grāmatvedības standartos (LGS Nr.1 un LGS Nr.7) (5.,6.).	
Konservatīvisma princips	
Principa būtība ir, ka, piemērojot novērtēšanas noteikumus, piemēram, krājumu novērtēšanu, lieto novērtējuma mazākās vērtības metodi.	

Nozīmīguma princips	
Grāmatvedība nodrošina uzņēmuma vadību ar nepieciešamo informāciju. Šeit arī apstiprinās grāmatvedības uzskaites nozīmīgums – iespēja ietekmēt pieņemamo lēmumu rezultātus, kas iespējams vienīgi nepieciešamās informācijas esamības gadījumā.	Individuālie komersanti un citas pašnodarbinātās personas saimniecisko darbību arī veic konkurences apstākļos, un saprātīgu saimniecisko lēmumu pieņemšanā nevar iztikt bez grāmatvedības sniegtās informācijas
Saimnieciskās darbības faktu pagaidu noteiktības jeb realizācijas princips	
Tas nozīmē, ka kārtojot grāmatvedību divkāršā ieraksta sistēmā, noteicošais ir juridiskais aspekts – svarīgs ir ipašuma tiesību un saistību rašanās moments. Par ienākumu tiek atzītas visas summas, uz kuru saņemšanu nodokļu maksātājam radušās tiesības noteiktā nodokļu periodā neatkarīgi no tā, vai tās ir vai nav saņemtas.	Kases metode, kas uzskaita līdzekļu saņemšanas un izmaksu veikšanas natūrā momentu.
Ienākumu un izdevumu savstarpējā samērīguma princips	
Šī principa būtība: konkrēta pārskata perioda ienākumiem jābūt samērojamiem ar izdevumiem, pateicoties kuriem ir saņemti šie ienākumi.	Saskaņā ar šo metodi, par ienākumu tiek uzskatītas visas summas, ko nodokļu maksātājs reāli saņēmis konkrētā periodā, bet par izdevumiem – reāli izmaksātās summas.

Izanalizējot iepriekš uzskaitītos grāmatvedības organizācijas vispārējos metodoloģiskos principus, var secināt, ka abās iepriekš minētajās iespējamās grāmatvedības kārtošanas sistēmās saimnieciskās darbības ieņēmumu un izdevumu uzskaitē pašā pamatā atbilst dažādiem uzskaites principiem: kases principam, kur darījumus atzīst atbilstoši naudas plūsmai, un uzkrāšanas principam, kur darījumus atzīst pēc to notikuma brīža.

Vienkāršā ieraksta sistēmas pilnveidošanai grāmatvedībā ir nepieciešama metodiska pieeja. Ja pašā nosaukumā ir norādīts „vienkāršā”, tad tai arī jābūt vienkāršai. Ja likumdevējs pieprasa arī no fiziskas personas - saimnieciskās darbības veicēja uzskaiti kārtot tā, lai grāmatvedības jautājumos kvalificēta trešā persona varētu gūt patiesu un skaidru priekšstatu (4.), tad arī likumdevējam būtu pienākums, izstrādāt pietiekoši vienkārši saprotamu grāmatvedības uzskaites modeli, kas varētu būt saistošs „mazās” uzņēmējdarbības veicējam. 2. tabulā ir apkopota normatīvo aktu pielietošana vienkāršā un divkāršā ieraksta sistēmā.

Grāmatvedības vienkāršā un divkāršā ieraksta sistēmu reglamentējošo normatīvo aktu bāze
(autoru izveidota)

Vienkāršā ieraksta sistēma	Divkāršā ieraksta sistēma
14.10.1992 likums ar grozījumiem Par grāmatvedību	
MK 21.10.2003 noteikumi Nr.585 Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju	
MK 21.10.2009 noteikumi Nr.584 Kases operāciju uzskaites noteikumi	
MK 02.05.2007 noteikumi Nr.282 Nodokļu un citu maksājumu reģistrēšanas elektronisko ierīču un iekārtu lietošanas kārtība	
MK 08.05.2007. noteikumi Nr.188 Kārtība, kādā individuālie komersanti, individuālie uzņēmumi, zemnieku un zvejnieku saimniecības, citas fiziskās personas, kas veic saimniecisko darbību, kārtā grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā	Latvijas grāmatvedības standarti Nr.1, Nr.2, Nr.3, Nr.4, Nr.5, Nr.6, Nr.7, Nr.8, Nr.9, Nr.10 LR MK 2007.gada 27.marta noteikumi Nr.201 Noteikumi par obligāti piemērojamiem Latvijas grāmatvedības standartiem
Metodiskais materiāls par Saimnieciskās darbības ieņēmumu un izdevumu uzskaites žurnāla aizpildīšanu	Starptautiskie grāmatvedības standarti
MK 20.03.2007. noteikumi Nr.301 Noteikumi par individuālo komersantu finanšu pārskatiem	LR 19.10.2006. likuma redakcijā Gada pārskata likums
VID metodiskie materiāli un vēstules	
Citi, īpašos gadījumos, saimnieciskās darbības grāmatvedības uzskaiti un gada atskaiti reglamentējoši normatīvie akti	

Pēc 2. tabulā apkopotās informācijas jāsecina, ka prasības attiecībā uz vienkāršā un divkāršā ieraksta sistēmu grāmatvedības organizāciju un uzskaiti tiek noteiktas vienos un tajos pašos normatīvajos aktos. Kā redzam no 2. tabulas, tad galvenās atšķirības attiecas uz finanšu pārskatu sastādīšanas kārtību: divkāršā ieraksta sistēmā tas ir „Gada pārskatu likums” (1.) un grāmatvedības standarti, kuri savukārt nav saistoši vienkāršā ieraksta sistēmā.

Nodokļu pārskati jeb nodokļu aprēķini vai deklarācijas apkopo nodokļu aprēķinam nepieciešamo informāciju. Katram nodokļu veidam ir savi pārskati (3. tab.), kuros uzrādāmo informāciju, formu un nodošanas termiņus reglamentē MK noteikumi un VID metodiskie norādījumi.

**Likumdošanā noteikto pārskatu kopsavilkums
vienkāršā un divkāršā ieraksta sistēmā grāmatvedībā**

(autoru izveidota)

Vienkāršā ieraksta sistēma	Divkāršā ieraksta sistēma	Divkāršā ieraksta sistēma
Iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksātājs		Uzņēmuma ienākuma nodokļa maksātājs
Gada ienākumu deklarācija		Uzņēmuma ienākuma nodokļa deklarācija par taksācijas gadu
		Uzņēmumu ienākuma nodokļa avansa maksājumu aprēķins
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis		
Paziņojums par fiziskai personai izmaksātām summām (1. pielikums)		
Paziņojums par fiziskajām personām izmaksātām summām kopsavilkums (2. pielikums)		
Paziņojums par personai izmaksātajām ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliekamajām summām, kas nav saistītas ar darba attiecībām, neieturot izmaksas vietā nodokli (4. pielikums)		
Paziņojums par personai izmaksātajām ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamajām summām (5. pielikums)		
Pārskats par izmaksas vietā ieturēto un budžetā ieskaitīto iedzīvotāju ienākuma nodokli (6. pielikums)		
Valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas		
Ziņas par darba ņēmējiem		
Ziņojums par valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām no darba ņēmēju darba ienākumiem, iedzīvotāju ienākuma nodokli un uzņēmējdarbības riska valsts nodevu pārskata mēnesī		
Ziņojums par pašnodarbinātā vai iekšzemes darba ņēmēja pie darba devēja ārvalstnieka, vai ārvalstu darba ņēmēja pie darba devēja ārvalstnieka valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām		
Pievienotās vērtības nodoklis		
Pievienotās vērtības deklarācija par taksācijas periodu		
PVN deklarācijas pielikumi atkarībā no darbības veida (PVN1, PVN2, u.c.)		
Dabas resursu nodoklis		
Pārskats par aprēķināto dabas resursu nodokli par 200__ . gada __ . ceturksni (1. pielikums)		
Pārskats par videi kaitīgu preču atkritumu apsaimniekošanu un aprēķināto dabas resursu nodokli		
Stingrās uzskaites veidlapas un numuri		
Pārskats par numurēto un Valsts ieņēmumu dienesta teritoriālajā iestādē reģistrēti kvīšu izlietojumu		

Kā redzam no 3. tabulā apkopotās informācijas, jāsecina, ka neatkarīgi no grāmatvedības sistēmas veida, nodokļu pārskatu skaits ir gandrīz analogs. No tā var secināt, ka uzņēmējam, kurš kārtro grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā ir jābūt specifiskām zināšanām nodokļu aprēķinos un atskaišu sastādīšanā.

Apkopojot iepriekš izanalizēto informāciju, jāsecina, ka grāmatvedības kārtošana vienkāršā ieraksta sistēmā saskaņā ar LR likumdošanu paredz gandrīz tikpat sarežģītas prasības attiecībā uz uzskaiti, organizāciju un nodokļu aprēķināšanu, kā grāmatvedības kārtošana divkāršā ieraksta sistēmā. Nodokļu maksātāju vispārīgās atbildības tiesiskā reglamentācija neparedz izņēmumus vai atbrīvojumu kādai no normām ne vienkāršā ieraksta, ne arī divkāršā ieraksta grāmatvedības kārtotājiem, jo prasības ir pilnīgi vienādi saistošas. Tas ļauj secināt, ka grāmatvedības kārtšanai nepieciešamas labas zināšanas ne tikai grāmatvedības teorijā, bet arī nodokļu aprēķināšanā un uzskaitē, jo kļūdaini aprēķinot nodokli nezinašanas vai nemācēšanas dēļ neviens neatbrīvos no atbildības – soda naudu aprēķiniem par pieļautiem nodokļu pārkāpumiem.

Aptaujāto respondentu raksturojums

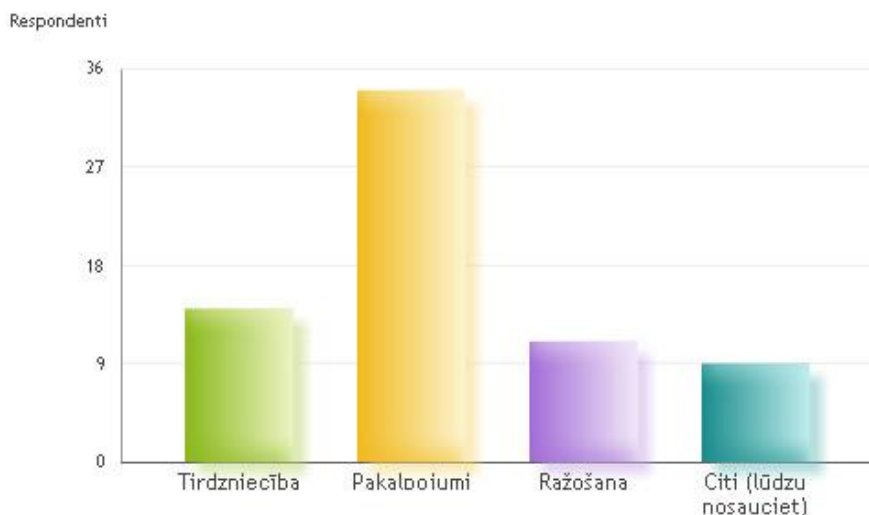
Kopumā tika aptaujāti 68 respondenti, kuri vēlējas izteikt savu viedokli par pētāmo jautājumu. Pēc respondentu statistikas datiem aptaujā piedalījās 65 sievietes un 3 vīrieši, kuru vidējais vecums bija 38,9 gadi.

Pēc aptaujas anketas pirmā jautājuma rezultātiem redzams, ka aptaujā galvenokārt piedalījušies grāmatveži (62 jeb 91%), kuri atbildējuši apstiprinoši, ka izmanto savā darbā vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedību. Savukārt pārējie 6 (jeb 9%) izvēlējās atbildi „nē”, bet tomēr ir vēlējas izteikt savu viedokli par pētāmo jautājumu. Tātad, varam prognozēt, ka pētījuma rezultāti būs vērā ņemami, jo aptaujā savu viedokli pieteicās izteikt speciālisti, kuriem profesionālās darbības rezultātā ir uzkrājusies pieredze par pētāmo jautājumu. Aptaujāto respondentu izglītības līmenis liecina, ka augstākā izglītība bija 25 respondentiem (jeb 36,8%) un augstākā izglītība – grāmatvedībā bija 32 gadījumos (jeb 47,1%) no visiem aptaujas dalībniekiem. No kopējā respondentu skaita bija tikai 3 (jeb 4.5%), respondenti, kuriem nebija grāmatveža izglītība.

Tikpat svarīgs pētījuma rezultātu kvalitātes rādītājs, kā izglītības līmenis ir aptaujāto grāmatvežu pieredze, kuras mērvienība ir profesijā nostrādātie gadi. Izanalizējot šos rezultātus, jāsecina, ka 22 (jeb 32.4%) gadījumos visbiežāk izvēlēta atbilde bija „Vairāk par 15 gadiem” un 19 (jeb 27.9%) respondenti atbildējuši, ka viņu pieredze grāmatvedībā ir „Vairāk par 10 gadiem”, kas arī ir vērā ņemams rādītājs, jo liecina, ka atbildes uz aptaujas jautājumiem sniegtas pamatojoties uz darbā gūto pieredzi.

Aptaujas mērķis bija uzzināt grāmatvežu viedokli no dažādiem Latvijas reģioniem, kas saistīti ar vienkāršā ieraksta grāmatvedības pielietojumu.

Respondentiem tika uzdots jautājums par to, kāds ir uzņēmuma darbības veids, kurā viņš kā grāmatvedis pielieto vienkāršā ieraksta sistēmu grāmatvedībā.

1. attēls. **Saimnieciskās darbības veids, kurā respondents pielieto vienkāršā ieraksta sistēmu grāmatvedībā**

1. attēla dati parāda, ka pārsvarā 34 (jeb 50%) gadījumu tiek nosaukta pakalpojumu sfēra. Otrā vairāk nosauktais darbības veids ir tirdzniecība – 14 (jeb 20.6%) gadījumu. Nedaudz mazāk – 11 gadījumos (jeb 16.2%) ir nosaukta ražošana. Kā citus darbības veidus respondenti nosauca nekustamā īpašuma izīrēšanu un lauksaimniecību. Arī valsts līmenī tautsaimniecības struktūrā lielāko īpatsvaru ieņem tieši tirdzniecība un pakalpojumu sniegšana, savukārt ražošana jau vairākus gadus ir mazākumā.

Aptaujāto respondentu viedokļa analīze

Lai konkretizētu esošās problēmas vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedības pielietojumā, respondentiem tika piedāvāts pamatot savu atbildi, norādot iemeslus, kas tieši rada minētās problēmas.

Jautājumā par problēmu cēloņiem tika piedāvāti 9 gatavie atbilžu varianti, no kuriem bija iespējams izvēlēties vairākus. Kopumā uz šo jautājumu tika iesniegtas 134 atbildes, tas nozīmē, ka katrs respondents ir atzinis divus problēmu iemeslus, kuru apkopojums sniegts 4.tabulā.

Problēmu cēloņu nozīmīgums vienkāršā ieraksta sistēmas pielietojumā grāmatvedībā

Problēmu cēlonis	Iesniegto atbilžu skaits	Īpatsvars kopējo atbilžu skaitā, %	Vieta
Likumdošana un tās mainība	45	34	1
Dokumentācijas apjoms	18	13	2
Uzskaites saprotamība	18	13	
Nodokļu aprēķināšana un uzskaitē	18	13	
Dokumentācijas noformēšana	11	8	3
Atskaišu sagatavošana	9	7	4
Valsts ieņēmumu dienesta konsultatīvais dienests	9	7	
Pieredzes trūkums	4	3	5
Citi iemesli	2	2	6
Kopā	134	100	

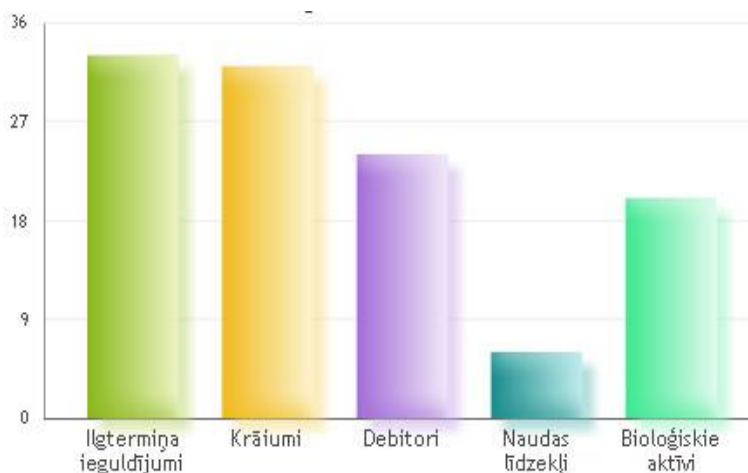
Pirmajā vietā starp cēloņiem, kas rada problēmas vienkāršā ieraksta sistēmas pielietošanā, pārliecinoši tika ierindota Latvijas likumdošana un tās mainība. Ar aptaujas palīdzību vēlreiz apstiprinājās iepriekš izteiktie apgalvojumi par likumdošanas mainības negatīvo ietekmi uz individuālās uzņēmējdarbības attīstību. 45 reizes (jeb 34% gadījumu) respondenti to ir atzīmējuši par galveno problēmu cēloni.

Otrajā vietā ar 18 atbildēm likumsakarīgi ierindojas uzskaites saprotamība, nodokļu aprēķināšana un uzskaitē, dokumentācijas apjoms, kur problēmas, pēc autoru domām, rodas tikai no biežās normatīvo aktu un to piemērošanas skaidrojumu mainības. Arī eksperti atzīst, ka uzņēmējdarbības uzsākšanu un attīstību nopietni traucē nestabilā un nedrošā Latvijas likumdošanas normatīvā bāze.

11 reizes atzīmēta un trešajā vietā pēc problēmu nozīmīguma tika atzīta dokumentācijas noformēšana. Pēc autoru domām, par iemeslu šādai atbildei varētu uzskatīt izmaiņas attaisnojuma dokumentu noformēšanā, lai tas varētu kalpot arī par PVN rēķinu. Par ceturto problēmu tika atzīta atskaišu sagatavošana un VID konsultatīvā dienesta darbība. Uz tiem tika norādīts 9 reizes. Komentējot VID konsultatīvā dienesta darbību un kompetenci, var piebilst, ka VID darbinieki konsultācijas sniedz no teorētiskā viedokļa, bet kā grāmatvežu auditorijā bieži vien tiek atzīts – prakse no teorijas pārsvarā atšķiras. Par pieredzes trūkumu jau iepriekš tika pieminēts. Situācijā, ja grāmatvedis savā darbā pielieto divkāršo ierakstu, tad viņam var trūkt zināšanu vienkāršā ieraksta pielietošanā grāmatvedībā.

Nākošais jautājums, kuru ar aptaujas palīdzību autores vēlējas noskaidrot: kuru saimniecisko līdzekļu (aktīvu) uzskaitē un kontrole nav pietiekoši skaidri reglamentēta vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedībā?

Uz šo jautājumu respondentiem tika dota iespēja izvēlēties vairākus atbilžu variantus.

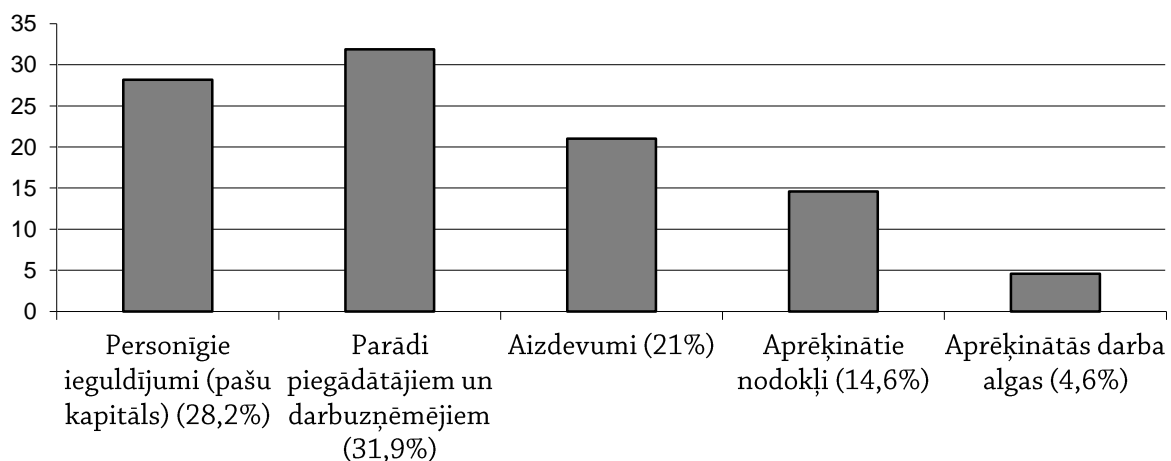

2. attēls. **Saimniecisko līdzekļu (aktīvu) uzskaites un kontroles nepietiekoša reglamentācija vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedībā**

Izpētot 2. attēlā apkopotās respondentu atbildes, var secināt, ka no kopumā 115 atbildēm 33 reizes (jeb 29%) par nepietiekoši reglamentētu tika nosaukta ilgtermiņa ieguldījumu uzskaitē, 32 reizes (jeb 28%) par neskaidru tika atzīta krājumu uzskaitē, 24 gadījumos (jeb 21%) tika nosaukta debitoru uzskaitē un 20 reizes (jeb 17%) no visām nosauktām atbildēm par neskaidri reglamentētu respondenti atzina bioloģisko aktīvu uzskaiti. Neskatoties uz to, ka naudas līdzekļu uzskaitē ir reglamentēta konkrētos MK 21.10.2003. noteikumos Nr.584 „Kases operāciju uzskaites noteikumi” un atsevišķos punktos tiek skaidrota arī MK 20.03.2007. noteikumos Nr.188 „Kārtība, kādā individuālie komersanti, individuālie uzņēmumi, zemnieku un zvejnieku saimniecības, citas fiziskās personas, kas veic saimniecisko darbību, kārtot grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā”, tomēr 6 gadījumos, respondentiem neskaidra šķiet naudas līdzekļu uzskaitē.

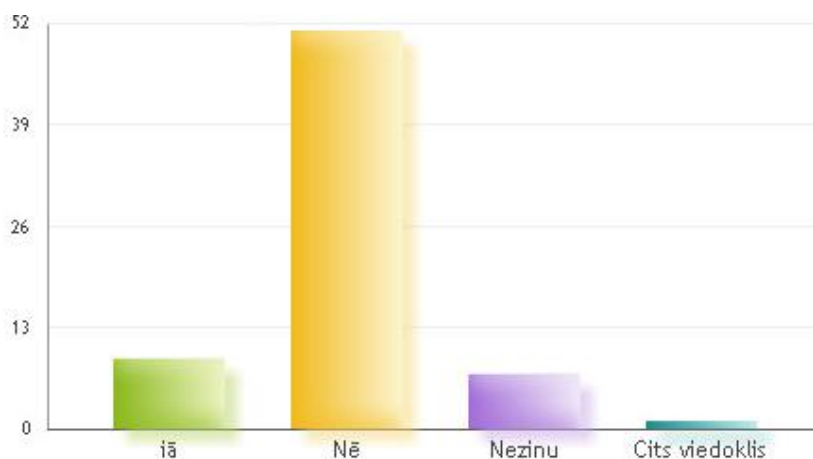
Pamatojoties uz autoru pieredzi jāsecina, ka krājumu uzskaiti ir iespējams pārskatāmi organizēt vienkāršā ieraksta grāmatvedībā, bet šo informāciju absolūti nav iespējams pārbaudīt, salīdzinot ar vienkāršā ieraksta galveno reģistru „Saimnieciskās darbības ieņēmumu un izdevumu uzskaites žurnālu”.

Tāpat kā saimniecisko līdzekļu (aktīvu) uzskaitē, arī saimniecisko līdzekļu avotu (pasīva) uzskaitē, grāmatveži, izsakot savu viedokli, atzīst par nepietiekami skaidri reglamentētām personīgo ieguldījumu, parādu piegādātājiem un aizdevumu uzskaites prasības (3. att.).

3. attēls. Saimniecisko līdzekļu avotu (pasīva) uzskaites un kontroles nepietiekoša reglamentācija vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedībā

Aptaujas nobeigumā respondenti tika uzaicināti izteikt viedokli par to – Vai individuālā komersanta grāmatvedības uzskaitē, izmantojot vienkāršās uzskaites sistēmu, ir saprotama, pārskatāma, pilnīga un salīdzināma, ja saimnieciskās darbības veids ir tirdzniecība vai ražošana? (4. att.)

4. attēls. Vienkāršā ieraksta sistēmas pielietojuma piemērotība grāmatvedībā, ja saimnieciskās darbības veids ir tirdzniecība vai ražošana

Pēc 4. attēlā redzamajiem aptaujas rezultātiem, var secināt, ka 51 respondents (jeb 75%) atzīst, ka vienkāršā ieraksta sistēma grāmatvedībā nav piemērota tirdzniecības vai ražošanas nozares uzņēmējdarbības uzskaites nodrošināšanai. Par iemeslu tam ir vienkāršās uzskaites sistēmas nepārskatāmība, nepilnība un uzskaites datu nesalīdzināmība. No tā var

konstatēt, ka vienkāršais ieraksts grāmatvedībā nav piemērots tirdzniecības un ražošanas nozares uzņēmumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Vienkāršā un divkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedības organizācijas procesa pamatprasības tiek noteiktas vienos un tajos pašos normatīvajos aktos. Tajā pašā laikā šo abu sistēmu uzskaites būtiski atšķiras pašos pamatos. Vienkāršā sistēmā uzskaitē ir veidota pēc kases principa, bet divkāršā sistēmā pēc uzkrāšanas principa. Galvenās atšķirība ir finanšu pārskatu sastādīšanas kārtībā. Divkāršā ieraksta sistēmā tas ir „Gada pārskatu likums” (1.) un grāmatvedības standarti, kuri savukārt nav saistoši vienkāršā ieraksta sistēmā.
2. Grāmatvedības kārtīšanai nepieciešamas labas zināšanas ne tikai grāmatvedības teorijā, bet arī nodokļu aprēķināšanā un uzskaitē, jo kļūdaini aprēķinot nodokli nezināšanas vai nemācēšanas dēļ neviens neatbrīvos no atbildības – soda naudu aprēķiniem par pielautiem nodokļu pārkāpumiem.
3. Pēc aptaujā apkopotās informācijas, varam secināt, ka 50% gadījumos pakalpojumu uzskaitē, 21% tirdzniecības uzskaitē un 16 % ražošanas uzņēmumu uzskaitē tiek izmantota vienkāršā ieraksta sistēma grāmatvedības uzskaites nodrošināšanai.
4. Pēc aptaujāto viedokļa par galvenajiem problēmu cēloņiem vienkāršā ieraksta grāmatvedībā tiek nosaukta likumdošana un tā mainība (34%), ar nodokļu aprēķināšanu un uzskaiti (18%) un uzskaites neskaidrību saistītie argumenti. Par mazāk problemātiskiem cēloņiem tiek minēts pieredzes trūkums.
5. Pēc aptaujas rezultātiem var secināt, ka visneskaidrākā uzskaites reglamentācija saimniecisko līdzekļu (aktīvu) uzskaitē ir krājumiem, ilgtermiņa ieguldījumiem. Saimniecisko līdzekļu avotu (pasīvu) uzskaitē grāmatveži, izsakot savu viedokli, atzinuši par nepietiekami skaidri reglamentētām personīgo ieguldījumu, parādu piegādātājiem un aizdevumu uzskaites prasības.
6. Aptaujas rezultāti 75% gadījumos apliecina, ka pielietojot vienkāršā ieraksta sistēmu grāmatvedībā tirdzniecības vai ražošanas uzņēmumā, saņemtā informācija nav pilnībā saprotama, pārskatāma un salīdzināma.
7. Potenciālajiem uzņēmējdarbības subjektiem pirms sava uzņēmuma reģistrācijas jāizvērtē īpašnieka atbildības līmenis, izvēloties atbilstošu uzņēmējdarbības formu, jānoskaidro kādi nodokļi būs jāmaksā atbilstoši uzņēmējdarbības specializācijai, kāda būtu vispiemērotākā grāmatvedības uzskaites forma un tās izmaksas.

8. Lai vienkāršā ieraksta sistēmas grāmatvedība tiešām atbilstu nosaukumam un, lai neievilinātu komersantus sarežģītajā grāmatvedības uzskaites labirīntā, likumdevējiem kopā ar praktizējošiem grāmatvežiem, būtu skaidri un saprotami jānoformulē likuma normu skaidrojumi.
9. Pēc iespējas ātrāk likumdevējiem jāizstrādā metodiskie norādījumi krājumu aprītes uzskaites organizēšanai uzņēmumā, ja tiek pielietota vienkāršā ieraksta sistēma grāmatvedībā.
10. Likumdevējiem jāpārstrādā Ministru kabineta noteikumu Nr.188 „Kārtība, kādā individuālie komersanti, individuālie uzņēmumi, zemnieku un zvejnieku saimniecības, citas fiziskās personas, kas veic saimniecisko darbību, kārtu grāmatvedību vienkāršā ieraksta sistēmā” III nodaļu un jāprecizē prasības, lai MK noteikumu nosaukums atbilstu nodaļas saturam. Individuālās uzņēmējdarbības veicējam nav jākonspektē likumi, kuri jau pašā būtībā uz viņu neattiecas, jo pēc uzskaites pamatprincipiem vienkāršā ieraksta sistēmā ir kases, bet divkāršā ieraksta sistēmā darbojas uzkrāšanas princips.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Gada pārskatu likums. LR Augstākās padomes 1992.g. 14.okt.likums. *Ziņotājs*, 12.11.1992
2. *Komerclikums*. LR saeimas 2000.gada 13.aprīļa likums [tiešsaiste]. [atsauce 2010.gada 25.aprīlis]. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490>
3. Noteikumi par grāmatvedības kārtošanu un organizāciju. LR MK 2003.g. 23.okt. noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*. 2003.g. 29.okt. NR.151
4. *Par grāmatvedību*. LR Augstākās padomes 1992.gada 14.oktobra likums [tiešsaiste]. [atsauce 2010.gada 2.maijs]. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=66460>
5. 1.LGS Finanšu pārskatu sagatavošanas pamatnostādnes. *Vēstnesis* 12.02.2004 Nr.23
6. 7.LGS Pamatlīdzekļi. *Vēstnesis* 28.12.2005 Nr.208
7. LEIBUS, I. *Individuālā uzņēmēja grāmatvedība un nodokļi*. – 3.izd. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008.36.lpp.
8. LISJONOKA, N. Grāmatvedības kārtošana vienkāršā ieraksta sistēmā. *Uzņēmēja biļetens*. 2007. 18(122), 4.-30.lpp.

Summary

According to the legislation of the Republic of Latvia, every managing subject has to keep the books regardless of its business form. The task of bookkeeping is to ensure the timely accountancy and control of economic deals of the enterprise as well as necessary estimate in order to provide information for different users of accounting data about the operational results of the enterprise and tax calculation. Bookkeeping can be performed using the single- or double-entry accounting system. The recording method is determined according to law requirements, where the main criteria are the type of business and the size of turnover. As to subjects of individual business, the requirements on the accountancy in the single-entry system are applied; it admits that bookkeeping is

done by the company owner. Such businessmen mostly are not specialists in accountancy or tax issues, but the legislation regulating the single-entry accounting is complicated. Therefore, any type of accounting requires professional knowledge of accounting and tax estimate and recording. This is proved by the fact that the same laws and legal regulations are applied for single- and double-entry accounting.

The aim of the research is to examine the opinion of working accountants in Latvia on suitability of usage of the single-entry system for subjects of individual entrepreneurship (also for VAT payers).

Tasks of the research.

- a. Examine the legislation of single- and double-entry accountancy in Latvia;
- b. using an inquiry to examine and know the professional accountants' opinion on the usage of the simple accounting system;
- c. summarising the inquiry results to analyse them and draw conclusions about professional accountants' opinion on the lucidity, completeness and comparability of the single-entry accounting system;
- d. draw conclusions and bring forward recommendations.

Methods and methodology of the research.

The author used the monographic descriptive method, methods of statistical analysis – data grouping, comparison, calculation of average data and their analysis; the method of sociological research – preparation of a social inquiry, approbation and conduction; the analysis of the data; the empirical method – examination of other authors and experience.

In order to have an idea about professional accountants' opinion on the single-entry accounting system the author developed a questionnaire and after its approbation performed an inquiry in the second half of 2010.

Taking into account that individual business types are as popular as commercial companies, urgent is the issue on the clear and understandable definition of the individual businessmen's accounting. It must be concluded that the Latvian legislators failed to ensure a clear and understandable definition of usage of the single-entry accounting system, there are many disparities and contradictions.

Assessing working accountants' opinion on suitability of the single-entry accounting system with the help of the social inquiry and on the basis of the research results the author found out that the reasons of main problems in the single-entry accounting is the legislation and its continuous changing, comprehensibility of records, tax estimate and calculation.

Appraising the opinion of the inquired accountants about the usage of the single-entry accounting system, 51 respondents (75%) out of 68 admit that the single-entry accounting system is not suitable for the entrepreneurship related to trade or production due to its specificity – turnover of large stocks. In this case, the simple entry accounting system is not able to ensure understandable, transparent, complete and comparable information about the record process. Therefore, the available information does not meet the demands of accountancy data users. It is reasonable for such enterprises to introduce the double-entry system.

The research results in the definition of the main problems mentioned above, which are related to the single-entry accounting system discovering disadvantages of the usage of this accountancy system and disparities of the regulating legislation. The author put forward some recommendations for improvement and simplification of the legislative accountancy regulation, as well as some suggestions for solving other related problems.

LATGALES REĢIONA VIETĒJO PAŠVALDĪBU ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANAS DOKUMENTU KVALITĀTES UN TERITORIJAS ATTĪSTĪBAS RĀDĪTĀJU KOPSAKARĪBU IZPĒTE

INVESTIGATION OF THE INTERCONNECTION BETWEEN THE QUALITY OF DEVELOPMENT PLANNING DOCUMENTS AND TERRITORY DEVELOPMENT INDICATORS IN LOCAL SELF-GOVERNMENTS OF LATGALE REGION

Sandra EŽMALE

Mg. sc. soc. doktorante,
Daugavpils Universitāte
Latvija

Tālrunis: +371 29227268, e-pasts: ltpi@inbox.lv

Abstract. *Using Latgale region as a case study, this paper explores the influence of the quality of spatial planning to territorial development. The paper analyses measurement of quality of development planning document and interrelationship between quality of development planning documents and indicators of territorial development. Research object – influence of development planning of Latgale region on territorial development. Research subject – quality of development planning documents of Latgale local municipalities in the context of territorial development. Research methods – deductive and inductive methods, comparative analysis, correlation analysis, etc.*

Keywords: *spatial planning, territorial plan, development programme, territorial development.*

Ievads

Telpiskā plānošana ir praktisks un daudzveidīgs instruments, ko Eiropas Kopiena un nacionālās valdības pēdējos 10 gados izmanto, lai sasniegtu teritoriālo izlīdzināšanu. Telpiskā attīstība ir process, ar kura palīdzību telpā tiek uzturēta vai mainīta fizisko iezīmju un cilvēku aktivitāšu sadale un kvalitāte. Attīstība šajā izpratnē nav tikai teritorijas fizisko, bet arī ekonomisko un sociālo aktivitāšu sadales izmaiņas (7.). Reģionālās ekonomikas pieeja nosaka telpas attīstības vadīšanu ar attīstības plānu palīdzību (1.). Telpiskās plānošanas vienreizējās iespējas ir saistītas ar tās starpdisciplināro dabu, kas savstarpēji saista sociālo un ekonomisko jomas, kā arī kultūras un vides dimensijas reģionu attīstībā.

Analizējot telpiskās plānošanas teorētiskos aspektus, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka telpisko plānošanu raksturo integrēta pieeja teritorijas plānošanā, kas paredz koordinētu telpisko, tematisko un laika

dimensiju, nodrošinot interešu saskaņošanu starp visiem pārvaldes līmeņiem un ieinteresētajām pusēm, izmantojot konkrētus reģionālās attīstības instrumentus, lai sasniegtu noteiktos mērķus (6.). Reģionālās un vietējas attīstības stratēģijas atspoguļo vērtības un principus (8.). Ir virkne elementu, kuru ievērošana ir būtiska kvalitatīva telpiskās plānošanas dokumenta izstrādei, un tie ir:

- dokumentā ir svarīgi apskatīt institucionālo, ekonomisko, vides un sociālo kontekstu;
- plānošanas dokumenta stratēģijai ir jāsaturs skaidra vīzija, mērķi un vērtības, kā arī skaidra to ieviešanas stratēģija;
- ir nepieciešama plaša mērķgrupu iesaiste visā dokumenta izstrādes procesā;
- ir jāorganizē pārdomāta un atbilstoša informācijas sniegšana un komunikācijas stratēģija, kas orientēta uz mērķgrupām;
- labam plānošanas dokumentam ir jābūt stratēģiskam, īsam un viegli saprotamam, tam ir jāsaturs ierobežots prioritāšu skaits;
- labam plānošanas dokumentam ir jābūt starpnozaru – tam ir jābūt saistītam ar citiem nozaru politikas dokumentiem, kā arī ar augstāka līmeņa plānošanas dokumentiem;
- ir svarīgi identificēt skaidru ieviešanas mehānismu, resursus ieviešanai, kā arī vienkāršu, bet efektīvu ietvaru tā monitoringam (2.).

Pētījuma mērķis – veikt Latgales plānošanas reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes novērtējumu un analizēt kopsakarības starp attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti un teritorijas attīstības rādītājiem.

Lai novērtētu Latgales reģiona pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti, kā arī analizētu kopsakarības starp attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti un teritorijas attīstības rādītājiem, pētījumā tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

- veikt Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes novērtējumu atbilstoši autores izstrādātai metodikai;
- analizēt kopsakarības starp Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītājiem un teritorijas attīstību raksturojošiem rādītājiem.

Pētījuma novitāte – pētījumā pirmo reizi Latvijā tiek aprobēta metodoloģija attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes novērtēšanai un analizētas kopsakarības attīstības plānošanas dokumentu kvalitātei un teritorijas attīstības rādītājiem.

Pētījuma objekts – Latgales reģiona attīstības plānošanas ietekme uz teritoriju attīstību.

Pētījuma priekšmets – Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitāte teritoriju attīstības kontekstā.

Izmantotās metodes – deduktīvā un induktīvā metode, salīdzinošā analīze, korelāciju analīze.

Latgales reģiona attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes empiriskā izpēte

Empīriskais pētījums par attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti tika veikts laika posmā no 01.03.2010. līdz 01.01.2011., realizējot šādus uzdevumus:

- attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes novērtēšanas metodoloģijas izstrādi,
- publiski pieejamās informācijas par attīstības plānošanas dokumentiem analīzi,
- attīstības plānošanas dokumentu apkopošanu,
- attīstības plānošanas dokumentu novērtējumu atbilstoši izstrādātajai metodoloģijai,
- iegūto rezultātu apstrādi un interpretāciju.

Izstrādājot attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes novērtējuma metodoloģiju, sākotnēji tika izdalītas trīs komponentes - attīstības plānošanas dokumenta izstrādes process, dokumentu saturs un attīstības plānošanas dokumenta ieviešanas un uzraudzības kārtība. Tālāk katrai no minētajām komponentēm tika identificēti novērtēšanas kritēriji, kā arī katra konkrētā kritērija novērtēšanas algoritms Likerta skalā (no 0 līdz 3 punktiem).

Attīstības plānošanas procesa kvalitātes novērtēšanai tika noteikti 8 kritēriji: politiskais mandāts (P1); dokumenta nolūks un statuss (P2); politiķu iesaiste (P3); sabiedrības iesaiste (P4); sabiedrības informēšana (P5); plānošanas saskaņotība (P6); plānošanas principi (P7); dokumenta autors un izstrādes vadība (P8). Maksimālais punktu skaits, ko katra pašvaldība var iegūt par attīstības plānošanas dokumenta plānošanas un izstrādes procesa kvalitāti, ir 24 punkti.

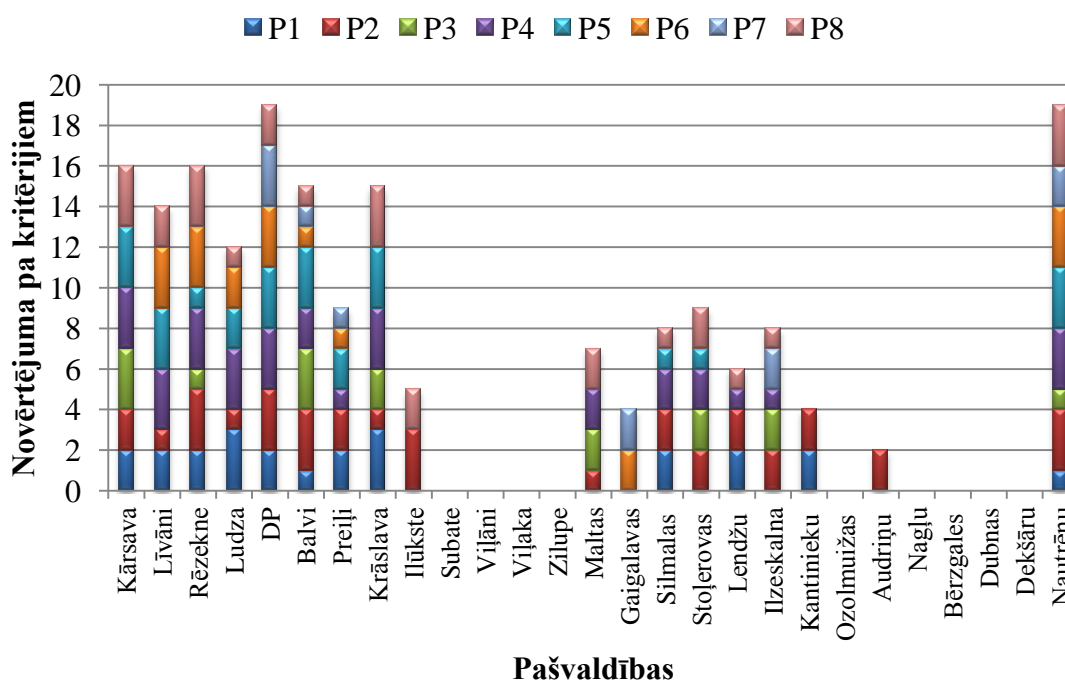
Attīstības plānošanas dokumenta satura kvalitātes novērtējumam tika noteikti 8 kritēriji: esošās situācijas analīze (S1); tematiskā dimensija (S2); telpiskā dimensija (S3); laika dimensija (S4); vīzija, prioritātes un mērķi (S5); stratēģijas ieviešana (S6); teksts (S7); stils un noformējums (S8). Maksimālais punktu skaits, ko katra pašvaldība var iegūt par attīstības plānošanas dokumenta satura kvalitāti, ir 24 punkti.

Attīstības plānošanas dokumenta ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitātes novērtējumam tika izdalītas noteikti 3 kritēriji: ieviešanas kārtība (I1); uzraudzības kārtība (I2); rādītāji un indikatori (I3). Maksimālais punktu skaits, ko katra pašvaldība var iegūt par attīstības plānošanas dokumenta ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitāti, ir 9 punkti.

Atbilstoši izstrādātajai metodoloģijai autore veica empīrisku pētījumu par 27 Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti. Pašvaldību atlase veikta ar klasteru analīzes metodi.

Attīstības plānošanas dokumentu plānošanas un izstrādes kvalitātes rezultātu izvērtējums ir pirmais posms empīriskajā pētījumā.

Izvērtējot 27 vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentus, tika konstatēts, ka par attīstības programmas plānošanas un izstrādes kvalitāti lielākais punktu skaits no 24 maksimāli iespējamajiem punktiem ir Nautrēnu pagastam un Daugavpils pilsētai (19 punkti), mazākais jeb 0 punkti ir 9 pašvaldībām, kas sastāda 33,3 % no pašvaldību skaita. Vidējais novērtējums visās pašvaldībās ir 6,96 punkti ($\bar{x} = 6,96$).

1. attēls. **Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības programmas plānošanas un izstrādes kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem**
(autore sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

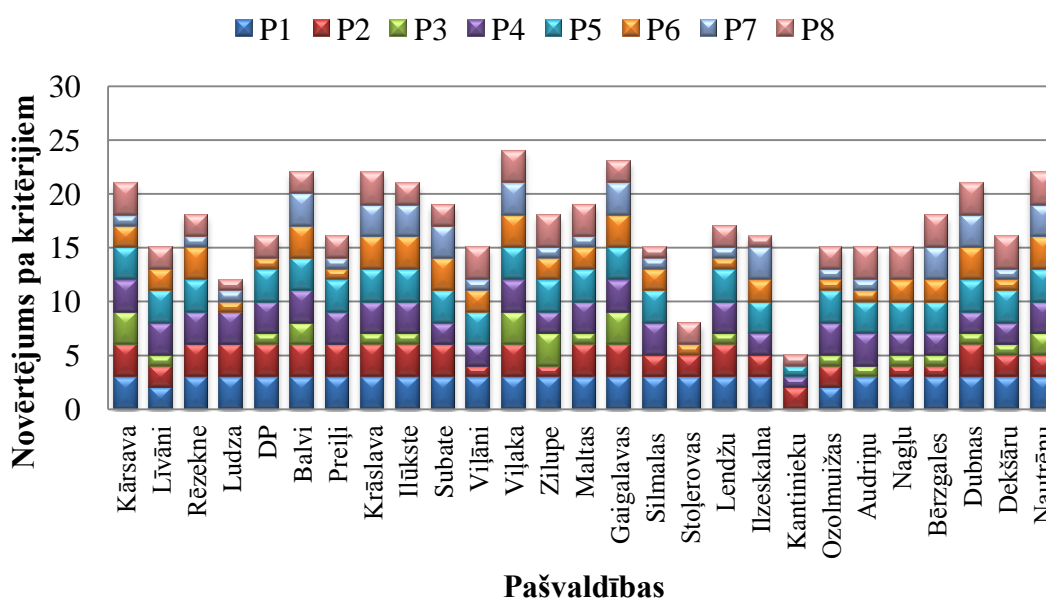
Par teritorijas plānojuma plānošanas un izstrādes kvalitāti lielākais punktu skaits no 24 maksimāli iespējamajiem punktiem ir Viļakai (24 punkti) un Gaigalavas pagastam (23 punkti), mazākais jeb 5 punkti Kantinieku pagastam. Vidējais novērtējums visās pašvaldībās ir 17,18 punkti ($\bar{x} = 17,18$). Par teritorijas plānojumu plānošanas un izstrādes

kvalitāti 6 pašvaldības ir saņēmušas 15 punktus, kas sastāda 22,2 %, 4 pašvaldības 21 (11,1 %) un 4 pašvaldības 22 (11,1 %) punktus (skat. 2. att.).

Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu plānošanas un izstrādes procesa kvalitāti, var konstatēt, ka teritorijas plānojumu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki un viendabīgāki, jo vidējais aritmētiskais novērtējums ir augstāks un arī rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir zemāki ($\bar{x}_{AP} = 6,96$ un $\bar{x}_{TP} = 17,19$; $s_{AP} = 6,653$ un $s_{TP} = 4,368$).

Attīstības plānošanas dokumentu satura kvalitātes izvērtējums ir nākošais posms empiriskajā pētījumā.

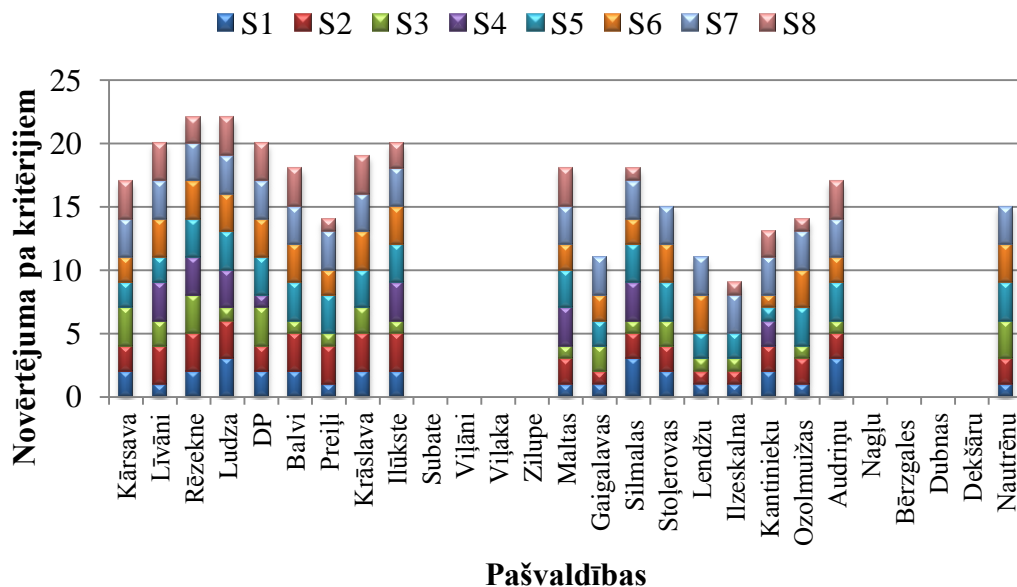
Izvērtējot 27 vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentus, tika konstatēts, ka par attīstības programmas satura kvalitāti lielākais punktu skaits no 24 maksimāli iespējamajiem ir Rēzeknei un Ludzai – 22 punkti, mazākais jeb 0 punkti ir 8 pašvaldībām, kas sastāda 29,6 % no kopējā pašvaldību skaita (sk. 3. att.). Trīs pašvaldības ir saņēmušas 18 punktus un 20 punktus. Vidējais novērtējums ir 11,59 punkti ($\bar{x} = 11,59$) (skat. 3. att.).

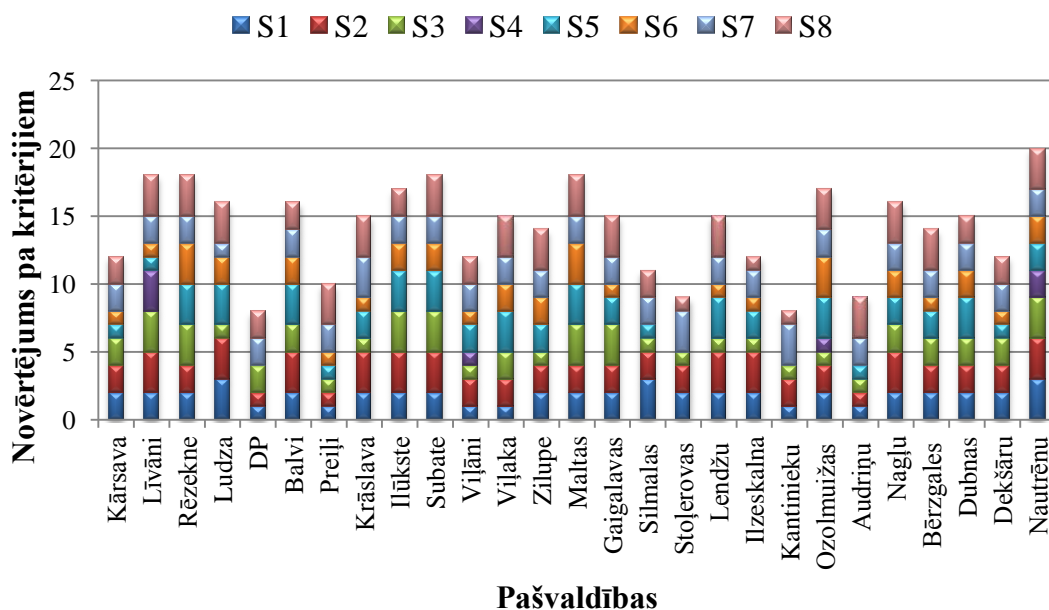
2. attēls. **Latgales reģiona vietējo pašvaldību teritorijas plānojuma plānošanas un izstrādes kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem**

(autores sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

3. attēls. Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības programmas satura kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem (autores sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

4. attēls. Latgales reģiona vietējo pašvaldību teritorijas plānojuma satura kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem (autores sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

Teritorijas plānojumu satura kvalitātes vidējais novērtējums 27 pašvaldībās ir 14,07 punkti ($\bar{x} = 14,07$), pie tam lielāko punktu skaitu no 24 maksimāli iespējamajiem ir ieguvis Nautrēnu pagasts – 20 punkti, bet minimālo punktu skaitu jeb 8 punktus – Daugavpils pilsēta (skat. 4. att.). Analizējot labākos vērtējumus, var konstatēt, ka 5 pašvaldības ir ieguvušas

15 punktus, kas sastāda 18,5 % un 4 pašvaldības 12 un 18 punktus, kas attiecīgi veido 14,8 %.

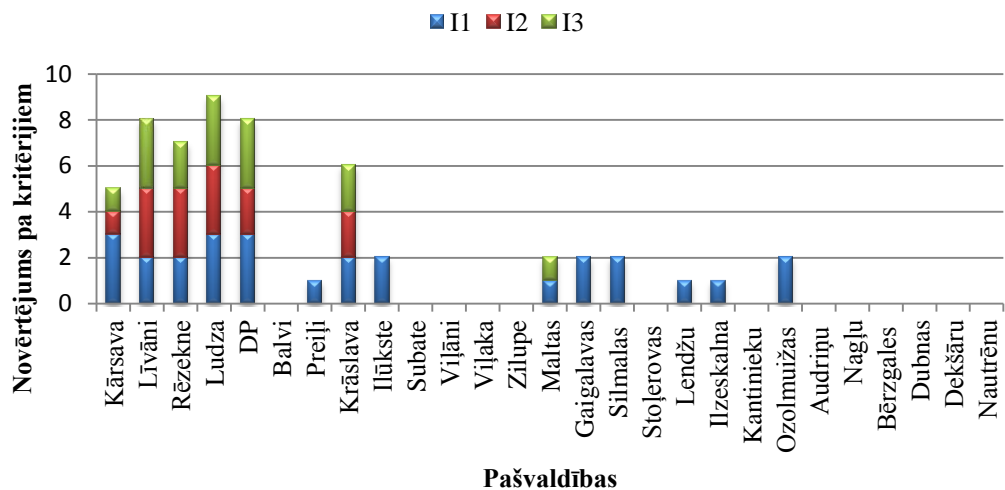
Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu satura kvalitāti, var konstatēt, ka teritorijas plānojumu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki (augstāki) un viendabīgāki, jo vidējais aritmētiskais rādītājs ir augstāks un arī rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir zemāki ($\bar{x}_{AP} = 11,59$ un $\bar{x}_{TP} = 14,09$; $s_{AP} = 8,2585$ un $s_{TP} = 3,385$).

Noslēdzošais posms ir attīstības plānošanas dokumentu ieviešanas un uzraudzības kārtības rezultātu izvērtējums.

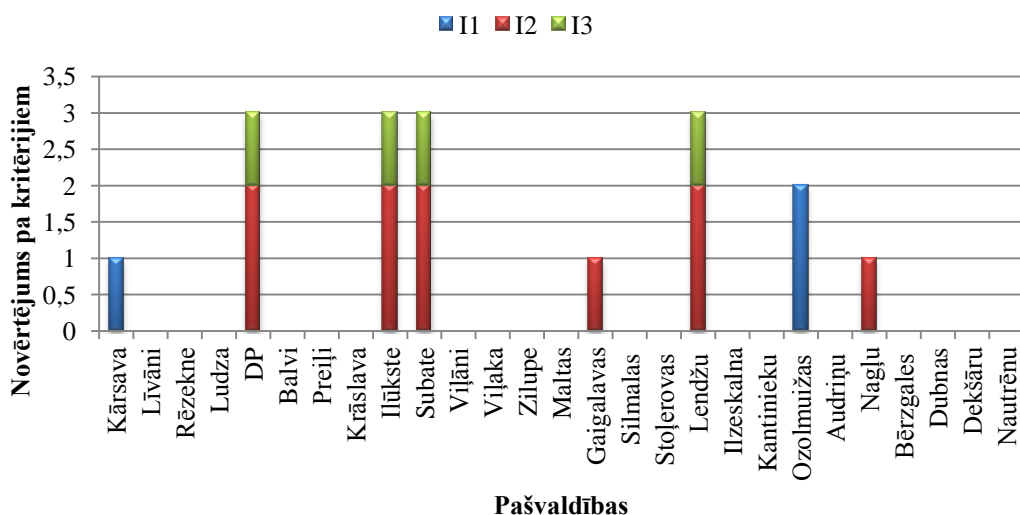
Izvērtējot attīstības plānošanas dokumentu ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitāti (skat. 5. att.), tika konstatēts, ka lielākais punktu skaits par attīstības programmu minētajā komponentē ir Ludzai (9 punkti), minimālais novērtējums jeb 0 punkti ir 13 pašvaldībām, kas sastāda 48,1 % no kopējā pašvaldību skaita. Nākošo lielāko grupu ar 2 punktiem veido 5 pašvaldības (18,5 %) un 3 pašvaldības ar 1 punktu (11,1 %). Vidējais novērtējums visās pašvaldībās ir 2,07 punkti ($\bar{x} = 2,07$).

Izvērtējot teritorijas plānojumu ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitāti, tika konstatēts, ka lielākais punktu skaits ir Daugavpilij, Subatei, Ilūkstei un Lendžu pagastam (3 punkti), zemākais novērtējums jeb 0 punkti ir 19 pašvaldībām, kas sastāda 70,4 % no izvērtēto pašvaldību kopskaita (skat. 6. att.). Nākošā lielākā grupa ir 4 pašvaldības (14,8 %), kas novērtējumā ir ieguvušas 3 punktus un 3 (11,1 %) pašvaldības, kas ieguvušas 1 punktu. Vidējais novērtējums visās pašvaldībās ir 0,63 punkti ($\bar{x} = 0,63$).

Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitāti var konstatēt, ka attīstības programmu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki (augstāki), bet neviendabīgāki nekā teritorijas plānojumiem, jo vidējais aritmētiskais rādītājs un rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir augstāki ($\bar{x}_{AP} = 2,07$ un $\bar{x}_{TP} = 0,63$; $s_{AP} = 2,947$ un $s_{TP} = 1,115$).

5. attēls. **Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības programmas ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem**
(autores sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

6. attēls. **Latgales reģiona vietējo pašvaldību teritorijas plānojumu ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitātes novērtējums sadalījumā pa kritērijiem**
(autores sastādīts, pamatojoties uz (9.) datiem)

Reģiona telpiskās plānošanas un tā attīstības kopsakarības empīriskā izpēte

Lai varētu novērtēt reģiona telpiskās plānošanas un tā attīstības kopsakarības, šī mērķa realizēšanai secīgi tika veikti šādi uzdevumi:

- 1) iegūto telpiskās plānošanas dokumentu kvalitātes novērtējuma rādītāju standartizācija katram no definētajiem vērtēšanas posmiem: plānošanas un izstrādes procesa, dokumenta satura, ieviešanas un uzraudzības kārtības svara noteikšana;

- 2) attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītāju (attīstības programmas, teritorijas plānojuma) un kopējā rādītāja aprēķināšana;
- 3) reģiona telpiskās plānošanas un tā attīstības rādītāju kopsakarību izpēte.

Rādītāju standartizāciju izdara, veicot to vērtību pārrēķinus pēc formulas (5., 69):

$$x'_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{s_j}$$

kur x'_{ij} standartizētā rādītāja „j” vērtība reģionā „i”, x_{ij} rādītāja „j” vērtība reģionā „i”, $\bar{x}_j$ – vidējā rādītāja „j” vērtība, s_j – rādītāja „j” standarta novirze. Standartnovirzi s_j (variācijas, jeb mainības, datu izkliedes rādītāju) aprēķina pēc 2. formulas (3., 46):

$$s = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}{n-1}}$$

Kopējo integrālo rādītāju, lai novērtētu attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti, aprēķina atsevišķi attīstības programmai un teritorijas plānojumam, summējot attīstības plānošanas kvalitātes novērtējuma trīs komponentu iegūto rezultātu standartizētās un tālākajā procesā svērtās vērtības. Kritērijiem tiek pielietota vienādās svēršanas metode, bet komponentei pēc ekspertu vērtējuma (kopā 5 eksperti) ir piešķirts noteikts nozīmības svars, veicot centrēšanu tādā veidā, lai visu rādītāju svaru summa būtu 1, t.sk., plānošanas process – 0,3, plānošanas dokumentu saturs – 0,3, ieviešanas un uzraudzības kārtība – 0,4.

Noteiktiem svāra jeb nozīmības koeficientiem, summējot attīstības plānošanas kvalitātes novērtējuma trīs komponentu iegūto rezultātu standartizētās vērtības, tiek aprēķināts attīstības programmu kvalitātes rādītājs (y_{AP}) un teritorijas plānojumu kvalitātes rādītājs (y_{TP}), ko var izteikt ar formulu:

$$y = w_1 \sum_{i=1}^8 \tilde{S}_i + w_2 \sum_{i=1}^8 \tilde{P}_i + w_3 \sum_{i=1}^3 \tilde{I}_i$$

kur $\tilde{x}^j$ ($j = 1, 2, \dots, p$), augstāk minētie standartizētie saraksta rādītāji, bet svāra w_j ($j = 1, 2, \dots, p$).

No galveno komponentu īpašībām izriet, ka $\sum_{q=1}^p l_q^2$, t.i., lielumi y var variēt tās pašas skalas ietvaros, kā standartizētie lielumi ($\tilde{x}^{(1)}, \tilde{x}^{(2)}, \dots, \tilde{x}^{(p)}$), bet svāri liecina par komponentu salīdzinošo lielumu ietekmi uz rādītāju.

Ņemot vērā to, ka no aprēķinātajiem diviem kvalitātes rādītājiem, t.i. attīstības programmu kvalitātes rādītāja (y_{AP}) un teritorijas plānojumu kvalitātes rādītāja (y_{TP}), ir nepieciešams iegūt vienu integrētu attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītāju (y_{APD}), nākošajā posmā tika aplūkotas dažādas metodes, kas ir vērstas uz datu apvienošanu vienā rādītājā un kā atbilstošākā tika izvēlēta Perkala metode. Pielietojot Perkala metodi, autore ieguva formulu integrālā rādītāja aprēķināšanai, kas raksturo kopējo attīstības plānošanas dokumentu kvalitāti, aprēķinot vidējo aritmētisko vērtību attīstības programmas un teritorijas plānojuma kvalitātes rādītājiem:

$$y_{APD} = \frac{1}{n} (y_{AP} + y_{TP})$$

Iegūtie rezultāti ir atspoguļoti 1. tabulā.

1. tabula

Latgales reģiona pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītāji
(autores aprēķins, izmantojot (9.) datus)

Pašvaldības	Attīstības programmas kvalitātes rādītājs	Teritorijas plānojuma kvalitātes rādītājs	Attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītājs
Viļānu pilsēta	-1,02	-0,56	-1,3
Nagļu pagasts	-1,02	0,15	-0,94
Ozolmuižas pagasts	-0,242	0,6	0,06
Dekšāru pagasts	-1,02	-0,49	-1,26
Bērzgales pagasts	-1,02	-0,18	-1,1
Zilupes novads	-1,02	-0,18	-1,1
Subates pilsēta ar l.t.	-1,02	1,32	-0,35
Dubnas pagasts	-1,02	0,12	-0,96
Viļakas pilsēta	-1,02	0,32	-0,85
Audriņu pagasts	-0,31	-0,83	-0,72
Kantinieku pagasts	-0,36	-1,6	-1,16
Gaigalavas pagasts	-0,17	0,61	0,14
Ilūkstes novads	0,21	1,37	0,89
Lendžu pagasts	-0,21	0,92	0,25
Maltas pagasts	0,22	0,25	0,35
Silmalas pagasts	0,27	-0,65	-0,06
Ilzeskalna pagasts	-0,19	-0,49	-0,44
Stoļerovas pagasts	-0,07	-1,31	-0,72
Preiļu novads	0,03	-0,67	-0,3
Ludzas pilsēta	1,54	-0,41	1,34
Līvānu novads	1,43	-0,03	1,41
Balvu pilsēta	0,31	0,28	0,45
Krāslavas novads	1,16	0,19	1,26
Rēzekne	1,45	0,18	1,54
Kārsavas pilsēta	1	0,21	1,11
Daugavpils	1,65	0,23	1,77
Nautrēnu pagasts	0,38	0,63	0,7

Nākošajā empīriskā pētījuma posmā tika veikta reģiona telpiskās plānošanas un tā attīstības rādītāju kopsakarību izpēte, izmantojot korelācijas analīzi ar nolūku izpētīt analizējamo rādītāju tipu un saišu ciešumu.

Korelācijas analīzei tiks izmantota neparametriskā korelācijas analīze, izmantojot Spīrmena rangu korelācijas koeficientu. Praktiskais Spīrmena rangu korelācijas aprēķins tiek veikts pēc šādas formulas (4.):

$$\rho = \frac{\sum_{i=1}^n R(x_i)R(y_i) - n\left(\frac{n+1}{2}\right)^2}{\left(\sum_{i=1}^n R(x_i)^2 - n\left(\frac{n+1}{2}\right)^2\right)^{0.5} \left(\sum_{i=1}^n R(y_i)^2 - n\left(\frac{n+1}{2}\right)^2\right)^{0.5}}$$

kur $R(x)$ un $R(y)$ ir pāris mainīgo rindās (x un y) (x un y), kas katrs satur n gadījumus.

Izvirzīsim nulles hipotēzi, ka starp pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes integrālo rādītāju (y_{APD}) un teritorijas attīstību raksturojošiem rādītājiem pastāv sakarība.

2. tabula

Spīrmena korelācijas koeficienti starp Latgales reģiona vietējo pašvaldību teritorijas attīstības rādītājiem un pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītāju

(autores aprēķins ar SPSS programmu, izmantojot (9.) datus)

Dokumenta veids	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis Ls uz vienu iedzīvotāju 2008.gads	Iedzīvotāju skaits uz 01.01.2009.	Bezdarba līmenis % 2009.g.s.	Attīstības indekss pēc 2007.gada datiem
Attīstības plānošanas dokumenti kopā	0,561**	0,678**	-0,134	0,076

** korelācija ir nozīmīga pie 0,01 abpusējā statistiskās nozīmības līmeņa

* korelācija ir nozīmīga pie 0,05 abpusējā statistiskās nozīmības līmeņa

Kā redzam (skat. 2. tab.), tad ar pašvaldību attīstības plānošanas kvalitātes integrālo rādītāju nekorelē tādi teritorijas attīstību raksturojošie rādītāji kā attīstības indekss un bezdarba līmenis. Savukārt starp attīstības plānošanas kvalitātes integrālo rādītāju un iedzīvotāju ienākuma nodokli uz vienu iedzīvotāju ($r_s = 0,561$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), kā arī iedzīvotāju skaitu ($r_s = 0,678$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību) pastāv pozitīva korelācija. Līdz ar to nulles hipotēzi nevaram noraidīt attiecībā uz tādiem teritorijas attīstību raksturojošiem rādītājiem kā iedzīvotāju

ienākuma nodoklis uz vienu iedzīvotāju un iedzīvotāju skaits. Varam izdarīt secinājumus, ka pašvaldībām, kurām ir augstāka attīstības plānošanas dokumentu kvalitāte, ir augstāki iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumi uz vienu iedzīvotāju ienākumi, kā arī pašvaldībām ar lielāku iedzīvotāju skaitu ir augstāka attīstības plānošanas dokumentu kvalitāte.

Tālāk aplūkosim, vai ir vērojamas sakarību ciešuma atšķirības starp attīstības programmu kvalitātes novērtējumu un teritorijas plānojumu novērtēju (skat. 3. tab.). Izvirzīsim nulles hipotēzi, ka pastāv korelatīva sakarība starp teritorijas attīstības rādītājiem un attīstības programmu kvalitātes rādītāju (y_{AP}), kā arī starp teritorijas attīstības rādītājiem un teritorijas plānojumu kvalitātes rādītāju y_{TP}). Kā redzam, tad ar pašvaldību attīstības programmu un teritorijas plānojumu kvalitātes rādītājiem nekorelē tāds teritorijas attīstību raksturojošs rādītājs kā attīstības indekss un bezdarba līmenis. Savukārt starp attīstības programmas kvalitātes rādītāju un iedzīvotāju ienākuma nodokli uz vienu iedzīvotāju ($r_s = 0,508$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), kā arī iedzīvotāju skaitu ($r_s = 0,692$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), pastāv pozitīva korelācija. Attiecībā uz attīstības programmu kvalitātes rādītāju nulles hipotēzi nevaram noraidīt tādiem rādītājiem kā iedzīvotāju ienākuma nodoklis uz vienu iedzīvotāju un iedzīvotāju skaits pašvaldībā. Varam noraidīt nulles hipotēzi, ka pastāv korelatīva sakarība starp teritorijas attīstības rādītājiem un teritorijas plānojumu kvalitātes rādītāju.

3. tabula

Spirmena korelācijas koeficienti starp Latgales reģiona vietējo pašvaldību teritorijas attīstības rādītājiem un pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rādītāju

(autores aprēķins, izmantojot (9.) datus)

Dokumenta veids	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis Ls uz vienu iedzīvotāju 2008.gadā	Iedzīvotāju skaits 01.01.2009.	Bezdarba līmenis % 2009.g.s.	Attīstības indekss pēc 2007.gada datiem
Attīstības programma	0,508**	0,692**	-0,031	0,096
Teritorijas plānojums	0,227	0,134	-0,304	-0,016

** korelācija ir nozīmīga pie 0,01 abpusējā statistiskās nozīmības līmeņa

*korelācija ir nozīmīga pie 0,05 abpusējā statistiskās nozīmības līmeņa

Kopumā varam izdarīt secinājumus, ka starp attīstības programmu kvalitāti un teritoriju attīstības rādītājiem ir nozīmīgākas korelatīvas sakarības nekā starp teritorijas plānojumiem. Tas ir izskaidrojams ar to, ka teritorijas plānojumi daudzām pašvaldībām ir izstrādāti daudz vēlāk nekā attīstības programmas, pie tam liela daļa teritorijas plānojumu ir izstrādāti

vēlāk par 01.01.2008. jeb pārskata periodu par kuru tika apkopoti teritorijas attīstības rādītāji.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu plānošanas un izstrādes procesa kvalitāti, var konstatēt, ka teritorijas plānojumu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki un viendabīgāki, jo vidējais aritmētiskais novērtējums ir augstāks un arī rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir zemāki ($\bar{x}_{AP} = 6,96$ un $\bar{x}_{TP} = 17,19$; $s_{AP} = 6,653$ un $s_{TP} = 4,368$).

Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu satura kvalitāti var konstatēt, ka teritorijas plānojumu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki (augstāki) un viendabīgāki, jo vidējais aritmētiskais rādītājs ir augstāks un arī rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir zemāki ($\bar{x}_{AP} = 11,59$ un $\bar{x}_{TP} = 14,09$; $s_{AP} = 8,2585$ un $s_{TP} = 3,385$).

Apkopojot vērtējuma rezultātus par attīstības programmu un teritorijas plānojumu ieviešanas un uzraudzības kārtības kvalitāti var konstatēt, ka attīstības programmu novērtējuma rezultāti kopumā ir labāki (augstāki), bet nevienmērīgāki nekā teritorijas plānojumiem, jo vidējais aritmētiskais rādītājs un rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir augstāki ($\bar{x}_{AP} = 2,07$ un $\bar{x}_{TP} = 0,63$; $s_{AP} = 2,947$ un $s_{TP} = 1,115$).

Izvērtējot kopējo novērtējumu attīstības programmām un teritorijas plānojumiem (aprēķināts, summējot katrā no vērtēšanas posmiem iegūtos punktus), var izdarīt secinājumu, ka 27 vērtēto Latgales reģiona vietējo pašvaldību attīstības plānošanas dokumentu kvalitātes rezultāti ir augstāki un viendabīgāki teritorijas plānojumiem nekā attīstības programmām, jo vidējais aritmētiskais rādītājs ir augstāks un rezultātu izkliedes rādītāji ap aritmētisko vidējo rādītāju ir zemāki ($\bar{x}_{AP} = 20,63$ un $\bar{x}_{TP} = 31,89$; $s_{AP} = 16,270$ un $s_{TP} = 7,067$).

Izvērtējot reģiona telpiskās plānošanas un tā attīstības rādītāju kopsakarības tika konstatēts, ka:

- starp attīstības plānošanas kvalitātes integrālo rādītāju un iedzīvotāju ienākuma nodokli uz vienu iedzīvotāju ($r_s = 0,561$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), kā arī iedzīvotāju skaitu ($r_s = 0,678$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību) pastāv pozitīva korelācija;
- starp attīstības programmas kvalitātes rādītāju un iedzīvotāju ienākuma nodokli uz vienu iedzīvotāju ($r_s = 0,508$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), kā arī iedzīvotāju skaitu ($r_s = 0,692$, statistiski nozīmīgs ar 99 % varbūtību), pastāv pozitīva korelācija.

- starp teritorijas plānojumu kvalitātes rādītāju un teritorijas attīstības rādītājiem nepastāv korelācijas sakarība.

Kopumā varam izdarīt secinājumu, ka starp attīstības programmu kvalitāti un teritorijas attīstības rādītājiem ir nozīmīgākas korelatīvas sakarības nekā starp teritorijas plānojumu kvalitāti un teritorijas attīstības rādītājiem. Tas ir izskaidrojams ar to, ka teritorijas plānojumi daudzām pašvaldībām ir izstrādāti daudz vēlāk nekā attīstības programmas, pie tam liela daļa teritorijas plānojumu ir izstrādāti vēlāk par 01.01.2008. jeb pārskata periodu par kuru tika apkopoti teritorijas attīstības rādītāji.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Ache, P. (2011) Spatial Planning and Territorial Development Policy. // Handbook of Local and Regional Development/ Ed. Pike, A., Rodriques - Pose, A., Tomaney, J. London and New Yuork: Routledge, P. 318 – 330.
2. Adams, N., Harris, N. Best Practice Guidelines for Regional Development Strategies. Cardif University, 65 p. ISBN 1 – 902647 – 55 - 6Alden, J. (2006) Regional Development and Spatial Planning // Regional Development and Spatial Planning in an Enlarged European Union./ Ed. Adams, N., Alden, J., Harris, N. Ashgate, P. 17 - 42.
3. Arhipova, I., Bāliņa, S. Statistika ekonomikā. Risinājumi ar SPSS un Microsoft Excel. Rīga: Datorzinību centrs, 2003. 352 lpp.
4. Best, D.J., D. E. Roberts, D.E. (1975) Algorithm AS 89: The Upper Tail Probabilities of Spearman's rho. Applied Statistics, No 24, P. 377–379.
5. Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējums, perspektīvas, vīzijas. Rīga: Latvijas statistikas institūts, VRAA, 2006. 586 lpp. (zin.red. Oļģerts Krastiņš), 586. lpp.
6. Ezmale, S. (2010) Practical Aspects of Spatial Planning in Latgale Region: Influence of European Union, Future Chalennges and Perspective // Scientific Journal of Riga Technical University „Sustainable Spatial Development“. Riga: RTU, P. 12 – 17.
7. Nadin, V. (2003) Spatial Planning and Susustainable Development. European Regional Sustainable Development Network Policy Seminar. Asturias, 3-4 April 2003, P. 1 - 19.Tiešsasaistē: <http://sustainable-euregions.net/documentbank>
8. Tomaney, J., Pike, A., Rodriques - Pose, A. (2011) Local and Regional Development // Handbook of Local and Regional Development/ Ed. Pike, A., Rodriques - Pose, A., Tomaney, J. London and New Yuork: Routledge, P. 618 -630.
9. RA ESF projekta Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071 „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” pētījumu datu bāze.

Summary

Using Latgale region as a case study, this paper explores the influence of the quality of spatial planning on the territorial development. The paper provides measurement of quality of development planning documents and interrelationship between quality of development planning documents and indicators of territorial development.

Research object – the influence of development process on territorial development. Research subject – quality of development planning documents of Latgale region local municipalities in the context of territorial development. Research methods – deductive and inductive methods, comparative analysis, correlation analysis, etc.

According to the established methodology the author conducted an empirical study of planning documents quality of 27 local authorities of Latgale region (municipalities' selection carried out by a two step cluster analysis).

For assessment of quality of planning documents three components were identified: the elaboration process of a planning document, the document contents and implementation and monitoring arrangements. Next, for each of these components the assessment criteria, as well as the individual evaluation algorithm for each criterion (Likert scale from 0 to 3 points) were identified.

The following criteria were set for assessment of elaboration process quality of development planning documents: political mandate; purpose and status of document; political involvement; public involvement; information of society; vertical coordination; planning principles; the document author and leadership development.

The following criteria were set for assessment of content quality of development planning documents: current situation analysis; the thematic dimension; spatial dimension; time dimension; vision, priorities and objectives; implementation strategies; text; style and presentation.

The following criteria were set for assessment of implementation and monitoring quality of development planning documents: implementation arrangement; monitoring procedures; indicators.

The following results of evaluation of planning documents quality were conducted:

- summarizing the results of the evaluation of elaboration process quality of development programs and spatial plans, can be seen that the evaluation results of spatial plans have better and more homogeneous as development programs results ($\bar{x}_{AP} = 6.96$ and $\bar{x}_{TP} = 17.19$; $s_{AP} = 6.653$ and $s_{TP} = 4.368$).
- summarizing the results of the evaluation of content quality of development programs and spatial plans can be seen that evaluation results of the spatial plans have better (higher) and more homogeneous ($\bar{x}_{AP} = 2.07$ and $\bar{x}_{TP} = 0.63$; $s_{AP} = 2.947$ and $s_{TP} = 1.115$).
- summarizing the results of the evaluation of content quality of development programs and spatial plans, can be seen that evaluation results of development programs have better (higher), but more diverse than evaluation results of the spatial plans ($\bar{x}_{AP} = 2.07$ and $\bar{x}_{TP} = 0.63$; $s_{AP} = 2.947$ and $s_{TP} = 1.115$).

If we are comparing the overall evaluation results of quality of development programs and spatial plans (calculated as the sum of each of the components of evaluation findings), we can conclude that the results of development programs is higher

and more homogeneous than the results of spatial plans ($\bar{x}_{AP} = 20.63$ and $\bar{x}_{TP} = 31.89$; $s_{AP} = 16.270$ and $s_{TP} = 7.067$).

During the research, according to the author's formula the quality indicator of development programs (y_{AP}), the quality indicators of spatial plans (y_{TP}) and composite indicator of quality of development planning documents (y_{APD}) were estimated and the correlation between these indicators and territorial development indicators was analyzed. The following correlations were found:

- between the composite indicator of quality of development planning documents and income tax per capita ($r_S = 0.561$, statistically significant at the 99%), and population ($r_S = 0.678$, significant at the 99% probability) there is a positive correlation;
- between the quality indicator of development programs and personal income tax per capita ($r_S = 0.508$, statistically significant at the 99%), and population ($r_S = 0.692$, statistically significant at the 99%), there is a positive correlation;
- between the quality indicators of spatial plans and territorial development indicators, there is no spatial correlation.

We can conclude that statistically significant correlations exist between the quality indicator of development programs and territorial development indicators and between the indicator of quality of development planning documents and territorial development indicators in Latgale region. Therefore it is important for development of the territories to improve the quality of planning documents according to the guidelines of theoretical findings and the best planning practice.

MIKRO, MAZO, VIDĒJO UN LIELO KOMERCSABIEDRĪBU FINANŠU PROBLĒMAS LATGALĒ

FINANCIAL PROBLEMS OF MICRO, SMALL, MEDIUM AND LARGE COMMERCIAL ENTERPRISES IN LATGALE

Tālis FREIMANIS

Dr.oec., doc., vadošais pētnieks,
Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas zinātniskais institūts
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 29608801, e-pasts: talis.f@tvnet.lv

Biruta GARAŅČA

Dr.oec., asoc. prof., vadošā pētniece,
Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas zinātniskais institūts
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 29114989, e-pasts: gabi@parks.lv

Abstract. *In the conditions of crisis the government began to stimulate the formation of micro commercial enterprises. As the result the number of micro enterprises in Latgale remained at the pre-crisis level, whereas the number of small, medium and large enterprises decreased. Balanced development of the national economy presumes development of enterprises of all size, which mainly depends on their financial condition. The study aims at investigating the financial condition of micro and small as well as medium and large enterprises to find out the possibilities of their future development taking into account their capacities to raise their own capital and attract capital from outside including bank loans, thus diminishing Latgale's lagging behind the Latvian average level.*

Keywords: *micro, small, medium and large commercial enterprises, profitability, return on assets, capital structure, liquidity, creditworthiness.*

Ievads

Krīzes laikā valdība veica pasākumus komercdarbības, it īpaši mikro komercsabiedrību, attīstības veicināšanai, kuri bija virzīti uz bezdarba samazināšanu un iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes paaugstināšanu. Latvijas valsts ekonomiskai augšupejai nākotnē nepieciešama visu komercsabiedrību, kā mikro un mazo, tā vidējo un lielo līdzsvarota attīstība visos valsts reģionos, tai skaitā arī Latgalē. Šo uzņēmumu stabilitāti, ekonomisko potenciālu un tālākās attīstības iespējas lielā mērā raksturo to finansiālais stāvoklis. Tas arī nosaka dotā pētījuma aktualitāti. Pētījums veikts, pielietojot finanšu analīzes metodes.

Netiks analizēta mikro un mazo komercsabiedrību attīstības ietekme uz bezdarba līmeni un valsts sociāliem izdevumiem.

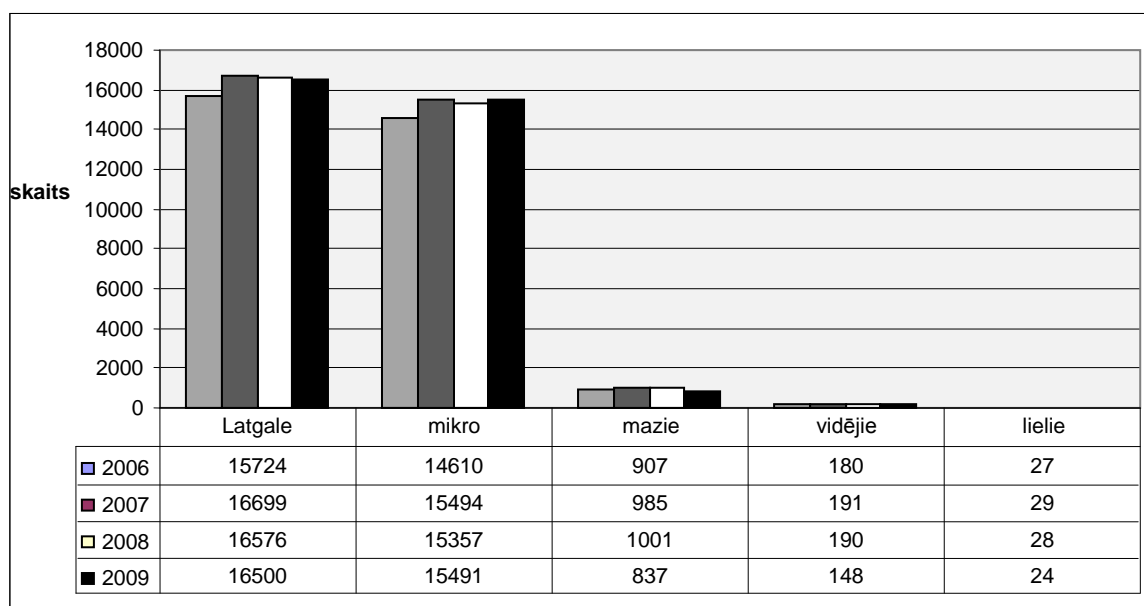
Analīze tiks veikta, salīdzinot Latgales un Latvijas saimnieciskos rādītājus par laika periodu no 2006. g. līdz 2009. g. (par kuru kā pēdējo raksta tapšanas laikā bija pieejami Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie komercsabiedrību finansiālie rādītāji), ietverot divus pirmskrīzes un divus krīzes gadus.

Raksta mērķis – izpētīt Latgales mikro, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību tālākās attīstības iespējas no finansiālā stāvokļa viedokļa un izstrādāt no tā izrietošus Latgales komercsabiedrību attīstības paātrināšanas priekšlikumus.

Pamatteksts

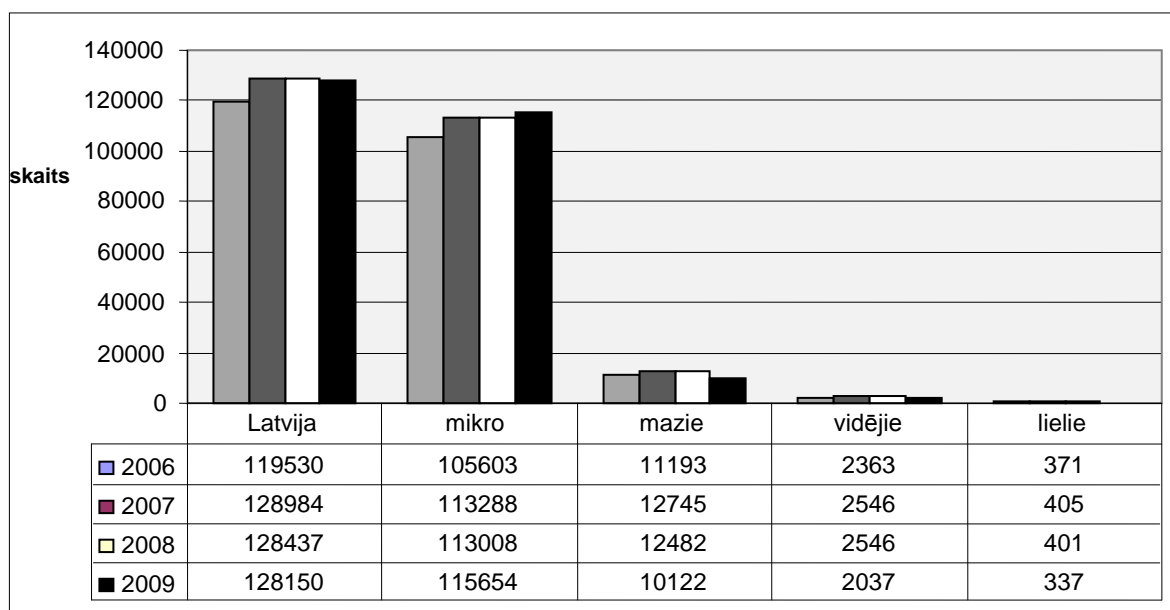
Pētījuma periodā gan Latgalē gan Latvijā mainījās tirgus sektora statistikas vienību skaits, t.sk. pa lieluma grupām.

Kopējais komercsabiedrību skaits laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g. Latgalē palielinājās par 4,9 procentiem, mikro komercsabiedrību skaits par 6 procentiem, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits samazinājās. Tomēr, Latgalē 2009. g. mikro komercsabiedrību skaits bija tikai 2007. g. līmenī.

1. attēls. **Latgales, t.sk. mikro, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g. (4.,5.).**

Komercsabiedrību skaits Latvijā palielinājās straujāk – kopējais par 7,2 procentiem un mikro komercsabiedrību skaits par 9,5 procentiem.

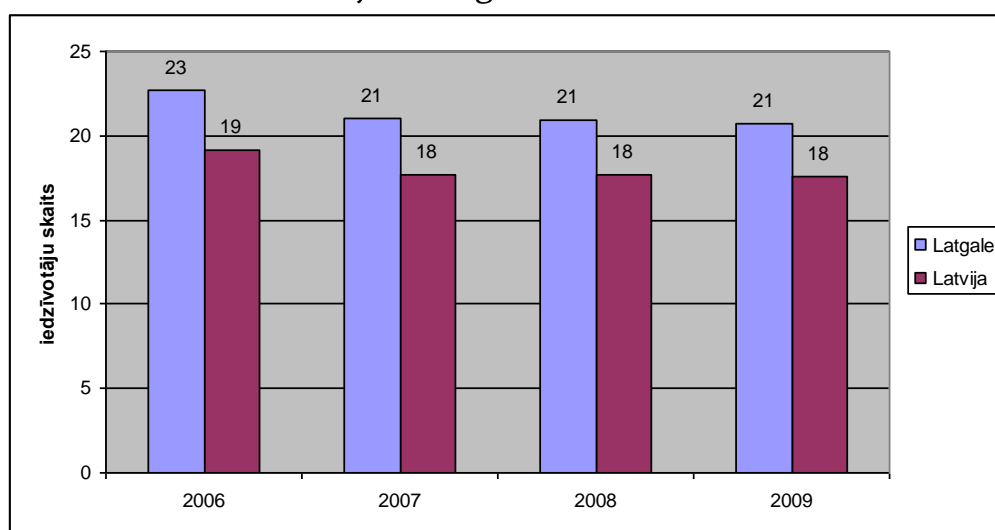

2. attēls. **Latvijas, t.sk. mikro, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g. (4.,5.).**

Atšķirībā no Latgales tas 2009. g. pārsniedza 2007. g. līmeni par 2 procentiem. Tāpat kā Latgalē, Latvijā samazinājās mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits. Valdības pasākumi pozitīvi ietekmēja mikro komercsabiedrību izveidošanos Latvijā kopumā, bet Latgalē tikai to skaita saglabāšanos pirmskrīzes līmenī. Savukārt krīzes ietekmē samazinājās mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits gan Latgalē, gan Latvijā.

Pētījuma periodā mainījās arī pastāvīgo iedzīvotāju skaits gan Latgalē, gan Latvijā. Līdz ar to mainījās attiecība starp iedzīvotāju un komercsabiedrību skaitu.

Latgalē iedzīvotāju skaits uz vienu komercsabiedrību bija par 17,7 procentiem lielāks, kas vērtējams negatīvi.

3. attēls. **Pastāvīgo iedzīvotāju skaita dinamika uz vienu komercsabiedrību Latgalē un Latvijā laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g. (autore aprēķins, izmantojot (4., 5., 6.) datus)**

Gan Latgalē, gan Latvijā kopumā ir samazinājies pastāvīgo iedzīvotāju skaits uz vienu komercsabiedrību, tātad ir palielinājusies to iedzīvotāju daļa, kas veikuši komercdarbību. Tomēr iedzīvotāju aktivitāte komercdarbībā Latgalē bija zemāka nekā Latvijā vidēji. Tajā pašā laikā bezdarba līmenis Latgalē bija ievērojami augstāks nekā Latvijā. Zināmas cerības, ka komercdarbība Latgalē tuvākā nākotnē varētu straujāk aktivizēties, vieš tas, ka pētījuma periodā Latgalē straujāk nekā Latvijā kopumā attīstījās profesionālie, zinātniskie un tehniskie pakalpojumi, kā arī informācijas un komunikācijas pakalpojumi. Informācijas un komunikācijas pakalpojumu apgrozījums pētījuma periodā palielinājās par 11,9 procentiem (Latvijā par 0,5 procentiem) un profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu apjoms pieauga par 110,6 procentiem (Latvijā par 12,6 procentiem), (autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Finansiālo rādītāju aprēķins un analīze pa komercsabiedrību lieluma grupām ir iespējams tikai par komercsabiedrībām, kuras iesniedz gada pārskatus Valsts ieņēmumu dienestā un par kurām kopumā Centrālā statistikas pārvalde sniedz statistiskos datus. Komercsabiedrības, kuru apgrozījums gadā nepārsniedz 200 000 latu, var gada pārskatus neiesniegt Valsts ieņēmumu dienestā (1.) un līdz ar to tās netiek iekļautas Centrālās statistikas pārvaldes apkopotā informācijā. Savukārt, Centrālā statistikas pārvalde, atbildot uz pieprasījumu par komercdarbības finansiāliem rādītājiem, nesniedz informāciju par bankām, apdrošināšanas sabiedrībām, pensijas fondiem, ieguldījumu brokeriem un pārvaldēm. Tādēļ komercsabiedrību skaits, par kuriem Centrālā statistikas pārvalde apkopo un publisko finansiālos rādītājus, ir ievērojami mazāks, nekā tirgus sektorā darbojošos komercsabiedrību skaits.

Latgalē tikai 24,2 procenti no tirgus sektora statistikas vienību skaita ir iekļauti Centrālās statistikas pārvaldes finanšu pārskatos, Latvijā kopumā – 48,3 procenti (1. tab.). Tas ir saistīts galvenokārt ar nelielu mikro komercsabiedrību skaitu, kuras iesniedz Valsts ieņēmumu dienestā gada pārskatus – Latvijā kopumā 44,3 procenti un Latgalē 19,7 procenti no to tirgus sektora statistikas vienību skaita.

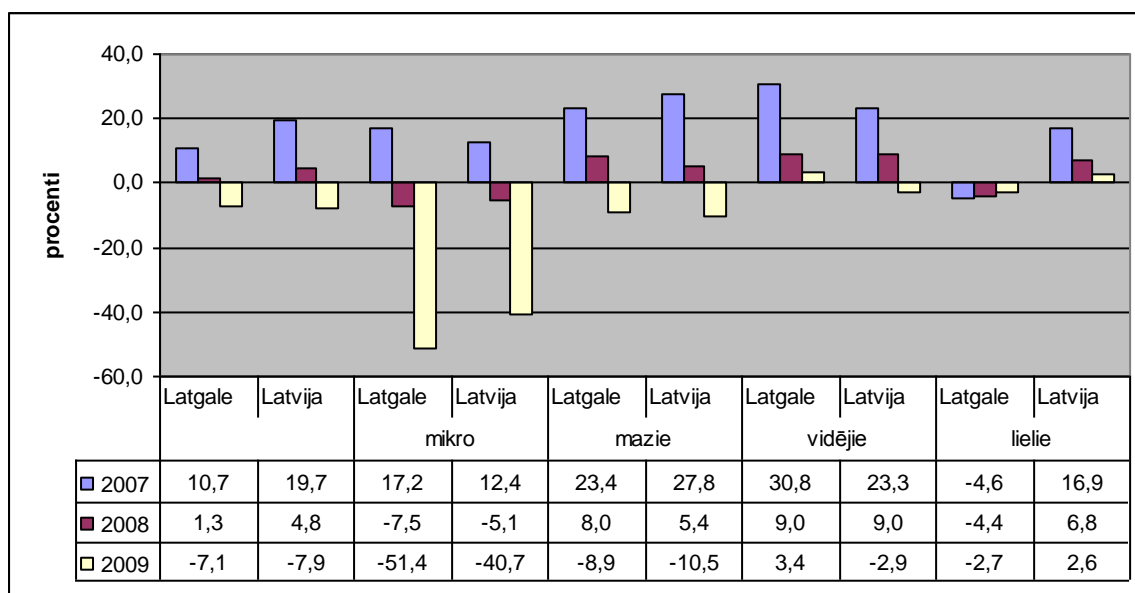
Tālākie pētījumi pa komercsabiedrību lieluma grupām tiks veikti, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes finanšu pārskatu datus, kas sagatavoti pēc Latgales Tautsaimniecības pētījumu institūta pieprasījuma, un aptver tikai daļu no tirgus sektorā strādājošo komercsabiedrību skaita.

Centrālās statistikas pārvaldes finanšu pārskatos iekļautais komercsabiedrību skaits, t.sk. pa komercsabiedrību lieluma grupām salīdzinājumā ar tirgus sektora statistikas vienību skaitu 2009. g.

(autores aprēķins, izmantojot (5., 7.) datus)

Komersabiedrību lieluma grupas		Tirgus sektora statistikas vienību skaits	Finanšu pārskatos iekļauto komercsabiedrību skaits un % no tirgus sektora vienību skaita	
			skaits	procenti
	Latgale	16500	3991	24,2
	Latvija	128150	61903	48,3
mikro	Latgale	15491	3048	19,7
	Latvija	115654	51240	44,3
mazās	Latgale	837	776	92,7
	Latvija	10122	8788	86,8
vidējās	Latgale	148	144	97,3
	Latvija	2037	1638	80,4
lielās	Latgale	24	23	95,8
	Latvija	337	237	70,3

Viens no svarīgākiem finansiāliem rādītājiem, kurš atspoguļo komercsabiedrības spēju turpināt savu darbību un ieinteresētību kapitāla ieguldīšanā, ir finansiālā rentabilitāte (peļņas attiecība pret pašu kapitālu).

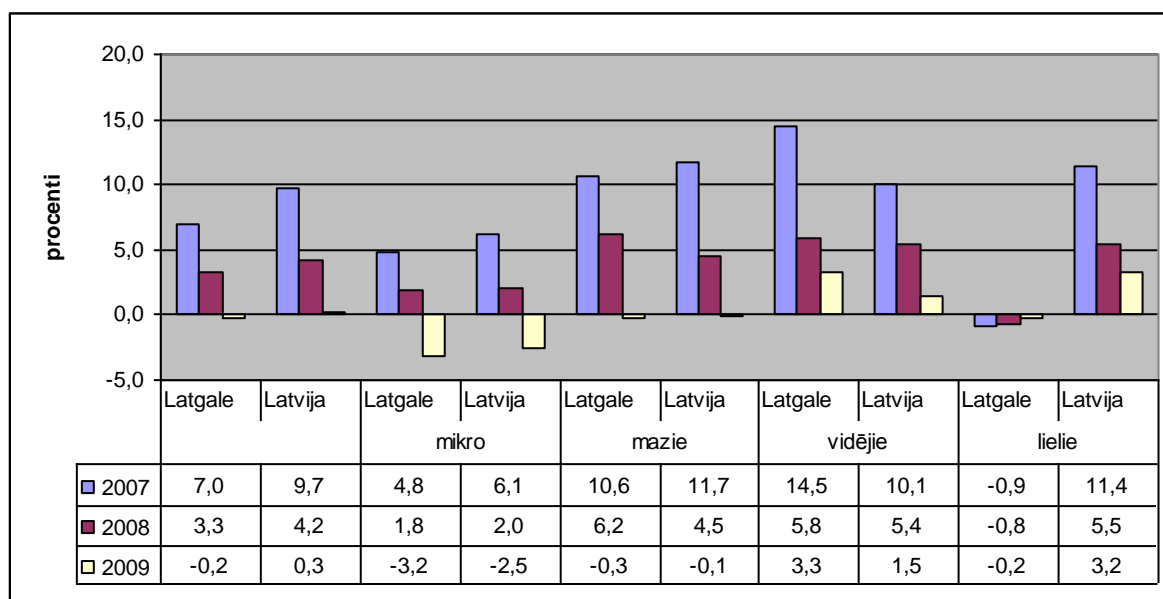
4. attēls. Latgales un Latvijas komercdarbības finansiālā rentabilitāte, t.sk. pa komercsabiedrību lieluma grupām, laika periodā no 2007. g. līdz 2009. g.

(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Latgales un Latvijas komercdarbības finansiālā rentabilitāte 2008. g. un 2009. g. laikā ievērojami samazinājās, 2009. g. tā bija negatīva. Tomēr Latgalē samazinājums nebija tik straujš kā Latvijā. Latgalē tā pazeminājās par 17,8 procentpunktiem, Latvijā par 27,6 procentpunktiem. It īpaši strauji pazeminājās mikro komercsabiedrību finansiālā rentabilitāte. Jau 2008. g. tā kļuva negatīva. Latgales vidējo un Latvijas lielo komercsabiedrību finansiālā rentabilitāte tomēr saglabājās pozitīva, kaut gan ievērojami pazeminājās. Latgales lielo komercsabiedrību zaudējumi samazinājās. Tātad, 2009. g. gan Latgales, gan visas Latvijas komersanti zaudēja daļu pašu ieguldītā kapitāla. It īpaši lielus zaudējumus cieta mikro komercsabiedrības.

Finansiālo rentabilitāti ietekmē ekonomiskā rentabilitāte, kura raksturo visa komercsabiedrības rīcībā esošā kapitāla (pašu un aizņemtā), kas ieguldīts uzņēmuma aktīvos, atdevi. Lai raksturotu aktīvu izmantošanas efektivitāti, autore ekonomisko rentabilitāti rēķinās kā peļņas pirms procentiem un nodokļiem attiecību pret gada vidējiem aktīviem, izslēdzot procentu un nodokļu ietekmi uz atdeves līmeni.

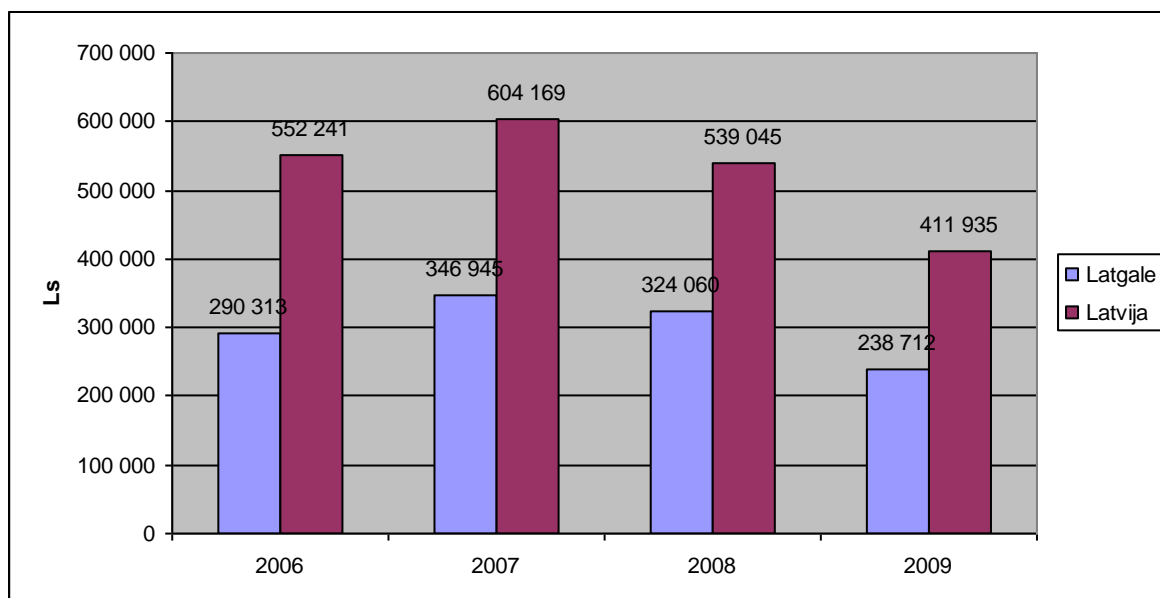

5. attēls. **Latgales un Latvijas komercdarbības ekonomiskā rentabilitāte, t.sk. pa komercsabiedrību lieluma grupām laika periodā no 2007. g. līdz 2009. g.**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Ekonomiskās rentabilitātes dinamika ir līdzīga finansiālās rentabilitātes dinamikai. Tātad, finansiālās rentabilitātes pazeminājumu lielā mērā noteica ekonomiskās rentabilitātes pazeminājums. Tomēr ekonomiskā rentabilitāte samazinājās lēnāk nekā finansiālā rentabilitāte. Ja Latgales komercsabiedrību finansiālā rentabilitāte 2009. g. salīdzinājumā ar 2006. g. samazinājās par 17,8 procentpunktiem, tad ekonomiskā rentabilitāte tikai par 7,2 procentpunktiem. Latvijas komercdarbības

finansiālās rentabilitātes samazinājums 2009. g. salīdzinājumā ar 2006. g. bija 27,6 procentpunkti, ekonomiskās rentabilitātes samazinājums tikai 9,4 procentpunkti.

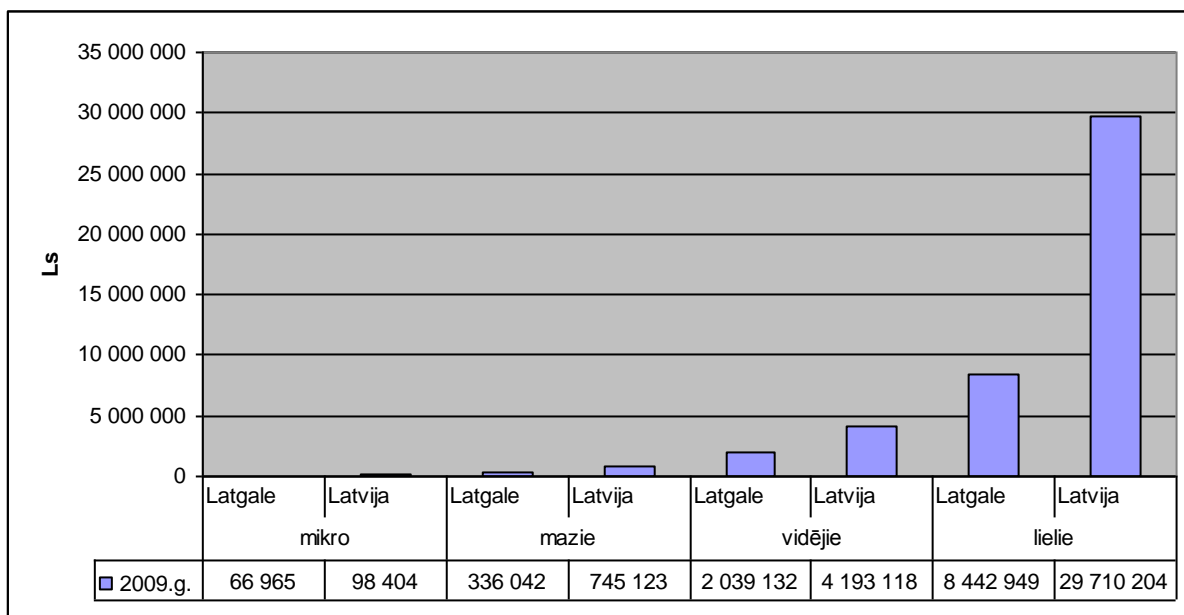
Viskrasāk ekonomiskā rentabilitāte pazeminājās mikro komercsabiedrību grupā gan Latgalē, gan Latvijā. 2009. g. visaugstākā ekonomiskā rentabilitāte bija Latgales vidējo komercsabiedrību un Latvijas lielo komercsabiedrību grupā. No 5.attēla datiem var izdarīt vēl vienu būtisku secinājumu: gan visas Latgales komercdarbības, gan atsevišķu komercsabiedrību lieluma grupu ekonomiskā rentabilitāte ir ievērojami zemāka nekā Latvijā (izņēmums ir vidējo komercsabiedrību grupa, kuras rentabilitāte visu pētījuma periodu bija augstāka nekā Latvijas vidējo komercsabiedrību grupas rentabilitāte). Savukārt, salīdzinot atsevišķu komercsabiedrību lieluma grupu ekonomisko rentabilitāti teritorijas ietvaros, apstiprinās vispārzināmais secinājums par sakarību starp uzņēmuma lielumu un rentabilitāti. Visspilgtāk šī sakarība izpaužas, salīdzinot mikro, mazo un vidējo Latgales komercsabiedrību rentabilitāti. Latvijas komercdarbībā šī sakarība spilgti izpaužas, salīdzinot mikro un mazo komercsabiedrību rentabilitāti. Latgales lielo komercsabiedrību zemās rentabilitātes, kurai gan ir tendence uzlaboties, iemeslu noskaidrošanai būtu jāvelta atsevišķs pētījums konkrētu komercsabiedrību līmenī. Tālāk veikts vienas komercsabiedrības vidējā neto apgrozījuma salīdzinājums Latgalē un Latvijā un korelācijas starp komercsabiedrības vidējo apgrozījumu un rentabilitāti koeficientu aprēķins.

6. attēls. **Vienas komercsabiedrības vidējais neto apgrozījums Latvijas un Latgales komercdarbībā laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g.**

(autore aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Vienas komercsabiedrības vidējais neto apgrozījums pētījuma periodā samazinājās gan Latvijā kopumā, gan Latgalē. Latgalē vienas komercsabiedrības vidējais neto apgrozījums bija tikai 53% – 60 % no Latvijas līmeņa. Tas vērojams visās komercsabiedrību lieluma grupās: Latgales mikro komercsabiedrību vidējais apgrozījums 2009. g. sastādīja 68,1 procentu no Latvija mikro komercsabiedrību vidējā apgrozījuma, mazo komercsabiedrību 45,1 procentu, vidējo komercsabiedrību 48,6 procentus un lielo tikai 28,4 procentus.

7. attēls. **Vienas komercsabiedrības vidējais neto apgrozījums 2009. g. pa Latgales un Latvijas komercsabiedrību lieluma grupām**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Pēc autores aprēķiniem (izmantojot 5. un 7. att. datus) korelācijas koeficients starp Latgales mikro, mazo un vidējo komercsabiedrību vidējo neto apgrozījumu un ekonomisko rentabilitāti 2009. g. bija 0,94. Korelācijas koeficients starp Latvijas mikro, mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību vidējo neto apgrozījumu un ekonomisko rentabilitāti 2009. g. bija 0,81. Tātad pastāv cieša lineāra sakarība starp uzņēmuma lielumu (neto apgrozījumu) un ekonomisko rentabilitāti. Ja Latgalē vidējais komercsabiedrību lielums būtu vismaz tik pat liels kā Latvijā, Latgales komercdarbības ekonomiskā rentabilitāte tuvotos un sasniegtu Latvijas līmeni.

Finansiālās rentabilitātes līmeni ietekmē arī procentu un nodokļu maksājumi, kas netika ņemti vērā, aprēķinot ekonomisko rentabilitāti.

Procentu maksājumi 2009. g. salīdzinājumā ar 2006. g. ievērojami palielinājās.

**Vidēji vienas Latgales un Latvijas komercsabiedrības procentu maksājumi
2006. g. un 2009. g. pa komercsabiedrību lieluma grupām**

(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Komersabiedrību lieluma grupas		Procentu maksājumi (Ls)		Augums %
		2006. g.	2009. g.	
mikro	Latgale	1071	1684	157,2
	Latvija	2744	5383	196,2
mazās	Latgale	4853	8614	177,5
	Latvija	9165	17688	193,0
vidējās	Latgale	15711	29549	188,1
	Latvija	48546	79631	164,0
lielās	Latgale	110584	117669	106,4
	Latvija	179307	409274	228,3

Vidēji vienas Latgales mikro komercsabiedrības procentu maksājumi 2009. g. palielinājās salīdzinājumā ar 2006. g. par 57,2 procentiem, mazās komercsabiedrības par 77,5 procentiem un vidējās komercsabiedrības par 88,1 procentu. Vidēji vienas Latvijas mikro un mazās komercsabiedrības procentu maksājumi 2009. g. salīdzinājumā ar 2006. g. pieauga vēl straujāk. Latvijas komercsabiedrības 2009. g. maksāja no 2,1 reizes līdz 3,5 reizēm lielākus procentu maksājumus nekā Latgales komercsabiedrības. Tas no Latgales straujākas attīstības nepieciešamības viedokļa vērtējams pozitīvi.

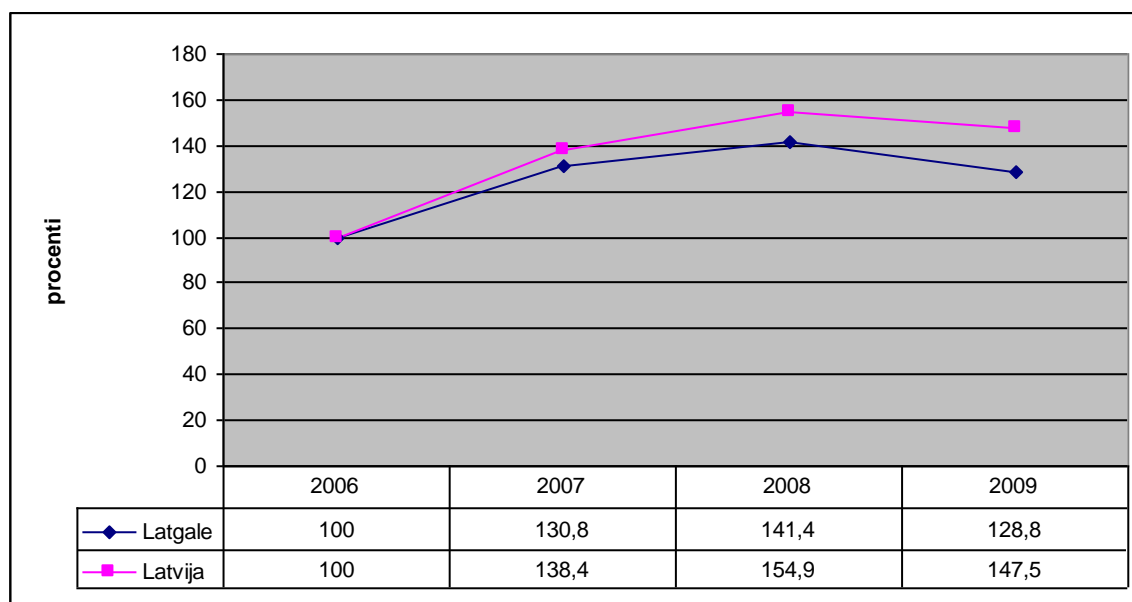
Pētījuma periodā mainījās arī nodokļu maksājumu apjomi un nodokļu no peļņas slogs. Nodokļi no peļņas 2009. g. palielināja jau pirms nodokļu nomaksas esošos zaudējumus. Radās negatīvs nodokļu no peļņas slogs. Izņēmums bija vidējās komercsabiedrības Latgalē un lielās komercsabiedrības Latvijā, kuru nodokļu no peļņas slogs bija pozitīvs, t.i. nodokļi samazināja peļņu salīdzinājumā ar peļņu pirms nodokļiem. Pie tam Latgales vidējo komercsabiedrību nodokļu no peļņas slogs palielinājās līdz 38,2 procentiem (2006. g. 18,6 procenti) un Latvijas lielo komercsabiedrību nodokļu no peļņas slogs 2009. g. palielinājās līdz 39,1 procentam (2006. g. 17,7 procenti). Krīzes apstākļos nodokļu no peļņas sloga palielinājums negatīvi ietekmēja komercsabiedrību finansiālo stāvokli un to iespējas piemēroties jauniem ekonomiskiem apstākļiem. Jāatzīmē, ka 2006. g. Latgales komercsabiedrībām nodokļu no peļņas slogs bija ievērojami lielāks nekā Latvijas komercsabiedrībām gandrīz visās komercsabiedrību lieluma grupās (negatīvos nodokļu no peļņas slogus nevar salīdzināt). Būtu nepieciešams īpašs nodokļu no peļņas aprēķināšanas pētījums Latgalē.

Latgales un Latvijas komercsabiedrību nodokļu no peļņas slogs 2006.g. un 2009. g. pa komercsabiedrību lieluma grupām

(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Komersabiedrību lieluma grupa	Peļņa pirms nodokļiem (t.Ls)		Nodokļi no peļņas (t.Ls)		Nodokļu no peļņas slogs (%)	
	2006. g.	2009. g.	2006. g.	2009. g.	2006. g.	2009. g.
Latgale	40 144,6	-20 984,4	11 286,8	4 494,2	28,1	-21,4
Latvija	1 760 898,8	-567 373,3	333 115,5	186 639,7	18,9	-32,9
mikro Latgale	5 624,8	-14 166,3	2 000,8	1 135,3	35,6	-8,0
mikro Latvija	389 353,7	-557 952,5	77 732,0	40 323,0	20,0	-7,2
mazās Latgale	17 090,9	-7 664,7	4 026,9	839,7	23,6	-11,0
mazās Latvija	444 378,1	-160 338,1	84 885,2	36 475,6	19,1	-22,7
vidējās Latgale	18 620,4	4 157,6	3 467,7	1 589,8	18,6	38,2
vidējās Latvija	431 048,5	-19 073,0	82 710,3	43 452,7	19,2	-227,8
lielās Latgale	-2 178,2	-3 310,9	804,7	929,4	-36,9	-28,1
lielās Latvija	496 118,5	169 990,4	87 788,0	66 388,4	17,7	39,1

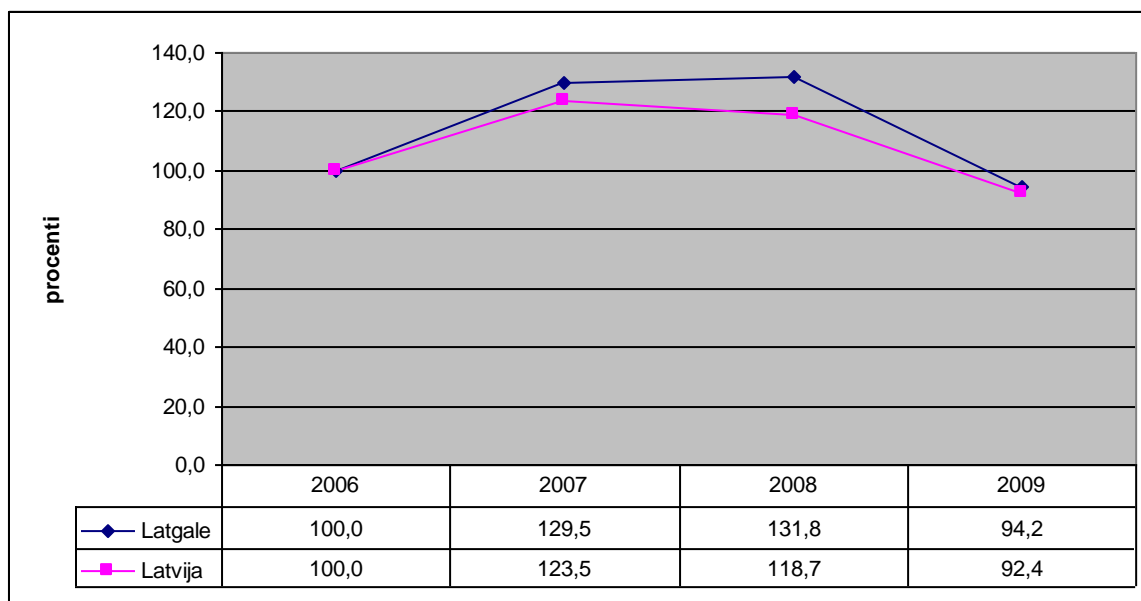
Turpinot ekonomisko rentabilitāti ietekmējošo faktoru analīzi, jāatzīmē, ka ekonomisko rentabilitāti ievērojami ietekmēja arī aktīvu pieaugums. Samazinoties neto apgrozījumam, ciešot zaudējumus, komercsabiedrības tomēr palielināja aktīvu apjomu.

8. attēls. **Latgales un Latvijas komercsabiedrību aktīvu (gada beigās) dinamika laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g.**

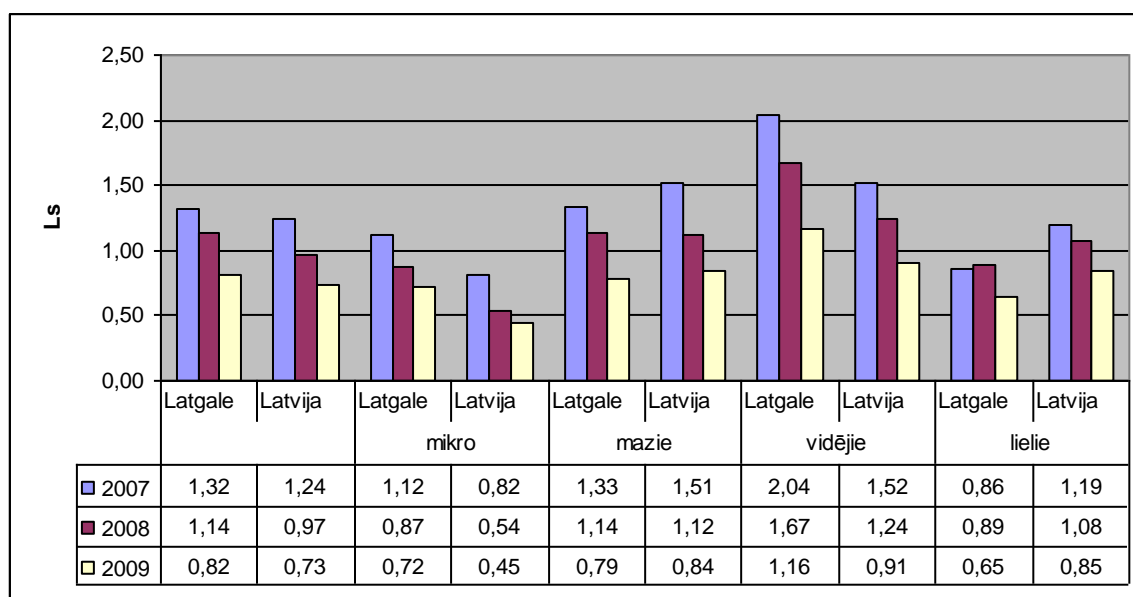
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

2009. g. beigās komercsabiedrību aktīvi samazinājās salīdzinājumā ar 2008. g. beigām, tomēr ievērojami pārsniedza 2006. g. beigu līmeni – Latgalē par 28,8 procentiem, Latvijā par 47,5 procentiem. Tajā pašā laikā neto apgrozījums 2009. g. bija zemāks nekā 2006. g. Latgales komercdarbības neto apgrozījums 2009. g. bija par 5,8 procentiem zemāks nekā 2006. g., Latvijas – par 7,6 procentiem (9. att.) Tas noveda pie aktīvu atdeves samazinājuma (10. att.), kas savukārt negatīvi ietekmēja ekonomiskās rentabilitātes dinamiku.

9. attēls. **Latgales un Latvijas komercdarbības neto apgrozījuma dinamika laika periodā no 2006. g. līdz 2009. g.**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Aktīvu atdeve 3 gadu laikā ievērojami pazeminājās gan Latvijā kopumā, gan Latgalē un 2009. g. visās komercsabiedrību lieluma grupās (izņemot vidējās komercsabiedrības Latgalē) bija zemāka par 1 Ls. Tomēr Latgalē tā bija augstāka nekā Latvijas komercsabiedrībās. Visaugstākā bija Latgales vidējo komercsabiedrību aktīvu atdeve.

10. attēls. **Latgales un Latvijas komercsabiedrību aktīvu atdeve laika periodā no 2007. g. līdz 2009. g. pa komercsabiedrību lieluma grupām**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Zemais aktīvu atdeves līmenis 2008. g. un 2009. g. liecina par to, ka krīzes gados komercsabiedrībām izveidojās ievērojamas iekšējās apgrozījuma palielināšanas rezerves ne tikai nesamazinot aktīvu apjomu sakarā ar apgrozījuma kritumu, bet pat to palielinot (8.att.). Pie tam straujāk pieauga ilgtermiņa ieguldījumi, samazinot apgrozāmo līdzekļu īpatsvaru aktīvos.

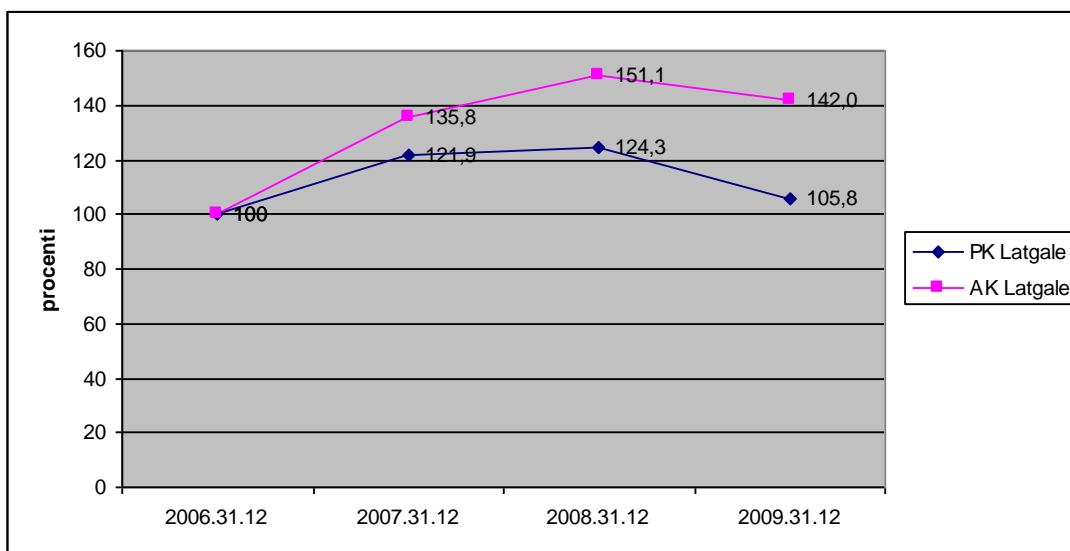
4. tabula

Latgales un Latvijas komercsabiedrību aktīvu struktūra 2006. g. un 2009. g., t.sk. pa lieluma grupām
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Komerccabiedrību lieluma grupas		Ilgtermiņa ieguldījumu īpatsvars aktīvos		Apgrozāmo līdzekļu īpatsvars aktīvos	
		2006. g. beigās	2009. g. beigās	2006. g. beigās	2009. g. beigās
	Latgale	57,4	65,2	42,6	34,8
	Latvija	55,9	63,2	44,1	36,8
mikro	Latgale	46,6	57,1	53,4	42,9
	Latvija	55,9	63,7	44,1	36,3
mazās	Latgale	52,6	66,8	47,4	33,2
	Latvija	51,1	58,1	48,9	41,9
vidējās	Latgale	52,4	58,3	47,6	41,7
	Latvija	50,6	54,8	49,4	45,2
lielās	Latgale	72,2	76,9	27,8	23,1
	Latvija	66,5	74,9	33,5	25,1

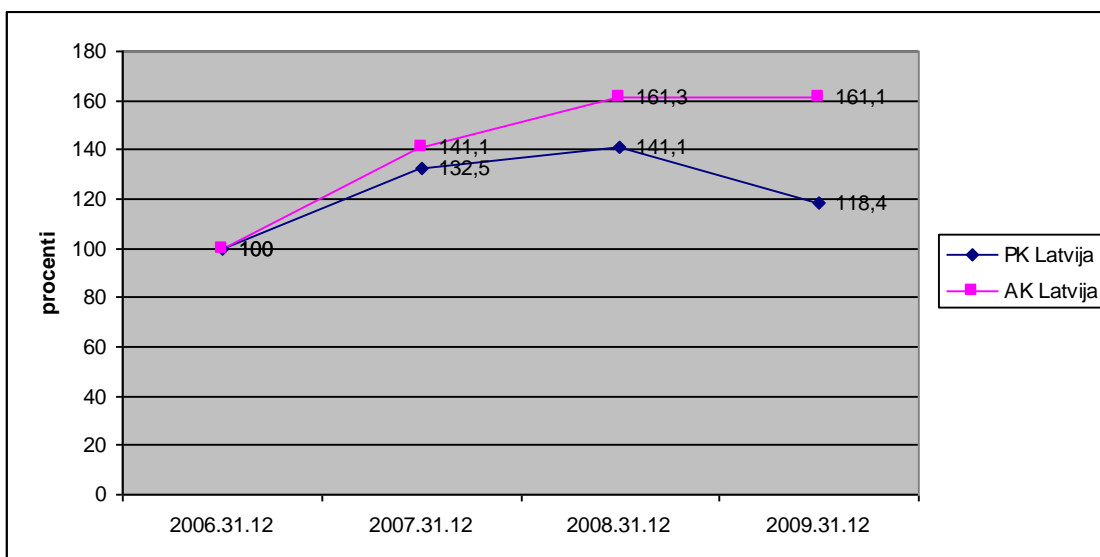
Ilgtermiņa ieguldījumu īpatsvars pieaugs visās komersantu lieluma grupās, it īpaši Latgales mikro un mazo komercsabiedrību grupās. Augot produkcijas pieprasījumam nākotnē, komercsabiedrībām būs iespējas līdz zināmai robežai palielināt ražošanu un pakalpojumu sniegšanu uz aktīvu, it īpaši ilgtermiņa aktīvu, atdeves palielināšanas rēķina.

Aktīvu pieaugums tika segts galvenokārt ar aizņemto kapitālu¹.

11. attēls. **Latgales komercsabiedrību pašu un aizņemtā kapitāla dinamika laika periodā no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Latgales komercdarbībā aizņemtais kapitāls pieaugs straujāk nekā pašu kapitāls. Jāatzīmē, ka kapitāla samazinājums sākas tikai 2009. g. Līdzīga situācija bija arī Latvijas komercdarbībā.

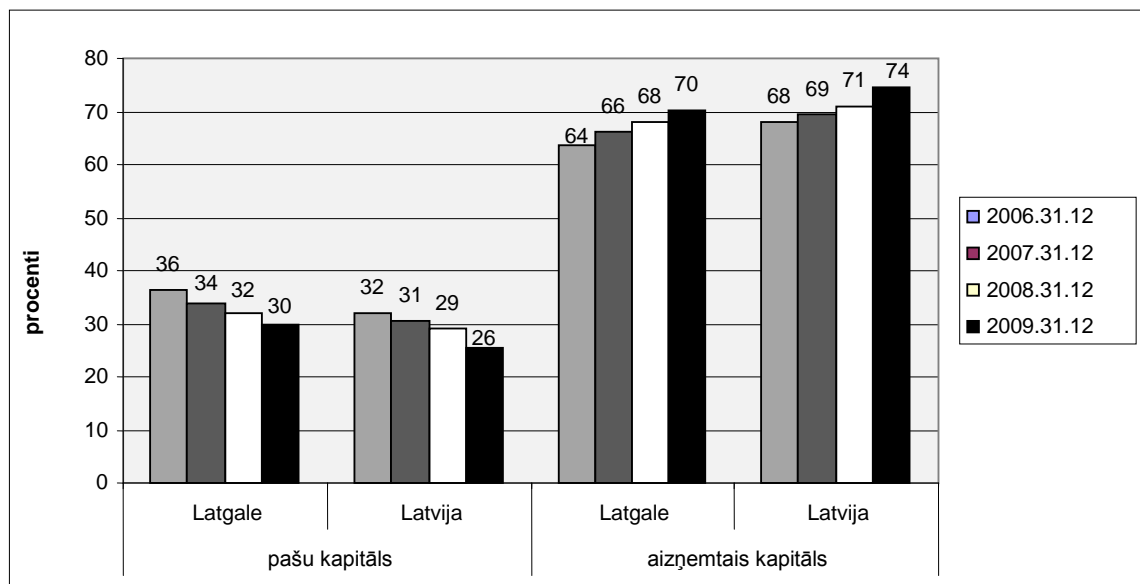

12. attēls. **Latvijas komercsabiedrību pašu un aizņemtā kapitāla dinamika laika periodā no 2006. gada beigām līdz 2009. gada beigām**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

¹ Autore pievienojas uzskatam, ka aizņemto kapitālu veido kreditoru un uzkrājumu summa.

Gan pašu, gan aizņemtā kapitāla pieauguma tempi Latvijā bija straujāki nekā Latgalē. Mainījās kapitāla struktūra.

13. attēls. **Latgales un Latvijas komercsabiedrību kapitāla struktūra laika periodā no 2006. gada beigām līdz 2009. gada beigām**
(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Visu pētījuma periodu pakāpeniski palielinājās komercsabiedrību aizņemtā kapitāla īpatsvars gan Latgalē, gan Latvijā kopumā. Tāda pati tendence bija vērojama gandrīz visās komercsabiedrību lieluma grupās. Visstraujāk tas palielinājās mikro komercsabiedrībās: Latgalē no 88,2 procentiem 2006. g. beigās līdz 93,2 procentiem 2009. g. beigās, Latvijā no 78,6 procentiem 2006. g. beigās līdz 91 procentam 2009. g. beigās.

Aizņemtā kapitāla un tā īpatsvara pieaugums attīstības gados, kad aizņemtais kapitāls maksā lētāk nekā tas ienes, ir ekonomiski izdevīgs. Krīzes periodā, kad aug aizņemtā kapitāla cena un ekonomiskā rentabilitāte kļūst zemāka pat par aizņemtā kapitāla cenu, aizņemtā kapitāla izmantošana kļūst ekonomiski neizdevīga, jo palielina komercsabiedrību zaudējumus. Ar to arī lielā mērā izskaidrojams straujāks finansiālās rentabilitātes kritums 2008. g. un 2009. g. salīdzinājumā ar ekonomiskās rentabilitātes kritumu (sk. 4. un 5. att.). Mazāk finansiālās rentabilitātes samazināšanos izjuta tie komersanti, kuri pirmskrīzes apstākļos strādāja ar augstāku pašu kapitāla īpatsvaru.

**Latgales un Latvijas komercsabiedrību kapitāla struktūra 2006. g.b. un
2009. g.b. pa komercsabiedrību lieluma grupām**

(autores aprēķins, izmantojot (7.) datus).

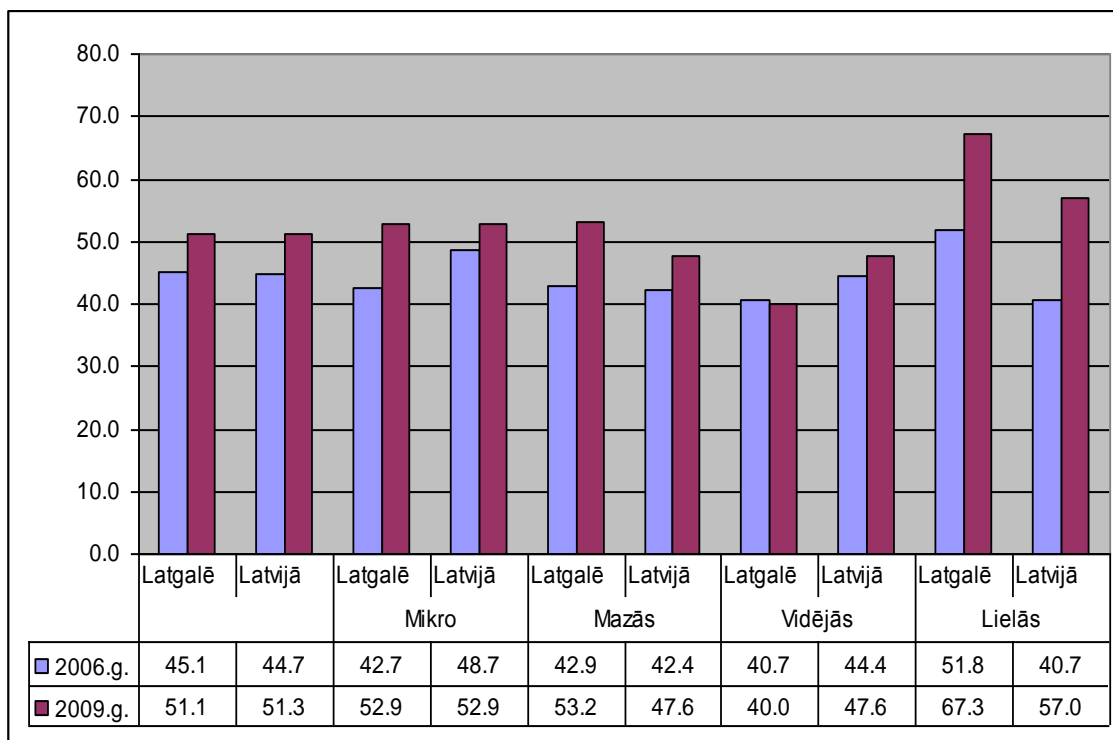
Komersabiedrību lieluma grupas		Pašu kapitāla īpatsvars kopējā kapitālā		Aizņemtā kapitāla īpatsvars kopējā kapitālā	
		2006. g. beigās	2009. g. beigās	2006. g. beigās	2009. g. beigās
mikro	Latgale	11,8	6,8	88,2	93,2
	Latvija	21,4	9,0	78,6	91,0
mazās	Latgale	23,3	26,9	76,7	73,1
	Latvija	28,2	23,0	71,8	77,0
vidējās	Latgale	34,7	31,9	65,3	68,1
	Latvija	29,1	28,7	70,9	71,3
lielās	Latgale	65,2	53,6	34,8	46,4
	Latvija	51,4	50,0	48,6	50,0

Aizņemtā kapitāla īpatsvara pieaugums palielina finansiālo risku. Kritiski augsta finansiālā riska apstākļos strādāja Latgales un Latvijas mikro komercsabiedrības. 2010. g. prognozējams vēl mazāks pašu kapitāla īpatsvars, jo 2009. g.b. 18,7 mlj.Ls lielo mikro komercsabiedrību pašu kapitālu vēl jāsamazina par 2009. g. zaudējumiem 15,3 mlj.Ls apmērā. Tādējādi, mikro komercsabiedrību ilgtermiņa maksātspeja 2009. g. beigās bija zema un līdz ar to ir apdraudēta to tālākā pastāvēšana un attīstība.

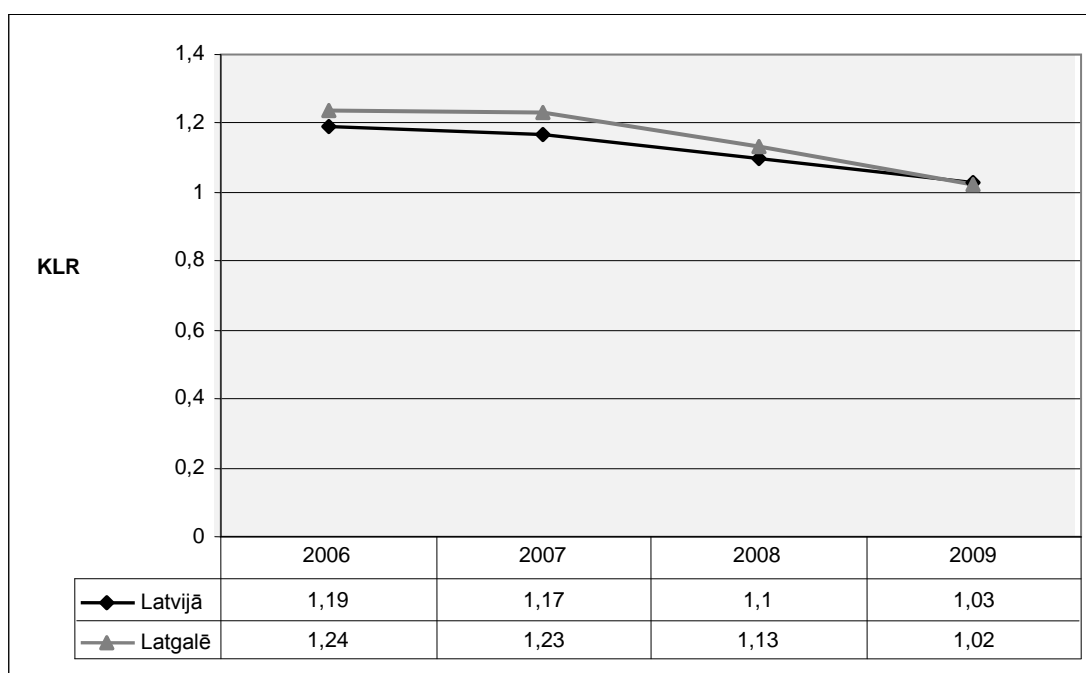
Arī īstermiņa maksātspeja visās komercsabiedrību lieluma grupās Latgalē un Latvijā pasliktinājās. Mainījās aizņemtā kapitāla struktūra. Viens no aizņemto kapitālu raksturojošiem rādītājiem ir komercsabiedrību saistību struktūra. Laikā no 2006. g. līdz 2009. g. visu komercsabiedrību grupās pieaudzis ilgtermiņa saistību īpatsvars (izņemot Latgales vidējās komercsabiedrības), it īpaši Latgales mazās un lielās, kā arī Latvijas lielās komercsabiedrībās, attiecīgi samazinoties īstermiņa kreditoru īpatsvaram (14. att.).

Izpētīsim, kā šī situācija ietekmēja komercsabiedrību likviditāti. Likviditāte ir komercsabiedrības spēja konkrētajā brīdī pilnībā norēķināties par savām īstermiņa saistībām. Kopējais likviditātes rādītājs, ko nosaka kā apgrozāmo līdzekļu attiecību pret īstermiņa saistībām, atspoguļo apgrozāmo līdzekļu pietiekamību norēķiniem ar īstermiņa kreditoriem (2.,158).

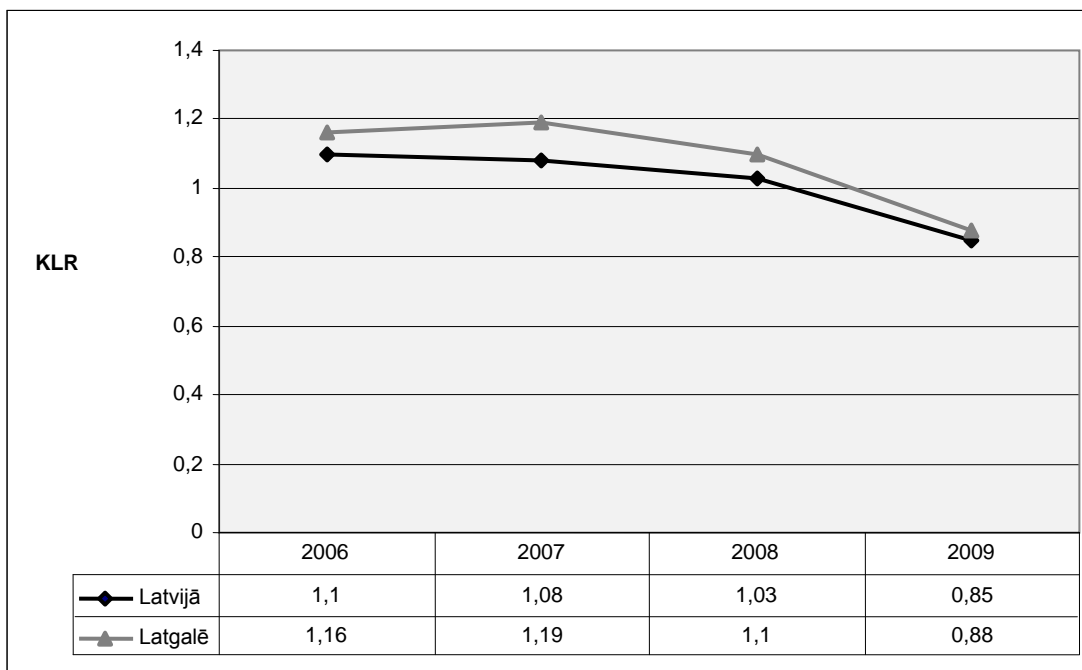
Kopējie likviditātes rādītāji komercsabiedrībās kopumā no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 1,24 līdz 1,02 un Latvijā no 1,19 līdz 1,03. Tas nozīmē, ka īstermiņa saistības pieaugušas straujāk nekā apgrozāmie līdzekļi (15. att.).

14. attēls. **Ilgtermiņa saistību īpatsvars Latgales un Latvijas komercsabiedrību kopējās saistībās 2006. g. beigās un 2009. g. beigās un pa to lieluma grupām** (autora aprēķins izmantojot (7.) datus), %

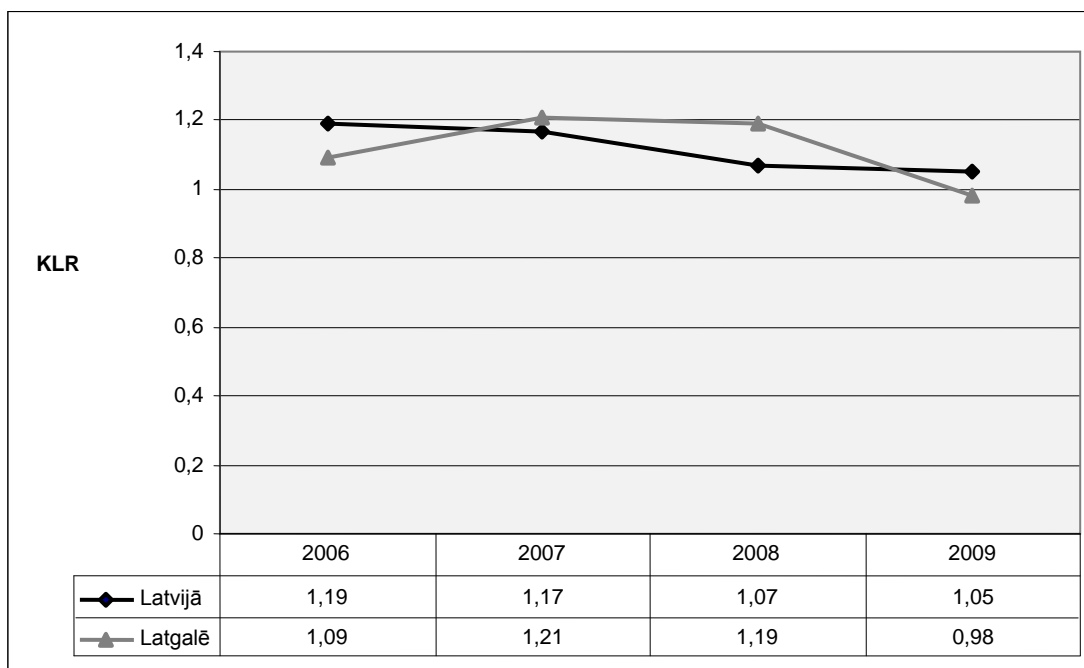

15. attēls. **Kopējie likviditātes rādītāji Latgales un Latvijas komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām** (autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

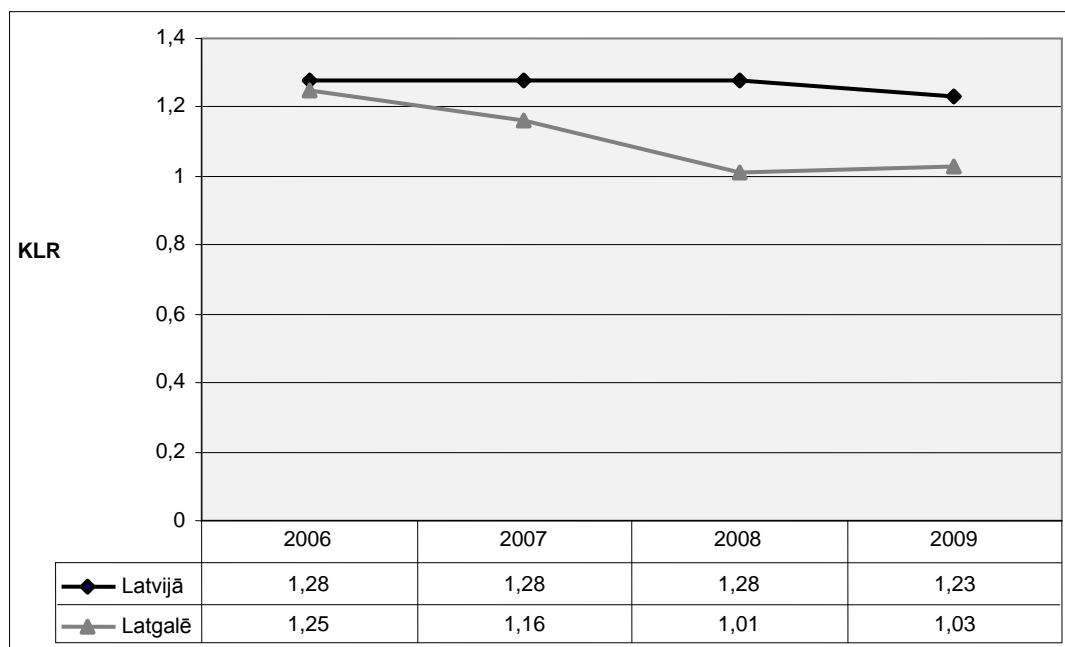
16. attēls. **Kopējie likviditātes rādītāji Latgales un Latvijas mikro komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Kopējie likviditātes rādītāji mikro komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 1,16 līdz 0,88 un Latvijā no 1,10 līdz 0,85. Tātad īstermiņa saistības ir pieaugušas straujāk nekā apgrozāmie līdzekļi un daļa no tām jau izmantota arī pamatlīdzekļu un ilgtermiņa finanšu ieguldījumu segšanai.

17. attēls. **Kopējie likviditātes rādītāji Latgales un Latvijas mazās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Kopējie likviditātes rādītāji mazās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 1,09 līdz 0,98 un Latvijā no 1,19 līdz 1,05. Tātad, tāpat kā mikro komercsabiedrībās 2009. g. Latgalē arī mazās komercsabiedrībās jau daļa no īstermiņa kreditoriem tika izmantota pamatlīdzekļu un ilgtermiņa finanšu ieguldījumu segšanai.

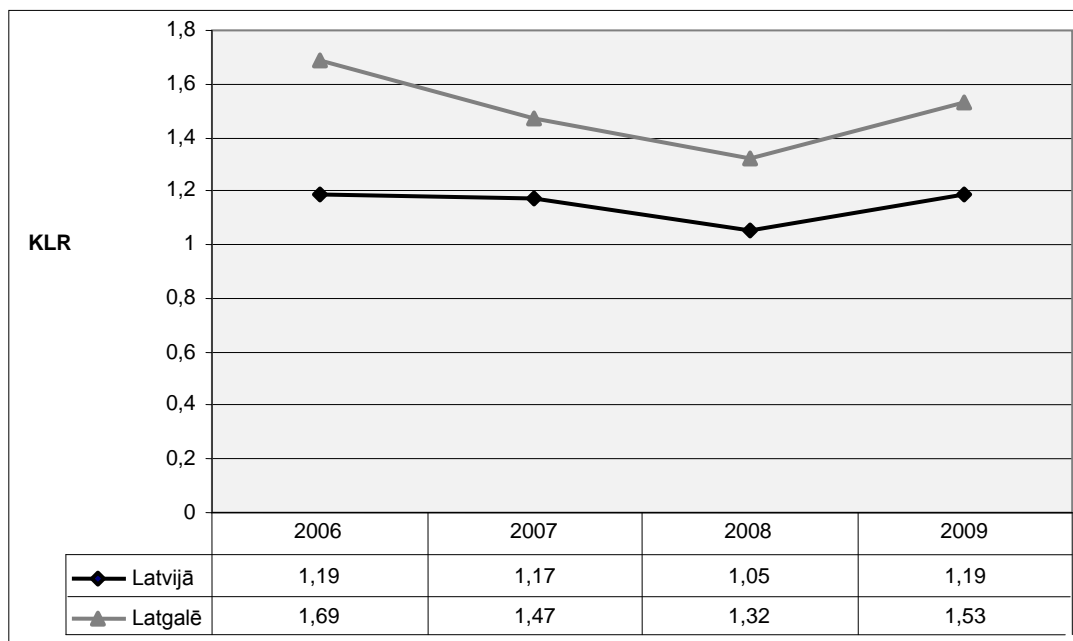

18. attēls. **Kopējie likviditātes rādītāji Latgales un Latvijas vidējās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Kopējie likviditātes rādītāji vidējās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 1,25 līdz 1,03 un Latvijā no 1,28 līdz 1,23.

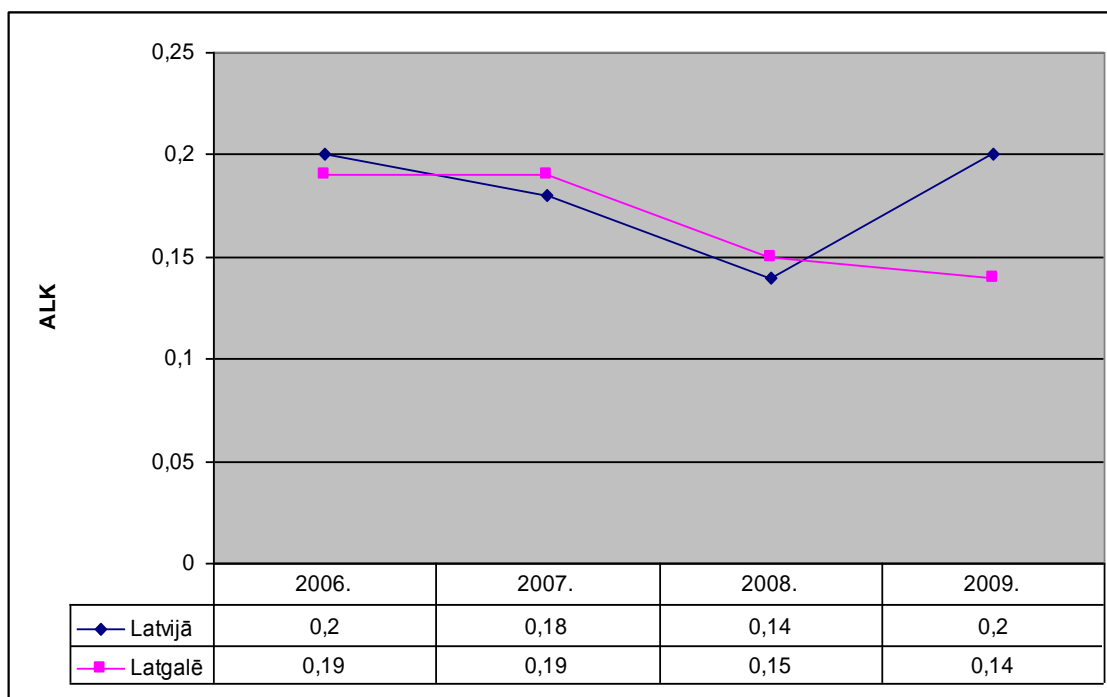
Kopējie likviditātes rādītāji lielās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 1,69 līdz 1,53, bet Latvijā saglabājās 2006. g. beigu līmenī. Tomēr Latgalē šis rādītājs bija ievērojami augstāks nekā Latvijā.

Aprozāmo līdzekļu finansēšanas riskus raksturo pielietotā finansēšanas stratēģija: konservatīvā, mērenā vai agresīvā (3.,266.-268.). Veiktā komercsabiedrību likviditātes izpēte ļauj secināt, ka 2009. gadā Latgalē mikro un mazās komercsabiedrībās, kā arī mikro komercsabiedrībās visā Latvijā pielietoja agresīvo aprozāmo līdzekļu finansēšanas stratēģiju, kuras rezultātā daļa ilgtermiņa ieguldījumu segti ar īstermiņa kredītiem un aizdevumiem. Tādējādi, pastāv augstu kredītprocentu risks pārkreditējoties, komercsabiedrībām nespējot laikus dzēst iepriekšējo īstermiņa kredītu.

19. attēls. **Kopējie likviditātes rādītāji Latgales un Latvijas lielās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Arī absolūtās likviditātes koeficients (naudas līdzekļu un īstermiņa vērtspapīru attiecība pret īstermiņa saistībām) Latgales mikro, mazās un vidējās komercsabiedrībās 2009. g. beigās bija zemāks nekā 2006. g. beigās. Samazinājās iespējas segt īstermiņa saistības ar esošiem naudas līdzekļiem un īstermiņa vērtspapīriem.

20. attēls. **Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

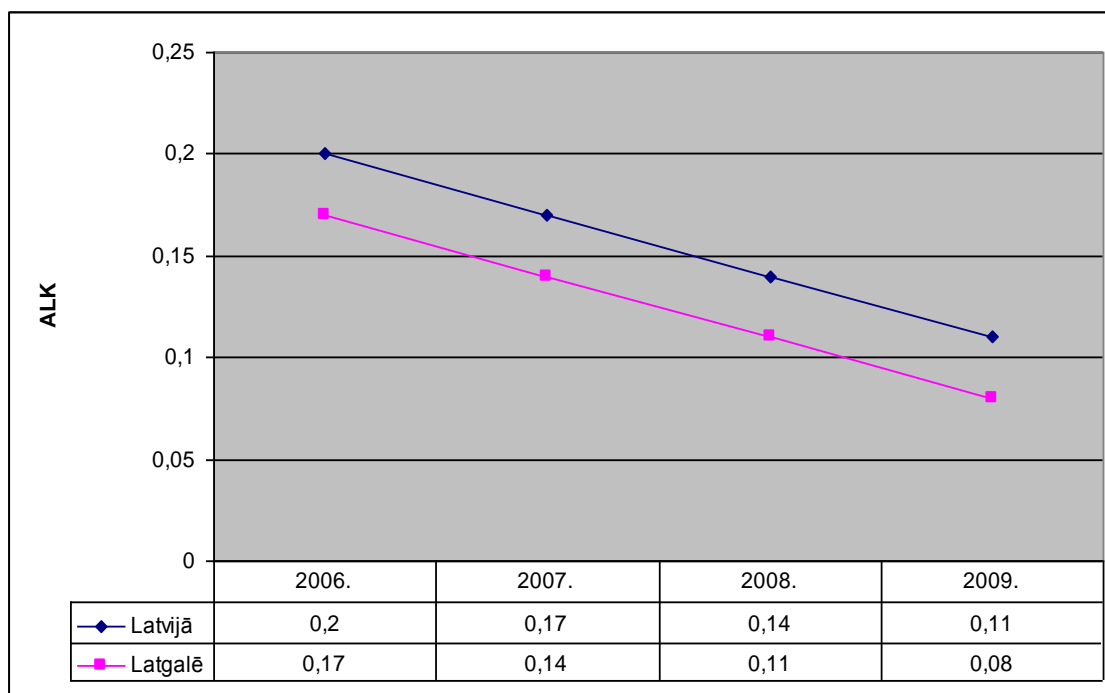
Absolūtās likviditātes koeficienti komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās Latgalē no 0,19 līdz 0,14, bet Latvijā saglabājās sākotnējā līmenī.

Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas mikro komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās Latgalē no 0,17 līdz 0,08 un Latvijā no 0,2 līdz 0,11 (21. att.).

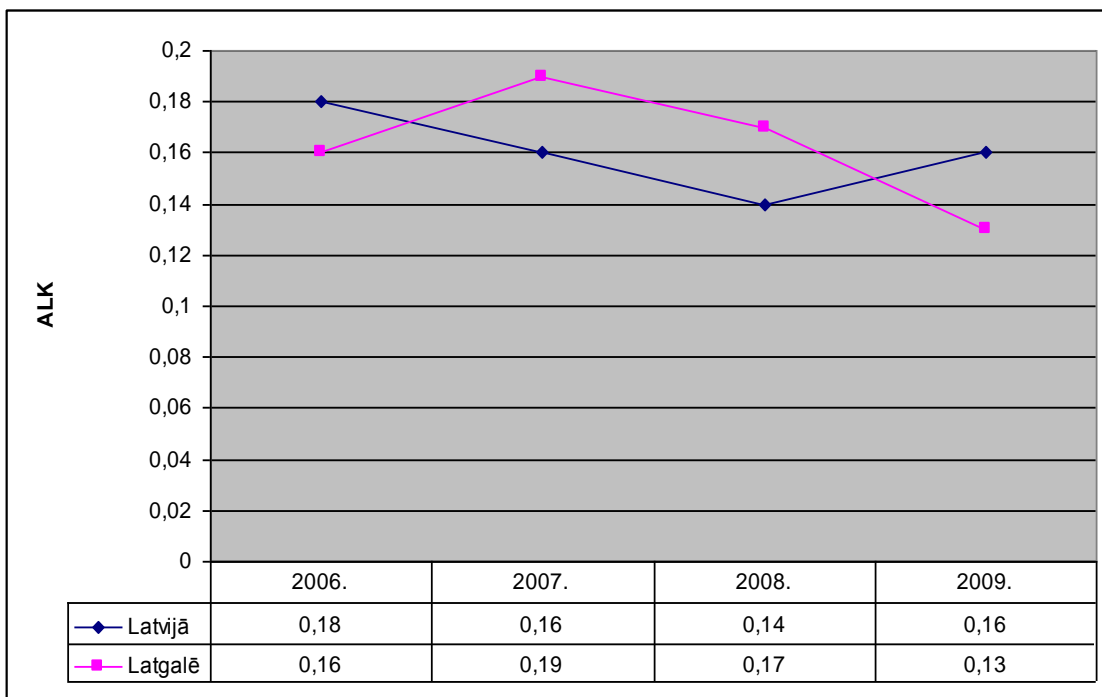
Absolūtās likviditātes koeficienti mazās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās: Latgalē no 0,16 līdz 0,13 un Latvijā no 0,18 līdz 0,16 (22. att.).

Absolūtās likviditātes koeficienti vidējās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pasliktinājās Latgalē no 0,20 līdz 0,13, bet uzlabojās Latvijā no 0,18 līdz 0,29 (23. att.).

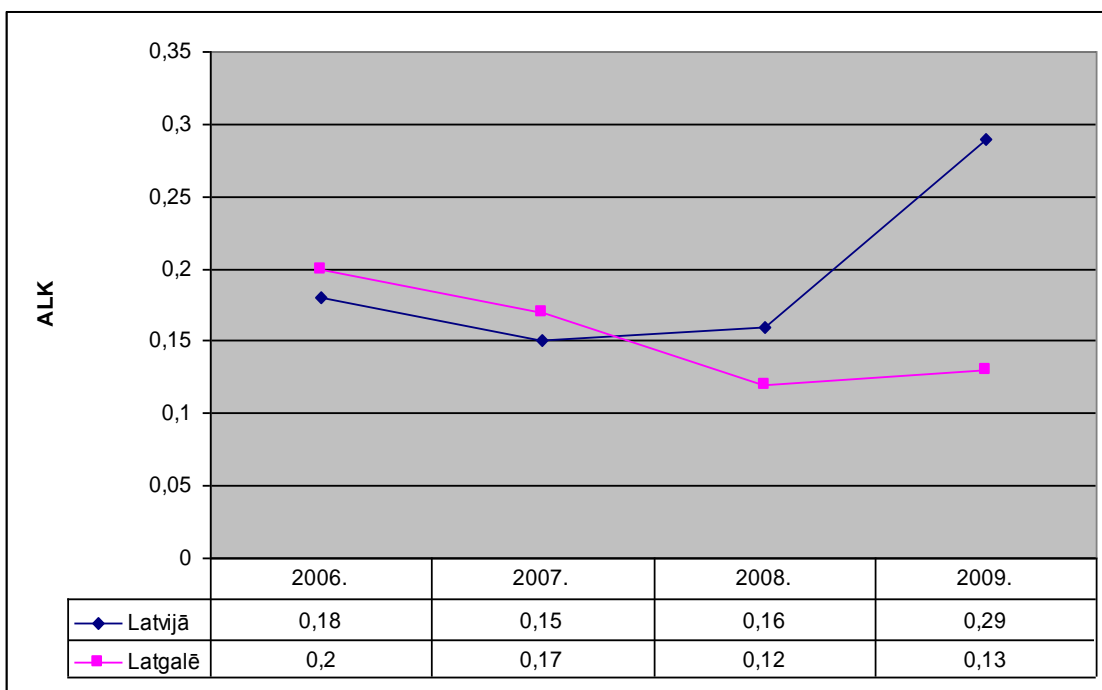
Absolūtās likviditātes koeficienti lielās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām uzlabojās: Latgalē no 0,24 līdz 0,39 un Latvijā no 0,28 līdz 0,37 (24. att.).

21. attēls. **Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas mikro komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

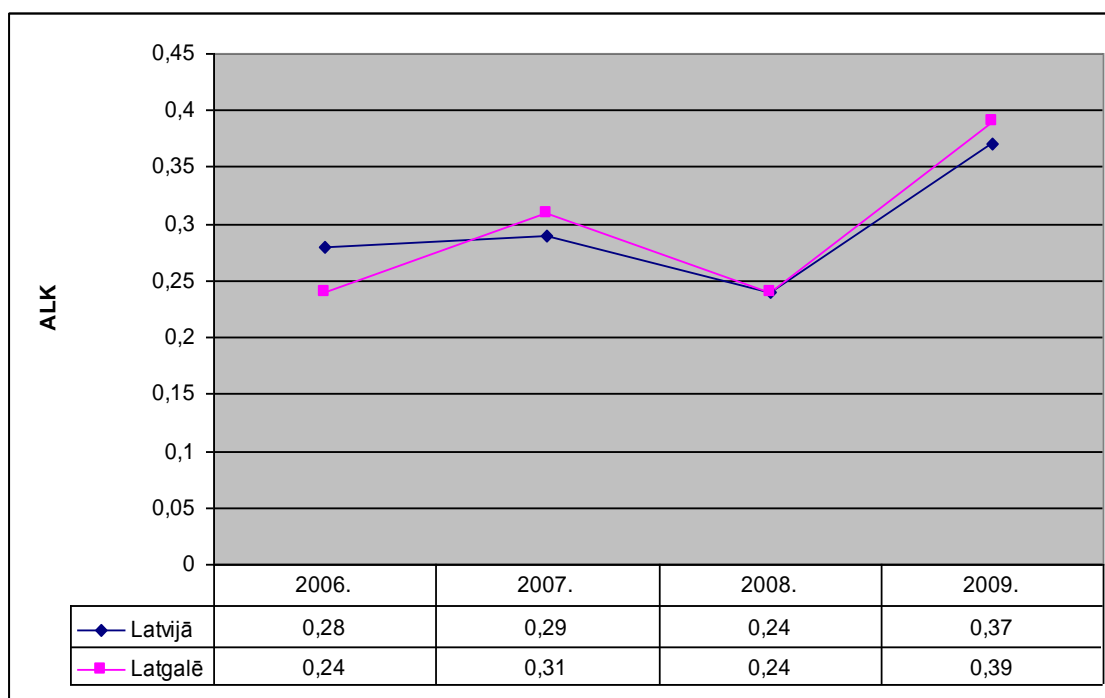

22. attēls. **Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas mazās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

23. attēls. **Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas vidējās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

24. attēls. **Absolūtās likviditātes koeficienti Latgales un Latvijas lielās komercsabiedrībās no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām**
(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Absolūtās likviditātes izpēte ļauj secināt, ka 2009. g. beigās salīdzinājumā ar 2006. g. beigām Latgalē maksātspēja pazeminājusies visās komercsabiedrībās kopumā, t.sk. arī mikro, mazās un vidējās, bet Latvijā kopumā tā palikusi nemainīga, bet pazeminājusies mikro un mazās komercsabiedrībās. Maksātspēja paaugstinājusies tikai Latgales lielās komercsabiedrībās, bet Latvijā tikai vidējās un lielās komercsabiedrībās. Šāda tendence liecina par to, ka Latgales mikro, mazās un vidējās, kā arī Latvijas mikro un mazās komercsabiedrībās nepieciešama jauna papildus kapitāla piesaiste darbības pārstrukturēšanai, likviditātes uzlabošanai un stabilas maksātspējas nodrošināšanai. Likviditāti var uzlabot, palielinot apgrozāmos līdzekļus un/vai samazinot īstermiņa saistības. Ņemot vērā, ka krīzes gados palielinājās ilgtermiņa ieguldījumu īpatsvars un samazinājās apgrozāmo līdzekļu īpatsvars (4. tab.), teorētiski var paaugstināt īstermiņa likviditāti, pārstrukturizējot aktīvus par labu apgrozāmiem līdzekļiem. Tomēr, ņemot vērā, ka tuvākajā nākotnē, sākoties komercdarbības attīstībai, varēs izmantot uzkrātās ilgtermiņa ieguldījumu rezerves, būs vajadzīgi papildus apgrozāmie līdzekļi. Tātad būs nepieciešams papildus kapitāls. Ņemot vērā izveidojušos kapitāla struktūru, vēlams būtu palielināt pašu kapitālu. Sakarā ar iepriekšējās darbības zaudējumu norakstīšanu, tuvākā nākotnē iespējama nevis pašu kapitāla tālāka palielināšanās, bet gan samazināšanās. Jauna kapitāla pieplūdumu komercsabiedrības var nodrošināt, piesaistot riska kapitālu, t.i. jaunus investorus no ārienes. Tomēr investoru interese parasti

aprobežojas tikai ar komercsabiedrībām, kurām ir straujas attīstības perspektīvas, vai arī, kas ir izteikti inovatīvas. Tāpēc galvenokārt jāreķinās ar kapitāla piesaisti uz kreditoru rēķina. Lielākā kreditoru sastāvdaļa pētījuma periodā bija banku kredīti.

6. tabula

**Banku kredīti kreditoru parādu struktūrā 2006. g. beigās un 2009. g. beigās
Latgales un Latvijas komercsabiedrībās pa to lieluma grupām**

(autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

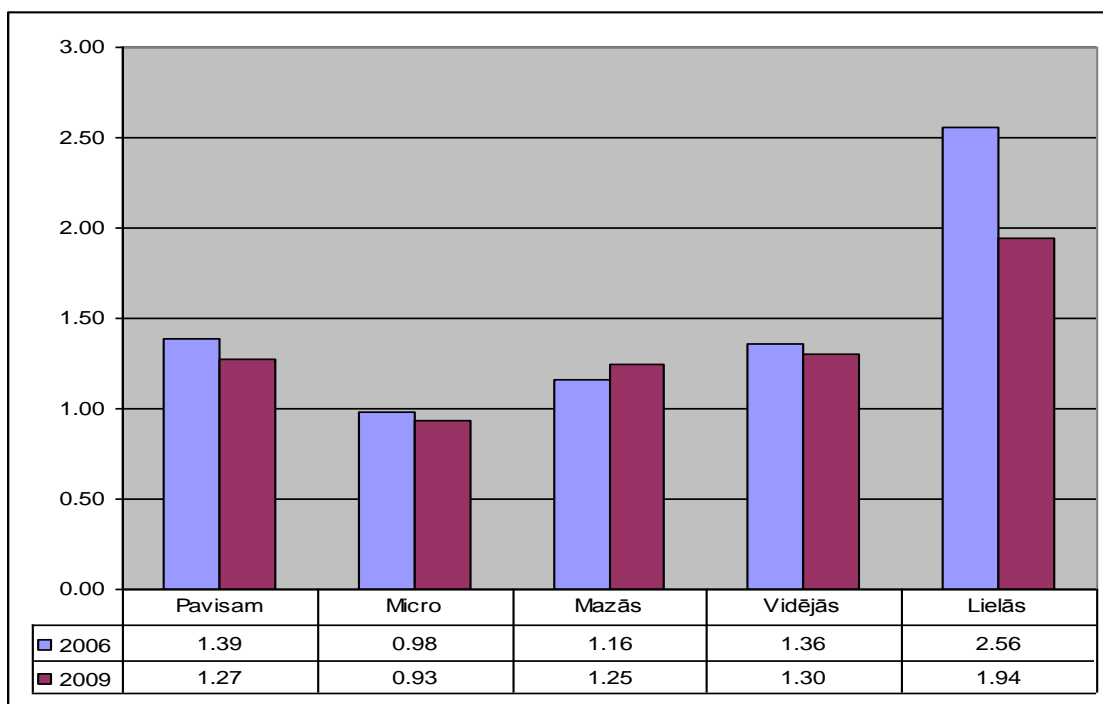
Komer- sabiedrību grupas	Gadi	2006			2009		
		Kreditori (tūkst.Ls)	Banku kredīti (tūkst.Ls)	%	Kreditori (tūkst.Ls)	Banku kredīti (tūkst.Ls)	%
	Latgalē	542,4	162,6	30,0	774,6	236,2	30,5
	Latvijā	15515,0	4920,7	31,7	25094,1	9211,5	36,7
Mikro	Latgalē	154,5	36,7	23,8	255,6	68,8	26,9
	Latvijā	5069,5	1466,0	28,9	10632,0	3653,9	34,4
Mazās	Latgalē	177,1	45,9	25,9	232,3	72,6	31,3
	Latvijā	3993,6	1440,6	36,1	5565,3	2056,9	37,0
Vidējās	Latgalē	120,4	34,5	28,7	155,4	37,1	23,9
	Latvijā	3915,9	1279,4	32,7	5023,1	2000,2	39,8
Lielās	Latgalē	90,3	45,5	50,4	131,4	57,8	44,0
	Latvijā	2536,0	734,8	29,0	3873,8	1500,6	38,7

Ilgtermiņa un īstermiņa banku kredīti ir lielākie posteņi kreditoru parādu struktūrā un 2009. g. beigās salīdzinājumā ar 2006. g. beigām to īpatsvars pieauga: Latgalē no 30,0% 2006. g. beigās līdz 30,5% 2009. g. beigās un Latvijā no 31,7% līdz 36,7%, tai skaitā mikro komercsabiedrībās Latgalē no 23,8% līdz 26,9% un Latvijā no 28,9% līdz 34,4%, mazās komercsabiedrībās Latgalē no 25,9% līdz 31,3% un Latvijā no 36,1% līdz 37,0%, vidējās komercsabiedrībās Latgalē tas pazeminājās no 28,7% līdz 23,9%, bet pieauga Latvijā no 32,7% līdz 39,8%, lielās komercsabiedrībās pazeminājās Latgalē no 50,4% līdz 44,0%, bet pieauga Latvijā no 29,0% līdz 38,7%. Tādējādi, acīmredzami, ka banku kredītu saņemšanas nodrošināšanai var būt izšķiroša nozīme visu lielumu komercsabiedrību attīstībā.

Izniedzot kredītu bankām ir jāreķinās ar iespējamo tā neatmaksāšanas risku. Tāpēc viens no kritērijiem jauna kredīta saņemšanai ir jau esošā komercsabiedrības kredīspēja, ko raksturo kopējais kredīspējas koeficients (2,161). Bankas to izmanto, lai samērotu uzņēmuma likvidos līdzekļus ar tā kredītsaistībām, ievērojot dažādu aktīvu grupu realizācijas iespējamus vērtības zaudēšanas riskus, tos koriģējot ar attiecīgiem koeficientiem. Sākumā bilances aktīvus sadala pēc to likviditātes pakāpes, izveidojot 4 grupas:

1. grupā - naudas līdzekļi kasē un kontos, kā arī īstermiņa finanšu ieguldījumi;
2. grupā - gatavie ražojumi un preces pārdošanai;
3. grupā - ražošanas krājumi un debitori.
4. grupā – pamatlīdzekļi un ilgtermiņa ieguldījumi.

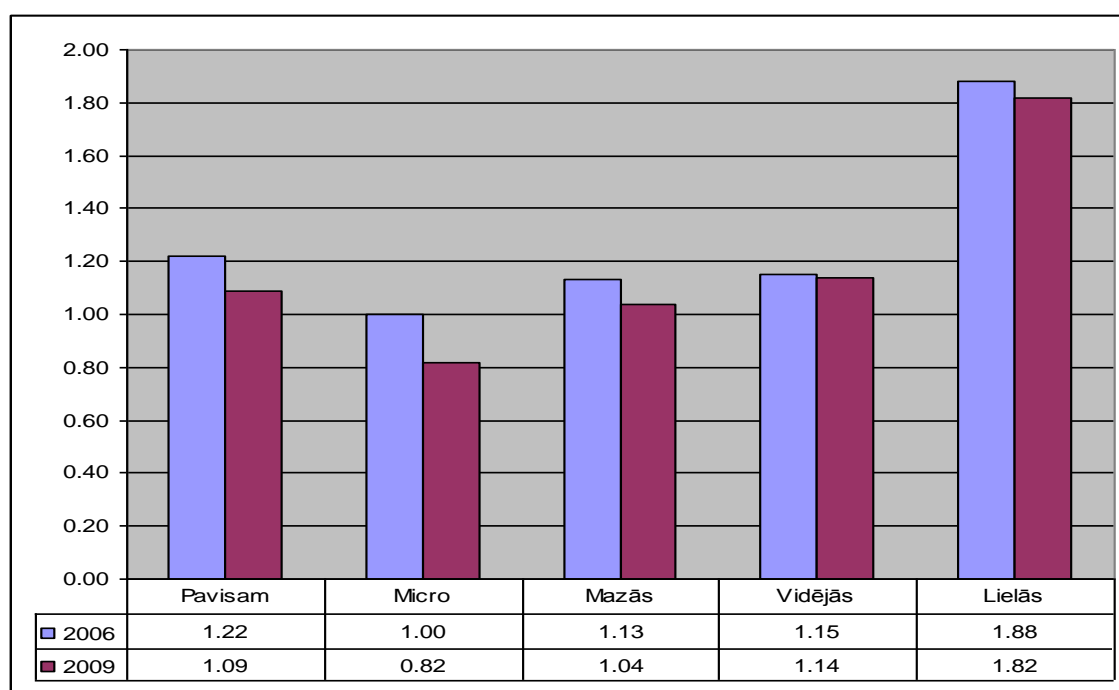
Pirmā grupā ir pašas komercsabiedrības naudas līdzekļi, tāpēc riska koeficients ir 1. Gatavo ražojumu sastāvā var būt grūti realizējamās preces, kā arī daļa no maksātājiem par nosūtītajām precēm var būt maksātnespējīgi, tāpēc otrai grupai pielieto koeficientu 0,9. Trešajai grupai šo koeficientu pieņem 0,7, jo ražošanas krājumi var būt daļēji neizmantojami un novecojuši, kā arī debitoru parādi var būt daļēji zaudēti. Ceturtajai grupai piemēro koeficientu 0,5, jo pamatlīdzekļu pilnīga likvidācija, kā arī ilgtermiņa ieguldījumu pirmstermiņa atgūšana parasti nes līdz to vērtības zaudējumu (2.,160.) Pēc tam aprēķina uzņēmuma kopējo kredīspējas koeficientu, kā visu šo koriģēto četru grupu aktīvu summas attiecību pret kopējām saistībām. Vadoties pēc kopējā kredīspējas koeficienta bankas diferencē komercsabiedrības pa dažādām kredīspējas kategorijām. Tā kā bankām jānodrošina izsniegtā kredīta pilnīga atgūšana kopā ar noteiktajiem aizdevuma procentiem, tad kopējam kredīspējas koeficientam jābūt lielākam par 1, lai ne tikai atgūtu ieguldītos līdzekļus, bet arī saņemtu procentus.

25. attēls. **Kopējie kredīspējas koeficienti**
Latgales komercsabiedrībās 2006. g. beigās un 2009. g. beigās
 (autora aprēķins izmantojot (7.) datus).

Kopējos kredīspējas koeficientus Latvijas komercsabiedrībās 2006. g. beigās un 2009. g. beigās sk. 26. attēlā.

Kopējie kredīspējas koeficienti komercsabiedrībās kopumā no 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām pazeminājās Latgalē no 1,39 līdz 1,27 un Latvijā no 1,22 līdz 1,09, mikro komercsabiedrībās pazeminājās Latgalē no 0,98 līdz 0,93 un Latvijā no 1,00 līdz 0,82, mazās komercsabiedrībās paaugstinājās Latgalē no 1,16 līdz 1,25 un pazeminājās Latvijā no 1,13 līdz 1,04, vidējās komercsabiedrībās pazeminājās Latgalē no 1,36 līdz 1,30 un Latvijā no 1,15 līdz 1,14, lielās komercsabiedrībās pazeminājās Latgalē no 2,56 līdz 1,94 un Latvijā no 1,88 līdz 1,82. Tādējādi, pietiekama kredīspēja bija tikai lielās komercsabiedrībās Latgalē un Latvijā, bet mikro, mazo un vidējo komercsabiedrību kredīspēja bija zema. Tās ir ilgtermiņa ieguldījumu īpatsvara palielināšanas sekas.

26. attēls. **Kopējie kredīspējas koeficienti**
Latvijas komercsabiedrībās 2006. g. beigās un 2009. g. beigās
 (autora aprēķins, izmantojot (7.) datus).

Komercsabiedrības kredīspēja ir tikai viens no kritērijiem bankas kredīta komitejām pieņemot lēmumus par aizdevumu piešķiršanu. Sākotnēji tiek analizēts komercsabiedrības biznesa plāna pamatojums, vērtēta tās pilna kredīta vēsture, kā arī pēdējo gadu finansiālā darbība un naudas plūsma. Ja visi šie rādītāji ir apmierinoši, tad bankas kredītkomitejas lēmums ir pozitīvs, turklāt tā var bez ierobežojumiem piemērot atvieglojumus kredītēšanā. Turpretī, ja komercsabiedrības ilggadīgā nevainojamā kredīta vēsture banku apmierina, bet biznesa plānā paredzētais

finanšu rezultāts, naudas plūsma un kredīspēja, izraisa iebildumus, tad aizdevuma saņemšanai papildus tiek pieprasītas garantijas un ķīlas, nereti pat attiecinot tās uz komercsabiedrības vadītāju un akcionāru personīgo mantu. Neievērojot šādu praksi, banka riskē ar papildus uzkrājumu veidošanas nepieciešamību procentu maksājumu kavēšanās gadījumā, kā arī ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas administratīvām sankcijām bankas vadībai un akcionāriem.

Tomēr, finanšu rādītāju, naudas plūsmas un kredīspējas trūkumi nedrīkstētu būt par bremsētājiem atvieglotu bankas aizdevumu saņemšanai. Galvenokārt būtu jāvadās no iesniegtā biznesa plāna pamatojuma un novitātes. Liekot šķēršļus aizdevumam, bankas pārvēršas no inovatīvu ideju un tautsaimniecību attīstošām institūcijām par to bremsētājām. Pamatots risks ir katra biznesa attīstības pamatā un arī bankām būtu zināma daļa kapitāla jāparedz paaugstināta riska projektu kreditēšanai, neskatoties uz peļņas daļas imobilizēšanu papildus uzkrājumu veidošanai. Darbs ar augstāka riska projektiem var paaugstināt procentu likmes un prasības pret kredīta nodrošinājumu. Tādēļ, lai stimulētu komercdarbības attīstību, daļu no procentu maksājumiem būtu jāsedz no Valsts budžeta vai kāda speciāla fonda, kā arī paplašinot valsts garantijas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. No 2006. g. līdz 2009. g. kopējais komercsabiedrību skaits Latgalē palielinājās par 4,9 procentiem, mikro komercsabiedrību skaits par 6 procentiem. Tomēr tas nepārsniedza 2007. g. skaitu un Valdības pasākumu rezultātā Latgalē to izdevās noturēt tikai pirmskrīzes līmenī. Krīzes ietekmē samazinājās mazo, vidējo un lielo komercsabiedrību skaits.
2. Iedzīvotāju aktivitāte komercdarbības veikšanā Latgalē bija zemāka nekā Latvijā. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits uz vienu komercsabiedrību Latgalē 2009. g. bija par 17,7 procentiem lielāks nekā Latvijā.
3. Latgales komercdarbības finansiālā rentabilitāte 2007. g. bija 10,7 procenti, 2009. g. komercdarbība jau radīja zaudējumus 7,1 procenta apmērā. Latgales komersanti zaudēja daļu no pašu ieguldītā kapitāla. It īpaši strauji pazeminājās mikro komercsabiedrību finansiālā rentabilitāte – no 17,2 procentiem 2007. g. līdz mīnus 51,4 procentiem 2009. g.
4. Latgales komercdarbības ekonomiskā rentabilitāte pazeminājās no 7 procentiem 2007. g. līdz mīnus 0,2 procentiem 2009. g. un tā bija ievērojami zemāka nekā Latvijas komercdarbībā visās komercsabiedrību lieluma grupās, izņemot vidējās komercsabiedrības. Latgales komercdarbības ekonomisko rentabilitāti būtiski ietekmēja komercsabiedrību lielums. Latgalē vienas komercsabiedrības vidējais

neto apgrozījums bija tikai 53% - 60% no Latvijas līmeņa. Ja Latgales komercsabiedrību vidējais lielums būtu tāds kā Latvijā, Latgales komercdarbības ekonomiskā rentabilitāte sasniegtu Latvijas līmeni.

5. Latgales mikro, mazo un vidējo komercsabiedrību procentu maksājumi 2009. g. salīdzinājumā ar 2006. g. ievērojami palielinājās (par ~60% - 90%). Tomēr tie bija zemāki nekā Latvijas komercsabiedrībās, kas no Latgales straujākas attīstības nepieciešamības viedokļa vērtējams pozitīvi.
6. Nodokļi no peļņas Latgalē 2009. g. palielināja jau pirms nodokļu nomaksas esošos zaudējumus. Izņēmums bija vidējie komersanti, kuri arī 2009. g. guva peļņu. Tomēr jāatzīmē, ka to nodokļu no peļņas slogs palielinājās līdz 38,2% (2006. g. 18,6%). 2006. g. Latgales komercsabiedrību nodokļu no peļņas slogs visās komercsabiedrību lieluma grupās bija lielāks nekā Latvijas komercsabiedrībās.
7. Ekonomisko rentabilitāti negatīvi ietekmēja aktīvu pieaugums. 2009. g. beigās Latgales komercsabiedrības savus aktīvus bija palielinājušas par 28,8 procentiem salīdzinot ar 2006. g. beigām, neto apgrozījumam samazinoties par 5,8 procentiem. Tas noveda pie aktīvu atdeves strauja krituma. 2009. g. visās komercsabiedrību lieluma grupās, izņemot vidējās komercsabiedrības, tā bija zemāka par 1 Ls. Zemais aktīvu atdeves līmenis 2008. g. un 2009. g. liecina par to, ka šajos krīzes gados komercsabiedrībām izveidojās iekšējās apgrozījuma palielināšanas rezerves.
8. Aktīvu pieaugums tika segts galvenokārt ar aizņemto kapitālu. No 2006. g. beigām līdz 2009. g. beigām Latgales komercsabiedrības palielināja aizņemto kapitālu par 42 procentiem, pašu kapitālu par 5,8 procentiem. Pieauga aizņemtā kapitāla īpatsvars kopējā kapitālā no 64 procentiem līdz 70 procentiem. Mikro komercsabiedrību grupā aizņemtā kapitāla īpatsvars pieauga līdz 93 procentiem. Mikro komercsabiedrības strādāja kritiski augsta finansiālā riska apstākļos, kas apdraud to tālāko attīstību nākotnē.
9. Latgales komercsabiedrību likviditāte visās to lielumu grupās pētījuma periodā pasliktinājās, jo īstermiņa saistības pieauga straujāk nekā apgrozāmie līdzekļi un kredībspēja pazeminājās, it īpaši mikro un mazās komercsabiedrībās, kuras pielietoja agresīvu apgrozāmo līdzekļu finansēšanas politiku, īstermiņa kreditoriem daļēji sedzot ilgtermiņa ieguldījumus. Tāpēc mikro un mazām komercsabiedrībām ir liels kredīta procentu paaugstinājuma risks pārkreditējoties. Mazās komercsabiedrībās kredībspēja paaugstinājās.

Lai Latgales komercsabiedrības ātrāk atjaunotu pirmskrīzes saimnieciskās darbības apjomu un nākotnē varētu straujāk attīstīties, sasniedzot Latvijas vidējo līmeni, nepieciešams samazināt nodokļu no peļņas

slogu vismaz līdz Latvijas līmenim. Jāpalielina valsts garantijas mikro, mazām un vidējām komercsabiedrībām, jānodrošina daļēja kredīta procentu segšana, dodot iespēju tām saņemt banku kredītus uz atvieglotiem noteikumiem. Bez šāda mehānisma ieviešanas problemātiska kļūst stabila kapitāla piesaiste komercsabiedrību pārstrukturēšanai un tālākai attīstībai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Gada pārskatu likums. „Latvijas vēstneša” tiesību aktu vortāls [atsauce 2011.g.9.febr.]. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=6641#top>
2. KĀLIS, I. *Finansu menedžments*. Latvijas Universitāte, 1999. 190 lpp.
3. БРИГХЕМ Ю., ГАПЕНСКИ, Л. *Финансовый менеджмент: Полный курс: В 2-х т./Пер. с англ. Под ред. В В Ковалева* СПб.: Экономическая школа, 1997. Т. 2. 669 с.
4. *Ekonomiski aktīvās tirgus sektora statistikas vienības pa lieluma grupām statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un rajonos, 2004-2008.g.* [atsauce 2011.g. 9.febr.]. Pieejas veids: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/statistikas-uzņemumu-registrs-datubaze-30077.html>
5. *Ekonomiski aktīvās tirgus sektora statistikas vienības pa lieluma grupām statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un rajonos, 2009.g.* [atsauce 2011.g. 9.febr.]. Pieejas veids: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/statistikas-uzņemumu-registrs-datubaze-30077.html>
6. *Gada vidējais pastāvīgo iedzīvotāju skaits statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados.* [atsauce 2011.g. 9.febr.]. Pieejas veids: <http://data.csb.gov.lv/DATABASE/Iedzsoc/Ikgadejie%20statistika%20dati/Iedzivotaji/Iedzivotaji.asp>
7. *Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes nepublicētie materiāli: piepr_1806*(pēc darb.sk_Latgale_Latvija_2006-2009).

Summary

In 2009 as the result of government measures in Latgale, it was possible to maintain the number of micro enterprises at the pre-crisis level of 2007. The number of SME's and large enterprises decreased due to the crisis. Years 2008 and 2009 witnessed a sharp decrease in financial and economic profitability of commercial activity in Latgale. Latgale commercial activity in 2009 suffered losses in amount of 7.1% of own capital. Micro enterprise losses (-51.4%) were especially significant. The economic profitability of Latgale commercial activity was affected by the size of the enterprise. In Latgale the average net turnover of one enterprise was only 53-60% of the level of Latvia. If the average size of Latgale commercial enterprise had been the same as in Latvia, the economic profitability of Latgale commercial activity would have reached the level of Latvia. Financial profitability was affected by the increase of interest payments. However, it should be noted that the borrowed capital in Latgale cost less than average in Latvia. Profit taxes raised the existing losses already before tax payments. In 2006 the profit tax burden of Latgale enterprises in all size groups was bigger than in enterprises of Latvia. Economic profitability was influenced by the growth of assets thus decreasing the net turnover and imposing losses on enterprises.

The return on assets decreased sharply and were even lower than 1 (one) LVL. The growth of assets was covered mainly with borrowed capital. The liquidity of Latgale commercial enterprises worsened in all size groups, because the short-term liabilities increased more rapidly than current assets and creditworthiness decreased especially in

micro and small enterprises which applied the aggressive policy of current asset financing, namely, short-term creditors partly covering long-term investments. Due to that micro and small commercial enterprises have a great credit interest increase risk when applying for a new loan. The creditworthiness in small enterprises increased. The share of borrowed capital in micro enterprises increased up to 93% and they operated in the conditions of critically high long-term financial risk. The future prospects of their existence and development from the financial viewpoint are doubtful (except innovative commercial enterprises). A slightly better financial condition was for the group of small enterprises. However, even this group of enterprises had a high long-term and short-term financial risk, although it was a bit lower than for micro enterprises. The lowest short-term and long-term financial risk was for large enterprises. As they worked with losses, the causes of their low profitability should have been investigated specially. The most stable was the financial condition of medium size enterprises. They continued to work with profit during the crisis years although with profit decreasing trend. They carried out the moderate strategy of current asset management and at least a part of them will have a possibility to increase their own capital, attract equity and loan capital from abroad including the chance to receive bank loans. In order to restore the pre-crisis level of commercial activity and to ensure future development reaching the average level of Latvia, it is vital to lower the profit tax burden at least to the level of Latvia. The state guaranties for micro, small and medium size enterprises must be increased. The partial coverage of credit interest should be ensured thus giving the chance to receive bank loans on favourable terms. Without the introduction of such a mechanism it could become a problem to attract stable capital for restructuring and future development of commercial enterprises.

COMPARATIVE ANALYSIS OF TERMS RELATED TO “WILLS” AND “TRUSTS” IN GEORGIAN AND ENGLISH LANGUAGES (ACCORDING TO “THE CIVIL CODE OF GEORGIA”, “COMMON LAW” AND THE LAW OF THE UNITED STATES OF AMERICA)

AR TESTAMENTU UN PILNVAROŠANU SAISTĪTO TERMINU SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE GRUZĪNU UN ANĢĻU VALODĀ (SASKAŅĀ AR GRUZIJAS CIVILLIKUMU, ANĢĻOSAKŠU TIESĪBĀM UN AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU TIESĪBĀM)

Irina GVELESIANI

Doctor of Philology (Ph.D.), Post-Doctorate Fellow, Rezekne Higher Education Institution, Senior Specialist, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia.

Phone: +995 93327007; +371 26452548, e-mail: irinagvelesiani@yahoo.com

Abstract. Problems associated with the transference of the property acquired pressing urgency with the change of political life of Georgia (from Socialism to Capitalism). The drastic changes of Georgian political and economic systems cause the creation of new institutions. On-going processes influence the sphere of law and its terminology. The establishment of new legal institutions facilitates the emergence of the so-called “empty gaps” – the unnamed elements of the system of concepts. Therefore, it is of particular importance to formulate the system of basic terminological units and clarify their precise meaning. The given paper offers the comparative analysis of the terms related to “wills” and “trusts” in Georgian and English languages according to the data of the contemporary monuments of law. It shows the similarities and differences of Georgian and English terminological systems. Therefore, the necessity of the creation of new lexical units (in order to “fill” the so-called “empty gaps”) is singled out and revealed.

Keywords: Donation mortis causa, holographic will, inter vivos trust, intestate succession, testamentary trust, testate succession, trust.

Introduction

The transference of property acquires the greatest importance in today's world. Especially, in the countries which “undergo” a transitional period from Socialism to Capitalism. On-going changes in the economic system and the emergence of the new forms of ownership facilitate the establishment of new legal institutions. The given paper makes an attempt to compare the institutions of “testate succession” and “trust” of Capitalistic (the United Kingdom and the United States of America) and “almost” Capitalistic (Georgia) countries. The right of ownership and the peculiarities of its transference are discussed.

In the contemporary legal literature the right of ownership is regarded as the broadest real right. It allows its holder to exclusively determine the nature and use of the property and confers complete economic dominion over it. The legal capacity of the owner can be described through the use of the “triad” of legal powers: possession, use and disposal. Moreover:

- The power to possess is understood as the legal authority to have the property and keep it in one's household or enterprise.
- The power to use the property is a legal permission to exploit it for economic or other purposes by utilizing its useful qualities.
- The power to dispose of the property confers an authority to determine the fate of property by changing its holder, state or designation through alienation under a contract or transfer by inheritance.

Methodology and Results of Research

Inheritance plays an extremely important role in human societies. It is the practice of passing on property, titles, debts and obligations upon the death of an individual. The property is transferred through the laws of intestacy (if there are no legal documents concerning the disposition of the property) or it is bequeathed through a „will”. Therefore, a „will” (also termed „testament” or „testamentary instrument” (archaically)) can be defined as the most commonly used legal instrument for the distribution of the property of a deceased person: „In common law, a will or testament is a document by which a person (the testator) regulates the rights of others over his or her property or family after death ... In the strictest sense, a „will” is a general term, while „testament” applies only to dispositions of personal property (this distinction is seldom observed)” (9.).

According to the modern law, wills are created according to a proper format. They must be:

1. In writing;
2. Signed by the „testator” (the term “testator” denotes a person who creates a will. Another English term - “testatrix” was also used to denote a female creator of the will, but it is generally no longer in standard legal usage);
3. Witnessed by at least two „witnesses”.

In order for a will to be valid, the testator must be over eighteen when the will is made and of sound mind. The will must appoint one or more persons to carry out its terms. These persons are known as „executors”.

Modern law makes distinction between official and unofficial wills. Therefore, English language differentiates the following terms denoting different types of a will: a „notarial will”, a „holographic will”, a „joint will”, a

„mutual will”, a „mirror will” and a „nuncupative will” (the so-called „oral will”).

„Notarial wills” are usually executed by a testator in the presence of two witnesses and a notary public.

„Holographic wills” are entirely handwritten and signed by the testator. Normally, a „holographic will” must be signed by witnesses attesting to the validity of the testator's signature and intent, but in many jurisdictions, „unwitnessed holographic wills” are treated as valid if they meet minimal requirements in order to be probated. For example:

- In the United Kingdom „unwitnessed holographic wills” are valid in Scotland, but not in England and Wales or Northern Ireland (8.,72).
- In the United States such wills are accepted in around 19 out of 50 states (7.).

Jurisdictions that do not themselves recognize „unwitnessed holographic wills” may nonetheless accept them under a „foreign wills act” if drafted in another jurisdiction in which it could be valid. Under the Louisiana Civil Code, such a will is known as „olographic” (5.).

„Holographic wills” are often created in emergency situations, such as when the testator is alone, trapped and near death. Jurisdictions that do not generally recognize „unwitnessed holographic wills” can grant exceptions to members of the armed services who are involved in armed conflicts and sailors at sea, though in both cases the validity of “holographic will” expires at a certain time after it is drafted.

A will is usually executed by one person, but the creation of a will by two or more persons is also permitted. For example:

A „joint will” is “a single document executed by more than one person (typically husband and wife), making which has effect in relation to each signatory’s property on his or her death (unless he or she revokes (cancels) the will during his or her lifetime). A joint will is a single document with a separate distribution of property by each signatory and is treated as such on admission to probate” (4.). „Joint wills” must be differentiated from „mutual wills”.

„Mutual wills” are “any two (or more) wills which are mutually binding, such that following the first death the survivor is constrained in his or her ability to dispose of his or her property by the agreement he or she made with the deceased” (4.).

In spite of different definitions, “joint wills” and “mutual wills” are closely related terms used to describe two types of the testamentary writing that may be created by a married couple to ensure that their property is

disposed of identically. „Mutual wills” may also be „mirror wills”. „Mirror wills” are two separate, identical documents.

According to the above mentioned, wills are usually in a written form and according to a proper format. But a minority of U.S. states permit „nuncupative wills” („oral wills”) under certain circumstances. Generally, a „nuncupative will” is defined as “a verbal will that must have two witnesses and can only deal with the distribution of personal property” (6.). Under most statutes, such wills can only be made during a person’s “last sickness”, must be witnessed by at least three persons and reduced to writing by the witnesses within a specified amount of time after the testator’s death. A few U.S. states permit „nuncupative wills” made by military personnel in active service and it is common practice for oral wills to be permitted to such military personnel in Commonwealth countries.

A lot is written about the conception of the freedom of disposition by a will. In fact, complete freedom is the exception rather than the rule, because Civil law systems often put some restrictions on the possibilities of disposal. The same can be said about English courts. Under the 1975 Inheritance Act, courts have some powers to modify the will if it is unfair to a spouse, a child or other dependents. According to American law a deceased person's surviving spouse, children and parents are entitled to receive a portion of a decedent's estate, regardless of any testamentary dispositions or competing claims. The portions are called allowances. The allowance may be limited for a fixed period (18 months under the “Uniform Probate Code” - a comprehensive statute that unifies, clarifies and modernizes the laws governing the affairs of decedents and their estates in 18 states of USA) or may continue until decree of distribution is entered. This support, together with probate homesteads (the so-called „homestead allowance”) and personal-property allowances (for example, the so-called “exempt property” – the personal property that a surviving spouse is automatically entitled to receive from the decedent’s estate) is in addition to whatever interests pass by the will or by intestate succession.

The problem of the freedom of disposition by a will is familiar to “The Civil Code of Georgia”. Like many other jurisdictions, Georgian law differentiates two ways of devolution of the property („Intestate Succession” and „Testate Succession”) after an individual's death.

„Intestate Succession”- „the transfer of the property of the deceased to the persons indicated in the law – is valid if the testator has not left a will, or the will concerns only a share of the estate, or the will is declared void in full or partially” (1.,307). Intestate successors are divided according to five orders. An order of a successor depends on the descendant’s relations with the decedent.

„Testate succession” – the transfer of the property of the deceased to persons indicated in the will – is valid if the deceased person left a will. According to article 1344 of “The Civil Code of Georgia”:

“A natural person may leave his/her estate or its part by a will in the event of his/her death to one or several persons from either the circle of successors or outside persons” (1.,309).

According to Georgian law wills are created according to a proper format. They must be in writing. A written will may be in a notarial form (the so-called „notarized will”) or without it:

„A notarial form requires a will to be prepared and signed by the testator and attested by a notary and where a notary is not available the above mentioned function shall be executed by a local self-government body” (1.,311).

Generally, wills are prepared by testators, but in certain cases: “It is permitted that a will in words of the testator be written down by a notary in the presence of two witnesses. The usage of generally accepted technical means while writing down a will is permitted. A will written down by a notary in words of the testator shall be read by the testator and signed by him/her in the presence of a notary and a witness” (1.,311).

„Notarized wills” (or official wills) differ from unofficial or „holographic” wills. „Holographic wills” (handwritten wills) are made personally by the testator. The creation of a will through a representative is not permitted. The category of handwritten wills consists of „domestic wills” and „closed wills”. „Domestic wills” are made in the testator’s hand writing and signed by him (her). In case of a „closed will”: „At request of the testator witnesses shall confirm the will so that they do not know the content of the will (closed will). In this case the witnesses should be present at the signing of the will. In confirming a closed will the witnesses shall indicate that the will was made personally by the testator and that they did not become aware of the content of the will” (1.,313).

A will is usually executed by one person. The creation of a will by two or more persons jointly is not permitted. Only spouses may make a reciprocal will on joint legacy, which may be revoked by one of the spouses but still during lifetime of both of them. Such a will is called a „joint will”.

Like Georgian and American legal systems, “The Civil Law of Latvia” differentiates official and unofficial wills. Therefore, public and private forms of wills are singled out. According to Article 433, “public wills” (or “notarized wills”) are prepared at the notarial office, at the orphan’s court or in the Consulate of Latvia (if the testator is abroad). It is created in presence of the testator and two witnesses.

“Private wills” can be prepared orally or in a written form. “The Civil Code of Latvia” recognizes “witnessed” and “unwitnessed” forms of “private

wills". Hence, oral declarations are made only in cases of emergency and have limited duration. Moreover, "oral wills" are usually regarded as "privileged wills".

According to the above mentioned, a natural person may leave his (her) estate or its part by a will in the event of his (her) death. Another way of transferring the property is the creation of a „donatio mortis causa” established by Roman law and still in effect in England and Wales. A „donatio mortis causa” („gift on the occasion of death”) is „a gift made during the life of the donor which is conditional upon, and takes effect upon, death (in the United States, it is often referred to as a gift causa mortis)” (3.). In 1896 Lord Russell laid down the three main requirements for its validity:

- „1. The gift must have been made in contemplation of, though not necessarily expectation, death;
2. the subject matter of the gift must have been delivered to the donee; and
3. the gift must have been made under such circumstances as to show that the property is to revert to the donor if the donor should recover” (3.).

However, the contemplation of death is the main requirement for the creation of „donationes mortis causa”. They are usually made in reference to a particular illness, but the principle applies equally to other cases such as the embarking of a hazardous journey or the contemplation of active service in war. The gift is valid even if the death comes from a different cause to that contemplated by its creator. The main essence of a „donatio mortis causa” is a delivery of the property to the donee with the intention of parting with the „dominion” over it, but the donor's recovery causes the automatic revocation of the gift.

Therefore, „donationes mortis causa” can be referred to as one of the rare exceptions to the general rule of public policy in common law countries. According to this rule a disposition upon an individual's death must be done under his (her) will (or a document incorporated by reference into a will) that always complies with statutory requirements.

The third way of transferring the property is creation of a “trust” under Trust Law, which regulates the process of delivery.

The “trust” is characterized as an institution of Anglo-American law. Generally, it is irreplaceable in the cases “when the real owner of the property must be substituted by the nominal (trusted) owner for carrying out civil relationships” (2.,416).

A „trust” is usually described as an arrangement whereby property is managed by one person for the benefit of another. The concept of “trust” finds its origins in English Common law dating from the Middle Ages. It

derived from a system employed in that era known as “uses” (or “use of land”). The “uses” was implemented to solve the problem of property ownership faced by landowners who left England to fight in the Crusades. They needed someone to run estates during their absence for paying and receiving feudal dues. Therefore, the ownership passed to the owners’ friends on the understanding that it would be conveyed back on their return.

Nowadays, the “use” mechanism is reflected in the modern Trust Law. A “trust” can be described as a fiduciary relationship in which property is managed by one person (or persons, or organizations) for the benefit of another. It is created by a settler (in the United States the “settler” is also called the “trustor”, “grantor”, “donor” or “creator”), who entrusts his or her property to people of his choice (the so-called “trustees”). The “trustees” hold legal title to the trust property, but they are obliged to hold it for the benefit of one or more individuals or organizations (the so-called “beneficiaries”). Therefore, a trust can be described as a fiduciary relationship in which rights to the property are divided between a trustee, who holds a legal title and a beneficiary, who holds equitable titles.

Typically, a modern trust is created by one of the following methods:

1. a written trust document (“trust deed” or “trust instrument”);
2. the will of a decedent (“testamentary trust” or “will trust”);
3. an oral declaration;
4. a court order.

Regardless of the means of creation, a trust requires three main certainties:

- The first of them is the intention of the settler to create the trust.
- The second field that must be established is the property subject to the trust. “Trust property” can be any form of the ownership (any form of specific property: real or personal, tangible or intangible). In those cases when some portions of an individual's estate are to be placed in trust, exact details must be given regarding the nature of the assets to be included and their sum.
- The third certainty is the identification of beneficiaries. In the majority of cases the settlers clearly define the persons who will benefit from their trusts. However, in the case of “discretionary trusts”, the settlers are obliged to describe a „clear class” of beneficiaries, while only the trustees have the power to decide who benefits.

According to the above mentioned methods of creation, a modern trust is usually established through a written legal document, which specifies how the trust’s capital and income are to be held, managed and distributed. A „trust instrument” is usually created by the settler and signed by both the

settler and the trustee. It is mainly created for achieving the following objectives:

- „1. Administer family wealth for investment purposes (“Family Trust”);
2. Provide for the needs of a limited group of individuals under strict conditions which are imposed for the protection of the group (“Protective Trust”);”
3. Fulfill a charitable purpose (“Charitable Trust”). The charitable purposes mostly include:
  - a) The relief of poverty;
  - b) The advancement of education;
  - c) The advancement of religion;
  - d) The promotion of health;
  - e) Governmental or municipal purposes and accomplishment of something which is beneficial to the community.

The ownership can be entrusted during the testator’s lifetime or after his death. The owner who is living at the time the trust is established creates an “inter vivos trust”. A trust which is created in the testator’s will is called a “testamentary trust” (or a “will trust”). Wills can become effective only upon death. Therefore, “testamentary trusts” are generally established at or following the date of the testator’s death. They can be useful in providing financial support to minors - beneficiaries who are not yet of an age at which they could manage assets mentioned in the will. Furthermore, „testamentary trusts” ensure that the assets are safeguarded until such a time as the intended minors are capable of dealing with them on their own. It means, that an „inter vivos trust” provides the testator and the others (other beneficiaries) through life, while a “testamentary trust” provides only others post mortem.

The third method of creation of a trust is an oral declaration. Therefore, an „oral trust” is established. It is usually defined as an agreement formed between a grantor and a trustee without the use of a written instrument. However, a major problem with „oral trusts” is that they are very difficult to prove. Nowadays, a lot of estate planning lawyers insist on a written document to assure that the needs of the settler are fully set forth and his (her) intentions can be clearly established. Therefore, the trusts of personal property can be created orally, while the trusts of real property must be in writing in order to establish „clear and convincing evidence”.

The institution of “trust” can be found in Georgian law. Articles 724-729 of “The Civil Code of Georgia” present the essence of “trust” and parties participating in trust relationships: a “trustor” and a “trustee”. The property is entrusted by the “trustor” only during his (her) lifetime. Therefore, a “trust contract” is created. Under this contract:”the principle (trustor)

transfers the property to the trustee, who accepts and manages the property in compliance with the principle's interests" (1.,185). Moreover, the specificity of the institution of "trust" presents the right of ownership in a "split" form: "some rights of the owner – the management and the disposition of the property – belong to one person (trustee), while other rights – receiving income and profit from the exploitation of the property – belong to another (trustor)" (2.,417). The motive of a „trust contract“ can be the owner's wish to delegate the authority of management ("to get rid of" the load of management) in order to profit from the exploitation of the property. In any case, the property must be entrusted in accordance with the trustor's interest. This interest may imply making profit, increasing and maintaining the property and etc.

An object of any type of trust relationship is the "trust property". It is usually presented by any sort of property: "non-material property" or "intangible property" and "things". A "thing" may be "movable" or "immovable", while "non-material property" unites all those requirements and rights "which may be passed from one person to another or are intended for yielding a material profit to their owner, or entitling him (her) to demand anything from others" (1.,49). The ownership is managed by the trustee at risk and expense of the "trustor". In terms with third persons a trustee enjoys the owner's rights. He (she) is even entitled to make any kind of deal. However, the trustee has no legal rights to sell the property unless the agreement between the parties provides otherwise.

Therefore, the institution of "trust" which is presented in "The Civil Code of Georgia" has specific features similar to Anglo-American "trust". The main difference lies in the fact, that trust relationships are created only during the trustor's lifetime (it means that Georgian law is not familiar with the concept of "testamentary trust") and are carried out in behalf of the "trustor". Accordingly, the concept of "trustor" is identified with the concept of "beneficiary".

Conclusions and proposals

All the above-mentioned can be summarized in the following way:

1. A „will“ (also termed „testament“) is the most commonly used legal instrument by which a person (the testator) regulates the rights of others over his or her property after death. "The Civil Code of Georgia" recognizes only a written form of a "will" (Georgian legal system recognizes only „clear and convincing evidence“), while American legal system makes distinction between written and oral wills. The legislations of both countries differentiate official ("notarized will") and unofficial ("holographic will") wills. Moreover, the concept of the "witnessed holographic

will” “approaches” the concept of the “closed will”, whereas “unwitnessed holographic wills” can be identified with “domestic wills”. Hence, there are no terms denoting “mutual wills” and “mirror wills” in Georgian terminological system.

2. A “trust deed” (or a “trust instrument”) is a written legal document, which specifies how the trust’s capital and income are to be held, managed and distributed. “The Civil Code of Georgia” recognizes only a written form of a “trust” (Georgian legal system recognizes only „clear and convincing evidence”), while American legal system makes distinction between written and oral trusts created for achieving several objectives. Therefore, English language differentiates following terms used to denote different types of a “trust”: an “inter vivos trust”, a “testamentary trust” (or a “will trust”), a “family trust”, a “protective trust”, a “charitable trust” and etc. Hence, these concepts are not found in Georgian law.
3. The comparative analysis of terms related to “wills” and “trusts” showed the similarities and differences of Georgian and English terminologies of law. The existence of the differences can be explained by the fact, that the United Kingdom and the United States of America are developed capitalistic countries, whereas Georgia is “on its way” from Socialism to Capitalism. It means, that “The Civil Code of Georgia” is based on the legal system of the former USSR, which was not familiar with some Capitalistic institutions (for example, the institution of “trust”). Nowadays, the drastic changes of Georgian political and economic systems cause the creation of new institutions. On-going changes influence Georgian terminology of law. “Empty gaps” – the unnamed elements of the system of concepts appear and the necessity of the creation of new lexical units emerges.

Finally, it’s worth mentioning, that today’s world undergoes the process of “globalization” which causes the integration of legal systems of different countries. The legislations of the countries will influence one another and will facilitate the final improvement of terminological sphere.

Bibliography

1. *The Civil Code of Georgia*. Bona Kausa. Tbilisi, 2002. 373 p.
2. *The Commentary of the Civil Code of Georgia*. Book IV. Volume I. “Samartali”. Tbilisi, 2001. 601 p.
3. *Donatio mortis causa* [online] [seen on 1 April 2011]
http://en.wikipedia.org/wiki/Donatio_mortis_causa
4. *Joint wills and Mutual wills*[online] [seen on 1 March 2011]
http://en.wikipedia.org/wiki/Joint_wills_and_mutual_wills

5. *Louisiana Wills* [online] [seen on 2 March 2011]
<http://www.meocpa.com/lawills.html>
6. *Nuncupative will* [online] [seen on 1 April 2011]
<http://www.investopedia.com/terms/n/nuncupativewill.asp>
7. *What is a holographic will?* [online] [seen on 2 March 2011]
http://lawchek.com/Library1/_books/probate/qanda/holographic.htm
8. *Wills and Probate: a consumer publication*. London, Consumers' Association. 195 p.
9. *Will (law)* [online] [seen on 5 March 2011]
<http://en.wikipedia.org/wiki/Will%28law%29>

Kopsavilkums

Mūsdienu pasaulē īpašuma nodošanai ir ārkārtīgi liela nozīme, jo īpaši tajās valstīs, kurās ir pārejas periods no sociālisma uz kapitālismu. Šajā pētījumā ir mēģināts salīdzināt testamentārās mantošanas institūtu un pilnvarošanu esošajās kapitālistiskajās valstīs (Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs) un topošajās kapitālistiskajās valstīs (Gruzijā), akcentējot īpašuma tiesības un to nodošanu.

Tiesības uz īpašumu ir visplašākās reālās tiesības. Tās ļauj īpašniekam noteikt īpašuma izmantošanas veidu un raksturu, kā arī nodrošina pilnīgu ekonomisku valdījumu pār to. Īpašnieka rīcībspēju var aprakstīt, izmantojot tiesisko pilnvaru triādi: valdījumu, izmantošanu un nodošanu. Īpašuma nodošanu var veikt, izmantojot testamentāro mantošanu, *donatio mortis causa* un pilnvarošanas institūciju.

Testamentārā mantošana – mirušās personas īpašuma nodošana personām, kuras minētas testamentā – ir likumīga, ja mirusī persona atstājusi testamentu. Tādēļ dokuments par īpašuma nodošanu pēc indivīda nāves tiek saukts par testamentu (pazīstams arī ar nosaukumu pēdējā griba vai testamentārais nodibinājums (arhaisks termins)). Parasti tiek izšķirti oficiālie un neoficiālie testamenti, līdz ar to testamentu veidi atšķiras atkarībā no dažādu valstu jurisdikcijām.

Vēl viens īpašuma nodošanas veids ir *donatio mortis causa*, ko iedibināja romiešu tiesībās un kurš joprojām ir spēkā Anglijā un Velsā. *Donatio mortis causa* (vai dāvana nāves gadījumā) ir dāvinājums, ko dāvinātājs veic dzīves laikā, bet kurš stājas spēkā pēc nāves. Galvenā *donatio mortis causa* būtība ir īpašuma nodošana dāvanas saņēmējam ar nolūku šķirties no valdījuma pār to, bet dāvinātāja atveseļošanās automātiski nozīmē dāvinājuma atsaukšanu.

Trešais īpašuma nodošanas veids ir pilnvarošana atbilstoši pilnvarošanas likumam, kurš nosaka īpašuma nodošanas procesu. Pilnvarošanas institūts parasti ir neaizvietoājams gadījumos, kad nekustamā īpašuma īpašnieku ir jāaizstāj ar ieceltu (pilnvarotu) personu, lai tas realizētu civilās attiecības. Pilnvarošanu var raksturot kā uzticības personas attiecības, kurās īpašumu pārvalda viena persona (personas vai organizācijas) kāda cita labā. To veic persona, kam ir tiesības rīkoties ar savu īpašumu (ASV to sauc par pilnvarotāju, pilnvaras devēju, dāvinātāju vai pilnvaras sastādītāju) un kas uztic savu īpašumu cilvēkiem pēc savas izvēles (tā sauktajām pilnvarotajām personām). Pilnvarnieki patur īpašumtiesības uz pilnvaroto īpašumu, bet to pienākums ir turēt tās par labu vienai vai vairākām personām, vai organizācijām (t.s. labuma guvējiem). Parasti, pilnvaras klasificē kā juridiskos dokumentus par personas īpašumu pārvaldišanu pēc šīs personas nāves vai tās dzīves laikā. Līdz ar to pilnvaru veidi atšķiras atkarībā no dažādu valstu jurisdikcijām.

Salīdzinošā testamentārās mantošanas un pilnvaru nodibinājumu analīze Gruzijas, Lielbritānijas un ASV likumdošanā atklāja šādas īpatnības:

- Testaments (saukts arī par pēdējo gribu) ir visbiežāk lietotais juridiskais dokuments, ar kuru persona (testators) nosaka citu tiesības pār savu īpašumu pēc nāves. Gruzijas Civillikums atzīst tikai rakstveida testamentu (Gruzijas tiesību sistēma atzīst tikai skaidrus un pārliecinošus pierādījumus), bet Amerikas tiesību sistēmā izšķir rakstisku un mutisku testamentu. Abu valstu tiesību aktos tiek diferencēti oficiālie (notariāli apstiprinātie) un neoficiālie (hologrāfiskie) testamenti. Turklāt jēdziens 'hologrāfiskais testaments liecinieku klātbūtnē' līdzinās jēdzienam par slēgtu testamentu, bet jēdziens 'hologrāfiskais testaments bez liecinieku klātbūtnes' (likumīgs Skotijā un 19 no 50 ASV štatiem) var tikt uzskatīts par mājas testamentu. Līdz ar to Gruzijas terminoloģijas sistēmā nav termina, kas apzīmētu savstarpējo testamentu un identisko testamentu.
- Pilnvara (vai pilnvarošanas dokuments) ir juridisks rakstisks dokuments, kas nosaka, kādā veidā jāpārvalda un jāsadala pilnvarotais kapitāls un ienākumi. Gruzijas Civillikums atzīst tikai rakstveida pilnvaru (Gruzijas tiesību sistēma atzīst tikai skaidrus un pārliecinošus pierādījumus), bet Amerikas tiesību sistēmā izšķir rakstisku un mutisku pilnvaru, lai sasniegtu vairākus mērķus, tādēļ, angļu valodā izšķir šādus terminus, lai apzīmētu dažāda veida pilnvaras: *inter vivos* pilnvara, testamentārā pilnvara (vai pēdējās gribas pilnvara), ģimenes pilnvara, aizsardzības pilnvara, labdarības pilnvara u.c. Līdz ar to šie jēdzieni nav atrodamā Gruzijas tiesību aktos.
- Ar testamentu un pilnvarām saistīto terminu salīdzinošā analīze parādīja līdzības un atšķirības Gruzijas un Lielbritānijas tiesību aktu terminoloģijā. Šo atšķirību pastāvēšanu var izskaidrot ar to, ka Lielbritānija un Amerikas Savienotās Valstis ir attīstītas kapitālistiskas valstis, bet Gruzija ir ceļā no sociālisma uz kapitālismu. Tas nozīmē, ka Gruzijas Civillikums ir balstīts uz bijušās PSRS tiesību sistēmu, kurā nepastāvēja tādi kapitālistiski institūti kā, piemēram, pilnvara. Mūsdienās krasās pārmaiņas Gruzijas politiskajā un ekonomiskajā sistēmā rada jaunus institūtus. Notiekošās pārmaiņas ietekmē arī Gruzijas tieslietu terminoloģiju. Pieaug „tukšumu” – nenosauktu jēdzienu sistēmas elementu skaits un palielinās nepieciešamība ieviest jaunas leksikas vienības.

Visbeidzot ir vērts pieminēt, ka mūsdienu pasaulē notiek globalizācijas process, kas integrē dažādu valstu tiesību sistēmas. Valstu likumdošanas ietekmē cita citu, un šis savstarpējās ietekmes process veicina terminoloģijas pilnveidi.

DARBA DROŠĪBA UN UZŅĒMĒJDARBĪBAS IESPĒJAS NO BEZDARBNIEKU SKATPUNKTA

WORK SAFETY AND BUSINESS OPPORTUNITIES FROM THE POINT OF VIEW OF THE UNEMPLOYED

Kristīne IVANOVA

Rēzeknes Augstskola, maģistrante,
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 28878151, e-pasts: kristine-ivanova@inbox.lv

Liena POIŠA

PhD stud., Latvijas Lauksaimniecības Universitāte
Jelgava, Latvija
E-pasts: lienapoisa@inbox.lv

Einārs ULNICĀNS

Mg. oec., lektors, pētnieks, Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 26738913, e-pasts: ulnicans@navigator.lv

Abstract. *The purpose of the study is to evaluate business opportunities and statistics on work safety in Latgale and Rezekne, and the unemployed people's view on the necessity and use of the labour protection in Rezekne and its district. The unemployment rate in Rezekne is much higher than in other major Latvian cities - 23% of the economically active population. In order to improve employment in the city, it is important to improve work safety for workers and encourage the unemployed to start secure business activities, for example, a small business of bio-energy production.*

Keywords: *breaches of work safety, business activities, labour protection, survey, training of the unemployed, the unemployed, work environment*

Ievads

Pētījums par darba drošību un aizsardzību, uzņēmējdarbības iespējām no bezdarbnieku skatpunkta ir aktuāls. Bezdarba līmenis Rēzeknē 2010. gada decembrī sasniedza 23% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita, kas ir ļoti augsts, salīdzinot ar vidējo bezdarba līmeni valstī šajā periodā – 14,3 %, un kas gadiem ilgi ir daudz augstāks, nekā citās lielākajās Latvijas pilsētās (14.). Tāpēc ir svarīgi noskaidrot, kā potenciālie darba ņēmēji un devēji (šobrīd vēl bezdarbnieki) raugās uz darba aizsardzības pasākumu nepieciešamību un nozīmīgumu, kā arī praktiski izmanto dažādas iegūtās darba iemaņas un prasmes. Piemēram, izmantojot Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) piedāvāto pakalpojumu „Pasākumi komercdarbības vai pašnodarbinātības uzsākšanai”, daudzi bezdarbnieki varētu uzsākt

bioenerģijas ražošanu. Latvijā ir daudz neizmantotas lauksaimniecības zemes. Pēc Lauku atbalsta dienesta informācijas 2010. gadā tie bija 361 000 ha. Latvijā atjaunojamie energoresursi aizņem vienu trešo daļu primāro energoresursu bilancē, ko plānots palielināt līdz 37% 2016. gadā (1.). Tāpēc neapstrādājās augsnēs būtu iespējams audzēt enerģētiskos augus, līdz ar to samazinot meža koksnes patēriņu. Miežabrālis un sējas kaņepes Latvijas apstākļos būtu piemēroti augi bioenerģijas iegūšanai, jo šie enerģētiskie augi ir produktīvi un, ievērojot pareizu agrotehniku, arī salīdzinoši lēti pēc izmaksām (2.; 5.; 10.; 11.; 13.).

Šobrīd tikai aptuveni 30 % Nodarbinātības valsts aģentūrā reģistrēto bezdarbnieku saņem bezdarbnieka pabalstu, pārējie ir spiesti vai nu doties pie sociālā darbinieka kārtot garantēto minimālo ienākumu (GMI), vai arī piedalīties kādās aģentūras aktivitātēs. Jāatzīmē, ka bezdarbnieki aktīvi apmeklē dažādus NVA piedāvātos kursus, tai skaitā arī personīgā biznesa uzsākšanas kursus.

Bezdarbnieki bieži meklē visus iespējamus veidus, kā varētu nopelnīt naudu, un nereti, izmisuma mākti, viņi izvēlas strādāt neoficiāli, bez darba līguma un sociālajām garantijām. Tas bieži palielina risku ierindoties to cilvēku vidū, kas cieš nelaimes gadījumos darbā un nesaņem valsts garantēto palīdzību. Var novērot arī tādu tendenci - jo ilgāk cilvēki ir bez darba, jo mazākas prasības viņi izvirza darba devējam un ir gatavi iet strādāt gan neoficiāli, gan neatbilstošos darba apstākļos, kad tiek apdraudēta cilvēka drošība, gan darīt darbus, kas ir krietni zemāki par cilvēka profesionālo kvalifikāciju, iemaņām un zināšanām.

Aplūkojot nelaimes gadījumos cietušo sadalījumu pa profesijām (starp 9 profesiju grupām atbilstoši Profesiju klasifikatoram), redzams, ka visaugstākais šādu gadījumu īpatsvars ir divās profesiju grupās: kvalificēti strādnieki un amatnieki (ieguves rūpniecība, celtniecība, metālapstrāde u.c.) un iekārtu un mašīnu operatori un izstrādājumu montieri (rūpniecisko iekārtu operatori, dažādu iekārtu un mašīnu operatori u.c.). Šajās grupās tas sastādīja 20 – 23 % no visiem negadījumiem Latvijā. Augstais negadījumu skaits šajās profesiju grupās varētu būt skaidrojams ar to, ka šajās jomās darbs realizējas ar dažādu mehānisku iekārtu palīdzību un notiek paaugstināta riska apstākļos. Savukārt viszemākais negadījumu īpatsvars darba vietā ir kvalificētu lauksaimniecības un zivsaimniecības darbinieku vidū. Šajā profesiju grupā tas veido tikai 1 – 2 % no visu negadījumu kopskaita (15.). Aplūkojot datus par nelaimes gadījumu sadalījumu pa uzņēmumu grupām, redzams, ka vismazākais īpatsvars ir uzņēmumos, kuros strādā līdz 5 strādājošajiem - tie ir tikai 2 % 2008. gadā un 1 % - 2009. gadā. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka mazajos uzņēmumos tiek nodarbināts mazāks strādājošo īpatsvars, nekā citās uzņēmumu grupās. Bezdarbnieki droši varētu uzsākt uzņēmējdarbību alternatīvās bioenerģijas ražošanā arī

tāpēc, ka tieši lauksaimniecības un mazo uzņēmumu darbinieku vidū ir viszemākais nelaimes gadījumu skaits. Tātad viņi uzsāktu darbību sfērā, kura ir droša no darba aizsardzības viedokļa, kā arī sfērā, kas palīdzētu attīstīt Latvijas tautsaimniecību.

Latvijā ir veikti pētījumi darba aizsardzības jomā - „Darba apstākļi un riski Latvijā, 2005.-2007.” un „Darba apstākļi un riski Latvijā, 2009.-2010.” (4.). Rakstā ir atsauces uz šiem pētījumiem (turpmāk tekstā – Latvijā veiktais pētījums) un salīdzinājumi ar autoru veiktās aptaujas rezultātiem.

Latvijā 1991. – 2009. gadā veikti arī citi pētījumi par darba drošību, tomēr tos nav iespējams savstarpēji salīdzināt, jo apskatītas dažādas respondentu grupas, jautājumi formulēti dažādi utt. Pētījumu rezultātus ir grūti izmantot arī tāpēc, ka tos nav iespējams atrast vienkopus, tie ir izkļaidēti pa dažādu institūciju pētījumu pārskatiem drukātajos krājumos vai tiešsaistē, atsevišķām publikācijām utml.

Autoru veiktā pētījuma novitāte izpaužas tādējādi, ka iepriekšējie pētījumi darba aizsardzības jomā tika veikti strādājošo, darba devēju un darba aizsardzības speciālistu vidū, bet starp bezdarbniekiem šādi pētījumi nav veikti. Pētījumā tiek analizētas arī bezdarbnieku uzņēmējdarbības iespējas.

Pētījuma mērķis – izvērtēt uzņēmējdarbības iespēju un darba drošības statistiku, kā arī bezdarbnieku skatījumu uz darba aizsardzības pasākumu nepieciešamību un pielietojumu. Bezdarbnieki ir potenciālie darba ņēmēji un darba devēji, tāpēc ir svarīgi noskaidrot, kāda ir viņu pieredze un uzskati darba aizsardzības jomā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) Analizēt NVA statistiku par uzņēmējdarbības uzsākšanu veicinošo projektu dalībniekiem Rēzeknē un Rēzeknes novadā vai rajonā un projektu rezultātiem, izdarīt secinājumus;
- 2) Analizēt Valsts darba inspekcijas (VDI) datus par nelaimes gadījumiem darbā Rēzeknē un Rēzeknes rajonā, izdarīt secinājumus;
- 3) Veikt NVA reģistrēto Rēzeknes un Rēzeknes novada bezdarbnieku aptauju par darba aizsardzības un uzņēmējdarbības iespēju jautājumiem, analizēt tās rezultātus, izdarīt secinājumus, salīdzināt ar Latvijā veikto pētījumu rezultātiem.

Rakstā atspoguļota daļa no autoru veiktās statistiskās analīzes un aptaujas rezultātiem.

Pētījuma metodika

Pētījuma objekts – darba aizsardzības jautājumi un uzņēmējdarbības perspektīvas.

Darba izstrādē izmantotas šādas pētīšanas metodes:

1. statistiskās analīzes metode;
2. empīriskās izziņas metode (aptauja ar nepilnās novērošanas izlases paņēmieni);
3. aprakstošā metode.

Statistiskās analīzes pamats (1. un 2. pētījuma uzdevums) ir autoru rīcībā esošie NVA un VDI dati par Latviju, Latgali, Rēzeknes pilsētu un rajonu (līdz 2009. gada administratīvi teritoriālajai reformai) vai novadu (pēc reformas, no 2009. gada 1. jūlija). Izmantoti 2008. – 2010. gada dati.

Aptaujas ģenerālkopa (3. pētījuma uzdevums) ir NVA reģistrētie bezdarbnieki, pētījuma reģions – Rēzekne un Rēzeknes novads.

Lai aptaujas rezultātiem būtu augsta ticamības pakāpe un tos būtu iespējams vispārināt uz visu Rēzeknes pilsētu un novadu, tika izmantota nepilnās novērošanas metode ar izlases paņēmieni. Šāda metode ar nelieliem materiālajiem resursiem sniedz izsmeltošu informāciju ar augstu ticamības pakāpi, kas, veicot pētījumus, ir viens no vissvarīgākajiem aspektiem.

Aptauja tika veikta ar anketu palīdzību, kas tika izsniegtas izlasē iekļautajiem respondentiem aizpildīšanai rakstiskā veidā. Anketās tika iekļauti jautājumi par darba aizsardzības likumdošanas ievērošanu no darba devēju un darba ņēmēju puses (instruktāžu veikšanu darba vietās, individuālo aizsardzības līdzekļu izsniegšanu, lietošanu), iespējamām šķēršļiem, problēmām (ekonomiskajām, likumdošanas, zināšanu vai informācijas trūkumu), attieksmi pret darba drošību un tās nozīmi. Respondentu atbildes saistībā ar konkrētu darba aizsardzības pasākumu ievērošanu balstījās uz viņu pieredzi līdz darba zaudēšanai.

Ar daļu respondentu tika veiktas arī mutiskas pārrunas.

Izlases kopa izveidota, izmantojot mehānisko, neatkārtoto izlasi, bet bezdarbnieki – aptaujas respondenti tika atlasīti, izmantojot NVA datus. Kopas lielums aprēķināts pēc formulas (6., 236.):

$$n = \frac{t^2 \cdot s^2 \cdot N}{t^2 \cdot s^2 + \Delta_{\bar{x}}^2 \cdot N} \quad (1.)$$

kur n - vienību skaits izlasē, t - varbūtības koeficients, s^2 - izlases dispersija, N - vienību skaits ģenerālkopā, $\Delta_{\bar{x}}$ - izlases robežkļūda.

Ģenerālkopa N ir 8982 reģistrētie bezdarbnieki Rēzeknē un Rēzeknes novadā (uz 31.12.2010) (14.).

Izlasses rezultātu ticamības varbūtība pieņemta kā $p = 0,95$, kas nozīmē, ka tikai 50 gadījumos no 1000 izlasses kļūda var iziet ārpus noteiktajām robežām (6., 227.) Varbūtības koeficients šādā gadījumā ir $t = 1,96$ (9., 421.).

Tā kā līdzīgi pētījumi agrāk nav veikti, izlasses dispersija s^2 noteikta, pamatojoties uz pieņēmumu par iespējamām atbildēm uz anketas 20. jautājumu- situācijas vērtējumu darba aizsardzības jomā. Tiek pieņemts, ka katrai atbildei tiek piešķirts noteikts punktu skaits, kur zemākais vērtējums - „Ļoti zema” ir 1 punkts, bet augstākais vērtējums - „Ļoti laba” ir 5 punkti. Tādējādi var aprēķināt iespējamo atbilžu variācijas apjomu (6., 235.):

$$R = x_{\max} - x_{\min} = 5 - 1 = 4 \quad (2.)$$

kur $x_{\max}$ ir variējošās pazīmes vislielākā nozīme,
 $x_{\min}$ ir variējošās pazīmes vismazākā nozīme.

Tālāk ir iespējams aprēķināt atbilžu vidējo kvadrātisko novirzi (6., 235.):

$$\sigma = \frac{R}{6} = \frac{4}{6} = 0,67 \quad (3.)$$

Vidējo kvadrātisko novirzi kāpinot kvadrātā, iegūst dispersiju (6., 234.):

$$\sigma^2 = s^2 = 0,67^2 = 0,4489 \quad (4.)$$

Izlasses robežklūda $\Delta_{\bar{x}}$ aprēķināta, pieņemot, ka visbiežākā atbilde uz anketas 20. jautājumu būs „vidēja”, jeb $\bar{x} \approx 3$. Tālāk tika pieņemts, ka rezultātu atšķirība izlasses kopā un ģenerālkopā nedrīkst pārsniegt 5%, kā rezultātā izlasses robežklūda ir $3 * 0,05 = 0,15$.

Ievietojot visus parametrus 1. formulā, izlasses lielums $n = 76$ bezdarbnieki. Anketas izlasē tika sadalītas proporcionāli starp dzimumiem (50/50). Tika aptaujāti 38 vīrieši un 38 sievietes, kuri arī atlasīti proporcionāli, atbilstoši mehāniskās atlasē nosacījumiem, pēc NVA sarakstiem.

Aptauja notika 2011. gada janvārī.

Pētījuma rezultāti

Pastāv uzskats: jo vairāk tiek apmierināta kāda konkrēta vajadzība, jo mazāks ir tās motivējošais spēks. Daļēji tam varētu piekrist. To apstiprina, piemēram, statistikas dati par bezdarbniekiem, kas varēja uzsākt uzņēmējdarbību, izmantojot NVA piedāvāto projektu „Pasākumi komercdarbības vai pašnodarbinātības uzsākšanai”, kura ietvaros tiek piešķirta dotācija uzņēmējdarbības uzsākšanai līdz 2000 Ls apmērā un pirmos 6 mēnešus tiek maksāta alga. Tomēr daudzi bezdarbnieki pēc projekta īstenošanas nav izmantojuši šo iespēju. Kā vienu no iemesliem var minēt, ka šiem cilvēkiem, iespējams, nav apmierinātas zemākās vajadzības, tāpēc viņiem arī pietrūkst motivācijas, lai uzņemtos risku, jeb viņiem nav vēlēšanās pāriet uz augstāka līmeņa vajadzībām. Jāatceras, ka motivācija ir svarīgs cilvēka sabiedrotais ceļā uz pašattīstību un varu, jo tieši pateicoties augstai motivācijai, cilvēks izvirza savā dzīvē mērķus, kā arī uzdevumus, ar kuru palīdzību tas cer sasniegt savu mērķi (7.,45.). Tomēr nedrīkst arī aizmirst citas cilvēka dotības, jo, kā norādīts karjeras iespēju izpētes metodikā, lai kļūtu par uzņēmēju, nepieciešamas arī matemātiskās un starppersonu komunikatīvās dotības (8.,12.;8.,23.;8.,29.).

NVA statistika par 2010. gadu parāda, cik bezdarbnieku Rēzeknes filiālē piedalījāsursos, kuri saistīti ar uzņēmējdarbību:

1. Neformālā izglītība (īsie kursi):
  - ✓ Vadības pamati – 24 cilvēki;
  - ✓ Komerccdarbības pamati – 24 cilvēki;
  - ✓ Komerccdarbība laukos – 48 cilvēki;
  - ✓ Projektu vadība (bez priekšzināšanām) – 96 cilvēki.
2. Profesionālā izglītība (profesionālie kursi):
  - ✓ Projektu vadīšana – 12 cilvēki (17.).

Aplūkojot datus, redzams, ka kopumā izglītību jomās, kas saistīta ar uzņēmējdarbību, ieguvuši 204 bezdarbnieki. No šiem 204 tikai 17 bezdarbnieki iesniedza projektus uzņēmējdarbības uzsākšanai (14.). Rodas neatbildēti jautājumi - kādi motīvi vadīja tos 17 bezdarbniekus, kas tomēr riskēja un pieteicās šim pasākumam? Kas atturēja pārējos? Vai pie vainas ir mūsdienu likumdošanas sistēma vai arī cilvēkiem ir zudusi ticība sev, saviem spēkiem, savai profesionalitātei?

Darba aizsardzības jomā uzraudzību un kontroli Latvijā veic VDI. Analizējot darba aizsardzību, svarīgi izpētīt tādu rādītāju, kā nelaimes gadījumu skaits darbā. 2008. gadā Latvijā reģistrēti 1781 šādi negadījumi, no kuriem 144 jeb 8 % reģistrēti Latgalē. Savukārt 2009. gadā Latvijā reģistrēto nelaimes gadījumu darba vietā skaits samazinājās par 33 % un saruka līdz 1194 negadījumiem. No tiem 174 reģistrēti kā smagi un 32- ar letālu iznākumu. Neskatoties uz to, ka kopējais negadījumu skaits darbā saruka,

Latgalē 2009. gadā reģistrēto negadījumu īpatsvars pieauga par 2 procentpunktiem un sastādīja 15 % no visiem Latvijā reģistrētajiem. Tāpat Latgalē, salīdzinot ar 2008. gadu, par 2 procentpunktiem palielinājās negadījumu īpatsvars, kuri reģistrēti kā smagi, un sastādīja 14 % no kopējā valstī reģistrētā skaita. Strauji kāpa Latgalē notikušo letālo gadījumu skaits - ja 2008. gadā Latgalē tikai 1 negadījums jeb 2 % no kopskaita Latvijā beidzās letāli, tad 2009. gadā to skaits pieauga līdz 5 un sastādīja jau 15 % no visu letālo gadījumu skaita Latvijā (15.). Statistikas dati liecina par to, ka nelaimes gadījumu skaitam darbā kopumā ir tendence samazināties, kas varētu būt skaidrojams ar to, ka arvien vairāk ir pieejama informācija par darba aizsardzības jautājumiem. Taču palielinājies Latgales reģiona īpatsvars kopējā ainā (1. tab.).

1. tabula

**Nelaiemes gadījumu darbā statistika Latgalē, Rēzeknē un Rēzeknes rajonā
2008. un 2009. gadā (15.)**

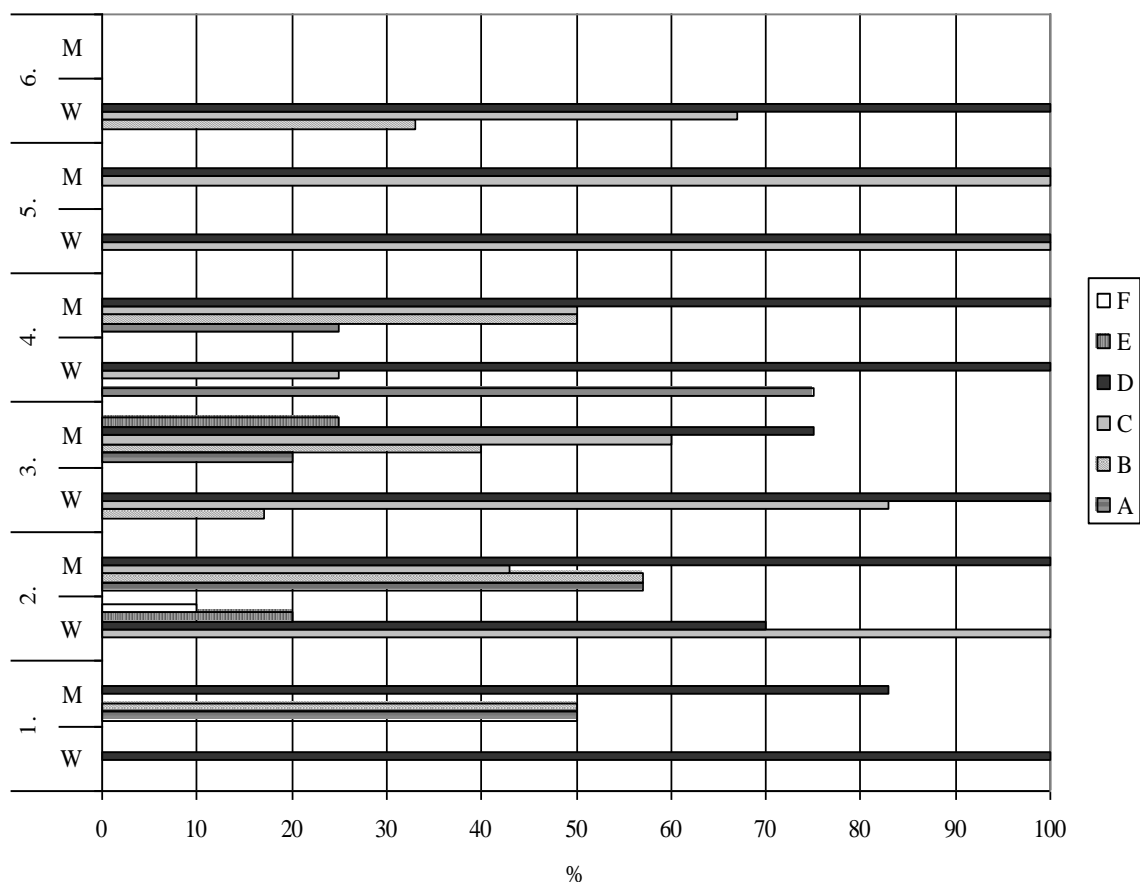
Rādītājs	Kopā		Tajā skaitā			
			Smagi		Letāli	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Nelaiemes gadījumi darbā Latgalē, % no kopskaita Latvijā	8	10	12	14	2	15
Nelaiemes gadījumi darbā Rēzeknes pilsētā, % no kopskaita Latgalē	6	21	0	12	0	0
Nelaiemes gadījumi darbā Rēzeknes rajonā, % no kopskaita Latgalē	15	9	10	8	0	20

Kā redzams tabulā, no visiem 2008. gadā Latgalē reģistrētajiem 144 negadījumiem darbā, 9 jeb 6 % reģistrēti Rēzeknes pilsētā un 21 jeb 15 % - Rēzeknes rajonā. Rēzeknes pilsētā neviens no tiem nebija smags vai letāls. 2009. gadā Latgalē reģistrēto nelaimes gadījumu skaits gada laikā samazinājās par 19 % un bija 117. Ja Rēzeknes rajonā negadījumu īpatsvars, salīdzinot ar 2008. gadu, samazinājās par 6 procentpunktiem, tad Rēzeknes pilsētā vērojama pretēja situācija – te vērojams straujš negadījumu īpatsvara pieaugums par 15 procentpunktiem, sasniedzot 21 % no Latgales nelaimes gadījumu kopskaita.

To var izskaidrot ar nepietiekošu darba pieredzi un lielāku darba drošības noteikumu neievērošanu ekonomiskās krīzes apstākļos. Procentuāli nelaimes gadījumi biežāk notiek to cilvēku vidū, kuriem ir mazs darba stāžs. Latvijā 65 % no visiem cietušajiem ir cilvēki ar darba stāžu līdz 3 gadiem, liels nelaimes gadījumu skaits ir arī darbinieku vidū ar stāžu 4 – 10 gadi, bet sākot ar darba stāžu no 11 gadiem, darbā cietušo skaits strauji sarūk. Kā galvenais nelaimju rašanās iemesls tiek minēta nedroša cilvēka rīcība,

pārsvarā – darba drošības noteikumu vai instrukciju neievērošana (15.). Līdzīga situācija vērojama arī Rēzeknē. Rodas jautājums – kāpēc cilvēki strādā, nepievērš uzmanību darba drošībai.

Aptaujas respondentu domas par darba drošības nozīmi un rīcību pārkāpumu gadījumā atkarībā no dzimuma un ģimenes stāvokļa atspoguļotas 1. attēlā. Var secināt, ka, piemēram, sievietēm, kas dzīvo ar dzīvesbiedru, un vīriešiem, kuri dzīvo ar vecākiem vai citiem radiem, darba drošības pasākumu esamība ir mazsvarīga vai vienalīdzīga. Ģimeņu cilvēki, kuru apgādībā atrodas mazi bērni, biežāk izsaka aizrādījumus darba devējam (īpašniekam vai vadītājam) vai citam darbiniekam (kolēģim) darba drošības pārkāpumu gadījumā.

1. attēls. **Darba drošības nozīme un rīcība darba drošības pārkāpumu gadījumā Rēzeknes bezdarbnieku skatījumā 2010. gadā.**

Apzīmējumi: 1) ģimenes stāvoklis apzīmēts ar: 1 – viens, 2- precējies(-usies), dzīvo ar dzīvesbiedri(-u), 3 – dzīvo ar citiem radiem (vecākiem, brāļiem/māsām u.c.), 4- dzīvo ar dzīvesbiedru(-i) un bērniem līdz 18.g.v., 5 - dzīvo ar citiem radiem (vecākiem, brāļiem/māsām u.c.) un bērniem līdz 18 g.v., 6- cits variants (viena ar maziem bērniem); 2) dzimums: W – sievietes, M- vīrieši; 3) bezdarbnieki, redzot darba drošības pārkāpumu: A - aizrādīja darba devējam (vadītājam), B - aizrādīja darbiniekam (kolēģim), C- klusēja; 4) darba drošība: D- ir ļoti svarīga, E - ir mazsvarīga, F - ir vienalīdzīga.

Piezīme. A, B un C atbildes ir tikai respondentiem, kuri saskārušies ar darba drošības pārkāpumiem darbā.

Tikai 7 % respondentu darba drošības nozīme likās mazsvarīga vai pat vienaldzīga, pārējie atzīmēja, ka viņiem ir ļoti svarīgi, lai darba drošība tiktu ievērota. Pētījumā tika konstatēts interesants fakts un radās jautājums – ja 93 % respondentu darba drošība ir ļoti svarīga, kāpēc viņi klusē un neaizrāda nedz darba devējam, nedz darbabiedriem, jo 64 % aptaujāto respondentu, redzot pārkāpumus darba aizsardzības jomā, klusēja un neaizrādīja. Kā galvenie iemesli, kāpēc netika aizrādīts darba devējam vai citam darbiniekam, tika minēti, ka tā rezultātā samazinās algas, atlaidīs no darba u.c. Savukārt, pārējie 36 % respondentu viņiem aizrādīja, kad redzēja pārkāpumus, jo pārkāpēji apdraudēja gan sevi, gan apkārtējos. Aizrādījumus biežāk izteica vīrieši – 52 % no aptaujātajiem šī dzimuma pārstāvjiem, kuri saskārās ar darba drošības pārkāpumiem, bet no aptaujātajām attiecīgās grupas sievietēm aizrādīja tikai 33 %. Kāpēc cilvēki baidās runāt ar darba devējiem par darba aizsardzības jautājumiem, ja viņiem ir tiesības uz drošu darba vidi? Atbilde uz šo atbildi droši vien atrodama citā pētījuma rezultātā – 28 % aptaujāto ir saskārušies vai arī ir dzirdējuši, ka darba devējs aizrāda darbiniekam vai pat viņu atļau, ja tiek pārkāpti darba aizsardzības noteikumi. Un nebūt ne visi no šiem respondentiem ir pārliecināti, ka pie vainas bija reāls darbinieka pārkāpums. Jāatzīmē, ka ar darba aizsardzības pārkāpumiem bija saskārušies 46 % aptaujāto bezdarbnieku.

2010. gadā Latvijā veiktajā pētījumā darba aizsardzības speciālisti izdalīja piecus biežāk minētos riska faktoros darba vietā: darbs piespiedu pozā (89% no visiem respondentiem), paaugstināts redzes sasprindzinājums (78,6%), smagu priekšmetu nešana vai pārvietošana (76,7%), mehāniskas dabas riski, strādājot ar darba aprīkojumu (70%) un psihoemocionālie riska faktori (garas darba stundas, stress) (68,1%) (4., 58.). Psihosociālie faktori un stress darbā kalpo par vienu no galvenajiem iemesliem, kāpēc zūd darba efektivitāte. Eiropā un citās attīstītajās valstīs veiktie pētījumi liecina, ka stress var būt par iemeslu 50 – 60 % darba dienu zudumam. Lielā daļā valstu vidējais stresa līmenis pēdējo gadu laikā ir palielinājies (16.).

2009. gadā, salīdzinot ar 2006. gada pētījumu, stresa ietekme samazinājusies par 12,1 % (4.,58.;16.). Tas liecina, ka cilvēki Latvijā ir pielāgojušies straujajam dzīves un ekonomikas ritmam un vairs tik stipri neizjūt stresu un virsstundu darbu uztver kā pašsaprotamu.

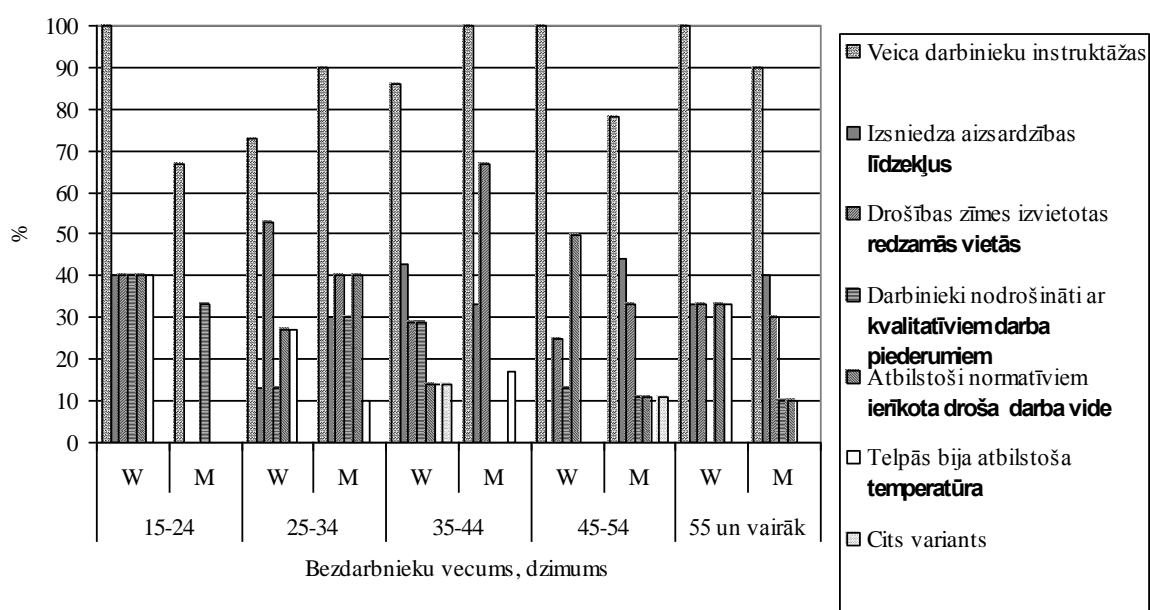
Autoru veiktajā pētījumā redzams, ka 12% aptaujāto bezdarbnieku saskārās ar problēmu, kad darbā netika izsniegti aizsardzības līdzekļi. Tas ir biežāk, nekā 2010. gadā Latvijā veiktajā pētījumā, kurā tikai 4 % respondentu saskārās ar šo problēmu (4., 36.).

20 % aptaujāto 2010. gada pētījumā uzsvēra neapmierinātību ar darba vidi, jo saskārās ar dažādiem kaitīgiem riska faktoriem (4., 36.). Savukārt autoru veiktajā pētījumā redzams, ka bezdarbnieku vidū neapmierinātība ar darba vidi atkarībā no izglītības un darba stāža variē 10% – 56 % robežās.

Vislielāko neapmierinātību ar šo faktoru izsaka sievietes ar augstāko izglītību (56% no attiecīgajā grupā aptaujātajām) un sievietes ar darba stāžu 1 – 10 gadi (40% – 46%). Vīriešu saskarsme un neapmierinātība ar neatbilstošu darba vidi nemainās atkarībā no izglītības, tā visās grupās variē 31% – 33 % robežās.

Uz anketas jautājumu, kā izpaudās darba aizsardzības pārkāpumi, atbildēs kā iemesli tika minēti: darbs ilgstoši vienā pozā; drošības zīmes bija tikai daļēji redzamas; neatbilstoša temperatūra; psiholoģiskais faktors – stress, ilgstošas darba stundas, tehnika bija neatbilstošā stāvoklī; nebija aptiecinātas, ugunsdzēsamā aparāta.

Darba aizsardzības pasākumu kopums, ko ievēroja darba devējs, redzams 2. attēlā.

2. attēls. **Darba aizsardzības pasākumu komplekss bezdarbnieku skatījumā, ko ievēroja Rēzeknē 2010. gadā.**

Apzīmējumi: W-sievietes, M- vīrieši.

Darba drošības instruktažas ir faktors, ko visbiežāk piemin visas respondentu grupas neatkarīgi no dzimuma, izglītības un darba pieredzes. Arī 2010. gadā Latvijā veiktajā pētījumā 89 % respondentu atzina, ka darba vietās tika veiktas darba drošības instruktažas (4., 94.).

Pārrunās atklājās, ka daudziem nav pilnīgas izpratnes, kā tieši izpaužas darba aizsardzības pasākumi. Daudzi bezdarbnieki uzskatīja - ja darba devējs veic instruktažas (par ugunsdrošību, darba drošību u.c.) un izsniedz individuālos aizsardzības līdzekļus, tad viņš savus pienākumus darba aizsardzības jomā ir izpildījis. Bet pārējais paliek darbinieku rokās, par

drošību darba vietā viņiem jāatbild pašiem – ievērojot instrukcijās noteikto, lietojot aizsardzības līdzekļus un uzmanīgi strādājot ar tehniku.

Pēc Latvijā veiktā pētījuma datiem izriet, ka būtiski labāka situācija bija vērojama uzņēmumos, kurus apsekojusi VDI, tāpēc tās preventīvā darbība ir uzskatāma par vienu no svarīgākajiem resursiem situācijas uzlabošanā (4., 107.). Arī autoru aptaujāto bezdarbnieku vidū tika minēts, ka darba devēji sāk pastiprināti pievērst uzmanību darba aizsardzības pasākumiem tikai tad, kad gaidāmas pārbaudes.

No visu autoru pētījuma respondentu skaita 63 % bezdarbnieku darba aizsardzības situāciju uzņēmumos vērtē kā vidēju (apstiprinot izlases robežklūdas aprēķinos izvirzīto hipotēzi), 22 % uzskata, ka tā ir laba un tikai 3 %, ka ļoti laba. Negatīvu vērtējumu piešķir 12 % respondentu, tai skaitā 4 % darba aizsardzību vērtēja kā ļoti zemu un 8 % kā zemu. Tātad apstiprinās arī atbildes variantu variācijas hipotēze.

Lai novērstu nelaimes gadījumus darbā un arodslimības, viens no būtiskākajiem faktoriem ir izglītoti un zinoši nodarbinātie. Lai gan pēdējo 10 gadu laikā Latvijā ir izdoti daudzi informatīvi skaidrojošie materiāli, tomēr sabiedrība nav pietiekami informēta par Darba aizsardzības likumu, par darba vides riska novērtējumu un citām normatīvo aktu prasībām. Diemžēl jau 2006. gadā Latvijā veiktā pētījuma laikā tika secināts, ka tradicionālie informācijas izplatīšanas veidi (drukātie materiāli, semināri, kursi u.c.) nav sasnieguši mērķi (4., 111.). Arī Rēzeknē veiktā pētījuma rezultāti parāda, ka bezdarbnieki nav pietiekami informēti šajā jomā. Viņi darba aizsardzības (drošības) pasākumu kopumu uztver ļoti šaurā spektrā (individuālie aizsardzības līdzekļi, smagumu celšana), tomēr darba vides riska faktoru ir ļoti daudz (psihoemocionālie, ergonomiskie u.c.), bet cilvēki zina tikai nelielu to daļu.

Pētījumā redzams, ka 47 % Rēzeknes bezdarbnieku pēdējo divu gadu laikā apmeklēja dažādus kursus, izmantoja apmācības iespējas un, vēl pirms nokļuva bezdarbnieka statusā, bija uzsākuši sevis pilnveidošanu un izglītošanos. Tas liecina par to, ka pieaug prasības pret darbinieku profesionalitāti un cilvēkiem ir arvien grūtāk apmierināt darba devēju prasības. Cilvēki, kuri iziet kursus, dara to sevis kā personības pilnveidošanās pēc, bet ne tāpēc, ka ticētu, ka tie palīdzēs integrēties darba tirgū. Iespējams, tas ir vēl viens skaidrojums tam, kāpēc Rēzeknē ir tik augsts bezdarba līmenis – cilvēki nejūtas droši un baidās izmantot savas potenciālās spējas. Uz jautājumu, vai šajosursos viņi tika iepazīstināti ar darba drošības pasākumiem, 75 % bezdarbnieku atbildēja apstiprinoši. Starptautiskā Darba organizācija (ILO) savā ziņojumā īpaši uzsver informācijas apmaiņas nozīmīgumu, darba drošības un iespējamo risku jautājumos, un piedāvā veikt to gan valsts, gan starptautiskā līmenī, īpaši uzsverot interneta nozīmi un lomu informācijas apmaiņas jautājumos (15.).

Latvijā 2010. gadā veiktais pētījums precīzi atklāj Latvijas ekonomikas lejupslīdes radītās sekas: nelegālo nodarbinātību, slēptus nelaimes gadījumus, zināšanu un izpratnes trūkumu par darba aizsardzības jautājumiem gan no darba devēju, gan nodarbināto puses (4., 5.). Kopumā situācija Latvijā darba aizsardzības jomā pēdējo piecu gadu laikā lēnām un pakāpeniski ir uzlabojusies, tomēr nepietiekami strauji, lai sasniegtu Darba aizsardzības jomas attīstības pamatnostādnēs 2007.– 2013. gadam izvirzītos politikas rezultatīvos rādītājus (4., 105.).

Autoru veiktās aptaujas laikā radās daudz jautājumu, kuru precīzai noskaidrošanai un diagnostikai nepieciešams veikt daudz plašāku pētījumu, ietverot tajā arī darba devēju aptauju, lai noskaidrotu, kas tieši veicināja tādas situācijas rašanos, kad darbā neievēro darba aizsardzības noteikumus un neveic attiecīgos pasākumus, kā arī darbinieki nav informēti vai tikai daļēji vai formāli ir informēti par savām tiesībām un pienākumiem, kā arī darba devēja pienākumiem darba aizsardzības jomā. Tāpat būtu jāpaplašina pētījums par bezdarbnieku motivāciju ievērot personīgo drošību darbavietā. Tas ir svarīgi, lai varētu izglītēt nākošos darba ņēmējus un darba devējus.

Galvenie secinājumi

1. Rēzeknē ir ļoti augsts bezdarba līmenis. Pamatojoties uz NVA datiem, gandrīz ceturtdaļa ekonomiski aktīvo Rēzeknes iedzīvotāju ir bezdarbnieki. NVA realizē dažādus projektus, piedāvājot bezdarbniekiem veselu virkni pakalpojumu, lai viņiem būtu vieglāk integrēties darba tirgū. Viens no NVA sniegtajiem pakalpojumiem ir palīdzība uzņēmējdarbības uzsākšanai, kam NVA sniedz informatīvu un finansiālu palīdzību. Piemēram, Latvijā ir daudz neizmantoju, auglīgu zemju un to apstrāde veicinātu tautsaimniecības attīstību.
2. Bezdarbnieku uzņēmējdarbības uzsākšana nelielu lauksaimniecības uzņēmumu veidā vērtējama pozitīvi arī no darba aizsardzības puses, jo, pamatojoties uz VDI datiem, tieši mazajos (līdz 5 darbiniekiem) uzņēmumos un lauksaimniecības darbinieku vidū ir vismazākais nelaimes gadījumu skaits darba vietā.
3. Pastāv uzskats, ka motivējošais spēks samazinās, ja vajadzības tiek pārmērīgi apmierinātas. Iespējams, ar to arī skaidrojams, kāpēc bezdarbnieki neuzsāk uzņēmējdarbību. Viņiem viss tiek piedāvāts – informācija, finansiālais atbalsts un pārējie resursi, kas vērtējams kā pārmērīgs piedāvājums.
4. Rēzeknes un Rēzeknes novada bezdarbnieku aptaujā atklājās, ka lielākajai daļai respondentu droša darba vide ir svarīga. Tajā pašā laikā vairāk kā puse aptaujāto respondentu, redzot pārkāpumus darba aizsardzības jomā, bija klusējuši un neaizrādīja par tiem darba devējam vai citam darbiniekam, jo baidījās zaudēt darbu.

5. Vislielākā neapmierinātība ar neatbilstošu darba vidi bija sievietēm ar augstāko izglītību un mazu darba stāžu, savukārt vīriešu domas būtiski neatšķirās atkarībā no darba stāža vai izglītības. To, kādus darba aizsardzības pasākumus ievēro darba devējs, visbiežāk pamana respondenti 25 – 34 gadu vecumā.

Priekšlikumi un idejas

1. Daudziem bezdarbniekiem nav pilnīgas izpratnes par to, ko sevī ietver darba aizsardzības pasākumi un viņi pieļauj minimālu darba devēju lomu drošas darba vides nodrošināšanā, uzsverot, ka galvenais atbildīgais par drošu darba vidi ir pats darbinieks. Tāpēc nepieciešams veikt paplašinātu darba aizsardzības pasākumu reklamēšanu, piemēram, izmantojot plašsaziņas līdzekļus.
2. Daļa Rēzeknes pilsētas un novada bezdarbnieku varētu uzsākt uzņēmējdarbību bioenerģijas ražošanā. Neapstrādātajās augsnēs būtu iespējams audzēt enerģētiskos augus, piemēram, miežabrāli un sējas kaņepes, līdz ar to samazinot meža koksnes patēriņu. Šāda veida uzņēmējdarbība būtu labvēlīga arī no darba drošības viedokļa.
3. Jānoskaidro, kāpēc daudzi bezdarbnieki (un ne tikai) neuzsāk uzņēmējdarbību un kāpēc liela daļa strādājošo neievēro darba drošības pasākumus - vai tas ir skaidrojams ar motivāciju, likumdošanu vai ar kādu citu faktoru. Nepieciešams paplašināt pētījumu, lai noskaidrotu šos jautājumus.

Pateicības

Autori izsaka pateicību Nodarbinātības valsts aģentūras Rēzeknes filiāles darbiniekiem par palīdzību un iespēju veikt bezdarbnieku aptauju.

L. Poiša pateicas ESF projektam „Cilvēkresursu piesaiste atjaunojamo enerģijas avotu pētījumiem”, Vienošanās Nr. 2009/0225/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/129 par sniegto atbalstu rakstam nepieciešamās informācijas sagatavošanā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Atjaunojamo energoresursu izmantošanas pamatnostādnes 2006.-2013. gadam. MK 2006.g. 31.okt. rīkojums Nr. 835.
2. ADAMOVIČS, A., AGAPOVS, J., ARŠANICA, A. u.c. *Enerģētisko augu audzēšana un izmantošana*. Valsts SIA „Vides projekti”, 2007. 190 lpp.
3. ARHIPOVA, I., BĀLIŅA, S. *Statistika ekonomikā*. Rīga: Datorzinību centrs, 2003. 352 lpp.
4. *Darba apstākļi un riski Latvijā 2009.-2010.* Pasūt. Latvijas Darba devēju konfederācija. Rīga, 2010. 122 lpp.
5. *Energy from field energy crops – a handbook for energy producers*. MTT Agrifood Research Finland, 2009, 60 p.
6. GOŠA, Z. *Statistika*. Rīga: Izglītības soļi, 2003. 334 lpp.
7. IVANOVA, K., ULNICĀNS, E. Grāmatveža ētika Rēzeknes grāmatvežu un darba devēju skatījumā 2008. – 2009. gadā. *Tautsaimniecības attīstība: problēmas un*

- risinājumi. *Studentu un docētāju 11. zinātniski praktiskā konference. 2009.gada 28. maijs. Rakstu krājums*. Rēzekne: RA izdevniecība, 2010. 41. – 48.lpp.
8. *Karjeras iespēju izpēte*. Metodiskais palīglīdzeklis skolotājiem/klašu audzinātājiem profesionālās orientācijas darbā. Rīga: Profesionālās izglītības attīstības programmu aģentūra, 2003.62 lpp.
  9. KRASTIŅŠ O. *Statistika un ekonometrija*. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 1998.436 lpp.
  10. POIŠA, L., ADAMOVIČS, A. Hemp (*Cannabis sativa L.*) as an Environmentally Friendly Energyplant. *RTU zinātniskie raksti. 13. sēr., Vides un klimata tehnoloģijas.5. sēj.,2010, 80.-85. lpp.* Pieejas veids: <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/9742>
  11. POIŠA, L., ADAMOVIČS, A., STRAMKALE, V. Miežabrāļa (*Phalaris arundinacea L.*) alternatīvās izmantošanas iespējas. *Cilvēks. Vide. Tehnoloģijas: 14. starptautiskās studentu zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums 2010. gada 22. aprīlis*. Rēzekne: RA izdevniecība, 2010. 266. - 273. lpp.
  12. RAŠČEVSKA, M. *Psiholoģisko testu un aptauju konstruēšana un adaptācija*. Rīga: RaKa, 2005. 279 lpp.
  13. *Miežabrāļa audzēšana enerģētiskām vajadzībām* [tiešsaiste]. SIA “Latgran” dati [atsauce 2009. g. 13. sep.]. Pieejas veids <http://www.latgran.com/index.phd?lang=lv&id=5>
  14. *Reģistrētais bezdarba līmenis Latvijā* [tiešsaiste]. Nodarbinātības valsts aģentūras dati [atsauce 2010. g. 31. dec.]. Pieejas veids: <http://www.nva.lv/index.php?cid=6#bezdarbs>
  15. *VDI 2009. gada darbības publiskais pārskats* [tiešsaiste]. Valsts darba inspekcijas dati [atsauce 2010. g. 28. dec.]. Pieejas veids: http://www.vdi.lv/files/vdi_darbibas_parskats_2009.pdf
  16. Управление рисками и профилактика в сфере труда в новых условиях [tiešsaiste]. Доклад МОТ к Всемирному дню охраны труда – 2010 [atsauce 2010. g. 28. dec.]. Pieejas veids: <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/moscow/areas/safety/docs/2010/report2010.pdf>
  17. Nodarbinātības valsts aģentūra. *Nepublicētie materiāli par 2010. gadu*.

Summary

In December 2010 the unemployment rate in Rezekne already reached 23% of the economically active population, which is extremely high, especially taking into consideration that the average unemployment rate in the country is - 14.3%. In Rezekne the unemployment rate has been much higher than in other major Latvian cities for years. Therefore, it is important to find out what its potential employees and employers (currently unemployed) think of the necessity and significance of the labour protection and practical use of various acquired skills.

For example, taking the advantage of the service offered by the State Employment Agency (SEA) – “Measures of starting up a business or self-employment”, many unemployed people could launch bio-fuel production. In Latvia there is a lot of unused agricultural land: according to the Rural Support Service information in 2010 – 361,000 ha. The unemployed can start a business of alternative bio-fuel production because the agricultural and small business employees have the lowest accident rates. It means that they start a business in the sphere, which is safe from the labour protection point of view as well as helps develop the economy of Latvia.

The purpose of the study is to evaluate business opportunities and statistics on work safety and the unemployed people's point of view on the necessity and use of labour protection. The study authors analyzed statistics on SEA project facilitating the process of starting up a business for the participants in Rezekne and Rezekne municipality (or *novads*) as well as analyzed the project results, the State Labour Inspection (SLI) data on accidents at work in Rezekne, conducted in Rezekne and Rezekne municipality in SEA registered the unemployed survey on labour protection issues and business opportunities, analyzed the survey results and compared them with other results of the research done in Latvia. The research was conducted with the help of questionnaires, using the mechanical, repeat sample. The main group of the survey were 8,982 registered unemployed people. The sample size was 76 unemployed. The questionnaires were distributed in proportion between genders (50/50). 38 men and 38 women were interviewed.

There is an opinion: the more the specific needs are satisfied, the smaller is the motivation. For example, it is confirmed by the statistics on the unemployed, who could start a business using the service offered by the SEA – “Measures of starting up a business or self-employment”, where the subsidy for starting up a business of 2,000 LVL was awarded and for the first 6 months the participants were offered the salary. However, after the appropriate training many of the unemployed did not use this opportunity. Statistics shows that in areas related to business 204 unemployed in Rezekne have general education and only 18 of them submitted projects to start a business.

In 2008 144 work accidents were registered: 9 or 6% registered in Rezekne and 21 or 15% - Rezekne district. In 2009 the number of accidents in Latgale decreased by 19% and reached – 117.

If we compare the accident rate in Rezekne district in 2008, it dropped by 6 per cent, but in Rezekne a completely opposite situation was observed – an increase in 15 per cent, reaching 21% of the total number of accidents in Latgale. The largest part of the accidents was related to people having little work experience. 65% of all victims were people with the length of service up to 3 years, a large number of accidents happened to employees with the length of service from 4 to 10 years, but starting from the length of service of 11 years the number of accidents at work declined rapidly.

7% of the respondents think that work safety is not essential. The study discovered an interesting fact and one significant question emerged: 93% of the respondents believe that labour right protection is important and 64% of the respondents witnessed breaches of the labour protection remaining silent. Why did they keep silence? The main reasons for keeping silence were the following threats - if they had objected, the result would have been the reduction of their wages, dismissal and other unpleasant outcomes. 52% of the respondents who witnessed violations of the occupational health and safety were men, only 33% were women. 28% of the respondents experienced or heard about the fact that their employer had reprimanded or even dismissed an employee breaching the labour protection rules.

The number of the unemployed dissatisfied with the working environment, depending on education and length of service, varies from 10 to 56%. The highest dissatisfaction caused by these factors was noticed among women with higher education (56% of the respondents) and women with the length of service 1-10 years (40 - 46%). Men's dissatisfaction with their inadequate work environment does not change depending on the education. All of the data on groups shows the result from 31 to 33%. 63% of the unemployed assessed the labour protection situation in companies as average, 22% considered it to be good and only 3% - as very good. The negative assessments were

given by 12% of the respondents (4% - very low and 8% - low). 54% of the interviewed unemployed had not experienced any violations of labour protection rights.

Many unemployed do not have complete understanding of the meaning of health and safety issues at work and they leave their employer an insignificant role in providing safe work environment, emphasizing the fact that the primary responsibility is the employee's own actions. Therefore, it is necessary to extend the publicity activities on health and safety issues at work, for instance, using the main means of communication.

VALSTS FISKĀLĀS POLITIKAS VEIDOŠANA EKONOMIKAS ILGTSPĒJĪGAI ATTĪSTĪBAI

FISCAL STATE POLICY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Lūcija KAVALE

Dr.oec., profesore,
Latvijas Universitāte
Rīga, Latvija

Tālrunis: +371 67034622, e-pasts: luka@lu.lv

Abstract. *One of the most important measures to be taken for the development of sustainable economy in Latvia is to implement an effective fiscal policy. It means a complex and well timed use of fiscal instruments to regulate economy. Evaluating the proposals of the government and the measures taken for the stabilization of economy we can make the conclusion that they have not always been effective and economically justified. Several rearrangements in the field of planning taxes and budget have been late. The aim of the article is on the basis of the theoretical viewpoints, to undertake a critical assessment of the fiscal measures taken by the government of Latvia and to make recommendations for the improvement of the effectiveness of the fiscal policy in Latvia.*

Keywords: *budget policy, fiscal policy, state expenditure, sustainable development, tax policy.*

Ievads

Latviju skārusi nopietna sociāli ekonomiskā krīze, kas ietekmējusi gan ekonomikas attīstību, gan iedzīvotāju labklājību. Kopš 2008.gada valstī dramatiski sašaurinājusies ražošana, palielinājies bezdarbs kā rezultātā samazinājušies iedzīvotāju ienākumi un vispārējais dzīves līmenis. Valsts budžeta ieņēmumi nespēja nosegt nepieciešamos izdevumus un valdība bija spiesta aizņemties milzīgas summas, lai nodrošinātu valsts funkciju finansēšanu. Līdz ar to pieauga budžeta deficīts pārsniedzot vispārpieņemtos kritērijus, kā arī jūtami palielinājās valsts parāds. Valdība ir centusies veikt dažādus pasākumus situācijas stabilizēšanai un uzlabošanai tomēr tas nav devis pozitīvus rezultātus, gluži otrādi, sabiedrība izteikusi neapmierinātību ar rosinātajiem un veiktajiem pasākumiem, kas vēl vairāk pasliktinājuši jau tā neapmierinošo situāciju.

Kā zināms, par vienu no efektīvākajiem instrumentiem sociāli ekonomiskās attīstības nodrošināšanā tiek uzskatīti tieši fiskālie instrumenti un valdības veiktie pasākumi to izlietošanā un izmantošanā. Finanšu un ekonomiskās teorijas un prakses attīstība pasaulē jau sen ir uzsvērusi fiskālo pasākumu lomu valdību precikliskajā ekonomikas regulēšanā kaut arī tas dažkārt nozīmē nepopulāru lēmumu pieņemšanu: nodokļu palielināšanu un izdevumu samazināšanu.

Pētījuma mērķis ir apkopot teorētiskās atziņas par valsts galveno fiskālo instrumentu: nodokļu un valsts izdevumu izmantošanas iespējām ekonomikas stabilizēšanā, salīdzināt tās ar Latvijas praksē notiekošajiem procesiem, kā arī izteikt priekšlikumus fiskālās politikas veidošanas uzlabošanai lai nodrošinātu valsts ilgtspējīgu attīstību.

Darba uzdevumi: apkopot fiskālās politikas teorētiskās atziņas par valdību rīcību fiskālo instrumentu izmantošanā noteiktos ekonomiskajos apstākļos; kritiski izvērtēt Latvijā realizēto fiskālo politiku; izdarīt secinājumus par fiskālās politikas ilgtspēju Latvijā.

Lai sasniegtu mērķi, galvenokārt tiks izmantotas kvalitatīvās pētišanas metodes: speciālās zinātniskās literatūras, zinātnisko publikāciju un pētījumu analīze un viedokļu un koncepciju salīdzināšana, kā arī statistikas datu par krīzes periodu Latvijā salīdzināšana. Teorētisko pētījumu laika periods nav ierobežots.

1. Fiskālās politikas loma ekonomikas regulēšanā

Latvijas tautsaimniecībā novērojama paradoksāla situācija – indivīdi, kuri darba devēja izmaksu samazināšanas rezultātā pārcietuši algas samazinājumu vai zaudējuši darbu pilnībā, nevar atļauties patērēt preces un pakalpojumus tādā apjomā, kā iepriekšējos gados. Savukārt uzņēmumi krītošā pieprasījuma dēļ piedzīvo apgrozījuma samazinājumu, kā rezultātā samazinās ieņēmumi, un, lai to kompensētu, tiek atlaisti darbinieki vai samazinātas to algas. Šādā situācijā, kad starp diviem negatīviem faktoriem veidojas atgriezeniskā saite, kas situāciju turpina pasliktināt, sabiedrībā dominē viedoklis, ka iniciatīvai un palīdzībai situācijas risināšanā jānāk no valdības. Jebkurā valstī tieši valdība nosaka kādi nodokļi jāmaksā, kāda daļa iedzīvotāju ienākumu tiks nodoti valsts rīcībā, kāda daļa paliks iedzīvotājiem, ko tie tālāk izmantos preču un pakalpojumu patēriņam. Valsts no tās rezidentiem iekasētos nodokļu līdzekļus izlieto algām, pensijām, pabalstiem, publiskajiem iepirkumiem, kā arī dažādiem citiem mērķiem. Tātad, valdībai ir iespēja ietekmēt gan sabiedrības kopumā, gan atsevišķu rezidentu grupu ienākumus, viņu pirktspēju un ietekmi uz tautsaimniecības attīstību. Visefektīvāk valdības to veic ar fiskālo instrumentu palīdzību, tātad ar fiskālo politiku. Kā zināms, fiskālās politikas pielietošanas nepieciešamība balstās uz faktu, ka ekonomikas attīstība ir cikliska – ekonomikas augšupeja, augsts pieprasījuma, piedāvājuma un iedzīvotāju vispārējās labklājības līmenis mijas ar periodiem, kad izaugsmes tempi mazinās, strādājošie pelna mazāk un līdz ar to var atļauties patērēt mazāku daudzumu preču. Šāda apstākļu kombinācija var izsaukt ilgstošas ekonomiskās krīzes, kuru pārvarēšana, ko iespējamu padara brīvā tirgus mehānismi, var būt ilgstoša un smaga. Valdība ar fiskālās politikas palīdzību var mērķtiecīgi iejaukties ekonomiskajos procesos, lai atjaunotu un

nodrošinātu stabilitāti kopējā pieprasījuma, cenu un nodarbinātības rādītājos. Fiskālā politika var darboties arī pretējā virzienā. Ekonomikas augšupejas fāzē valdība var ierobežot izaugsmes tempus tādejādi mazinot ekonomisko ciklu svārstības un novēršot iespējamo ekonomikas pārkaršanu.

Ekonomiskajā literatūrā sastopami daudzi plašāki un šaurāki fiskālās politikas un tās instrumentu pielietošanas skaidrojumi. Diskusijas pašreizējā ekonomiskajā situācijā ir īpaši saasinājušās, tomēr pamatā tiek diskutēts par klasiskām makroekonomikas atziņām, to darbību konkrētā ekonomiskajā situācijā.

Tā, piemēram, ir zināms, ka fiskālā politika var tikt īstenota divos veidos: automātiski jeb nediskrecionārā veidā un apzināti, jeb diskrecionāri.

Ja valsts realizē mazākas iejaukšanās politiku, tad fiskālo politiku galvenokārt automātiski nodrošina ekonomikas iekšējie stabilizatori, kas darbojas automātiski – piemēram, pabalsti, nodokļu ieņēmumi, progresīvu likmju pielietošana u.c., kas automātiski reaģē uz iekšzemes kopprodukta izmaiņām. Deivids Begs u.c. automātiskos stabilizatorus skaidro kā ekonomikas mehānismus, kuri mazina dažādu šoku izraisītas IKP svārstības. (2;5). Minētie autori kā galveno automātisko stabilizatoru priekšrocību min valdību iespēju izvairīties no nepopulāru lēmumu pieņemšanas, kā arī tiek novērsts tā saucamais kavējuma efekts, proti, laiks kāds parasti pāriet valdībām diskutējot un vilcinoties pieņemt operatīvus lēmumus. Tomēr nediskrecionārā fiskālā politika tiek arī kritizēta. Tiek norādīts, ka tādā veidā tomēr nav iespējams pilnībā novērst ekonomiskās svārstības, tās var tikai samazināt, kā arī automātiski nav iespējams nodrošināt ekonomikas stabilitāti ilgtermiņā.

Diskrecionārā fiskālā politika nozīmē valsts apzinātas un mērķtiecīgas darbības fiskālo instrumentu izmantošanā ekonomikas regulēšanā. Arī šīm darbībām ir vairākas iespējas, starp kurām ir jāizdara izvēle.

Viena no iespējām ir, ka valdība par galveno prioritāti nosaka budžeta sabalansēšanu. To mēdz saukt par neitrālu diskrecionāro politiku. Tas nozīmē, ka valdība dara visu, lai budžeta izdevumi tiktu samēroti ar ieņēmumiem, kas saskan ar monetārisma teorijas uzskatiem, ka ilgtermiņā valsts budžetam jābūt sabalansētam. (16). Šādai fiskālajai politikai visos laikos ir piekritēji, jo pastāv uzskats, ka tādā veidā valdība naudu tērē efektīvi un tai nav jāaizņemas. Tomēr arī šie uzskati tiek kritizēti, jo nosakot budžeta sabalansēšanu kā galveno politisko mērķi netiek stimulēta attīstība un progress, piemēram, palielinot izdevumus valsts investīcijām paralēli tiks meklētas iespējas palielināt nodokļus, lai kompensētu izdevumu palielināšanu, bet nodokļu palielināšana attīstību bremzē.

Otra iespēja ir realizēt stimulējošu fiskālo politiku. Valdības mērķis tādā gadījumā ir ar fiskālo instrumentu palīdzību veicināt attīstību un labklājības palielināšanos. Galvenais instruments ir valsts izdevumu politika:

tiek palielināti izdevumi pabalstiem, pensijām, publiskajiem iepirkumiem, subsīdijām, algām publiskajā sektorā u.tml.. Kā jau minēts augstāk, valdības var strādāt arī ar budžeta otru pusi – ieņēmumiem. Valdības var veikt nodokļu samazināšanu, kas arī veicina progresu. Minētie pasākumi sakrīt ar Dž.M.Keinsa precikliskuma teoriju, kuru viņš piedāvā valdībām ekonomikas lejupslīdes laikā (15). Nav grūti iedomāties, ka šādas politikas rezultātā valsts izdevumi ir lielāki par nodokļu ieņēmumiem un budžetā rodas deficīts, kas liek risināt jautājumu par papildus līdzekļu meklēšanu.

Trešā iespēja ir veikt stingri ierobežojošu fiskālo politiku. Tādā gadījumā valdība apzināti cenšas ierobežot ekonomisko aktivitāti, lai novērstu ekonomikas pārkaršanu. To iesaka pielietot ekonomikas stabilizācijai straujas augšupejas periodos. Galvenie fiskālie pasākumi ir: apgrozībā esošā naudas daudzuma samazināšana un nodokļu palielināšana.

Kā redzams apskatītajos gadījumos valdībām piemīt apzināta lielāka vai mazāka loma ekonomikas regulēšanā. Autore grib norādīt uz to, ka valdību rīcībā īpaši svarīgs ir laika faktors. Paredzētie pasākumi jāveic īstajā laikā. Valdības operativitātei ir milzīga nozīme pieņemto fiskālo lēmumu efektivitātes nodrošināšanā. Pamatā vienmēr pastāv risks novēlotai lēmumu pieņemšanai, jo nepieciešama sabiedrības diskusija, aprēķini, pamatojumi, likumu pieņemšana u.tml.. Novēlota lēmumu pieņemšana ir raksturīga daudzām valdībām, no tā ir grūti izvairīties, bet vēl sliktāk ir, ja lēmumi tiek apzināti politiski novilcināti.

Autore uzskata, ka atjaunotās Latvijas valdībām, diemžēl operativitātes trūkums ir bijis ļoti raksturīgs. Īpaši tas sakāms par fiskālo politiku laikā, kad sākās aktīva kredītu izmantošana nekustamo īpašumu tirgū un strauji pieauga inflācija. 2001.-2007. gadā Latvijā bija viens no visstraujākajiem IKP pieaugumiem visā Eiropas Savienībā. 2001., 2004., 2005. un 2006. gadā IKP pieaugums bija vislielākais ES, otrs straujākais tas bija 2003. un 2007. gadā un trešais straujākais 2002. gadā. Turklāt 2006. gadā IKP pieaugums sasniedza rekorda atzīmi kopš Latvijas neatkarības atgūšanas – 11,9%. Visa minētā perioda vidējais rādītājs bija 8,8% gadā. (6).

Pēc autores domām, tas bija laiks kad bija nepieciešamas aktīvas valdības darbības situācijas stabilizēšanā izmantojot tādus fiskālos instrumentus kā kapitāla ienākumu aplikšanu ar iedzīvotāju ienākuma nodokli un nekustamā īpašuma nodokļa izmantošanu tirgus regulēšanā un spekulatīvo darbību ar nekustamo īpašumu ierobežošanā, kā arī zināma netiešo nodokļu celšana, lai ierobežotu patēriņu. Valdības rīcībai – pareizāk, nekā nedarīšanai, ir arī zināms izskaidrojums. IKP rādītāja atrašanās vienā no pirmajām vietām ES acīmredzot bija spēcīgs psiholoģisks faktors, lai valdība necenstos ierobežot izaugsmi, bet tieši pretēji – turpinātu to veicināt, cerot saglabāt stabilu izaugsmi ilgtermiņā, taču pie šādas stratēģijas

netiek ņemts vērā ekonomikas cikliskās attīstības faktors, kā arī fakts, ka straujai izaugsmei var sekot strauja lejupslīde, kā tas arī notika.

Pēdējās desmitgadēs rietumu pasaulē valdību loma ir strauji palielinājusies. Attīstītajās valstīs pirmskrīzes periodā palielinājās budžeta transfertu programmu apjomi, īpaši mājsaimniecībām un algu izmaksai. Kā zināms, šīs valstis tiek dēvētas par labklājības valstīm. Tomēr jānorāda, ka šo valstu budžetos ir palielinājušies arī procentu maksājumi, jo valdībām aizņemoties ir pieaudzis valsts parāds.

Jau 90tajos gados parādījās pētījumi par valsts sektora palielināšanās negatīvajām sekām (De la Fuente 1997., Alesina un Perotti 1997. u.c.), īpaši uzsverot negatīvo ietekmi uz darbaspēka izmaksām, nodokļu sloga palielināšanos un ekonomikas attīstību (13.;14). Minētie autori aprēķinājuši, ka palielinot ienākuma nodokli par vienu procentu relatīvās darbaspēka izmaksas palielinās par diviem procentiem, kas automātiski noved pie bezdarba pieauguma.

Pēdējā desmitgade un it īpaši 2007.-2009. gada finanšu krīze ekonomikas attīstībā raksturojusies ar valsts regulāciju vēl lielāku pieaugumu ko lielā mērā stimulējuši arī politiskie faktori. Valsts izdevumu politika un struktūra attīstītajās valstīs devusi impulsu arī pārējām valstīm veikt izmaiņas izdevumu politikā. Daudzas valstis ir piedzīvojušas budžeta deficīta un valsts parāda dramatisku pieaugumu. Situācijas stabilizēšanai ir veikti dažādi pasākumi, tomēr nav skaidri izteiktu pozitīvu risinājumu. Valdības, balstoties uz dažādiem teorētiskiem pētījumiem, ir mēģinājušas veikt nodokļu reformas, mainīt izdevumu struktūru, samazināt izdevumus, veikt aizņemšanos u.tml.

Atklāts joprojām ir jautājums par valsts lomu un funkcijām, lai noskaidrotu – cik naudas vajag šo funkciju realizācijai. Pazīstamā tēze – maza, bet efektīva valdība, joprojām pastāv teorētiskā līmenī. (12).

Mūsdienu ekonomikas raksturojas ar plašu un daudzveidīgu valdību intervenci ekonomikā. Tai pašā laikā vairums ekonomistu norāda, ka valdību uzdevums ir nodrošināt sabiedrību ar sociālās drošības pakalpojumu tīklu un novērst tirgus radīto sociālo nevienlīdzību. No vienas puses ir valdības, kuras rīkojas ļoti enerģiski radot sociālo pakalpojumu pārprodukciju. Šajās valstīs arvien lielāka iedzīvotāju daļa (bezdarbnieki, pensionāri, valsts iestāžu darbinieki u.tml.) kļūst atkarīga no valdības sociālajām programmām un arvien vairāk paļaujas uz valdības nodrošināto algu, pabalstu, pensiju. Jo lielāka ir šī iedzīvotāju grupa, jo automātiski rodas lielāka nepieciešamība pēc aizvien jaunām publiskajām programmām, kas tālāk izraisa neizbēgamu nodokļu palielināšanu lai uzturētu šos pakalpojumus un programmas. Nodokļu sloga palielināšana tālāk bremzē attīstību, palielina bezdarbu un palielinās to indivīdu skaits kuriem nepieciešama sociālā palīdzība. Tādejādi izveidojas apburtais loks, jo esam nonākuši sākuma punktā. Šāda tipa valstīs

valdībām raksturīga liela loma ekonomikas regulēšanā un sociālo pakalpojumu sniegšanā.

No otras puses, vāji attīstīto valstu valdības sociālos pakalpojumus nodrošina nepietiekamā līmenī, negarantē iedzīvotāju sociālās nevienlīdzības samazināšanos, jo tam trūkst līdzekļu. Arī šo valstu valdības nereti nonāk pie idejas palielināt nodokļus cerot uz ieņēmumu pieaugumu, lai varētu apmierināt iedzīvotāju pamata sociālās vajadzības, taču rezultāts ir līdzīgs kā pirmajā gadījumā, proti, tiek bremzēta attīstība. Tātad abu tipu valdības pēc būtības savos centienos cieš fiasko, jo pieaug iedzīvotāju neapmierinātība. Situācija kļūst sarežģītāka, ja valstī ir neefektīva nodokļu iekasēšana un augsta ēnu ekonomika, kura, kā zināms, pieaug, ja ir pārāk augsts nodokļu slogs.

Nepārdomāta valdības finanšu politika neizbēgami noved pie ļaunprātīgas nodokļu nemaksāšanas un nodokļu ieņēmumu samazināšanās, kas kopumā situāciju padara vēl ļaunāku. Valdības ir spiestas aizņemties, kas palielina budžeta deficītu.

2. Nodokļi vai izdevumu samazināšana?

2007.-2009. g. finanšu krīzes rezultātā pasaules attīstītās valstis pārdzīvo finanšu dažādu izmēru nesabalansētību. Pēc deficītu samazināšanas 90tajos gados publiskās finanses atkal ir atpakaļ problēmu situācijā. Acīmredzot turpmāko mēnešu jautājums būs – kā apturēt parādu pieaugumu un atgriezties pie „normālām” publiskajām finansēm.

Kā minēts, par galvenajiem fiskālās politikas instrumentiem tiek uzskatīti valsts izdevumi un nodokļi. Pie kam to pielietošanas formas un metodes ir daudzveidīgas. Jānorāda, ka ekonomiskajā literatūrā un valstu praksē nav izkristalizējies viens šo instrumentu pielietošanas optimālais variants, kas derētu ekonomiskās situācijas uzlabošanai jebkurā valstī jebkādos apstākļos. Pētījumi turpinās un valdības, atkarībā no ekonomiskās situācijas un citiem apsvērumiem mēģina pielietot to vai citu variantu. Pati būtiskākā ir valdību izvēle starp izdevumu samazināšanu vai nodokļu palielināšanu. Atkarībā no ekonomiskās krīzes dziļuma valdība var pieņemt lēmumu, ka situācijas stabilizēšanai pietiek nedaudz palielināt nodokļu slogu, bet izdevumus saglabājot tajā pašā līmenī. Var rīkoties pretēji, nedaudz pārskatīt izdevumus ar mērķi tos samazināt, bet nemainīt nodokļus.

Ja palielina nodokļus, protams, nodokļu maksātāji paudīs neapmierinātību, bet sociāli mazāk aizsargātie sabiedrības slāņi, kā arī valsts iestāžu darbinieki, kuri algu saņem no budžeta, vairāk vai mazāk pieņems šādu valdības politiku. Politiski ir ļoti svarīgi apzināt, cik liela sabiedrības daļa atbalsta valdības rīcību. Jānorāda, ka nodokļu palielināšana parasti izraisa uzņēmēju protestus, bet uzņēmēji ir politisko partiju sponsori

(valstīs, kur noteikta tāda kārtība) un tādēļ nodokļu palielināšanas taktika ir politiski nopietni ietekmējama.

Ja valdība izlemj nodokļus nemainīt, bet situācijas stabilizēšanai samazināt izdevumus īpaši svarīgs jautājums ir par konkrētām izdevumu pozīcijām un to samazināšanas kritērijiem un apmēriem (3.,1552; 7.,178-181; 4). Katra ministrija un tās pārstāvošās politiskās partijas visiem spēkiem cenšas pamatot savas nozares izdevumu „neaizskaramību” tādejādi demonstrējot vēlētājiem viņu tiesību aizstāvību. Viss bieži ir atkarīgs no partiju spēku samēra valdībā. Tiek meklēts kompromiss un diemžēl, nereti ir situācijas, kad tiek pieņemts lēmums par tā saukto lineāro izdevumu samazināšanu, t.i. visām ministrijām tiek dots uzdevums samazināt izdevumus par noteiktu vienādu proporciju, piemēram, 10 %. Visbiežāk šiem kompromisiem nav nekāda loģiska ekonomiska pamatojuma.

Abos minētajos gadījumos tiek ietekmēta ekonomiskā situācija un pieprasījuma līmenis valstī. Abi no šiem lēmumiem ir nepopulāri sabiedrībā kopumā.

Kopš 2008.gada, kad IKP dramatiski samazinājās, Latvijā ir aktualizējies jēdziens „fiskālā konsolidācija”. Reāli tas nozīmē fiskālos pasākumus, kuru rezultātā tiek samazināts budžeta deficīts un veikta finanšu stabilizācija. 2008.gada novembrī pieņemtais valsts budžeta likums 2009.gadam tika divreiz grozīts, jo bija nepieciešams veikt budžeta konsolidācijas pasākumus nepilna viena miljarda latu apmērā. Tīkmēr, kā zināms, 2009.gadā lejupslīde dramatiski turpinājās sasniedzot 18% prognozēto 2%, vēlāk – 5,5% vietā (6). Savukārt, 2010.gada budžets, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, ir konsolidēts par 500 milj.Ls, nosakot, ka budžeta deficīta līmenis nedrīkst pārsniegt 8,5% no IKP (1). Tātad redzams, ka valdība ir strādājusi ekstremālos apstākļos no vienas puses izjūtot starptautisko aizdevēju prasības, bet no otras puses sabiedrības neapmierinātību ar šīm prasībām un tām sekojošo valdības rīcību. Ir skaidri redzams, ka ir pārāk maz analizētas budžeta konsolidācijas metodes un to ietekme uz sociāli ekonomisko situāciju. Arī citur pasaulē par to tiek diskutēts.

Ir situācijas, kad valdības izmanto abas budžeta puses gan ieņēmumus, gan izdevumus. Vienlaicīgi notiek ieņēmumu palielināšana un izdevumu samazināšana. Sabiedrībai to ir grūti izskaidrot, jo loģiski būtu, ka ieņēmumu palielināšana dotu iespēju palielināt izdevumus, bet šajā gadījumā tie tiek samazināti. Jautājums, kāpēc valdība tādā gadījumā palielina nodokļus? Kur tiek izlietota papildus iekasētā nauda? Atbilde ir vienkārša – budžeta deficīta un valsts parāda segšanai.

Ir uzskats, ka valsts izdevumu izmaiņas dod ātrāku ietekmi uz kopējo pieprasījumu. Šai sakarā ir vērts analizēt vienu no jaunākajiem pētījumiem, kas apliecina, ka ekonomistu vidū nav vienprātības par finanšu stabilizācijas

metodēm. „Jāatzīst, ka mēs zinām ļoti maz par fiskālās politikas ietekmi uz pieaugumu un par tā sauktajiem fiskālajiem multiplikatoriem, proti, kāda ir nodokļu samazināšanas par vienu \$ vai izdevumu palielināšana par vienu \$ ietekme uz IKP pieaugumu”(12). Atbilde uz šo jautājumu, kā jau minēts, ir ļoti politizēta. Labējie ekonomisti uzskata, ka ir jāsamazina nodokļi, kreisie uzskata, ka jāpalielina izdevumi. Būtībā diskusijas notiek par jautājumu – kāda ir valsts loma ekonomikā un kā ir ar sociālo vienlīdzību, bet nevis par fiskālo multiplikatoru lielumu. Gan labējie, gan kreisie vēlas pārliecināt vēlētājus par savu redzējumu efektivitāti ekonomikas stimulēšanā. Pēdējie gadi ir raksturojušies ar ekonomikas stimulēšanu atbilstoši keinsiskās stimulēšanas principiem – pieprasījuma uzturēšana caur izdevumu palielināšanu. Tomēr šādu ekonomisko līdzsvaru var nodēvēt labākā gadījumā par trauslu, jo tas ir nopirkts par milzīgu parādu nastu un valdībām var nākties risināt jautājumu – ko darīt, ja finanšu tirgi vairs naudu neaizdos. Atbilde ir atkarīga no katras valsts situācijas.

Vēsturē ir optimistiski piemēri, kad parādi ir tikuši likvidēti samērā ātri uz pieauguma rēķina – bez nodokļu palielināšanas un izdevumu būtiskas samazināšanas (Apvienotā Karaliste pēckara periods un 90tie gadi), jo valdība veica vēsturiski pierādītu, ticamu kompleksu fiskālo politiku, kas samazināja parādu relatīvi ātri un notika IKP pieaugums.

Hārvarda Universitātes profesors A.Alesina pētījis 19 valstis, kurām ir nācies samazināt budžeta deficītu vairāku gadu garumā (11). Tātad ir notikusi budžeta konsolidācija. Pētījumā tiek mēģināts noskaidrot vai nodokļu palielināšana, vai izdevumu samazināšana ir vairāk vēlama fiskālās stabilitātes nodrošināšanai? Kāda ir lielu fiskālo izmaiņu ietekme uz izaugsmi un parādu? Ļoti interesants ir secinājums, ka budžeta deficīta samazināšanai izvēloties izdevumu samazināšanu, pretēji nodokļu palielināšanai, var radīt priekšnoteikumus kaut nelielai, bet tomēr ekonomiskajai izaugsmei. Tātad, budžeta konsolidācija uz izdevumu samazināšanas rēķina ir daudz efektīvāka nekā nodokļu palielināšana. Tomēr, autore grib pievērst uzmanību vēl vienam secinājumam attiecībā uz nodokļiem. Būtu kļūdaini nenovērtēt nodokļu lomu ekonomikas attīstībā. A.Alesina norāda, ka nodokļu samazināšana, savukārt, ir vairāk vēlams fiskālais stimulēšanas ekonomiskajai izaugsmei nekā izdevumi.

Tātad, nonākam pie secinājuma, ka nav vienas ideālas receptes ekonomikas stimulēšanā. Valdībām balstoties uz reālo situāciju jāpieņem patstāvīgi lēmumi, kas var būt vairāk vai mazāk sāpīgi un nepopulāri. Ir pazīstamas situācijas kad valdības īpaši priekšvēlēšanu periodā izvairās no nepopulāru lēmumu pieņemšanas. Tomēr, ja veiktie pasākumi (kaut sāpīgi) veicina stabilitāti un prognozējamību, tad uzņēmējiem un ieguldītājiem nebūs jāuztraucas par deficīta pieaugumu un jauniem nodokļiem vai

pieaugošām procentu likmēm nākotnē, līdz ar to valdība var cerēt uz veiksmi vēlēšanās.

Pēdējās desmitgades fiskālo politiku Latvijā autore raksturo kopumā kā neefektīvu un ekonomiski nepamatotu, uz ko norādīts jau iepriekš. Valdība drīzāk ir darbojusies ciklisko svārstību padziļināšanas virzienā. Tomēr jānorāda, ka tā nenotiek tikai Latvijā un tam ir savs pamatojums. Valdības bieži rīkojas ciklisko svārstību padziļināšanas virzienā, jo to prasa sabiedrība. Uz to norāda arī zinātnieku pētījumi (10). Situācijās, kad notiek ekonomikas strauja augšupeja, sabiedrība grib no tā gūt labumu un pieprasa samazināt nodokļus vai palielināt valdību izdevumus un transfertus. Sastopoties ar šādām vēlētāju prasībām valdības labajos laikos neviedo rezerves, pat otrādi, rīkojas tuvredzīgi un veido parādus, kas no vēlētāju viedokļa ir mazākais ļaunums salīdzinot ar nodokļu palielināšanu. Visbiežāk tā arī notiek, kaut gan atbilstoši valdību anticikliskās darbības teorijai, būtu bijis jārīkojas tieši pretēji – lai izvairītos no ekonomikas pārkaršanas paaugstināt attiecīgos nodokļus un tādejādi veikt atbilstošās ekonomiskās aktivitātes ierobežošanu.

Latvijā nekustamā īpašuma tirgus buma laikā tā uzskatāma par fiskālās politikas nerealizētu, bet nepieciešamu aktivitāti. Autore ar to domā izmaiņas nekustamā īpašuma nodokli un ienākuma nodokli palielinot tā aplikamo bāzi par spekulatīvajiem ienākumiem. Jānorāda, ka attiecībā uz nodokļu izmantošanu ekonomikas stabilizēšanai turpmākā periodā valdība ir piedāvājusi savu redzējumu un rīcības programmu, kurā var nojaust vēlmi veidot progresīvāku nodokļu sistēmu. Pamatnostādņu sakarā ir izteikti dažādi viedokļi. Nopietnāku analīzi ir veicis BICEPS pētījumā „Tax Reform in Latvia: Could it be fair?” (19). Pētījumā norādīts, ka publicētajās nodokļu un nodevu sistēmas attīstības pamatnostādnēs 2011-2015. gadiem (18) pirmo reizi Latvijas nodokļu politikā jūtama sociālā taisnīguma ievirze, kas tiek skaidrota ar tādiem principiem kā „vairāk progresīva sistēma”, „mazāka nodokļu slodze mazāku algu saņēmējiem” un „augstāka nodokļu slodze ekskluzīviem īpašumiem” u.tml. Politikas veidotāju izaicinājums ir savienot šos nodokļu principus ar citiem mērķiem, piemēram – Latvijas ekonomikas konkurētspējas paaugstināšanu.

Attiecībā uz izdevumu politiku, autore norāda, ka valdības fiskālās politikas kļūda bija papildus iekasēto nodokļu ieņēmumu bezatbildīga iztērēšana pēc politiskā principa, veicot budžeta grozījumus 2006. un 2007. gada nogalēs. Bija nepieciešams veidot rezerves fondu nākotnes vajadzībām kā to darīja Igaunijas valdība. Teorija to dēvē par fiskālās politikas politiskajiem izkropļojumiem, kuri noved pie valdību parāda uzkrāšanās un procikliskas fiskālās politikas. Fiskālās politikas politisko izkropļojumu negatīvās sekas vienmēr ir smags pārbaudījums valdībām un ekonomikai kopumā. Alberto Alesina norāda, ka procikliskums ir raksturīgs

korumpētām valdībām, kuras mēdz rīkoties politisko sponsoru interesēs, piemēram, ekonomikas buma laikā neveic bremzējošus pasākumus, kas ļauj atsevišķām grupām iedzīvoties bagātībā. (10).

3. Latvijas fiskālā politika un ekonomikas ilgtspēja

Saskaņā ar Finanšu ministrijas novērtējumu ekonomika 2010. gadā ir atveseļojusies labāk nekā iepriekš tika prognozēts. Tiek ziņots, ka 2010. gada kopbudžeta ieņēmumi bija nedaudz zemāki salīdzinājumā ar 2009. gadu, taču ekonomiskās situācijas stabilizēšanās un kopbudžeta izdevumu straujāka samazināšana sekmēja fiskālo rādītāju uzlabošanos. Kopbudžeta finansiālais deficīts 2010. gadā bija 802,7 milj. latu, kas ir par 95,3 milj. latu mazāk salīdzinājumā ar 2009. gadu. Pēc naudas plūsmas finansiālais deficīts veidoja 6,4% no IKP (17). Kopš aizvadītā gada sākuma ieņēmumi katru mēnesi nedaudz samazinājās, bet uzlabojoties ekonomiskajai situācijai, sākot ar septembri nodokļu ieņēmumu pieaugums nodrošināja ieņēmumu palielināšanos, kas kopumā 2010. gadā nodrošināja nedaudz zemākus ieņēmumus nekā 2009. gadā. Savukārt, kopbudžeta izdevumu samazinājumu 2010. gadā salīdzinājumā ar 2009. gadu nodrošināja valsts pamatbudžeta un pašvaldību budžeta izdevumu samazināšana. Vienlaikus valdība atzīmē, ka izdevumu samazinājumu negatīvi ietekmēja sociālās apdrošināšanas budžeta izdevumu pieaugums.

1. tabula

Latvijas valsts kopbudžeta ieņēmumi un izdevumi 2009-2010. g. (17)

	2009.g. izpilde, milj.Ls	2010.gada izpilde, milj.Ls	Izmaiņas 2010/2009.g. %
Valsts konsolidētais kopbudžets			
Ieņēmumi	4728,4	4607,0	-2,6
Izdevumi	5626,3	5409,7	-3,8
Finansiālā bilance	-897,9	-802,7	
Valsts konsolidētais budžets			
Ieņēmumi	3916,5	3790,0	-3,2
Izdevumi	4759,9	4663,4	-2,0
Finansiālā bilance	-843,4	-873,4	
Valsts pamatbudžets			
Ieņēmumi	2671,6	2622,8	-1,8
Izdevumi	3312,7	3198,8	-3,4
Finansiālā bilance	-641,1	-576,0	
Valsts speciālais budžets			
Ieņēmumi	1248,5	1178,1	-5,6
Izdevumi	1461,5	1513,9	3,6
Finansiālā bilance	-213,0	-335,8	
Pašvaldību konsolidētais budžets			
Ieņēmumi	1334,3	1320,3	-1,0
Izdevumi	1394,9	1268,3	-9,1
Finansiālā bilance	-60,6	52,0	

Tabulas dati apliecina, ka 2010. gadā ir turpinājusies smaga finanšu situācija un speciālais budžets ir vienīgais, kura izdevumi apskatītajos gados ir palielinājušies. Šāda situācija sabiedrībā netiek vērtēta viennozīmīgi. Izskan viedokļi par sociālā budžeta drīzo sabrukumu, par to, ka arī pensijas jāsamazina atbilstoši citu sfēru izdevumu samazinājumam, kā arī daudzi citi viedokļi sociālo izdevumu finansēšanas reformēšanas sakarā.

Veidojot budžetu 2011. gadam valdība centās ievērot starptautisko aizdevēju prasības un iniciatīvas, kas nozīmēja turpināt budžeta konsolidāciju apmēram par 300 miljoniem latu. Smagu debašu rezultātā valdība izdarīja savu izvēli par konsolidācijas metodēm un no 2011. gada 1. janvāra spēkā stājušies vairāku finanšu likumdošanas aktu grozījumi, kas sabiedrībā izsaukuši neviennozīmīgu reakciju. Veikti grozījumi likumā par nekustamā īpašuma nodokli, kas paredz, saglabājot likumā jau ieviestu progresivitāti, palielināt nodokļa likmi par mājokļiem, kā arī precizē nodokļa piemērošanu. Palielināts akcīzes nodoklis atsevišķiem naftas produktiem un alkoholiskajiem dzērieniem, kā arī veiktas izmaiņas pievienotās vērtības nodokļa likumā, kas kopumā palielina šī nodokļa maksājumus. Bez tam īpaši jāuzsver, ka ir palielināta valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu likme darba ņēmējiem, tādejādi paaugstinot kopējo iemaksu likmi līdz 35,09%, kas darīts, lai uzlabotu sociālā budžeta situāciju. Tai pašā laikā par vienu procentu punktu ir samazināta iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme un tagad tā sastāda 25%. Tātad, nodokļi ir nopietni reformēti.

Vērtējot 2010. gada nodokļu iekasēšanas plāna izpildi var secināt, ka abu nodarbinātības nodokļu: iedzīvotāju ienākuma nodokļa un sociālo iemaksu plāns nav bijis izpildīts, kas liecina, ka problēma ir nodarbinātības jomā, kur var izdalīt daudzus ietekmējošos faktoros: bezdarbs, nelegālā nodarbinātība, aplokšņu algas, zema darba samaksa u.tml. Pozitīvi no šī viedokļa jāvērtē iedzīvotāju ienākuma nodokļa samazināšana uz 25% no 2011. gada 1. janvāra, jo palielinājums 2010. gadā no 23% uz 26%, autoresprāt, nebija ekonomiski pamatots un sevi neattaisnoja. Tomēr šaubas izraisa sociālo iemaksu palielinājums 2011. gadā no 9% uz 11%, jo jau 2010. gada plāns nebija izpildīts augstāk minēto faktoru dēļ. Kā zināms, sociālās iemaksas tiek aprēķinātas no plašākas bāzes nekā ienākuma nodoklis, tāpēc nodokļa palielinājums ievērojami palielina nodokļu slodzi un tam varētu sekot ēnu ekonomikas pieaugums. Kopumā tas arī ir pretrunā ar uzstādījumu, ka nodokļu slogs pakāpeniski jāpārnes no nodarbinātības uz patēriņu. Ir acīmredzams, ka sociālo iemaksu palielināšana ir mēģinājums saglabāt sociālo budžetu.

Kopējie nodokļu ieņēmumi Latvijas valsts kopbudžetā 2009-2010. g. (17)

	2009.g. izpilde mlj.Ls	2010.g. izpilde mlj.Ls	% no 2010.g. plāna	Izmaiņas 2010./2009.g. %
Kopā	3678,6	3467,1	105,5	-5,8
Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas	1330,3	1157,5	98,7	-13,0
Pievienotās vērtības nodoklis	798,4	825,2	119,5	3,4
Iedzīvotāju ienākuma nod.	729,4	778,8	94,7	6,8
Akcīzes nodoklis	504,1	458,1	95,0	-9,1
Uzņēmumu ienākuma nod.	197,2	112,2	145,7	-43,1
Nekustamā īpašuma nod.	73,1	89,7	-	22,8
Pārējie nodokļi	46,1	45,5	110,2	-1,3

Līdzīga situācija ir ar akcīzes nodokli, kas no 2011. gada 1. janvāra arī ir palielināts. Vairums uzņēmēju un analītiķu uzskata, ka tam neglābjami sekos kontrabandas palielināšanās un cerētais ieņēmumu pieaugums budžetā nebūs adekvāts.

Valsts sociāli ekonomisko attīstību vēl vairāk apgrūtina fakts, ka jau februārī valdībai atkal bija jākonsolidē tikko pieņemtais budžets aptuveni par 50 miljoniem latu, kas izraisīja jaunu spriedzes vilni gan ekonomikā, gan sabiedrībā. Autore uzskata, ka ir pilnīgi nepieņemama šāda prakse, ka jau gada sākumā tiek veikti budžeta grozījumi, kuri būtībā bija paredzami, jo starptautiskajiem aizdevējiem bija iebildumi par veiktajiem konsolidācijas pasākumiem. Bija skaidrs, ka būs jāveic papildus pasākumi un tāpēc tos vajadzēja iestrādāt budžetā uzreiz to plānojot 2011. gadam. Autore uzskata, ka tam ir traucējuši politiski motīvi – bažas, ka Saeima neapstiprinās budžetu, ja tas būs vēl saspringtāks. Pašreizējo situāciju var vērtēt kā „spēles noteikumu maiņu spēles vidū”, jo jau ir izstrādāti vairāki valdības priekšlikumi, kuri varētu stāties spēkā pēc diviem trim mēnešiem. Tā, piemēram, ir paredzēts atcelt pazemināto 12% PVN likmi dabasgāzei to paaugstinot uz 22%; paaugstināt akcīzes nodokļa likmi alkoholam, tabakai un benzīnam; paaugstināt azartspēļu nodokli. Tātad, nodokļi atkal tiks palielināti.

Konsolidācijas priekšlikumi ir skāruši arī budžeta izdevumu daļu, kas nozīmē koriģēt samazinājuma virzienā vairāku ministriju, t.sk. Izglītības un zinātnes ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Veselības ministrijas, Labklājības ministrijas u.c. ministriju un resoru izdevumus.

Par izstrādātajiem priekšlikumiem izskan daudz kritikas, bet tā nav viennozīmīga pēc sava satura. Ir viedoklis, ka konsolidāciju vajadzēja veikt tikai budžeta izdevumu daļā to samazinot, jo nodokļu tālāka paaugstināšana ir katastrofa ekonomikā (8). No otras puses ir daudz kritikas tieši par izdevumu samazinājumu it īpaši sociāli jutīgās sfērās. Kā norāda finanšu ministrs A.Vilks (9), arī starptautiskie aizdevēji nav apmierināti, ka pārāk maz no konsolidācijas summas iegūts, samazinot budžeta izdevumus. Tātad, starptautiskie aizdevēji šobrīd neatbalsta nodokļu tālākas palielināšanas ideju. Vērtējot valdības realizēto fiskālo politiku Swedbank galvenais ekonomists M.Kazāks uz jautājumu, vai nodokļu slogs Latvijā ir sabalansēts un veicina ekonomisko izaugsmi, norāda: „Nodokļu sistēma Latvijā nav sabalansēta un nenodrošina sabalansētu ilgtspējīgu ekonomikas izaugsmi.” (20). Autore pilnībā pievienojas M. Kazāka viedoklim par to, ka daudzas lietas nav tikušas veiktas īstajā laikā, uz ko norādīts jau iepriekš. Viens no pamatojumiem un uzskatāms piemērs tam ir nekustamā īpašuma nodoklis, kurš ilgu laiku bija gandrīz pilnībā ārpus nodokļu regulācijas pasākumiem – mājoklis ar nodokli aplikts netika, arī peļņas nodokli par darījumiem nekustamo īpašumu tirgū maksāja tikai retais. Rezultāts bija nekustamā īpašuma bums.

Kā vēl viens piemērs jāmin iedzīvotāju ienākuma nodoklis, kas pārāk ilgu laiku tika koncentrēts tikai uz darba algu neņemot vērā to, ka turīgo cilvēku tipiskākie ienākumi bija dividendes un ienākumi no depozītiem. Tātad, sociālais taisnīgums netika ievērots un cilvēkiem ar zemiem ienākumiem nodokļu slogs ir būtiski lielāks nekā cilvēkiem ar augstiem ienākumiem. Ar iedzīvotāju ienākuma nodokli aplikamā bāze pārāk ilgu laiku bija ļoti šaura, kas būtiski pastiprināja sabiedrības noslāņošanos.

Budžeta konsolidācijas un ekonomikas stabilizācijas pasākumi ir pētīti arī zinātniskajā un ekonomiskajā literatūrā. Ir diskutēts par metodēm un paņēmieniem kā to labāk un efektīvāk darīt. Tiek uzsvērts, ka valdībām jāmeklē mazāk sāpīgi ceļi, bet nav dominējoša viedokļa par to, vai tas nozīmē, ka labāk jāpalielina nodokļi, vai, gluži otrādi, jāsamazina izdevumi.

Autore piekrīt, ka nav viena risinājuma visiem gadījumiem, metode ir atkarīga no reālās situācijas valstī: ekonomikā un sabiedrībā. Galvenais ir kompleksa un savlaicīga rīcība, kas balstās uz dziļu ekonomisko analīzi maksimāli izslēdzot politisko faktoru lēmumu pieņemšanā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Finanšu teorijā jau kopš seniem laikiem tiek diskutēts par valsts fiskālās politikas principiem un metodēm dažādos ekonomiskajos apstākļos. Tiek piedāvāti dažādi rīcības modeļi, kuri vēlāk tiek noliegti un to vietā rosināti jauni. Autore piekrīt domai, ka nav viena ideāla fiskālās politikas modeļa, kuru valdības varētu ņemt kā paraugu īpašās

ekonomiskajās situācijās. Tai pašā laikā nevar noliegt finanšu teorijas lomu valdību lēmumu pieņemšanas izvēles procesā.

2. Latvijas pēdējās desmitgades realizētajā fiskālajā politikā diemžēl nevar saskatīt konsekventu finanšu teorijā piedāvāto rīcības modeļu realizēšanu. Pieņemtie lēmumi ir bijuši haotiski, ekonomiski nepamatoti un visbiežāk novēloti vai neizdarīti vispār. Šādu situāciju autore skaidro ar ļoti straujo ekonomikas pasliktināšanos kam valdība nebija gatava, kā arī ar būtisku politisko spiedienu, kas traucēja lēmumu pieņemšanā.
3. Budžeta konsolidācijas nepieciešamības apstākļos īpaši svarīgs jautājums ir par konsolidācijas metodēm. Arī par šiem jautājumiem finanšu zinātnes teorētiskie pētījumi nenonāk pie vienotiem secinājumiem, jo neglābjami saskaras ar pretrunām starp to, kas ir izdevīgāk no ekonomikas attīstības viedokļa un kas ir mazāk sāpīgi no iedzīvotāju viedokļa. Jautājumā par to, vai labāk konsolidāciju veikt uz ieņēmumu palielināšanas vai izdevumu samazināšanas rēķina, jaunākajos pētījumos norādīts, ka labāk to darīt uz izdevumu samazināšanas rēķina, tomēr tas tiek arī kritizēts.
4. Latvijas valdība ir centusies sabalansēt abas metodes, tomēr autore uzskata, ka tik būtisks nodokļu palielinājums 2011. gadā ir nepamatots. Sevišķi nopietnas bažas ir par nodarbinātības nodokļiem, kuru plāns 2010. gadā jau tā netika izpildīts.
5. Veidojot 2011. gada budžetu Latvijas valdībai pietrūka uzņēmības veikt konsolidāciju uzreiz pilnā apmērā. Tā rezultātā jau gada sākumā bija jāveic papildus konsolidācija un kārtējās izmaiņas nodokļos, kas ir pilnīgi nepieņemami no kvalitatīvas finanšu vadības teorijas un prakses viedokļa.
6. Valdībai nav vajadzīgās kapacitātes ēnu ekonomikas apkarošanai un nodokļu iekasēšanas uzlabošanai.

Autore uzskata, ka Latvijas fiskālās politikas veidošanā valdībai būtu jāņem vērā sekojoši ieteikumi:

1. Ieklausīties finanšu zinātnes atziņās par fiskālo instrumentu pielietošanas metodēm un to sociāli ekonomiskajām sekām, kas ir izturējušas laika pārbaudi.
2. Valsts finanšu vadībā konsekventi ievērot elastības principu, kas nozīmē savlaicīgi reaģēt uz izmaiņām ekonomikā, jo finanšu lēmumu efektivitāte ir tieši atkarīga no laika faktora ievērošanas.
3. Valdībai atteikties no tālākas nodokļu paaugstināšanas budžeta konsolidācijas procesā, izrādīt stingru politisko gribu un uzņemties politisko atbildību realizēt efektīvu ēnu ekonomikas apkarošanu tādejādi paaugstinot uzticību valdībai un uzlabojot nodokļu maksāšanas disciplīnu valstī.

4. Veidojot valsts budžetu 2012. gadam veikt konsolidāciju pilnā apmērā, lai nebūtu jāveic budžeta grozījumi.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Likums par valsts budžetu 2010.gadam. LR Saeimas 2009.g. 12.decembra likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2009.g. 21.decembris. Nr.200.
2. BEGG, D., FISHER, S., DORNBUSH, R. *Economics: Forth Edition* – London: McGraw-Hill, 1994, 665 p.
3. *Handbook of Public Economics*, Volume 3, Ed.by Auerbach A.J.,Feldstein, 2002, 1552 1754 p.
4. NISKANEN, W.A., *Bureaucracy and Public Economics*, Cheltenham:Edward Elgar, 1994, 287 p.
5. *Public Budgeting: Policy, Process and Politics*, ed. by Rubin I.S., ASPA, 2008, 515 p.
6. *Report on the development of economy in Latvia*. Riga: Ministry of Economics, December, 2008, page 138).
7. STEWART, C.H., *Budget Reform Politics*. Cambridge Books,2009, 178-181, 254 p.
8. EGLE,I. Intervija ar Edgaru Jaunupu: „Pēc budžeta pieņemšanas valdībā būtu vajadzīgi jauni vaibsti”. *Diena*.06.03.2011.
9. JEMBERGA, S. Uzbrūk visās frontēs. *Ir*, 2011. Nr.89, 12.lpp.
10. ALESINA,A., CAMPANTE,F.R., TABELLINI,G. *Why is Fiscal Policy Often Procyclical?* Journal of the European Economic Association. September 2008. Vol.6 No 5. 1006-1036. <http://www.economics.harvard.edu>
11. ALESINA,A., ARDAGNA,S. *Large Changes in Fiscal Policy: Taxes Versus Spending*. NBER Working papers series, Working paper 15438, october 2009. Pieejas veids: <http://www.nber.org/papers/w15438>
12. ALESINA,A. *Too Large and Too Small Governments*. Conference on Economic Policy and Equity, June 8-9, 1998. Washington, D.C. 33p. Pieejas veids: <http://www.harvard.edu>
13. ALESINA,A., PEROTTI,R. 1997, *Welfare State and Competitiveness*,American Economic Review, Vol. 87 (December), pp.921-939. http://www.economics.harvard.edu/faculty/alesina/recently_published_alesina
14. ALESINA,A., FUENTE,A. de la, 1997, *Fiscal Policy and Growth in the OECD*, CEPR Discussion Paper No. 1755 (London: Centre for Economic Policy Research). http://www.economics.harvard.edu/faculty/alesina/recently_published_alesina
15. BLINDER, A. *Keynesian economics*. Pieejas veids: http://www.en.wikipedia.org/wiki/Keynesian_economics
16. *Budget surplus*. Pieejas veids: <http://www.investopedia.com/search/default.aspx?q=Budget+surplus>
17. *Makroekonomikas un budžeta apskats*. LR Finanšu ministrija, 2011.gada janvārī, <http://www.fm.gov.lv>
18. *Nodokļu un nodevu sistēmas attīstības pamatnostādnes 2011 -2015*. Finanšu ministrija 2010. Pieejas veids: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40180580>
19. VANAGS, A. *Tax Reform in Latvia: Could it be fair?* SSE Riga/BICEPS Occasional Paper No.8. August 2010, 25 p. http://www.sseriga.edu.lv/files/Tax_reform_paper_Final_11084_0.pdf
20. ZARIŅA,V. Intervija ar Mārtiņu Kazāku „Latvijas nodokļu politika sabalansētai ekonomikas izaugsmei”. <http://www.apollo.lv>

Summary

The economy of Latvia has been under the crisis circumstances for a longer time. The tax revenues are decreasing thus arousing the necessity to decrease the public expenditures. Evaluating the proposals of the government and the measures taken for the stabilization of economy we can make the conclusion that they have not always been effective and economically justified. Nor can we see a complex approach to the solution of problems. Several rearrangements in the field of tax planning and budget have been late.

In the economic literature there are a lot of extensive and less extensive explanations about the fiscal policy and the implementation of its tools. Basically the discussions are about the classical macroeconomic conclusions and their application in a particular economic situation. Fiscal policy can be implemented in two different ways: automatically or non-discretionary and intentionally or discretionary. If the government implements the policy of less intervention, then the fiscal policy is mainly automatically ensured by the internal economic built-in flexibility which functions automatically. The discretionary fiscal policy means that the government intentionally and purposefully operates to use the fiscal instruments for the regulation of economy. These activities have also several possibilities wherein the government must make a choice. The government can use the balanced budget policy, stimulating the fiscal policy and strongly restricted fiscal policy. The most important feature influencing the effective discretionary fiscal policy is the time factor. The planned measures must be taken in due time.

Looking back at the fiscal policy implemented in Latvia during the last ten years one can conclude that the fiscal policy measures were not effective. This especially refers to the fiscal policy at the time of intensive crediting in the real estate market and a rapid increase of inflation. According to the author it was the time when the government should have taken efficient activities to stabilize the situation using such fiscal instruments as imposing the personal income tax on capital gains and using the property tax to regulate the market and to restrict speculative activities with real estate and to a certain extent increasing the indirect taxes to restrict consumption.

An inconsiderate government financial policy necessarily leads to the malicious tax evasion and the decrease of tax revenues which makes the situation worse as a whole. The government was forced to take a loan which increased the budget deficit. The situation becomes more complicated if in the country there is an inefficient tax collection and a wide-spread illegal economy which is increasing if the tax burden is too high.

Forming the state budget for the year 2011 the government tried to take into account the requirements and proposals of the international creditors and, consequently, it meant further consolidation of the state budget for about 300 million lats. After ardent debates the government made a decision about the consolidation methods and, starting from January 1, 2011 several amendments to the laws on finance came into effect.

The amendments to the law on real estate tax have been made stipulating a higher tax rate on housing and retaining the progressiveness, already established in the law as well as specifying the tax application. The excise duties on particular oil products and alcoholic drinks have been increased and the amendments to the law on VAT tax have been made which totally increases the payments of this tax. Besides, we must especially emphasise the fact that the rate of the compulsory state social insurance contributions for the employees has been increased to 35.09% which was done for improvement of the situation in the social budget. At the same time the rate of personal income tax has been reduced by one point of a per cent and now it represents 25%. Thereby the taxation has undergone serious reforms.

Analyzing the tax income of the previous year the author draws a conclusion that the changes, which have been made, are not quite substantiated.

Analyzing the execution of the tax collection plan of the year 2010 we can conclude that the plan of both employment taxes, i.e. personal income tax and social contributions, has not been executed and this is the proof that the problem is in the area of employment where we can see several influencing factors: unemployment, illegal employment, 'envelope wages', low wages, etc. In this connection we must say that the reduction of the personal income tax to 25% from January 1, 2011 was a positive decision because according to the author the increase from 23% to 26% in 2010 was not economically substantiated and did not justify itself. Nevertheless, there is some doubt about the increase of the social contributions from 9% to 11% in 2011, because the plan of the year 2010 was not executed due to the above mentioned factors.

The state socio economic development is made more difficult because already in February the government was to consolidate the accepted budget by 50 million lats, which created a new wave of economic and social tension. The author considers that it is completely unacceptable that already at the beginning of the year the amendments to the budget are made, which were earlier predicted, because the international creditors have already previously had objections to the consolidation measures. It was clear that additional measures would have to be taken and, therefore, they had to be included when planning the budget for the year 2011. The present situation can be assessed as "the change of the rules of the game in the middle of the game", because several government proposals have already been worked out which could come into effect in two or three months.

The author completely agrees with the viewpoint that a lot of the above mentioned problems were not solved at the right time. One of the substantiations and vivid examples is a real estate tax which was outside the measures of the tax regulation, i.e. the tax was not imposed on housing and the tax on the profit from the deal in the real estate market was rarely paid. The result was the boom of the real estate.

One more example is the personal income tax which was mainly on the wages without taking into account the fact that the typical income of the rich people was dividends and income from deposits. Consequently, the social justice was not observed and the people with low income had a substantially bigger tax burden than the people with high income. Application of the base rate of the personal income tax had been very narrow for a long time, which fundamentally intensified the formation of the society layers.

The author agrees that there is no a similar solution to all cases and the method of approach depends on the real situation in the country: in the economy and society. The most important point is a complex and timely action which is based on a thorough analysis, excluding the political factors in the decision-making as much as possible.

The tax policy must not be adopted and implemented apart from all financial and budget processes in the country. In Latvia it is necessary to improve the quality and effectiveness of financial reforms including taxes based on economic calculations and substantiated forecasts, excluding the influence of political factors as much as possible. It is not acceptable to make amendments to the budget at the beginning of the year thus causing an adverse effect on the production and social sphere. The tax policy must include the principle of flexibility which was already tested long ago and which means a timely response to the changes in economy.

TREŠO PERSONU TIESISKĀS INTERESES BŪVATĻAUJAS DARBĪBAS LAIKĀ

LEGAL INTERESTS OF THIRD PERSONS DURING THE VALIDITY OF THE CONSTRUCTION PERMIT

Ilga KRAMPUŽA

Mg.iur., mg.soc.sc., lektore,
Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 29808668, e-pasts: ahia@inbox.lv

Abstract. *This article focuses its attention on the issues related to the problems, which emerge during the construction administrative process regarding the construction and the problems concerning legal interests of third persons in the construction administrative process. The problems regarding the legal disputes are identified. The article introduces proposals to improve the legal regulations concerning the construction process. Various aspects resolving disputes on construction according to legal regulation such as administrative legal disputes and civil rights legal disputes are analysed in this study.*

Keywords: *third person, construction permit, neighbours' interests, society interests, environment, permit validity, permit cancellation.*

Ievads

Rakstā dots īss ieskats būvniecības nozares attīstības tendencēs Latgalē, aplūkoti patlaban aktuāli jautājumi, kas saistīti ar būvniecības tiesisko regulējumu, konkrēti, trešo personu- sabiedrības un kaimiņu - tiesisko interešu aizstāvību. Tiek izstrādāts jauns Būvniecības likums, tāpēc nepieciešams nodrošināt, lai vispirms trešo personu interešu loks tiktu apzināts un sekojoši tiktu noteikta pietiekami skaidra tiesību un tiesisko interešu aizstāvība. Rakstā izvirzīts mērķis: izanalizēt un atrast aktuālākās problēmas trešo personu tiesisko interešu aizstāvības procesā būvatļaujas darbības laikā. Noteikti uzdevumi: analizēt būvatļaujas juridisko raksturu, būvniecības procesa apturēšanas un būvatļaujas anulēšanas īpatnības, parādīt būvatļaujas apstrīdēšanas iespēju tiesiskā regulējuma trūkumus, analizēt kaimiņu materiālo tiesību aizsardzības aspektus un atsevišķas būvniecības regulējuma īpatnības kopīpašumā, parādīt atšķirības būvniecības dalībnieku strīdu risināšanai caur ietekmes uz vidi aspektu un strīdiem, kas risināmi vienīgi civiltiesiskā kārtībā, aktualizēt materiālo tiesību un tiesību uz labvēlīgu vidi nošķiršanas nianses, parādīt aspektus, kas ņemami vērā, ja notiek izmaiņas akceptētā būvprojektā un saskaņojumā ar zemes īpašnieku, analizēt ar būvatļaujas termiņa pagarināšanu saistītos aspektus. Mērķa realizācija īstenota pamatojoties uz konkrētu prakses

gadījumu analīzi. Darbā galvenokārt izmantotas analītiskā un salīdzinošās metodes.

1. Īss ieskats būvniecības nozares tendencēs Latgalē

Būvniecības nozare ir cieši saistīta ar valsts vispārējo ekonomisko attīstību un visstraujāk reaģē uz ekonomiskās situācijas izmaiņām valstī (27.), tā parāda ekonomiskās attīstības tendences. Tieši būvniecības nozarē jau 2007. gada vidū bija izjūtama krīze. Minēto apliecina statistikas dati: būvniecības īpatsvars nacionālā kopprodukta veidošanā 2007. gadā bija 8,4%, 2008. gadā - 7,9%, 2009. gadā - 6,6% (19.). Būvniecības produkcijas apjoms 2009. gadā bija 1,018 miljardi latu, salīdzinot ar 2008. gadu tas bija par 35,3% mazāks (49.). 2010. gadā, salīdzinot ar 2009. gadu, būvniecības produkcijas apjomi salīdzināmajās cenās samazinājās par 23,6%, tai skaitā būvniecības apjomi - par 6,15%, inženierbūvju - par 11,9 %. 2010. gadā izsniegtas 1725 būvatļaujas viena dzīvokļa māju būvniecības uzsākšanai, kapitālajam remontam, rekonstrukcijai un restaurācijai (2009. gadā attiecīgi 2110). Rūpnieciskās ražošanas ēku un noliktavu būvniecībai izsniegtas 295 būvatļaujas (2009. gadā attiecīgi 198) (29.). Uz 2011. gada 28. februāri Būvkomersantu reģistrā reģistrēti 4348 būvkomersanti, visvairāk Rīgas reģionā - 69,2% (28.) no visiem būvkomersantiem (23.). Tajā pašā laikā Latgalē, piemēram, Balvu novada mājas lapā kā celtniecības un remonta darbu veicēji atrodamas vien 5 komersanti (30.). Ludzas novada uzņēmumu datu bāzē atrodamas divi komersanti, kas reģistrēti rubrikā „Būvniecība, celtniecības materiāli izejvielas” (45.). Tāpēc svarīgi, lai valstī pastāvētu vienota būvniecības sektora politika, kas ietvertu arī reģionālā izlīdzinājuma pazīmes.

Latgalē lielākā būvniecības aktivitāte vērojama lielākajās pilsētās Daugavpilī un Rēzeknē. 2010. gada augustā Daugavpils pilsētas būvniecības nozarē tika nodarbināti 1363 celtnieki (32.). Rēzeknes būvvalde 2010. gadā ir pieņēmusi ekspluatācijā 80 objektus ar kopējām izmaksām 16,4 miljoni latu, kas salīdzinot ar 2009. gadu, ir vairāk nekā divas reizes lielāka summa (25.). Tas ir saistīts ar Eiropas Savienības struktūrfondu finansējuma apgūšanu. Savukārt būtisks privāto līdzekļu ieguldījuma palielinājums būvniecībā nav konstatēts. Līdz 2008. gadam arī Latgalē bija vērojams investīciju pieaugums ģimenes māju būvniecībā.

Vērienīgākie remonta un rekonstrukcijas darbi tiek veikti par valsts un pašvaldību līdzekļiem, izvēloties darbu izpildītājus konkursa ceļā. Vienlaikus redzams, ka lielākos pasūtījumus saņem uzņēmumi, kuru pamata atrašanās vieta nav Latgalē. Piemēram, projekta „Īdenssaimniecības attīstība Ludzā” īstenošana uzticēta komersantam, kura juridiskā adrese ir Rīgā (51.). Rēzeknē kā policentriskās attīstības projekti minēti divi satiksmes pārvaldu rekonstrukcijas projekti ar Eiropas reģionālās attīstības fonda atbalstu, kur

ģenerāluzņēmēji ir Jēkabpils un Rīgas komersanti. 2011. gada septembrī plānots pabeigt Austrumlatvijas radošo pakalpojumu centra - jauniešu, bērnu interešu izglītības centra – radošo industriju un restaurācijas darbnīcu būvniecību, ko būvē Re&Re. Latgales kultūrvēstures muzeja ēku kompleksa rekonstrukciju veic pilnsabiedrība „Latgales Būve”. Savukārt, gājēju ielas un Austrumlatvijas reģionālā daudzfunkcionāla centra izbūve ar kopējām projekta izmaksām 4,451 milj. Ls uzticēta Latvijas-Lietuvas kopuzņēmumam un Rīgas komersantam (50.) Kā pozitīvs piemērs minama Daugavpils, kur 2010. gada pirmajos divos mēnešos Daugavpils būvkomersanti izpildījušas būvmontāžas darbu apjomus par 1,049 miljoni latu jeb par 81% mazāk nekā 2009. gadā šajā pašā laika posmā. Tomēr 81% no būvmontāžas darbu apjoma paveikti pašu Daugavpils būvkomersantu spēkiem un 80% no kopējā darbu apjoma izpildīti Daugavpilī (31.).

Vienlaikus būvniecība vērtējama kā galvenais instruments Latgales konkurētspējas palielināšanai un infrastruktūras attīstībai, jo reģionu šķērso nozīmīgi transporta koridori, Eiropas Savienības robeža ar Krieviju un Baltkrieviju. Tāpēc pastāv plašas iespējas rūpnieciskās ražošanas un produkcijas pārstrādes attīstībai, transporta un loģistikas attīstībai. No minētā izriet pilsētu kā pakalpojumu sniegšanas centru attīstība un vietējo lauku centru attīstība. Tomēr jāatzīst, ka Latgales reģiona vājās puses ir novecojusi un nekvalitatīva infrastruktūra, slikti ceļi, nevienmērīga reģiona iekšējā attīstība, vāja ciematu, mazpilsētu attīstība, zems uzņēmējdarbības aktivitātes un pašnodarbinātības līmenis (36.). Lielāku būvobjektu būvniecība notiek lielā mērā balstoties uz Eiropas struktūrfondu atbalstu un valsts investīcijām. Tā, 2009. gadā Daugavpilī pabeigti iepriekšējos gados uzsāktie projekti: pilsētas ūdenssaimniecības sakārtošana, Daugavpils olimpiskā centra būvniecība, siltumstaciju rekonstrukcija. Var teikt, ka būvniecības nozare izdzīvojusi pateicoties valsts, pašvaldību un Eiropas projektiem (52.). Tāpēc svarīgi būtu, nepārkāpjot konkurences noteikumus, nodrošināt iespēju vienlīdzību, tostarp attiecībā uz mazu un vidēju būvniecības nozares uzņēmumu piekļuvi sarežģītiem darījumiem (20.), kas īpaši svarīgi Latgales uzņēmējiem.

Lielu objektu būvniecība saistīta ar sabiedrības interešu aizstāvību publiskās apspriešanās. Tomēr kā problēma minama iedzīvotāju nelielā aktivitāte kopā ar nepietiekamu informāciju no pašvaldību un investoru puses. Piemēram, Rēzeknē 2009. gadā notika divas būvniecības ideju publiskās apspriešanas: koka granulu ražošanas kompleksa būvniecības ideja, kuras laikā tika saņemtas 19 pozitīvas atsauksmes un nevienas negatīvas. Otrā – tirdzniecības centra „Maxima XX” būvniecības ideja, kur publiskās apspriešanas laikā saņemtas tikai 8, tai skaitā 6 pozitīvas un 2 negatīvas atsauksmes (26.). Ludzā notika koģenerācijas stacijas būvniecības publiskā apspriešana, bet tika iesniegtas vien 18 rakstiskas anketas, turklāt

visas pozitīvas (46.). Ludzā lietā par tranzītielas rekonstrukcijas publisko apspriešanu tika saņemts 31 personas viedoklis (52.).

2. Būvatļaujas juridiskais raksturs

Būvdarbu veikšana ir pēdējais būvniecības procesa posms. Tas beidzas ar būvdarbu rezultātu, kas var būt vai nu jaunas būves vai rekonstrukcijas vai renovācijas u.c. pieņemšana ekspluatācijā, kur tiesības veikt objektā būvdarbus apliecina būvatļauja (9.). Būvdarbi ir vien būvatļaujas izpilde jeb „izpildes stadija” (12.,7.).

Vācu juridiskajā literatūrā atrodama atziņa, ka administratīvie akti, ar kuriem tiek atļauta būvniecība, vispār ir akti ar dubultu iedarbību un ka tie var aizskart trešo personu subjektīvās tiesības (12.,76.), nostiprinājusies Latvijas judikatūrā. Proti, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts 2005.gadā ir atzinis, ka „būvatļauja parasti ir administratīvais akts ar dubultu ietekmi, - tas ir, atļauja būvēt bieži skar ne tikai šīs atļaujas adresātu, bet arī citu personu tiesības vai tiesiskās intereses” (17.). Minētā atziņa strīdu izšķiršanā stingri tiek ievērota. Citas personas var būt sabiedrība un kaimiņi.

Tātad ne tikai būvniecības akcepts kādā no būvniecības sākuma stadijām, bet pat būvatļaujas izsniegšana nevar tikt uzskatīta par pamatu, ka persona ir ieguvusi absolūtas tiesības veikt savu plānoto darbību - būvniecību. Būvatļaujas saņemšanas un realizācijas procesā saduras divas fundamentālas intereses. No vienas puses, būvnieka leģitimā interese ir izmantot pašvaldības izsniegto būvatļauju un veikt īpašumā būvniecību. No otras puses, sabiedrības pārstāvjiem un kaimiņiem ir tiesības un tiesiskā interese caur ar būvniecību saistītu jautājumu apspriešanu aizstāvēt savas tiesības uz labvēlīgu dzīves vidi, sava īpašuma netraucētu izmantošanu un citas intereses.

3. Būvniecības procesa apturēšana, būvatļaujas anulēšana

Saskaņā ar normatīvajos aktos paredzēto noteiktos gadījumos būvniecība var tikt apturēta. To var izdarīt vairākas institūcijas:

- būvinspektors (2., 3. daļa), ja netiek ievērota būvniecības procesam paredzētā kārtība,
- būvvaldes vai Valsts darba inspekcija *ar* lēmumu, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vai Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienests ar rīkojumu (9., 165. pants).

Būvinspektors var pārtraukt būvdarbus, ja būvniecība notiek bez būvatļaujas vai neatbilst akceptētajam būvprojektam (2., 30. panta 4. daļa).

Savukārt būvatļaujas anulēšanas tiesības paredzētas:

1. Būvvaldei (9., 120. punkts) šādos gadījumos:

- 1) ja, mainoties pasūtītājam, būvētājam, būvuzņēmējam vai zemes gabala īpašniekam, būvatļauja nav pārreģistrēta uz attiecīgo personu; pārtraucot būvdarbus uz laiku, kas pārsniedz vienu gadu, darba pārtraukums nav reģistrēts pašvaldībā; nav ievērota būvniecības kārtība, gada laikā no būvatļaujas saņemšanas dienas nav uzsākti būvdarbi (2., 13. pants); netiek ievērotas Vispārīgo būvnoteikumu prasības,
  - 2) būvdarbi tiek veikti ar atkāpēm no akceptētā būvprojekta,
  - 3) būvlaukumā netiek ievērotas ugunsdrošības, darba aizsardzības vai vides aizsardzības normatīvo aktu prasības,
  - 4) būvdarbi tiek veikti bez būvuzņēmēja vai būvētāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas vai nav ievērotas prasības par būvuzņēmēja vai būvētāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas minimālajiem atbildības limitiem.
2. Vietējās pašvaldības domei, ja pasūtītājs vai būvētājs neievēro noteikto būvniecības kārtību, gada laikā no būvatļaujas saņemšanas dienas neuzsāk būvdarbus vai pašvaldībā neregistrē būvdarbu pārtraukumu, kas ir ilgāks par gadu (2., 13. panta 4. daļa).

Gan būvatļaujas atcelšana, gan anulēšana rada vienas un tās pašas tiesiskās sekas - būvatļaujas darbība tiek izbeigta. Attiecībā uz būvatļaujas atcelšanu un anulēšanu, minēto darbību īstenošana saistīta ar būvniecībai noteiktās kārtības neievērošanu, tātad likumdevēja nodoms ir bijis vispārīgi paredzēt izdotās būvatļaujas atsaukšanu jebkurā būvniecībai noteiktās kārtības pārkāpuma gadījumā (34.). Tiesības apturēt būvniecību, tai skaitā būvdarbus, uzskatāmas par saudzējošāku līdzekli, kas piemērojams gadījumos, kad pārkāpums var tikt novērsts un būvniecība turpināta saskaņā ar normatīvo aktu prasībām.

Lai minētās procedūras padarītu skaidrākas, būtu nepieciešams Būvniecības likumā vienā pantā noteikt konkrētas sekas, ko rada būvniecībai noteiktās kārtības neievērošana, proti, būvatļaujas anulēšana vai atcelšana. Vienlaikus nepieciešams precizēt tās institūcijas un personas, kuras ir tiesīgas pieņemt minētos lēmumus. Šāda regulējuma precizēšana likvidētu liekvārdību, regulējuma atkārtēšanos, dublēšanos, ļautu labāk saprast iesaistītajām personām savas tiesības.

4. Būvatļaujas apstrīdēšanas iespēja

Šobrīd ir izstrādāts Būvniecības likuma projekts (23.), kurā noteikts, ka vienīgais dokuments, ko var būvniecības administratīvajā procedūrā

apstrīdēt, ir būvatļauja pēc tās izsniegšanas. Te jāatzīmē, ka tā vietā, lai likvidētu attiecīgās sabiedrības tiesības, iespējams, būtu apsveramas tiesības apstrīdēt būvniecību ne tikai mēneša laikā pēc būvatļaujas izsniegšanas, bet gan daudz agrākā stadijā, proti, kad tiek izdots plānošanas – arhitektūras uzdevums (54.). Tādā gadījumā arī būvniecības ierosinātajam būtu iespējams ciest mazākus zaudējumus, ja būvatļauja tiks anulēta.

No būvdarbu veicēju puses praksē atrodami viedokļi kā pretargumenti noteiktajai kārtībai, jo pastāv risks, ka jebkura persona var uz ilgu laiku bez pietiekama pamata apturēt būvniecību, kā rezultātā nesamērīgi cietīs persona, kura veic būvdarbus (20.). Tomēr šāds viedoklis nav atzīstams par pamatotu vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, tiesnesim jau lietas ierosināšanas brīdī ir uzdevums izvērtēt jautājumu par subjektīvo publisko tiesību pastāvēšanu. Tiesību doktrīnā atrodams viedoklis, ka subjektīvās publiskās tiesības pastāv tad, ja likumā ir noteikts īpašs pārvaldes pienākums un šis pienākums tajā pašā laikā kalpo individuālajām interesēm (12.,76.). Jābūt tiešam sakaram starp aizskārumu un valsts rīcību (12.,79.). Minētais nozīmē, ka lai persona varētu iesniegt pieteikumu tiesā, ir nepieciešams konstatēt, ka pārsūdzētā rīcība attiecas uz šo personu. Tikai tad personai ir tiesības būt par administratīvā procesa dalībnieku ar visām no tā izrietošajām sekām, proti, apstrīdēt būvatļauju. Otrkārt, praktisko situāciju izpēte rāda, ka šāda ļaunprātīga rīcība nav raksturīga Latvijas situācijai.

5. Kaimiņu materiālo tiesību aizsardzības aspekti

Ja būvprojekts neatbilst materiālajām tiesību normām, kaimiņiem ir tiesības būvatļauju apstrīdēt sakarā ar skatu tiesību aizskārumu, paredzēto attālumu neievērošanu līdz kaimiņa zemes gabalam, noteiktu trokšņu līmeņu pārkāpumus. Aprobežojumi zemes izmantošanā sastopami vispirms jau plānošanas likumdošanā (teritorijas plānojumos, detālplānojumos).

Vācijā, būvatļaujas izsniegšanas gadījumā, kaimiņš, kura īpašuma tiesības ir skartas, var sūdzēties neatkarīgi no konkrētām kaimiņu tiesības sargājošām normām un līdz ar to arī iegūt administratīvā procesa dalībnieka statusu (12.,172.). Arī Francijā kaimiņu tiesību aizsardzību regulē normatīvie akti, piemēram, attiecībā uz kopējo sienu izmantošanu, logu izvietojumu, attālumu līdz kaimiņa zemes gabalam (14., 58.-59.).

Kā negatīvs piemērs no Latvijas tiesu prakses jāmin spriedums, kur tiesa, skatot lietu pēc kaimiņa sūdzības par būvatļaujas izpildi, secināja, ka vietējie būvnoteikumi neparedz, ka būvprojekts jāaskaņo ar visām personām, tāpēc saskaņojums ar kaimiņu nebija jāveic. Protams, šādam slēdzienam nevar piekrist, jo augstāka juridiska spēka normatīvais akts (1.), proti, Civillikuma 1091.panta (3.) otrā daļa šādu saskaņojumu pieprasa kā obligātu.

Kaimiņiem iespējams arī vienoties par atkāpēm no vispārējā regulējuma. Piemēram, par būves atrašanos tuvāk zemes gabalu robežai kā vispārēji noteikts. Tomēr šādā gadījumā kaimiņa piekrišanai jābūt izteiktai skaidri un apzināti (41.). Tas nozīmē, ka piekrišana no Civillikumā noteiktās kārtības nevar notikt tādējādi, ka persona tikai vispārīgi izsaka piekrišanu būvniecībai. Ir jābūt konstatējamam, ka persona ir apzinājusies, kāds ir vispārīgais regulējums un ka ar savu parakstu tā piekrīt tieši konkrētajam izņēmumam.

6. Būvniecība kopīpašumā

Kopīpašnieki var iebilst pret būvatļauju sakarā ar drošības aspektu apdraudējumu. Piemēram, ja tiek pārplānotas un pārbūvētas dzīvokļa vai komunikāciju daļas, kas funkcionāli nedalāmi saistītas ar visas mājas ekspluatāciju, nepieciešama pārējo dzīvokļu īpašnieku vai dzīvokļu un īpašnieku sabiedrības piekrišana, kas noformējama sabiedrības statūtos vai savstarpējā līgumā noteiktajā kārtībā, un to dzīvokļu īpašnieku piekrišana, kuri nav dzīvokļu sabiedrības dalībnieki. Saskaņā ar Civillikuma (3.) noteikumiem, ja kāds no kopīpašniekiem rīkojas atsevišķi, tad šī rīcība nevienam nav spēkā, bet arī uzliek pēdējam pienākumu atlīdzināt pārējiem zaudējumus, kas viņiem ar to nodarīti. Nevienam atsevišķs kopīpašnieks nevar bez visu pārējo piekrišanas ne apgrūtināt kopīpašuma priekšmetu ar lietu tiesībām, ne atsavināt to visā tā sastāvā vai pa daļām, ne arī kaut kādi pārgrozīt. Tādēļ katram kopīpašniekam ir tiesība protestēt pret tādu vienu vai visu pārējo kopīpašnieku rīcību, un šo tiesību viņam nevar atņemt ar balsu vairākumu. Tāpēc tiesa, izskatot sūdzību par personas iecerī izbūvēt skaistumsalonu, kuras gaitā tiks veiktas izmaiņas dzīvoklim pieguļošajā ārsienā, ir pareizi secinājusi, ka nepieciešama visu daudzdzīvokļu mājas iedzīvotāju piekrišana (20.). Citā gadījumā tiesa atzinusi par prettiesisku, ka persona veikusi daudzdzīvokļu mājas centralizētas siltumapgādes sistēmas pārbūvi, atvienojot savu dzīvokli no centralizētas visas mājas apkures sistēmas apstākļos, kad netika iegūta visu mājas iedzīvotāju piekrišana siltumapgādes sistēma pārbūvei (43.). Arī Vācijā būvdarbu veikšanas regulējums kopīpašumā (53.) tiek risināti līdzīgi.

7. Būvniecības dalībnieku strīdi, kas atbilst risināšanai civiltiesiskā kārtībā

Būvprojekta autora un citu būvniecības dalībnieku savstarpējās attiecības nosaka savstarpēji noslēgtie līgumi, kuros cita starpā atrunā arī strīdu un domstarpību risināšanas kārtību. Būvniecības dalībnieku savstarpējās domstarpības tiek risinātas vispārējā civiltiesiskajā kārtībā, nevis administratīvajā tiesā.

Konkrētā gadījumā persona A, kurai bija noslēgts autoruzraudzības līgums ar ēku un noliktavu pasūtītāju, vēlējās apstrīdēt un pārsūdzēt administratīvo aktu par minēto ēku pieņemšanu ekspluatācijā. Tā kā nav atrodamas personas A no objektīvām tiesībām izrietošas subjektīvās tiesības no kādas valsts pārvaldes institūcijas prasīt minētā būvobjekta pieņemšanu vai nepieņemšanu ekspluatācijā, personai A nav subjektīvo tiesību iesniegt pieteikumu administratīvajā tiesā pārsūdzot būvobjekta pieņemšanu ekspluatācijā. Minētais strīds jārisina vispārējā civiltiesiskajā kārtībā (42.). Secināms, ka valsts pārvaldei nav tiesību iejaukties būvniecības dalībnieku savstarpējās civiltiesiskās attiecībās.

8. Sabiedrības tiesisko interešu aizstāvība caur ietekmes uz vidi aspektu

Profesors J. Strautmanis uzsvēris, ka izšķirošā loma praktiskajā vides aizsardzībā ir vietējām pašvaldībām (13.,68.). Administratīvā procesa likums (1.) nosaka, ka privātpersona ir tiesīga vērsties tiesā par tādu publisko tiesību subjekta darbību (bezdarbību), kas aizskar tās likumīgās tiesības un intereses. Ar privātpersonu tiek saprasta ne tikai fiziska persona, bet arī privāto tiesību juridiska persona (tais skaitā biedrība). Persona var apstrīdēt administratīvo aktu, kas neatbilst normatīvajiem aktiem pēc satura, vai kura pieņemšanas procedūrā bijuši būtiski pārkāpumi, proti, tādi pārkāpumi, kas varētu būt ietekmējuši gala rezultātu (17.). Parasti vides jomā iedzīvotāji un biedrības apstrīd adresātiem labvēlīgus lēmumus.

Vides aizsardzības likuma 9. panta trešā daļa (8.) ir viens no Administratīvā procesa likuma (1.) 31. panta otrajā daļā paredzētajiem izņēmumiem, kad pieteikumu tiesā var iesniegt, aizsargājot nevis savas, bet gan citu personu tiesības vai tiesiskās intereses. Arī Satversmes tiesa (47.) atzinusi, ka valstij pastāv pienākums plaši interpretēt sabiedrības tiesības vērsties tiesā (17.). Tomēr Latvijas juristu vidū nav vienota viedokļa, taču pastāv uzskats, ka minētais regulējums paredz populārsūdzības (*actio popularis*) iespēju. Tātad, Latvijā vides jomā pastāv populārsūdzības iespēja (34.). Teikto apstiprina Administratīvās rajona tiesas 2008. gada 25. februārī pieņemtais lēmums par to, vai pieteicējam (Jūrmalas aizsardzības biedrībai) ir subjektīvas tiesības iesniegt tiesā populārsūdzību jautājumos, kas skar vides aizsardzību. Tā kā biedrības statūtos kā darbības mērķis norādīta iespēja tiesību aktos noteiktajā kārtībā piedalīties pašvaldības lēmumu pieņemšanā, kas saistīti ar pilsētas attīstību, tiesa pareizi atzina, ka biedrībai, kas darbojas tās biedru Jūrmalas iedzīvotāju vārdā, ir tiesības piedalīties un sekot līdz lēmumu pieņemšanai, tostarp par vides jautājumiem (34.). Tādējādi, ja tiek aizskartas biedrībai LR Satversmes 115. pantā (6.) noteiktās pamattiesības un biedrība var apstrīdēt un pārsūdzēt pieņemtos lēmumus.

Būtiski, ka Orhūsas konvencijas 3. panta astotajā daļā (7.), gan arī Administratīvā procesa likuma 4. panta ceturtajā daļā (1.) un Vides aizsardzības likuma 9. panta piektajā daļā (8.) ir noteikts, ka tiesību izmantošana nedrīkst radīt personai nelabvēlīgas sekas, tajā skaitā privāttiesiski nelabvēlīgas sekas. Šādu regulējumu iestrādāt Vides aizsardzības likumā bija nepieciešams, jo vairākos gadījumos (34.) būvnieki civilprocesa kārtībā vērsās pret personu, kas bija apstrīdējusi būvniecību, lūdzot piedzīt no šīs personas zaudējumus, kas radušies būvniecības pārtraukšanas dēļ.

Publisko tiesību pamatā vienmēr ir sabiedrisko tiesību realizācija. Tas nozīmē, ka privāto interešu realizācija ierobežota ar sabiedrības interesēm (publiskām interesēm). Tādā veidā var nonākt pie diezgan paradoksāla secinājuma: likumīgo interešu realizācija publiskajās tiesībās pie noteiktiem apstākļiem var būt pretrunā ar likumiskajām interesēm, kas darbojas privāto tiesību jomā. Tajā pašā laikā pašas sabiedriskās intereses, kuras ne obligāti sakrīt ar valsts interesēm, pēc savas būtības izpaužas (zakļučajutsja) tā, lai nepieļautu privātā pakļaušanu publiskajam (15., 207.). Sabiedrības interešu realizācija bieži iespējama vienīgi aktualizējot vides tiesību pārkāpumus. Caur vides aspektu vērtējama arī īslaicīgu būvju būvēšana, jo atsevišķos gadījumos zem īslaicīgas būves var „slēpties” pat degvielas uzpildes stacija. Kādas „īslaicīgas” degvielas stacijas izbūvei Rīgā izdota būvatļauja situācijā, kad tehniskais projekts neatbilst Rīgas pilsētas būvvaldes izdotiem plānošanas un arhitektūras uzdevumiem, proti, nav izstrādāts gruntsgabala un blakus esošo zemesgabalu sarkano līniju projekts. Sarkano līniju noteikšana ir būtisks nosacījums no zemes gabala un būves projektēšanas viedokļa, bez kura faktiski objekta izvietošana un būvniecība zemes gabalā netiek saskaņota ar blakus esošajām būvēm, tajā skaitā, ceļiem, komunikācijām un citiem objektiem (39.). Savukārt, attiecībā uz sprādzienbīstamu objektu (10.,11.) būvniecību, minētais īpaši svarīgs.

9. Materiālo tiesību un tiesību uz labvēlīgu vidi nošķiršana

Risinot juridiskus strīdus būvniecības administratīvā procesa ietvaros, Administratīvā tiesa parasti cenšas nošķirt vides jautājumus no jautājumiem, kas tieši nav saistīti ar vidi, piemēram, kur strīda pamatā ir kaimiņu īpašumtiesību aizsardzība. Vides un kaimiņu tiesību nošķiršanas jautājumos administratīvo tiesu prakses pamatā ir tā dēvētā Saburovas lieta (17.). Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments puda viedokli, ka lietas, kas izriet no būvniecības tiesiskajām attiecībām, pamatā ir izvērtējamas caur personas tiesībām uz īpašumu. Apstākļos, kad pieteikumu tiesā iesniedz nama iedzīvotāja par to, ka uz šā nama iekšpagalma apbūvi ir izsniegta būvatļauja, saskaņā ar kuru ir atļauts sešstāvu dzīvojamās mājas un apakšzemes autostāvvietas būvniecība, ir pamats uzskatīt, ka šai personai ir

subjektīvā tiesības šāda pieteikuma iesniegšanai, jo ar izsniegto būvatļauju var tikt būtiski aizskartas šīs personas tiesības uz īpašumu (kaimiņu tiesības) (17.). Viennozīmīgi tam piekrist nevar, jo šādā gadījumā vienlīdz nozīmīga loma arī tiesību uz labvēlīgu dzīves vidi ievērošanai, tajā skaitā, piemēram, transporta slodzes palielināšanās uz vidi, dabiskās vides degradācija, zaļās zonas samazināšanās.

Tajā pašā laikā ir iespējami arī gadījumi, kad būvatļauju diezgan droši var pārsūdzēt kā vidi aizskarošu administratīvo aktu, piemēram, ja būvatļauja ir izsniegta īpašā dabas aizsardzības teritorijā - nacionālajā parkā, liegumā, jūras krastā - vai sūdzības pamatā ir būvniecības iespējamā ietekme uz dabu vai cilvēka veselību un šīs negatīvās ietekmes novērtēšana arī būtu par pamatu lietas iznākumam (34.).

Ar ko tiesvedība vides jomā atšķiras no citām tiesvedībām? Parastā tiesvedības procesā personai, vērsoties tiesā, ir jāpierāda, ka akts (lēmums, darbība vai bezdarbība, normatīvais akts), pret ko viņa vērsas, rada šai personai tiešas sekas. Proti, ka ar šo aktu ir aizskartas konkrētās personas konkrētā normatīvā aktā garantētas konkrētas tiesības. Tas tiek saukts par publisko subjektīvo tiesību aizskārums. Vides jomā personām tiek dotas daudz plašākas tiesības aizstāvēt vidi, jo vide pati nevar aiziet uz tiesu un iesniegt pieteikumu, ja tiek pārkāpti vides normatīvie akti. Vides jomā personai nav jāpierāda, ka, piemēram, rūpnīca, pret ko tā protestē, radīs personai tiešas negatīvas sekas - personas veselība pasliktināsies (34.). Personai pietiek ar norādi uz vidi regulējošo normatīvo aktu pārkāpumiem, kas var nodarīt kaitējumu videi kopumā. Minētā kārtība pieļaujama un atbalstāma, jo persona vērsas tiesā vides interešu aizsardzības vārdā, nevis tikai savu personisko interešu vadīta.

10. Izmaiņas apstiprinātā būvprojektā, saskaņojums ar zemes īpašnieku

Ja būvvaldei rodas bažas vai pārliecība, ka būve neatbilst sākotnēji dotajam saskaņojumam, tai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums pārliecināties, vai zemes īpašnieka saskaņojums ir pareizi izprasts, vai arī netiek apzināti virzīti būvniecības iecere, kam zemes īpašnieks nekad nav piekritis. Būvniecības ierosinātāja iebildumi, ka vēlāks zemes īpašnieka gribas izteikums, iespējams, ir pretrunā agrāk dotam, savukārt ir privāto tiesību jautājums. Piemēram, ja pašvaldība vienlaikus ar publisko funkciju, kas izpaužas kā būvatļaujas izsniegšana, ir arī zemes, uz kuras plānots veikt būvdarbus, īpašnieks, pašvaldība var liegt izmantot zemi būvniecībai (38.), piemēram, ja tas nesakrīt ar iepriekš noslēgto nomas līgumu. Šis lēmums ir pieņemts privāto tiesību jomā un ar to nav skarti publisko tiesību jautājumi, kuru izvērtēšana ir būvvaldes kompetencē. Administratīvā procesa kārtībā nav jāpārbauda nedz iemesli tam, kādēļ piekrišana (saskaņojums) nav dots,

nedz tas, vai tāda piekrišana bija jādod. Tādi strīdi risināmi kā jebkuri citi strīdi privāto tiesību jomā. Tomēr atzīstams, ka izejot no labas pārvaldes principiem izriet pašvaldības pienākums informēt personu par savu kā zemes īpašnieka atteikšanos saskaņot būvniecību. Vienlaikus pašvaldībai jāpieņem administratīvais akts, kurā būvvalde kā būvniecību kontrolējošā iestāde norādītu pamatojumu atteikumam pieņemt būvniecību akceptējošu lēmumu. Tā kā bez zemes īpašnieka atļaujas būvniecība nav pieļaujama, šādā gadījumā ir pietiekams pamats atteikumam, ņemot vērā Būvniecības likuma 3. panta pirmo daļu un 11. panta pirmo daļu (2.).

Vienlaikus būvprojektā veikto izmaiņu novērtēšanai jābūt saprātīgai, nevis pārsteidzīgai. Piemēram, veicot būvdarbus, zemes gabals tiek paaugstināts gandrīz par metru, kas būvprojektā nav paredzēts (37.). Minētie darbi veikti pilsētas teritorijā, kur šāds zemes gabala paaugstinājums ir būtisks, ievērojot tā ietekmi uz apkārtējo pilsētvidi. Ja apkārt atbilstoši plānojumam ir citi apmēram tāda paša izmēra gruntsgabali mazstāvu dzīvojamai apbūvei, tad viena zemesgabala augstuma izmaiņas var salīdzinoši būtiski ietekmēt apkārtējo teritoriju situāciju gan vizuāli, gan attiecībā uz nokrišņu plūsmu, gruntsūdeņu līmeni un ar to saistītām vides izmaiņām. Šādā gadījumā rīcība būtu atzīstama kā pārkāpums. Vienlaikus tādas pašas darbības lauku apvidū būtu vērtējamā atsevišķi.

11. Būvatļaujas termiņš un ar to saistītās problēmas

Saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 118. punktu (9.) būvatļauja tiek izdota uz noteiktu laiku, jeb tai tiek noteikts derīguma termiņš. Termiņš ir administratīvā akta darbību ierobežojošs nosacījums (1., 68. pants). Tas ir apstrīdams un pārsūdzams. Būvatļaujas derīguma termiņš ir laiks, kurā persona var īstenot tiesības veikt būvdarbus, taču pilnīgi būvatļauja kā tiesību akts savu darbību beidz līdz ar tās atcelšanu vai anulēšanu, vai arī to izpildot līdz ar ēkas uzbūvēšanu un nodošanu ekspluatācijā. Pat tad, ja būvatļaujas derīguma termiņš ir beidzies, būvatļauja kā iepriekš izdots administratīvais akts pats par sevi var būt pamats, piemēram, būvvaldei pagarināt tās darbību atkārtoti pilnībā neizvērtējot paredzētās būvniecības tiesiskumu. Būvniecību reglamentējošie normatīvie akti nenoteic, ka būvatļaujas pagarinājums ir iestādes lēmums, kas pārsūdzams tiesā. Tā, trešā persona – kaimiņš (41.), apstrīdēja lēmumu par būvatļaujas pagarināšanu, iebilstot pret to, ka būve atrodas uz pieteicēja zemesgabala robežas. Persona lūdza anulēt pagarināto būvatļauju. Saprotais, ka iebildums bija pret būvatļauju kā tādu. Augstākās tiesas Senāts uzskatīja, ka būvatļaujas termiņa pagarinājuma gadījumā pārbaudes apjoms ir aprobežojams tieši ar termiņa pagarināšanas (nepagarināšanas) pamatotības pārbaudi, jo būvatļauja kopumā jeb vispārīgas tiesības īstenot būvdarbus atbilstoši akceptētajam projektam ir kļuvusi neapstrīdama. Secināms, ka lemjot par iespēju

pagarināt būvatļaujas termiņu, iestādei nav pienākuma pilnībā pārvērtēt apstākļus par būvniecības pieļaujamību, bet par iespēju turpināt iepriekš atļauto būvniecību. Arī pārsūdzot lēmumu par būves pieņemšanu ekspluatācijā, nevar prasīt pārbaudīt būvatļaujas tiesiskumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Būvniecības nozare ir cieši saistīta ar valsts vispārējo ekonomisko attīstību un visstraujāk reaģē uz ekonomiskās situācijas izmaiņām valstī. Visvairāk būvkomersantu reģistrēts Rīgas reģionā, Latgalē ir neliels būvkomersantu skaits. Tāpēc svarīgi, lai valstī pastāvētu vienota būvniecības sektora politika, kas ietvertu arī reģionālā izlīdzinājuma pazīmes. Latgalē lielākā būvniecības aktivitāte vērojama lielākajās pilsētās Daugavpilī un Rēzeknē. Vērienīgākie remonta un rekonstrukcijas darbi tiek veikti par valsts un pašvaldību līdzekļiem, Eiropas Savienības līdzekļiem. Vienlaikus redzams, ka lielākos pasūtījumus saņem uzņēmumi, kuru juridiskā adrese nav Latgalē. Lielu objektu būvniecība saistīta ar sabiedrības interešu aizstāvību publiskās apspriešanās, tomēr kā problēma minama iedzīvotāju nelielā aktivitāte kopā ar nepietiekamu informāciju no pašvaldību un investoru puses.
2. Tiesu praksē konsekventi tiek ievērota no Vācijas tiesu prakses „aizgūtā” atziņa, ka būvatļauja kā administratīvais akts ar dubultu ietekmi, bieži skar ne tikai šīs atļaujas adresātu, bet arī citu personu tiesības vai tiesiskās intereses. Par citām personām atzīst sabiedrību un kaimiņus.
3. Būvatļaujas saņemšanas un realizācijas procesā saduras divas fundamentālas intereses: būvnieka leģitīmā interese izmantot pašvaldības izsniegto būvatļauju un veikt īpašumā būvniecību un sabiedrības pārstāvju, kaimiņu tiesības un tiesiskā interese caur ar būvniecību saistītu jautājumu apspriešanu, aizstāvēt savas tiesības uz labvēlīgu dzīves vidi, sava īpašuma netraucētu izmantošanu un citas intereses.
4. Būvatļaujas atcelšana un anulēšana rada vienas un tās pašas tiesiskās sekas - būvatļaujas darbība tiek izbeigta. Minēto darbību īstenošana saistīta ar būvniecībai noteiktās kārtības neievērošanu. Tiesības apturēt būvniecību piemēro gadījumos, kad pārkāpums var tikt novērsts un būvniecība var tikt turpināta saskaņā ar normatīvo aktu prasībām. Lai minētās procedūras padarītu skaidrākas, Būvniecības likuma vienā pantā jānosaka konkrētas sekas, ko rada būvniecībai noteiktās kārtības neievērošana, proti, būvatļaujas anulēšana vai atcelšana. Vienlaikus jāprecizē tās institūcijas un personas, kuras ir tiesīgas pieņemt minētos lēmumus. Šāda regulējuma precizēšana

- likvidētu liekvārdību, regulējuma atkārtošanos, dublēšanos, ļautu labāk saprast iesaistītajām personām savas tiesības.
5. Kaimiņiem ir tiesības būvatļauju apstrīdēt sakarā ar materiālo tiesību pārkāpumiem, bet iespējams arī vienoties par atkāpēm no vispārējā regulējuma. Šādā gadījumā kaimiņa piekrišanai jābūt izteiktai skaidri un apzināti, tas ir, jābūt konstatējamam, ka persona ir apzinājusies, kāds ir vispārīgais regulējums un, ka ar savu parakstu, tā piekrīt tieši konkrētajam izņēmumam.
  6. Valsts pārvaldei nav tiesību iejaukties būvniecības dalībnieku savstarpējās civiltiesiskās attiecībās. Būvprojekta autora un citu būvniecības dalībnieku savstarpējās attiecības nosaka savstarpēji noslēgtie līgumi.
  7. Vides jomā būvniecības administratīvajā procesā iedzīvotāji un biedrības apstrīd adresātiem labvēlīgus lēmumus. Minētais regulējums paredz populārsūdzības (*actio popularis*) iespēju.
  8. Sabiedrības interešu realizācija būvniecības administratīvajā procesā bieži iespējama vienīgi aktualizējot vides tiesību pārkāpumus.
  9. Tiesu praksē parasti cenšas nošķirt vides jautājumus no jautājumiem, kas tieši nav saistīti ar vidi, piemēram, kur strīda pamatā ir kaimiņu īpašumtiesību aizsardzība.
  10. Judikatūrā atrodamais viedoklis, ka lietas, kas izriet no būvniecības tiesiskajām attiecībām, pamatā ir izvērtējamas caur personas tiesībām uz īpašumu, nav viennozīmīgi atbalstāms. Vienlīdz nozīmīga loma būvniecības tiesiskajās attiecībās ir arī tiesību uz labvēlīgu dzīves vidi ievērošanai.
  11. Vides jomā personai nav jāpierāda, ka objekts, pret ko tā protestē, radīs personai tiešas negatīvas sekas. Personai pietiek ar norādi uz vidi regulējošo normatīvo aktu pārkāpumiem, kas var nodarīt kaitējumu videi kopumā. Minētā kārtība ir atbalstāma, jo persona vēršas tiesā vides interešu aizsardzības vārdā, nevis tikai savu personisko interešu vadīta.
  12. Pieejai attiecībā uz būvprojektā veikto izmaiņu novērtēšanu jābūt saprātīgai, nevis pārsteidzīgai. Izmaiņas jāvērtē atkarībā no konkrētiem apstākļiem, tajā skaitā ir būtiski vai būvniecība iecerēta pilsētā vai lauku apvidū.
  13. Lemjot par iespēju pagarināt būvatļaujas termiņu, iestādei nav pienākuma pilnībā pārvērtēt apstākļus par būvniecības pieļaujamību. Tāpat, pārsūdzot lēmumu par būves pieņemšanu ekspluatācijā, nevar prasīt pārbaudīt būvatļaujas tiesiskumu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Administratīvā procesa likums. LR Saeimas 2001.g.25.okt. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2001.14.nov. Nr.164(2551).
2. Būvniecības likums. LR Saeimas 1995.g. 10.aug.. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1995.30.aug. Nr. 131(414).
3. Civillikums. LR Saeimas 1937.g. 28.janv. likums. *Ziņotājs*. 1993.14.janv. Nr. 1.
4. Par dzīvokļa īpašumu. LR Saeimas 1995.g. 28.sept.. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1996.12.okt. Nr. 157(440).
5. Dzīvokļa īpašuma likums. LR Saeimas 2010.g.28.okt. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2010.17.nov. Nr.183(4375).
6. Latvijas Republikas Satversme. LR Saeimas 1922.g.15.febr. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1993.1.jūnijs. Nr.43.
7. Par 1998.gada 25.jūnija Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. LR Saeimas 2002.g.18.apr. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2002.26.apr. Nr. 64(2639)
8. Vides aizsardzības likums. LR Saeimas 2006.g.2.nov. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2006.15.nov. Nr. 183(3661).
9. Vispārīgie būvnoteikumi. LR Ministru kabineta 1997.g.1.apr.noteikumi Nr.112. *Latvijas Vēstnesis*. 1997.4.apr. Nr.88 (803).
10. Noteikumi par uzliesmojošu, sprādzienbīstamu un kaitīgu vielu uzglabāšanas rezervuāru projektēšanu, uzstādīšanu, atbilstības novērtēšanu un tirgus uzraudzību. LR Ministru kabineta 2001.g.14.aug. noteikumi Nr.372. *Latvijas Vēstnesis*. 2001.17.aug. Nr.119(2506).
11. Noteikumi par prasībām bīstamo ķīmisko vielu un ķīmisko preparātu (produktu) uzglabāšanas rezervuāru projektēšanai, uzstādīšanai, par to atbilstības novērtēšanas kārtību un tirgus uzraudzību. LR Ministru kabineta 2006.g. 25.apr.noteikumi Nr.339. *Latvijas Vēstnesis*. 2006.10.maijs. Nr.72(3440).
12. PAINE F.J. *Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums)*. *Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, [XXVI]. 555 lpp.
13. STRAUTMANIS J. *Ekoloģisko tiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 68.lpp.
14. *Гражданское право Франции*. 2. Перевод с франц. Докт. Юр. наук Е.А.Флейшниц. Вступ. статья док. Юр. Н. Е.А.Флейшниц. Москва: Изд. иностранной литературы., 1960. 728 с.
15. МАЛЬКО А.В., СУБОЧЕВ В.В. *Законные интересы как правовая категория*. СПб.: Издательство Р.Асланова Юридический центр Пресс, 2004. 207 с.
16. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008.gada 10.decembra lēmums lietā Nr. SKA-836/2008. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008*, Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2009, (XXXV). 568.-569.lpp.
17. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006.gada 22.jūnija spriedums lietā Nr. SKA-255. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, [XXXII]. 175.-185. lpp.
18. Būvindustrijas attīstības platforma (2011.-2015.gads) Galvenie pasākumi krīzes pārvarēšanai un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. (2010) *Būvinženieris* Nr.16.

19. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu "Būvniecības nozares attīstība Eiropā". (2009) *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C27/22 .
20. *Administratīvās apgabaltiesas 2005.gada 14.janvāra lēmums lietā Nr. AA 649-05/5* [tiešsaiste]. Delnas publikācija [atsauce 2011.g.9.marts]. Pieejas veids: http://www.delna.lv/uploads/kapas_pagaidu_noregulejums.pdf
21. *Administratīvās rajona tiesas 2009.gada 11.jūnija spriedums lietā Nr. A42592207* [tiešsaiste]. Latvijas tiesu portāla publikācija [atsauce 2010.g.27.apr.]. Pieejas veids: http://c4.vds.deac.lv/files/AL/2009/06_2009/11_06_2009/AL_1106_raj_A-1285-09_8.pdf
22. *Būvkomersantu reģistra statistika.* Pieejams: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=30247> [skatīts 2011.gada 25.aprīlī]
23. *Būvniecības likums. Likumprojekts.* LR Ekonomikas ministrijas publikācija [atsauce 2011.g. 20.febr.]. Pieejas veids: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=30229>
24. *Būvniecība Rēzeknes novadā 2010.gadā.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: <http://www.i-rezekne.lv/?page=4&p2=read&id=7960&lang=lv>
25. *Būvniecība Rēzeknē 2009.gadā.* [atsauce 2011.g. 20.apr.] Pieejas veids: <http://www.rezekne.lv/index.php?id=395>
26. *Būvniecības nacionālā programma 2002.-2012.gads.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: [http://www.em.gov.lv/images/modules/items/BNP_270710_1\(1\).doc](http://www.em.gov.lv/images/modules/items/BNP_270710_1(1).doc)
27. *Būvniecības nozares attīstības pamatnostādnes 2009.-2013.gadam* (informatīvā daļa). [atsauce 2010.g. 16.marts] Pieejas veids: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/EMPamn_110209_Buvnpamatnos_tadnes.doc
28. *Būvniecības produkcija.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: <http://www.csb.gov.lv/print/30213>
29. *Celtniecības un remonta darbi.* [atsauce 2011.g.20.apr.] Pieejas veids: <http://celtniecibas-un-remonta-darbi.zl.lv/Balvu>
30. *Daugavpils būvfirmas par 81% samazinājušas būvmontāžas darbu apjomus.* [atsauce 2011.g. 20.apr.] Pieejas veids: <http://www.abc.lv/index.php?article=AA846051-D4FC-427D-8819-E7C9EFE462CE>
31. *Daugavpils pilsētas rūpniecības un būvniecības nozares uzņēmumu darbu apjoma analīze.*[atsauce 2011.g.25.apr.] Pieejas veids: <http://www.building.lv/news/1-zinas/109822-daugavpils-pilsetas-ru...>
32. *Daugavpils pilsētas rūpniecības un būvniecības nozares analīze 2009.gada janvāris-septembris.* [atsauce 2011.g. 25.apr.]Pieejas veids: <http://www.daugavpils.lv/page/453&nid=58>
33. DETLAVA D. *Būvprojektēšanas un būvdarbu tiesiskās problēmas.*[tiešsaiste]. Jurista Vārds.[atsauce 2010.g.9.aug]. Pieejas veids: http://www.juristavards.lv/body_print.php?id=167269
34. GRIŠĀNE A., LAGZDIŅA Ē. *Pieēja tiesu varai vides jautājumos.*[tiešsaiste]. Reģionālā vides centra Centrālā un Austrumeiropai pārstāvniecība Latvijā (REC Latvija). [atsauce 2010.g.12.marts]. Pieejas veids: http://www.reclatvija.lv/Orhusa/Pieēja/TiesuVarai_RECbrosura2008_LV.pdf
35. *Latgales plānošanas reģiona teritorijas plānojums.* [atsauce 2011.g. 20.apr.] Pieejas veids: <http://www.latgale.lv/lv/lraa/planosana>
36. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008.gada 30.jūnija spriedums lietā Nr. SKA-190* [tiešsaiste]. LR Augstākās tiesas

- publikācija [atsauce 2010.g.12.okt.]. Pieejas veids: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=182797>
37. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011.gada 6.janvāra spriedums lietā Nr.A42494808 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2011.g. 9.marts]. Pieejas veids: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2011/ska_32_2011.pdf
  38. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007.gada 8.februāra spriedums lietā Nr. SKA-31/2007 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2011.g. 9.marts] Pieejas veids: <http://www.at.gov.lv/files/decisions/administrative/2007/ska-31-2007.doc>
  39. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005.gada 14.janvāra spriedums lietā Nr. SKA-3 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2010.g.27.apr.].Pieejas veids: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2005/ad140105.doc>
  40. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008.gada 30.jūnija spriedums lietā Nr. SKA-0190-08 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2010.g.27.apr.]. Pieejas veids: <http://juridika.tiesas.lv/template/index.php?type=3&id=496&cat=4>
  41. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 9.februāra lēmums lietā Nr. SKA-220/2010 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2010.g.1.okt.]. Pieejas veids: http://www.tiesas.lv/files/AL/2010/02_2010/09_02_2010/AL_0902_AT_SKA-0220-2010.pdf
  42. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009.gada 18.decembra lēmums lieta Nr. SKA-949/2009 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija. [atsauce 2010.g.12.marts]. Pieejas veids: http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2009/09_ska_949.doc
  43. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006.gada 20.decembra spriedums lietā Nr. C39094905 [tiešsaiste].* LR Augstākās tiesas publikācija [atsauce 2010.g.27.apr.]. Pieejas veids: <http://juridika.tiesas.lv/template/index.php?type=3&id=279&cat=1>
  44. *Ludzas uzņēmumu datu bāze.* Pieejams: <http://www.ludza.lv/?cat=291&lang=lv> [skatīts 2011.gada 20.aprīlī]
  45. *Par būvniecības publiskās apspriešanas „Kogenerācijas stacijas būvniecība” rezultātiem.* Pieejams: <http://www.publika.lv/ludza/2784-par-bvniecibas-publisks-apsprisan...> [skatīts 2011.gada 20.aprīlī]
  46. *Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.-2018.gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam.* LR Satversmes tiesas 2008.g.17.janv. spriedums[tiešsaiste]. LR Satversmes tiesas publikācija [atsauce 2010.gada 20.febr.]. Pieejas veids: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2007-11-03_ostas_lieta.htm
  47. *Pērn būvniecības apjomi samazinājušies par 23,6%.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: <http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=3684261>
  48. *Pērn būvniecības apjomi sarukuši par 55,2%,būvniecībā kritums par trešdaļu.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: <http://www.diena.lv/lat/business/hotnews/construction/pern-eku-buv...>
  49. *Policentriskās attīstības projekti.* [atsauce 2011.g. 20.apr.] Pieejas veids: <http://www.rezekne.lv/index.php?id=770&L=0>

50. *Turpinās darbi projektā „Ūdenssaimniecības attīstība Ludzā”.* [atsauce 2011.g. 20.apr.] Pieejas veids: <http://www.ludza.lv/?cat=87&lang=lv>
51. *Uzņēmējs: Būvniecības sektors izdzīvojis, pateicoties valsts, pašvaldību un Eiropas projektiem.* [atsauce 2011.g.25.apr.] Pieejas veids: http://www.apollo.lv/portal/printit_v2/235854/0
52. *Ziņojums par autoceļa P49 tranzīta ielu rekonstrukcijas Ludzā (Tālavijas iela no pilsētas robežas līdz Baznīcas ielai, Baznīcas iela no Tālavijas ielas līdz Latgales ielai un Latgales iela no Baznīcas ielas līdz Latgales šķērsielai) būvniecības ieceres publiskās apspriešanas rezultātiem.* [atsauce 2011.g. 25.apr.] Pieejas veids: <http://www.ludzaspils.lv?cat=36&offset=51&lang=lv>
53. *Eigenmächtige Entfernung eines Balkonschrankes durch WEG Eigentümer, OLG Köln vom 09.03.2006, 16 Wx 27/06.[tiešsaiste]* [atsauce 2010.20.apr.]. Pieejas veids: <http://www.advogant.de/Infocenter/Archiv/Baurecht/2006/Stauraum.htm>
54. ČEPĀNE I. *Par likumprojektu “Būvniecības likums”. Ekonomikas ministram god. A. Kampara kungam.*

Summary

Construction work is the final step in a construction process. It can be pointed out that construction work is the implementation of a construction permit. According to Latvian legislation a construction permit is an administrative act with a double effect, i.e. a permit to build affects not only the recipient of the permit, but also the rights and legal interests of other persons. Other persons may be a firm or neighbours. Therefore, the construction permit does not give a person an absolute right to implement construction work.

Construction and construction work can be suspended as well as withdrawal and cancellation of the construction permit can take place. Cancellation and withdrawal of the construction permit is related to the disregard of the established procedures in construction, so the legislator's purpose was to anticipate the withdrawal of the construction permit in general, considering any violation of the established procedures. The right to suspend the construction, meaning also construction work, is one of the most lenient measures that can be taken, in cases when the violation is eliminated and the construction continues in accordance with the requirements specified by regulatory enactments. The procedures mentioned above should be made clearer, so it is of great importance to specify in one particular section the consequences when we fail to comply with the construction procedures. Furthermore, it is vital to specify the institutions and persons who will have the right to take the decisions mentioned above.

The new Construction Law should provide a right to dispute the construction not only one month after the construction permit is issued, but much earlier. It can be done when the planning-architectural target is set. In this case, the initiator of the construction would possibly have fewer losses if the construction permit were cancelled.

If the building design does not comply with the legal regulations, neighbours have the right to dispute the construction permit due to the fact that the right on the view is involved, in cases when failing to comply with the distance to a neighbour's site, and others. At the same time, the neighbours can reach an agreement on exceptions regarding the general regulations. In this case the consent must be expressed clearly, understanding the particular situation.

Every person possessing a jointly owned property has a right to object against one or all other co-owners' actions regarding the reconstruction. This right cannot simply be cancelled by the majority of votes. For instance, in order to perform reconstruction of the

central heating system in one flat, a clear consent from all owners living in a block of flats is needed.

Mutual relations of the construction participants are regulated by a contracted agreement. Any disputes emerging among the participants of the construction are reviewed under the arrangements of the civil legal procedures not with the help of the administrative court.

It is important to emphasize that inhabitants as well as society can usually dispute the decisions of the construction administrative process relating to the environmental aspect which favour the recipient. The regulation, mentioned above, foresees the possibility of a popular complaint (*actio popularis*). It can be possible to protect the interests of the society calling attention to the violation of the Law on environment. Temporary construction is also assessed considering the environmental aspect. In some cases, even a petrol station can “hide under” a temporary construction.

Administrative Court usually tries to separate environmental issues from the issues which are not directly related to the environment. In issues relating to the environmental and neighbours' rights separation the administrative law jurisprudence is based on the so-called Saburova case. The Administrative Case Department of Supreme Court senate expressed the view that cases arising from the legal relations regarding the construction are assessed through the prism of the person's rights on the property. However, it cannot be completely agreed to, it should be admitted that an equally important role is given to the right on a favourable living environment. There can also be mentioned such factors as the increase in traffic load on the environment, habitat degradation, destruction of green areas and other factors.

According to the usual legal proceedings a person, applying to court must prove that the particular act (decision, action or inaction, normative act) produces a direct consequence on this person. In regard with the environmental issues, persons are provided a much broader right to protect the environment because the environment itself cannot protect its rights and apply to the court, in cases when the violation of environmental laws and regulations take place.

It can happen that during the construction work some changes in building design may occur. There should be a reasonable approach to building design modifications and a thorough assessment depending on the particular circumstances should be performed.

According to the present regulations the construction permit is issued for a specified period. The construction permit as a previously issued administrative act itself can serve as a basis, on the strength of which the building authority may extend its action, failing to consider the lawfulness of the particular construction. In the case of the construction permit extension the inspection is restricted regarding the evaluation of the validity of construction permit extension or its absence. The construction permit itself or a general right to implement the construction work in accordance with the accepted project has become indisputable.

PILSĒTAS PIEVILCĪBA IEDZĪVOTĀJU VĒRTĒJUMĀ – BALVU PILSĒTAS PIEMĒRS

INHABITANTS' EVALUATION OF THE TOWN ATTRACTIVENESS - A CASE STUDY OF BALVI TOWN

Lienīte LITAVNIECE

Dr.oec., docente,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: litavniece@inbox.lv

Sandra EŽMALE

PhD stud., lektore,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: ltpi@inbox.lv

Abstract. *Due to decrease in the number of inhabitants it is very important to realize the aspects of city attractiveness in order to use them successfully and stimulate inhabitants' positive interest in the city. Within the framework of the project "Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale" inhabitants' opinion is shown in a form of inquiry about Balvi town. Using Spearman's correlation analysis, the statistically significant correlations with the probability of 99% were established between 'satisfaction with life in the town' and the factors influencing it. Then, using the method of cluster analysis, the findings of the inquiry were analyzed and conclusions about the Balvi town and its attractiveness from the point of view of the respondents were drawn.*

Keywords: *attractiveness of the town, Balvi, quality of life, satisfaction with life in the town, Latgale region.*

Ievads

Eiropas Savienība pasaules tirgū vēlas sevi pozicionēt kā nozīmīgu globālo ekonomisko procesu virzītāju, bet tam ir nepieciešama visu dalībvalstu teritoriju vienmērīga ekonomiskā izaugsme. Dalībvalstu makroekonomiskie rādītāji liecina par ievērojamām atšķirībām valstu attīstībā, kā arī atsevišķos reģionos vienas valsts ietvaros (piemēram, Rīgas reģions un Latgales reģions).

Pasaules globālā ekonomiskā krīze ir ievērojami ietekmējusi visu valstu ekonomisko situāciju – samazinājušies attīstības tempi, pieaudzis bezdarba līmenis u.c.

Katra valsts izstrādā savu krīzes menedžmentu, kurš tiešā veidā ietekmē iedzīvotājus un viņu pieņemtus lēmumus, piemēram, doties darba meklējumos uz citām pilsētām vai valstīm. Iedzīvotāju skaita samazināšanās

vēl vairāk padziļina konkrētās teritorijas problēmas un mazina tās attīstības iespējas. Tas liecina par nepieciešamību izprast iedzīvotāju apmierinātības līmeni un to ietekmējošos faktorus.

Raksta pamatā ir ESF finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” ietvaros veiktā Latgales pilsētu iedzīvotāju aptauja. Minētajā projektā tiek pētīta Latgales pilsētu pievilcība un meklēti metodoloģiskie risinājumi pievilcības novērtēšanai. Atbilstoši tam ir izvirzīts arī šī raksta mērķis: izpētīt Balvu pilsētas iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi pilsētā un to ietekmējošos faktorus.

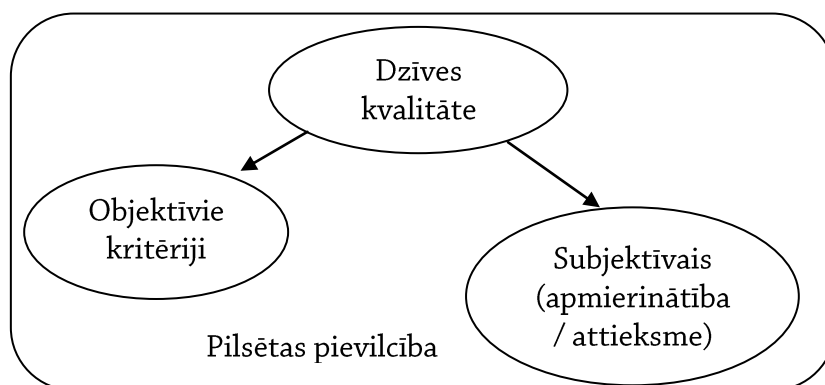
Mērķa sasniegšanai definētie uzdevumi ir: sniegt izpratni par pilsētas pievilcības jēdzienu; analizēt respondentu viedokli par apmierinātību ar dzīvi Balvu pilsētā; izdarīt secinājumus.

Tiek izmantota Spīrmena korelācijas analīze, klasteru analīze, sintēzes un analīzes metodes.

Raksta pamatā ir Balvu pilsētas iedzīvotāju anketēšanas laikā iegūtie dati. Anketēšana tika veikta laika periodā no 2010. gada oktobra līdz 2011. gada janvārim.

Pilsētas pievilcības izpratne

Pilsētas pievilcība ir salīdzinoši jauna ekonomisko pētījumu kategorija, kas sevī ietver kompleksu novērtēšanu – objektīvo informāciju un mērķauditoriju (iedzīvotāju, uzņēmēju un tūristu) subjektīvu vērtējumu. Pamatojoties uz teorētiskās literatūras studijām, pēc autoru domām, pilsētas pievilcību iedzīvotāju vērtējumā daļēji var interpretēt ar izpratni par dzīves kvalitāti. Pēdējais ir socioloģijas nozares termins, kurš raksturo tieši neizmērāmo cilvēka vajadzību apmierināšanas pakāpi (1.,44.). Tas nozīmē, ka dzīves kvalitātes pētīšana pamatojas gan uz objektīvajiem datiem (statistiskā informācija), gan uz subjektīvajiem datiem (aptaujas). Iedzīvotāju skatījumā pilsētas pievilcība ir vērtējama ar apmierinātības vai attieksmes līmeni (1. att.).

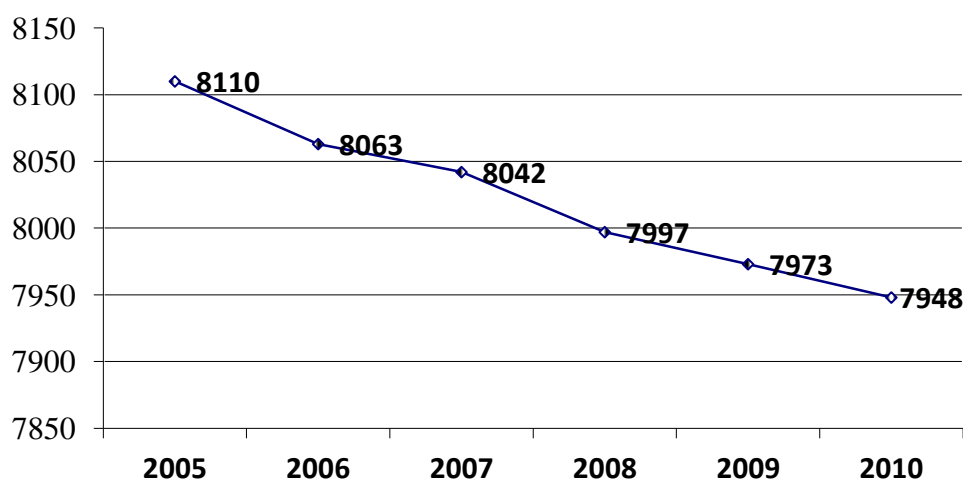
1. attēls. **Izpratne par pilsētas pievilcības pētīšanu**
(autoru pētījums)

Pamatojoties uz to arī šī raksta ietvaros pilsētas pievilcība tiks vērtēta kā apmierinātība ar dzīvi pilsētā respondentu skatījumā.

Balvu pilsētas pievilcība iedzīvotāju vērtējumā

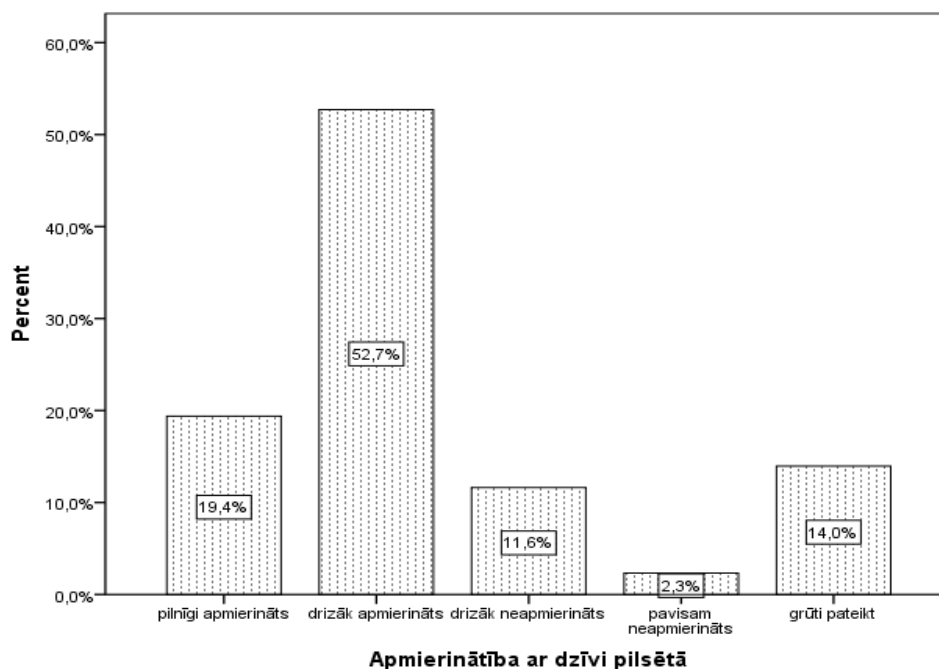
Balvu pilsēta pēc administratīvi teritoriālās reformas (2009. gada 1. jūlijā) realizēšanas ir iekļauta Balvu novadā, bet pēc pilsētu klasifikācijas tā atbilst reģiona nozīmes centram.

Zemais dzimstības līmenis un negatīvais migrācijas saldo ietekmē arī Balvu pilsētu, kur vērojama iedzīvotāju skaita samazināšanās (2. att.).

2. attēls. **Iedzīvotāju skaits Balvu pilsētā 2005. – 2010. g.**
(sastādīts pēc (2.) un (6.) datiem).

Laika posmā no 2005. gadam līdz 2010. gadam, iedzīvotāju skaits Balvu pilsētā ir samazinājies tikai par 2%. Ludzas pilsētā, kura arī ir reģiona nozīmes centrs, iedzīvotāju skaits attiecīgajā laika periodā ir samazinājies par 4,3%, bet Rēzeknes pilsētā (republikas nozīmes pilsēta) par 4,7%. Balvu pilsētā, salīdzinājumā ar minētajām, iedzīvotāju skaita samazinājums ir daudz zemāks. Analizējot pilsētas pievilcību pēc šī kritērija, jāsecina, ka iedzīvotāju skaita salīdzinoši nelielais samazinājums varētu liecināt par labu pilsētai, jo tā dod iespēju iedzīvotājiem apmierināt savas vajadzības. No tā varētu secināt, ka Balvu pilsēta ir pievilcīga iedzīvotājiem, jo tā spēj nodrošināt iedzīvotāju vajadzības. Analizējot aptaujas datus par iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi Balvu pilsētā, autores pētīja iespējamus iemeslus iedzīvotāju izvēlei par labu Balviem, jo 72% respondentu ir apmierināti ar dzīvi šajā pilsētā (3. att.).

3. attēls. **Balvu pilsētas iedzīvotāju apmierinātības līmenis ar dzīvi pilsētā n=129**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem).

Balvu pilsētā aptaujā piedalījās 139 pilsētas iedzīvotāji, bet derīgas bija 131 anketa. Ne visi respondenti sniedza savas atbildes uz visiem anketā izvirzītajiem jautājumiem, tāpēc rakstā visur ir norādīts respondentu skaits, kas apzīmēts ar „n”.

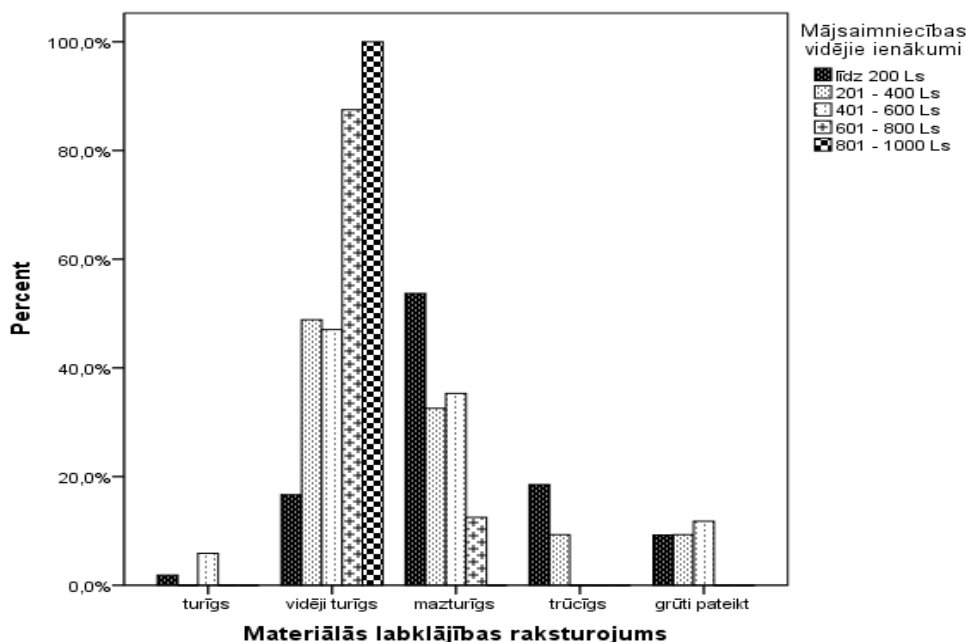
Atbilstoši dzīves kvalitāti raksturojošajiem komponentiem, pilsētas iedzīvotāju apmierinātības vērtēšanā jāņem vērā, piemēram, brīvā laika pavadīšanas iespējas, sporta iespējas, drošība u.c.

Sākotnēji tika izpētīts, kuri no pētāmajiem jautājumiem korelē ar „apmierinātību ar dzīvi pilsētā” un aprēķināts Spīrmena koeficients. Rezultātā tika noskaidrotas statistiski nozīmīgās korelācijas ar varbūtību 99%. Sakarību ciešumi starp atkarīgo mainīgo – apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā – un neatkarīgajiem mainīgajiem ir sekojoši: ar materiālās labklājības līmeni ($r=0,274$), ar pilsētas pievilcības raksturojumu ($r=0,341$), ar drošību pilsētā ($r=0,344$), ar brīvā laika pavadīšanas ($r=0,243$) un sporta iespējām ($r=0,265$) pilsētā. Līdz ar to apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā tiks analizēta tikai izmantojot iepriekš minētos neatkarīgos mainīgos.

Materiālās labklājības ietekme uz apmierinātību ar dzīvi pilsētā

Materiālā labklājība ir viens no pamatrādītājiem, kas liecina par spēju apmierināt savas vajadzības. Respondentiem bija nepieciešams novērtēt savu materiālās labklājības līmeni. Rezultātā 2,3% sevi uzskata par turīgiem, 36,6% - par vidēji turīgiem, 39,7% - mazturīgiem, 10,7% - trūcīgiem, 10,7% - nespēja novērtēt savu materiālo stāvokli. Ļoti atšķiras respondentu izpratne

par materiālās labklājības līmeni, ja salīdzina datus ar mājsaimniecību vidējiem ienākumiem. 1,9% respondentu ar ienākumiem līdz 200 Ls uzskata sevi par turīgiem, bet 53,7% par mazturīgiem (4. att.). 5,9% respondentu ar ienākumiem no 400 – 600 Ls uzskata sevi par turīgiem, bet 35,3% par mazturīgiem.

4. attēls. **Respondentu materiālās labklājības līmenis salīdzinot ar mājsaimniecību vidējiem ienākumiem n=123**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem).

Šādu respondentu izpratni ietekmē vairāki faktori:

- ✓ Mājsaimniecības locekļu skaits – jo mājsaimniecībā ir vairāk locekļu, jo vidējais ienākums uz vienu personu samazinās, kas attiecīgi ietekmē respondentu materiālās labklājības līmeņa vērtējumu;
- ✓ Patēriņa ieradumi – katrai personai ir atšķirīgas vajadzības (izdevumi) un to apmērs, kas atbilstoši ietekmē arī izpratni par materiālās labklājības līmeni.

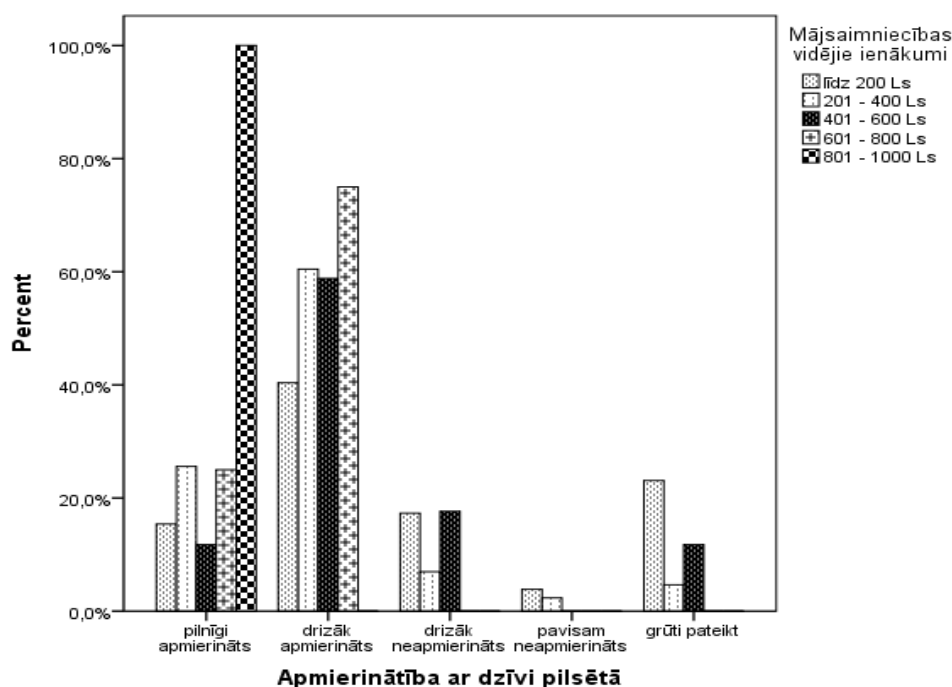
Vērtējot apmierinātību ar dzīvi Balvu pilsētā, autore ņems vērā nevis materiālās labklājības līmeni, bet gan mājsaimniecību vidējos ienākumus, kas objektīvi raksturo respondentu materiālo situāciju (5. att.).

Pētot konkrēto pilsētu, nevar apgalvot, ka pieaugot ienākumiem, pieaug arī apmierinātības līmenis, jo 55,8% respondentu ar ienākumiem līdz 200 Ls jūtas apmierināti ar dzīvi Balvu pilsētā. Tā kā 40,4% respondentu uzskata, ka ir „drīzāk apmierināti”, tas liecina, ka ienākumi nav vienīgais faktors pievilcības izvērtēšanā. Mainoties vairākiem parametriem, šo iedzīvotāju skatījumā, varētu attiecīgi arī mainīties apmierinātības līmenis.

Tā kā tikai viens no respondentiem norādīja savus ienākumus no 801 – 1000 Ls, pie secinājumu izdarīšanas tie netiks ņemti vērā, jo neļauj izdarīt objektīvus secinājumus.

Izpētot respondentu ienākumu līmeni un apmierinātību, var izdarīt divus galvenos secinājumus:

- Nevar viennozīmīgi apgalvot, ka pieaugot ienākumu līmenim, būtiski pieaug apmierinātība ar dzīvi pilsētā.
- Lai gan ienākumi ietekmē vērtējumu par pilsētu, to nevar uzskatīt par vienīgo faktoru un pilnīgai novērtēšanai ir jāskata arī citi neatkarīgie mainīgie attiecībā pret apmierinātību.

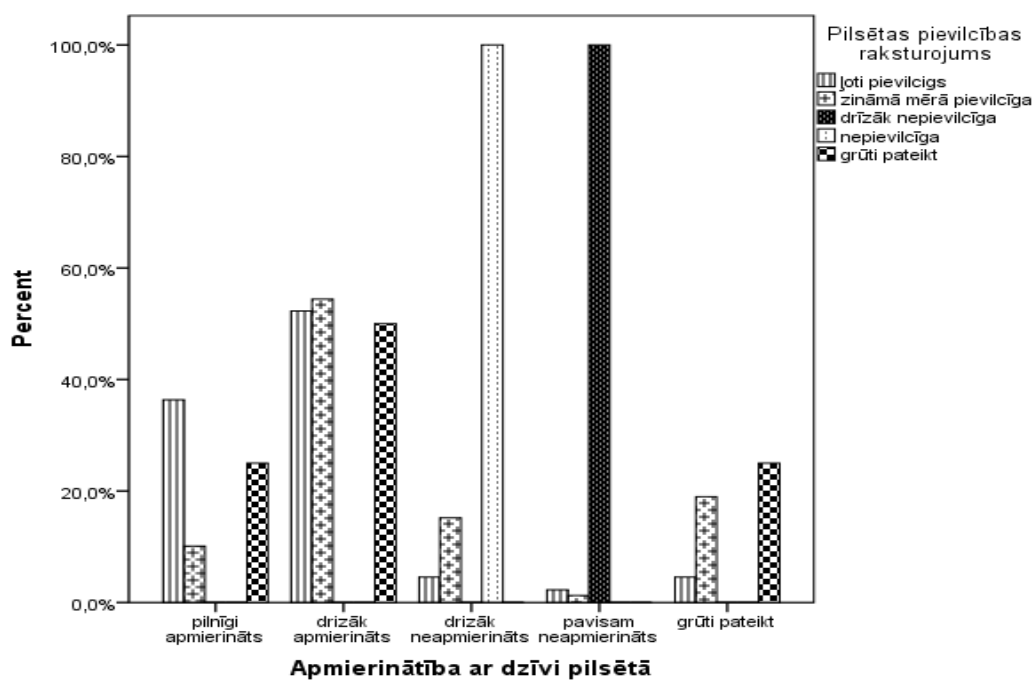

5. attēls. **Respondentu apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā un mājsaimniecību vidējie ienākumi n=121**

(autoru aprēķini pēc (5.) datiem).

Pilsētas pievilcības ietekme uz vērtējumu par apmierinātību ar dzīvi pilsētā

Pilsētas pievilcība ir respondentu subjektīvs novērtējums un pētāmo pilsētu 34,4% respondentu uzskata par ļoti pievilcību, bet 60,3% - par zināmā mērā pievilcīgu. Salīdzinot ar apmierinātības līmeni, jāsecina, ka iegūtie rezultāti ir līdzīgi.

6. attēls. **Respondentu apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā pēc pilsētas pievilcības raksturojuma n=129**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem)

Respondenti, kuri uzskata pilsētu par „drīzāk nepievilcīgu”, ir pavisam neapmierināti ar dzīvi pilsētā. Analogiski ir ar respondentiem, kuri uzskata, ka pilsēta ir „nepievilcīga”, ir „drīzāk neapmierināti” ar dzīvi pilsētā (6. att.). 88,7% respondentu, kuri uzskata pilsētu par „ļoti pievilcīgu” un 64,5% - „zināmā mērā pievilcīga”, ir arī apmierināti ar dzīvi Balvu pilsētā.

Pievilcības pētīšanā nav mazsvarīgi iemesli, kas respondentam liek uzskatīt pilsētu par pievilcīgu, jo to apzināšanās dod iespēju veikt atbilstošus pasākumus un palielināt apmierināto iedzīvotāju skaitu ar dzīvi pilsētā.

Pētot respondentu sniegtās atbildes par pilsētas pievilcības iemesliem, jāsecina, ka 39% gadījumu tā ir pilsētas sakoptība (sakārtota infrastruktūra, sakopts parks, soliņi u.tml.). Tas nozīmē, ka pilsētas pievilcība lielā mērā tiek saistīta ar cilvēka ieguldījumu vides veidošanā. Šis arguments ir jāņem vērā jebkurai pilsētai plānojot teritorijas attīstību, sakārtošanu. Pilsētas sakoptība palielina iespējas tūristu piesaistei, kas rada pozitīvu ekonomisko efektu. No vienas puses, ir cilvēku veidotā vide, no otras puses – dabiskā ainava, ko var skaidrot gan kā ģeogrāfisko atrašanās vietu, gan ainavu kā tādu. Pilsētas pievilcīguma kontekstā respondenti šo faktoru kā nozīmīgu atzina tikai 11,5% gadījumu. Pēc autoru domām, dabiskā ainava daudz labāk ir izjūtama lauku teritorijās nevis pilsētā. Balvu gadījumā būtiskākais ir tieši ģeogrāfiskā atrašanās vieta – tuvu Krievijas robežai. Pirmkārt, Balvi atrodas perifērijā, līdz ar to nav tik liela naudas plūsma, nav koncentrētas finanses, otrkārt, pieaug „ēnu ekonomika”.

Pilsētas pievilcību 17,9% gadījumu respondententu vērtējumā ietekmē personīgie iemesli (darbs, ģimene, draugi, sava personīgā māja u.tml.). Darbs ir pamats, lai nodrošinātu savas vajadzības, un, ja pilsētā tas ir pieejams, tad attiecīgi tas ietekmē gan pievilcību, gan apmierinātību ar dzīvi pilsētā. Pārējie faktori, kas raksturo jēdzienu „personīgie iemesli”, nosaka mikroklimatu, kas veidojas ap respondentu un nosaka pievilcības līmeni.

Pilsētas pievilcībā nozīmīga loma ir arī izglītības un kultūras iespējām. Kopš seniem laikiem izglītības iestādes tiek uztvertas arī kā kultūru veidojošie un uzturošie centri. Balvu pilsētā 17,9% gadījumu izglītības un kultūras iespējas tiek vērtētas kā pievilcības faktors. Iespēja iegūt visu līmeņu izglītību (no pirmsskolas līdz augstākajai) ir būtiska priekšrocība.

Sabiedrība būtiski ietekmē pilsētas pievilcību. 10,6% gadījumu cilvēks (ar savu uzvedību, darbību) Balvu pilsētā tiek uztverts kā pievilcības faktors. Cilvēki veido pilsētas emocionālo vidi un pētāmajā pilsētā tā tiek vērtēta pozitīvi.

Balvu pilsētu var uzskatīt par samērā latvisku, jo pēc nacionālā sastāva aptuveni 73% (3.) ir latvieši (salīdzinoši Rēzeknes pilsētā tikai 44% (4.)).

Pilsētas kultūrvēsture, tradīcijas un izteiktais latviskums tikai 1,8% gadījumu ir nozīmīgs pievilcīguma aspekts respondentu vērtējumā. 1,4% gadījumu tā ir drošība. Šo divu faktoru salīdzinoši mazo ietekmi uz pilsētas pievilcīgumu pēc autoru domām var pamatot ar vairākiem argumentiem:

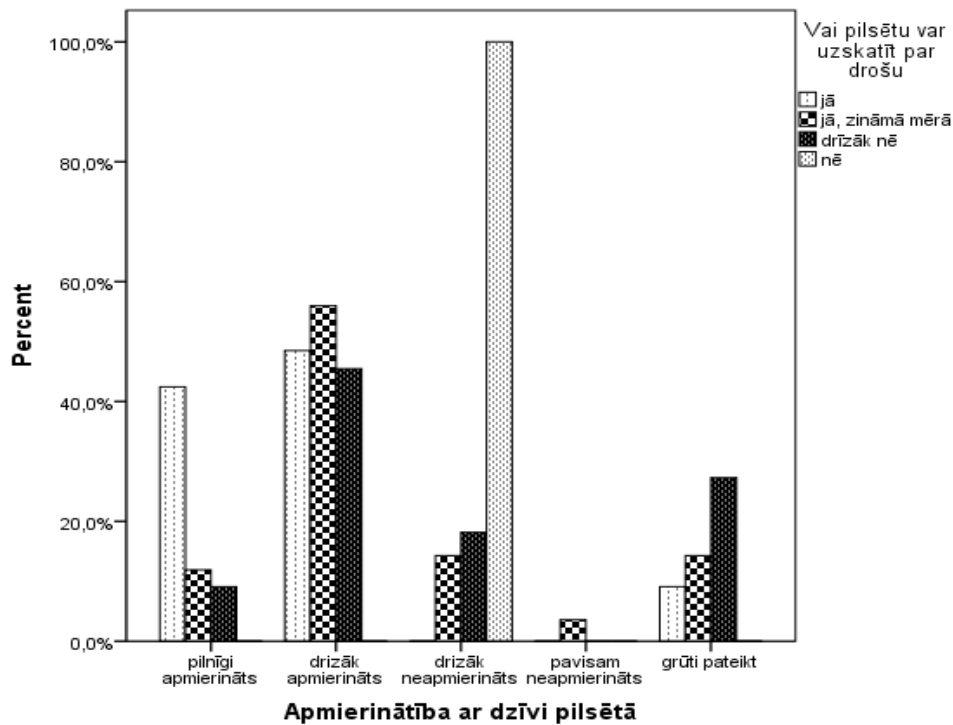
- Pilsētas pastāvīgajiem iedzīvotājiem kultūrvēstures, tradīciju un latviskuma nozīme nav pietiekoši būtiska pilsētas pievilcības aspektā. Tas ir svarīgs tūristiem vai pilsētas viesiem.
- Pilsētā ir zems drošības līmenis. Drošība jebkurā cilvēku vajadzību hierarhijā ir uzreiz pēc primāro vajadzību apmierināšanas. Ja atsevišķu iemeslu dēļ drošība ir apdraudēta, tad pilsētu ir grūti uzskatīt par pievilcīgu.
- Citi iepriekš minētie faktori respondentu vērtējumā ir būtiskāki (respondenti anketā varēja minēt trīs svarīgākos iemeslus pilsētas pievilcībai) salīdzinot ar drošību vai kultūrvēsturi, tradīcijām un latviskumu.

Drošības ietekme uz apmierinātību ar dzīvi pilsētā

Drošība ir nozīmīga cilvēka vajadzība, kas būtiski ietekmē apmierinātību ar dzīvi pilsētā. No visiem aptaujas respondentiem 26% pilsētu uzskata par drošu, 64,1% par zināmā mērā drošu, 9,2% par zināmā mērā nedrošu un 0,8% nedrošu. Kopumā Balvu pilsētu respondenti uzskata par drošu.

Analizējot izveidoto klasteri, jāsecina, ka respondenti, kuri Balvu pilsētu uzskata par nedrošu, ir „drīzāk neapmierināti” ar dzīvi šajā pilsētā.

Neskatoties uz to, ka 17,9% respondentu pilsētu uzskata par zināmā mērā drošu, tomēr nejūtas apmierināti ar dzīvi šajā pilsētā (7. att.).

7. attēls. **Respondentu apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā pēc drošuma pakāpes n=129**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem).

Katram cilvēkam ir sava izpratne par drošību un iemesliem, kas to var apdraudēt. 20,9% respondentu uzskata, ka apgaismojuma trūkums pilsētā nopietni apdraud viņu drošību. 2008. gadā pasaules ekonomiskās krīzes rezultātā daudzās Latvijas pilsētās tika pieņemti dažādi lēmumi taupības veicināšanai un apgaismojuma atslēgšana naktī bija viens no šādiem lēmumiem. Tas ievērojami samazina pilsētas pievilcību no drošības viedokļa, jo attiecīgi palielina noziedzīgo nodarījumu skaitu, kas tiek veikti diennakts tumšajā laikā.

15,5% respondentu uzskata, ka atsevišķas cilvēku grupas rada draudus viņu drošībai. Tie būtu: nenodarbinātie pusaudži un jaunieši; cilvēki bez noteiktas dzīves vietas u.tml. Tikpat respondentu uzskata, ka drošību apdraud zādzības, laupīšanas, huligānisms, ko veicina bezdarba pieaugums. Alkohols, narkotiskās vielas, to lietošana un izplatība 11,6% gadījumu tiek uztverti kā draudi drošībai. 7,8% respondentu arī bezdarba iespēju (pašam vai kādam no ģimenes locekļiem) uztver kā draudus drošībai, jo tas ietekmē cilvēku ienākumus un iespējas apmierināt savas vajadzības, rezultātā motivējot braukt prom no pilsētas.

13,2% gadījumos draudus drošībai rada autovadītāji (piedzērušies, agresīvi, neuzmanīgi) un ceļu satiksmes negadījumi. 4,7% respondentu

polīcijas iestādes darbu vērtē kā drošību apdraudošu. Kā galvenie iemesli tiek minēti gan krīzes rezultātā optimizētais cilvēkresursu skaits policijas iestādē, gan arī pašu policistu negodīgā darbība (patvaļā). 3,9% respondentu draudus drošībai saskata klaiņojošos dzīvniekos. 6,2% ir citi gadījumi. 0,8% gadījumos drošību ietekmē korupcija.

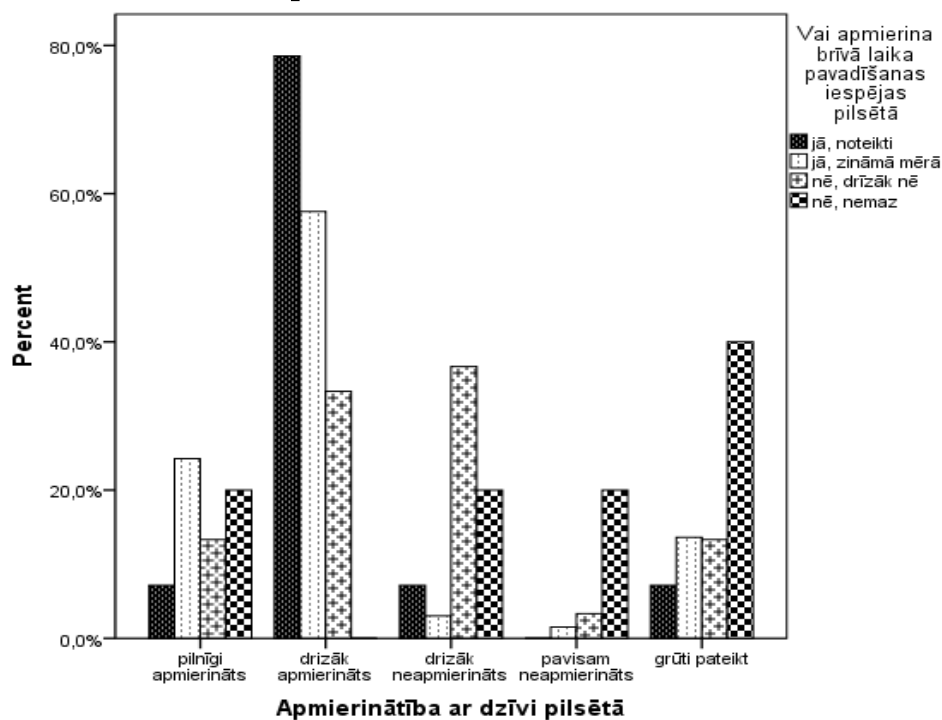
Visus augstāk minētos drošību apdraudošos faktoros var iedalīt:

- Bezdarbs/ nenodarbinātība un arī izklaides iespēju trūkums, kas veicina zādzības, laupīšanas un citas noziedzīgās darbības, kā arī veicina jauniešu, pusaudžu huligānismu.
- Valdības un pašvaldības pieņemtie lēmumi, kas ietekmē policistu skaitu (līdz ar to arī uzticību šai iestādei), korupciju, apgaismojuma trūkumu pilsētā.

Apzinoties iemeslus, kas apdraud drošību un tos novēršot, ir iespējams veicināt pilsētas pievilcību.

Brīvā laika pavadīšanas iespēju ietekme uz apmierinātību ar dzīvi pilsētā

Brīvā laika pavadīšanas iespējas ir ne mazāk nozīmīgs kritērijs, izvērtējot apmierinātību. Pamatojoties uz Maslova vajadzību hierarhiju, kad ir apmierinātas pamata vajadzības un drošība, cilvēkam ir nepieciešamas sociālās vajadzības. Brīvais laiks un tā pavadīšanas iespējas ir būtiskas apmierinātības ar dzīvi pilsētā izvērtēšanā.

8. attēls. **Respondentu apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā pēc brīvā laika pavadīšanas iespējām n=115**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem).

Lielākā daļa respondentu uzskata, ka Balvu pilsētā ir brīvā laika pavadīšanas iespējas un tās vērtē kā „apmierinošas” (12,8%) un „zināmā mērā apmierinošas” (57,3%). Pētot sakarības starp apmierinātību ar dzīvi pilsētā un brīvo laiku, jāsecina, ka lielākā daļa apmierināto ar brīvā laika pavadīšanas iespējām, jūtas apmierināti arī ar dzīvi pilsētā. 46,6% respondentu, neskatoties uz neapmierinošu attieksmi ar brīvā laika pavadīšanas iespējām, jūtas apmierināti ar dzīvi Balvos (8. att.).

Brīvā laika pavadīšanas iespējas ir ļoti dažādas. Respondentu brīvā laika pavadīšanas ieradumi (TV skatīšanās, „sērfošana” internetā, grāmatu lasīšana u.c.) neprasa papildus līdzekļus no pilsētas (1. tab.), Tas, no vienas puses, mazina saikni starp apmierinātību ar dzīvi pilsētā un brīvā laika pavadīšanas iespējām. No otras puses, tās ir ierastās brīvā laika pavadīšanas iespējas un cilvēkiem ir nepieciešamas arī citas, kultūras un sporta jomā, kuras var nodrošināt pilsētas mērogā.

Tā kā katrs respondents varēja minēt vairākus brīvā laika pavadīšanas veidus, tad kopējais saņemto atbilžu skaits ir 297. Lielākā daļa respondentu izvēlas mazāk aktīvus brīvā laika pavadīšanas veidus (TV skatīšanās, grāmatu lasīšana).

1. tabula

Respondentu brīvā laika pavadīšanas veidi n=123

(autoru aprēķini pēc (5.) datiem)

	Atbildes		Procenti no gadījumiem
	Skaits	Procenti	
Brīvo laiku pavada sportojot	18	6,1%	14,6%
Brīvo laiku pavada lasot grāmatas	54	18,2%	43,9%
Brīvo laiku pavada skatoties TV	64	21,5%	52,0%
Brīvo laiku pavada "sērfojot" internetā	33	11,1%	26,8%
Brīvo laiku pavada spēlējot datorspēles	4	1,3%	3,3%
Brīvo laiku pavada dejojot	11	3,7%	8,9%
Brīvo laiku pavada pastaigājoties svaigā gaisā	43	14,5%	35,0%
Brīvo laiku pavada bāros, kafejnīcās, restorānos	8	2,7%	6,5%
Brīvo laiku pavada draugu tuziņos	23	7,7%	18,7%
Brīvo laiku pavada piedaloties pašdarbības kolektīvos	14	4,7%	11,4%
Brīvajā laikā nodarbojas ar rokdarbiem, floristiku	10	3,4%	8,1%
Brīvo laiku pavada brīvā dabā	15	5,1%	12,2%
Kopā	297	100,0%	241,5%

Kultūras un citus pasākumus var uzskatīt kā vienu no brīvā laika pavadīšanas veidiem. Rikotie pasākumi parasti ir orientēti uz noteiktu mērķauditoriju, kas pārsvarā dalās pēc vecuma grupām vai arī interesēm.

Tāpēc respondentiem bija jāizvērtē pasākumu pietiekamība Balvu pilsētā katrā no vecuma grupām (2. tab.).

2. tabula

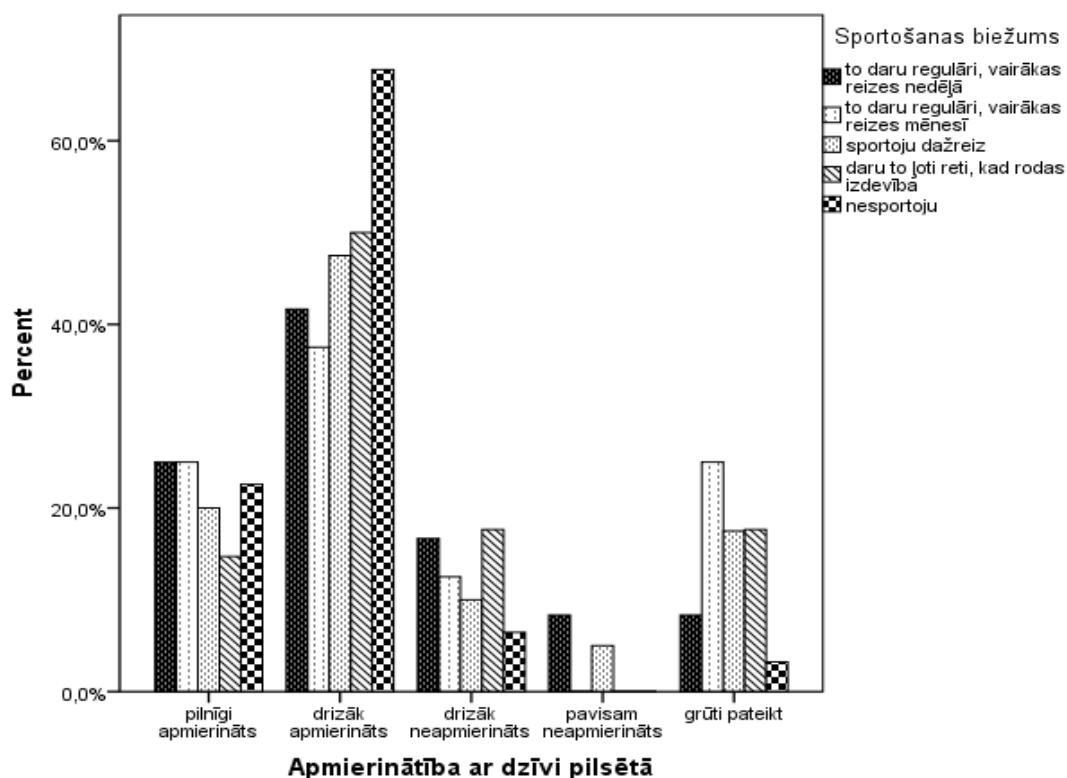
**Respondentu vērtējums par pilsētā organizēto pasākumu
pietiekamību/nepietiekamību noteiktām iedzīvotāju grupām, %**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem)

Vērtējums	Bērniem n=114	Pusaudžiem un jauniešiem n=109	Pāriem, ģimenēm bez bērniem n=110	Ģimenēm ar bērniem n=113	Pieaugušajiem n=112	Pensionāriem n=110
Pietiekoši	17,5	11,0	11,8	8,8	22,3	12,7
Drīzāk jā	23,7	22,9	24,5	31,0	38,4	25,5
Drīzāk nē	23,7	31,2	20,9	25,7	16,1	24,5
Nepietiekoši	17,5	21,1	19,1	15,0	9,8	12,7
Nezinu, grūti pateikt	17,5	13,8	23,6	19,5	13,4	24,5

Izpētot sniegtās atbildes, jāsecina, ka vecuma grupā „bērni” un „pensionāri” ir vērojama nekoncekvenca, jo pozitīvo un negatīvo vērtējumu īpatsvars ir vienāds. Izpētot tikai to respondentu atbildes, kuru ģimenē ir bērni, rezultāti ir līdzīgi. Tas nozīmē, ka pat tajā gadījumā, kad respondentu ģimenēs ir bērni, tomēr nav vienprātības par organizēto pasākumu pietiekamību. Pēc autoru domām, respondentu vērtējumu par pilsētā organizētajiem pasākumiem var ietekmēt:

- Informācijas trūkums – par plānotajiem pasākumiem ir nepietiekoša reklāma.
- Finanšu trūkums – iedzīvotājiem ir nepietiekoši naudas resursi, lai apmeklētu maksas pasākumus.
- Laika trūkums – iedzīvotāju aizņemtība, pelnot iztikas līdzekļus, liedz iespēju piedalīties pasākumos.
- Intereses trūkums – konkrēto cilvēku interesēm neatbilstoši pasākumi.

Sporta aktivitātes ir viens no brīvā laika pavadīšanas veidiem. Jāsecina, ka respondenti nav aktīvi sportotāji – tikai 9,2% sporto regulāri, vairākas reizes nedēļā, 6,1% sporto regulāri, vairākas reizes mēnesī, 31,3% sporto dažreiz, 26,7% sporto reti, kad rodas izdevība, 23,7% nesporto (3,1% respondentu nav snieguši savas atbildes). Neskatoties uz pasivitāti sportošanā, sporta iespējas pilsētā tiek vērtētas kā apmierinošas (54,2%) (23,7% respondentu nav snieguši savas atbildes).

9. attēls. **Respondentu apmierinātība ar dzīvi Balvu pilsētā un sportošanas biežums n=125**
(autoru aprēķini pēc (5.) datiem)

Lai korekti novērtētu šo jautājumu, veidots klasteris starp apmierinātību ar dzīvi pilsētā un sportošanas biežumu. 90,3% respondentu, kuri nesporto, ir apmierināti ar dzīvi pilsētā. Pārējās sportošanas biežuma grupās apmierinātība ar dzīvi pilsētā ir virs 62%. Tas liecina, ka Balvu pilsētā ir iespējas iesaistīties sporta aktivitātēs.

Secinājumi un priekšlikumi

Kopējā respondentu „drīzāk apmierinātība” ir vērtējama kā nosacīti pozitīva attieksme pret dzīvi Balvu pilsētā. Noteiktu komponentu maiņa negatīvi ietekmētu arī iedzīvotāju domas par pilsētu. Katrs no neatkarīgajiem komponentiem ietekmē apmierinātību ar dzīvi pilsētā.

Lai veicinātu apmierinātības līmeņa pieaugumu, kas rezultātā nodrošinātu pilsētas pievilcīgumu, būtu nepieciešams pievērst lielāku uzmanību tādiem jautājumiem kā nodarbinātības līmeņa paaugstināšana, kultūras, atpūtas un sporta iespēju piedāvāšana, drošības līmeņa paaugstināšana, novēršot to ietekmējošos faktoros.

Izmantotā literatūra un avoti

1. *Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca: skolām un pašmācībai*. Sast.: B.Zepa, A.Zobena. Rīga: LU Socioloģijas katedra, 1997. 152 lpp.
2. *Balvu novada attīstības programma 2011. – 2017.gadam* (1.redakcija) [tiešsaiste]. Balvu novada publikācija [atsauce 2011.g. 5.febr.]. Pieejas veids: http://www.balvi.lv/files/03_01_AP.pdf
3. *Balvu pilsētas nacionālais sastāv 2009.gada sākumā* [tiešsaiste]. Balvu pilsētas domes informācija [atsauce 2011.g. 22.marts]. Pieejas veids: <http://www.balvi.lv/balvi/i.php?p=12>
4. *Iedzīvotāju nacionālais sastāvs 2008.gada sākumā* [tiešsaiste]. Rēzeknes pilsētas domes informācija [atsauce 2011.g. 22.marts]. Pieejas veids: <http://www.rezekne.lv/index.php?id=368>
5. ESF finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” Balvu pilsētas aptaujas dati.
6. ESF finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” ietvaros saņemtie dati no Centrālās Statistikas pārvaldes

Summary

The attractiveness of a town is a comparatively new category in the economic research. Combining the subjective and objective criteria it is possible to find out the reasons that affect the attractiveness of a town. For the analysis of subjective criteria such terms as ‘satisfaction’ and ‘attitude’ are used.

In this particular article the attractiveness of the town is evaluated as the satisfaction with life in the town as an oblique variable and independent variables that were acquired by using the Spearman’s correlation coefficient. Statistically significant correlations with the probability of 99% show that the satisfaction with life in the town is formed among the material welfare level ($r=0.274$), characterization of the town’s attractiveness ($r=0.341$), safety in the town ($r=0.344$), leisure time facilities ($r=0.243$) and sports facilities ($r=0.265$) in the town.

The study is based on the survey carried out among the inhabitants of Latgale towns conducted within the project “Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale” financed by the ESF. In this particular project attractiveness of Latgale towns is examined as well as methodological and practical solutions for its evaluation are developed. Accordingly the aim of this study is set: to investigate whether the inhabitants of Balvi town are satisfied with their life in the town and find out the factors influencing their satisfaction/dissatisfaction.

In order to achieve the aim, the tasks are as following: to provide explanation of the definition of town attractiveness; to analyze the respondents’ opinion on the satisfaction with life in Balvi town.

Inquiry in Balvi town was carried out from October 2010 to January 2011. 139 town inhabitants took part in the inquiry, but only 131 of the completed forms were valid.

Balvi town, the same as the other towns, is facing the decrease in the number of inhabitants that in a long-term can bring a negative economic result.

According to the data of the inquiry, 52.7% of respondents are rather satisfied with life in Balvi town that shows a necessity to find out the probable reasons of dissatisfaction.

One of the most relevant data that characterize the respondents' opportunities to satisfy their needs is the material welfare. After examining the income level and the satisfaction of the respondents, two main conclusions can be drawn:

- It cannot be unambiguously alleged that after the increase in the income level, the satisfaction with the life in the town can essentially increase.
- Although the income affects the evaluation of the town, it cannot be considered as the only factor influencing it and in order to get a complete evaluation, it is necessary to find out other independent variables regarding the satisfaction with life.

The town attractiveness is a subjective evaluation of the respondents and 34.4% of them think that the examined town is very attractive but 60.3% believe that it is attractive to a certain extent. Regarding the level of satisfaction, it can be concluded that the findings are similar.

In the process of investigation of the town the fact about the reasons is not insignificant. These reasons make the respondents think about the town as an attractive one because the awareness of it gives an opportunity to perform appropriate actions and increase the number of inhabitants who would be satisfied with the life in the town. The main factor of attractiveness of Balvi town (in 39% of cases) is the fact that the town is clean and tidy. Relevant factors of the town attractiveness are also the educational and cultural facilities (17.9%) and personal reasons (17.9%). Only 1.4% of the respondents emphasized safety as a factor of attractiveness in the town. Safety is a very significant necessity factor that substantially affects the satisfaction with the life in the town. 26% of all respondents think that the town is safe, 64.1% - safe to a certain extent, 9.2% - unsafe to a certain extent and 0.8% - unsafe. In general, the respondents think that Balvi town is a safe town.

Each person has his or her own comprehension about the safety and the reasons that can endanger it. As the main reasons the respondents consider the lack of lighting (20.9%), individual groups of people (unemployed teenagers and young people, people without a particular place of residence etc.) (15.5%), burglaries, robberies, hooliganism (15.5%), alcohol, drug usage and distribution (11.6%), unemployment (7.8%), car drivers (drunk, aggressive, inattentive) and road accidents (13.2%), activities of the police (4.7%), stray animals (3.9%), corruption (0.8%) and other reasons (6.2%). The majority of the above mentioned reasons affecting the town safety can be partially prevented, for example, by facilitating the employment.

Leisure activities, after the evaluation of satisfaction, are also very important criterion. The majority of the respondents think that there are leisure time facilities and they are evaluated as 'satisfactory' (12.8%) and 'rather satisfactory' (57.3%). After investigating interconnections between the satisfaction with the life in the town and leisure time, it can be concluded that the overwhelming majority of people who are satisfied with the leisure facilities also feel contented with the life in the town. Despite dissatisfactory attitude to the leisure time facilities 46.6% of the respondents feel satisfied with the life in Balvi.

Leisure opportunities are very different. The respondents' habits of spending their free time (watching TV, surfing the Internet, reading books, etc.) vary. Firstly, it scales down the connection between the satisfaction with life in the town and does not require

any additional resources from the town for the leisure time facilities; secondly, these are the usual leisure activities and people also need other ones, culture and sport, that can be provided within the town.

Cultural and other events can be considered as one of the ways of leisure activities. The organised events usually are oriented to a definite target audience which is usually divided according to the age groups or interests. According to the answers of the respondents, it can be concluded that the evaluation of the events organized in the town can be affected by:

- Lack of information – there is not enough promotion about the planned events
- Lack of finances – the inhabitants have insufficient money resources in order to attend events for money reasons
- Lack of time – some inhabitants are too busy earning the means of subsistence which makes it difficult to attend the events
- Lack of interest – for particular people there are no appropriate events.

As one of the ways for spending free time can be sports activities. It can be concluded that the respondents are not active in sports. Only 9.2% of the respondents go in for sport regularly, several times a week, 6.1% go in for sport regularly, many times a month, 31.3% do sports sometimes, 26.7% do sports rarely, only when there is such an opportunity, 23.7% do not go in for sport (3.1% of the respondents did not give any answer to this question). In spite of passivity in sports activities, the opportunities to do sports in the town are evaluated as satisfactory (54.2%) (23.7% of the respondents did not give any answer to this question).

In order to evaluate this question accurately, a cluster between the satisfaction with the life in the town and frequency of doing sports was made. 90.3% of the respondents who do not go in for sport are satisfied with the life in the town. In other groups of people, who do sports, the satisfaction with the life in the town is over 62%. That testifies that there are opportunities to take part in the sport activities in Balvi town.

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS FINANSĒŠANAS TENDENCES, IESPĒJAS UN AVOTI

HIGHER EDUCATION: FUNDING TENDENCIES, OPPORTUNITIES AND SOURCES

Jelena LONSKA

Mg.sc.soc., grāmatvede, Rēzeknes Augstskola,
doktorante, Daugavpils Universitāte
Rēzekne, Latvija

Tālrunis: +371 26428081, e-pasts: Jelena.Lonska@ru.lv

Abstract. *The issues regarding the funding mechanisms of higher education, their application and efficiency have recently become topical in many countries worldwide. Mobilization and efficient use of resources in higher education policy are the priority patterns all over the world. Society is trying to find answers to the questions considering the state participation in higher education funding. How to determine the impact of the state participation and levels of state regarding higher education funding? Is centralized planning necessary for higher education: does the state or consumers of educational services allocate financial resources at universities? There is an opinion that a consumer group has an effective financial tool for resource allocation. Another significant question is whether a person is able to choose the educational 'product', which corresponds to the needs of economics. What should an effective student loan system be like? Should the future students' loan repayments depend on students' future incomes? This study provides information on the global higher education funding trends and opportunities, looking for the answers to the issues mentioned above.*

Keywords: *funding mechanisms, higher education, performance-based funding, direct funding, indirect funding.*

Ievads

Pēdējos gadu desmitos pasaules augstākajā izglītībā (turpmāk AI) aktualizējās jautājums par tādas finansēšanas kārtības izvēli un pielietošanu, kura būtu taisnīga un efektīva. Daudzās pasaules valstīs tiek izmantoti visdažādākie AI finansēšanas modeļi: viena valsts vairāk pieturas pie konservatīvākas AI finansēšanas kārtības, cita – vairāk izmanto inovatīvus un uz rezultātiem vērstus finansēšanas modeļus. Pareizās finansēšanas kārtības izvēle ir atkarīga no valsts AI politikas kopumā, no šīs politikas izvirzītajiem mērķiem un uzdevumiem.

Pētījuma mērķis ir raksturot augstākās izglītības finansēšanas resursus un modeļus pasaulē, analizēt kopīgās tendences un plašāk pielietojamos finansēšanas veidus.

Pētījumā tiek sniegta finansēšanas modeļu interpretācija, kurus pašlaik izmanto pasaulē.

Pētījuma uzdevumi:

1. Sniegt vispārējo pasaules vadošo valstu pieredzes un tendenču raksturojumu AI finansēšanas kārtības izvēlē un pielietošanā;
2. Raksturot visplašāk izmantotos finansēšanas modeļus, sniegt to klasifikāciju pēc noteiktiem kritērijiem;
3. Sniegt vispārēju apkopojumu par katra finansēšanas modeļa pielietošanas īpatnībām;
4. Izdarīt secinājumus un izstrādāt ieteikumus.

Pētījuma metodes – informācijas analīze un sintēze, loģiski – konstruktīvā, monogrāfiskā, kontentanalīze, datu grupēšanas un grafiskās attēlošanas metodes.

Augstākās izglītības finansēšanas tendences pasaulē

Augstākās izglītības finansēšana – tas ir finanšu resursu nodrošināšanas un efektīvās izmantošanas process apmācību īstenošanai augstākās izglītības iestādēs (turpmāk AII).

Augstākās izglītības finansēšanas kārtību var klasificēt, atbildot uz sekojošiem jautājumiem (7.):

1. Kas tiek finansēts no valsts puses?
2. Kā un kādā veidā tas tiek finansēts?

Pirmais jautājums attiecās uz valsts finansēšanas pamatotu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm: vai finansējums ir saistīts ar izglītības rezultātiem un sasniegumiem, vai drīzāk ar ieguldījumiem?

Otrais jautājums ir par tirgus orientētu finansēšanas kārtību: kas faktiski pieņem lēmumus par valsts līdzekļu piešķiršanu AII, vai kas regulē un vada līdzekļu piešķiršanas sistēmu un kārtību? Atbildi uz šo jautājumu var rast, pievēršot uzmanību tādiem diskutējamiem jautājumiem, kā, cik centralizēti un kādā apjomā notiek studiju programmu plānošana un regulēšana, un cik lielā mērā augstākās izglītības iestādes konkurē par saviem resursiem, t.i. finanšu līdzekļiem, studentiem, pētniecības programmām? Vai tās drīkst pašas noteikt mācību maksas apmērus un pašas izvēlēties studentus?

Otrais jautājums attiecās uz tādu diskutējamu tēmu, kā finansēšanas kārtības tirgus orientācija. Viena no tirgus orientācijas īpašībām ir konkurences līmenis, norādot finansēšanas veidu: vai tiek finansēts noteikts budžeta studentu skaits un pētījumu/studiju programmas, kuras tiek reglamentētas un/vai plānotas centralizēti, vai finansējumu īsteno, pamatojoties uz klientu, t.i. studentu, privātuzņēmumu, pētījumu nodibinājumu pieprasījumu? Atbilde uz šo jautājumu ir izskaidrojama sekojoši: vai nu AI finansēšanas kārtība ir stingri regulējama, kad valsts nosaka finansēšanas apmēru centralizēti, piemēram, plānojot noteikto studentu skaitu konkrētajās studiju programmās, vai nu finansēšanas

kārtību nosaka galīgo patērētāju lēmumi – AI finansēšanas centralizācijas pakāpe (tirgus orientācija) atrodas starp šīm divām galējībām.

		Centralizētā pieeja	
Orientētā uz ieguldījumu	Asignējumi (I)		
	Mērķfinansējums (I)		Finansēšanas formulas (uz rezultātu orientētas) (I)
	Finansēšanas formulas (uz ieguldījumu orientētās) (I)		Izpildes līgumi (I)
	Kuponi (S)		Uz sasniegumiem orientēta rezerves (atliktā) finansēšana (I)
	Nodokļu priekšrocības (G, I)		
	Krājkonti (G)	Q1	Q2
		Q4	Q3
	Uz vajadzībām orientētas subsīdijas un stipendijas * (S)		Jz nopelniem orientētas subsīdijas un stipendijas (S)
	Uz vajadzībām orientēti studentu kredīti * (S)		Uz nopelniem orientēti studiju kredīti (S)
Vienotā studiju maksa (I)		Uz <u>nopelniem orientēti</u> kuponi (S)	
Dotācijas (I)		Diferencēta studiju maksa (I)	
Kredītiestāžu aizņēmumi (I)		Konkurences fondi (I)	
Kuponi (I) (pēc Dr. B.Jongbloed)		Produktu un pakalpojumu pārdošana (I)	
		Decentralizētā (tirgus orientētā) pieeja	
		Orientēšana uz rezultātu	

1. attēls. **AI finansēšanas matrica: četri finansēšanas kārtības modeļi (7.), (12.),**
(autores papildināts)

1. attēlā ir parādīti četri AI finansēšanas sistēmas veidi. Vertikāla ass parāda finansēšanas (de)centralizācijas pakāpi, tā atspoguļo cik lielā mērā līdzekļi ir piešķirti uz konkursa pamata, bet horizontālā ass – valsts ieguldījumu AI finansēšanā un rezultātu, atdevi no tā. Šajā attēlā arī atspoguļojas finansēšanas veidu piemēri atkarībā no novirzes uz sasniedzamo rezultātu un konkurētspējas. Katram finansējuma veidam iekavās ir burtu apzīmējumi, lai redzētu finansējuma saņēmēju: (I) – AI iestādes, (S) – studenti, (G) – studentu ģimene.

Q1 – iepriekš saplānots, uz ieguldījumiem un vajadzībām pamatots finansējuma modelis. Tas ir viens no tradicionālākiem budžeta sastādīšanas

veidiem, kura pamatā ir līdzekļu pieprasījumu plāni (īstenojamie darbības un pasākumu plāni, budžeta priekšlikumi un ierosinājumi), kurus AII iesniedz budžeta iestādēm. Šis finansēšanas modelis ir pazīstams kā „sarunu, vienošanās finansējums” (*negotiated funding*). Šāds finansējuma modelis paredz, ka budžeta dotācija kārtējam gadam tiek piešķirta, pamatojoties uz iepriekšējā gada budžeta līdzekļu sadali pa konkrētiem posteņiem. Par atsevišķiem budžeta izdevumu posteņiem AII pārstāvji vienojas ar augstāk stāvošajām finansēšanas institūcijām (ministriju vai finansēšanas padomi). Kārtējā gada budžeta posteņu izdevumu palielināšanos aplūko atsevišķi, diskutējot un runājot par tiem, pamatojoties uz plānotajām izmaksām. Šī finansēšanas kārtība iekļauj sevī tādus izdevumu posteņus, kā personāla atalgojumu, izdevumus materiālās bāzes uzlabošanai, ēku uzturēšanas izmaksas un izdevumus investīcijām. Finansējuma kārtība pamatojas uz atsevišķiem izdevumu posteņiem, kas parāda līdzekļu izlietojumu pa atsevišķām budžeta pozīcijām. AII, kuras parakstījušas vienošanos ar attiecīgo valsts iestādi, uzņemas pienākumus sagatavot no sabiedrības viedokļa nepieciešamos speciālistus par saprātīgām cenām. Šīs finansēšanas kārtības priekšrocība ir tāda, ka vienlaicīgi tiek sasniegta efektivitāte un tiek minimizēti valsts izdevumi (8.).

Q1 kvadrantā ir sagrupēti konservatīvie AI finansēšanas piešķiršanas mehānismi, kur objektīvie izpildes kritēriji netiek ņemti vērā. Tie ir visbiežāk sastopamie finansēšanas mehānismi, kuri ir ļoti izplatīti jaunattīstības valstīs. Šajā kvadrantā ir attēlota arī uz formulām balstīta finansēšana, kuras pamatā ir studentu un/vai akadēmiskā personāla skaits. Tāpat šeit ir arī finansēšanas veids, kas tiek piemērots AII, kuras pieder pie īpašām AII kategorijām. Vēl viens diezgan inovatīvs finansēšanas veids, kurš pirmo reizi tika ieviests ASV Kolorado štatā, atrodas šajā kvadrantā. Tā ir kuponu finansēšana. Ja studenta rezidences valsts ir ASV, tad viņam ir tiesības uz noteiktu naudas summu, kuru viņš var izmantot, apmaksājot mācības jebkurā augstskolā pēc savas izvēles. Šajā gadījumā kupons uz šīs summas izmantošanu tiek piešķirts studentam neņemot vērā viņa mācību panākumus un rezultātus, kā arī šeit nav konkurences faktora (12.).

Q2 – uz sasniegumiem balstīts finansējuma modelis. Šajā kvadrantā ir parādīti finansēšanas mehānismi, kuri aizvien tiek kontrolēti no valsts puses, bet to darbība ir vērsta uz noteiktiem kritērijiem. Spilgts piemērs – uz rezultātiem vērsta finansēšanas formulas. Šajā gadījumā uz sasniegumiem balstīto finansējuma formulu izmanto, piešķirot finansējumu tām AII, kuru studenti parāda labākos eksāmenu kārtības rezultātus. Finansējuma apmērs ir atkarīgs no kredītpunktu skaita noteiktās studiju programmās, kurās studenti kārtoti eksāmenus, no piešķirto doktora grādu skaita utt. (7.).

Valstīs, kas sekmīgi piemēro šo finansēšanas kārtību, tā ir sekojoša (12.):

- Lielbritānijā finansējums AII kārtējiem izdevumiem tiek aprēķināts, pamatojoties uz studentu kopskaitu, kuri pabeidza kārtējo studiju gadu, bet pētniecība tiek dotēta atkarībā no veikto pētījumu kvalitātes, kuru pārskata un izvērtē ik pēc pieciem gadiem, veicot pētniecības novērtēšanas pasākumus;
- Dānijā un Vācijā tiek pielietots „taksometra skaitītāja” (*taximeter model*) finansēšanas modelis, kas paredz, ka no 30% līdz 50% finansēšanas apmēra kārtējiem izdevumiem AII saņem par katru studentu, kas nokārto eksāmenus;
- Nīderlandē AII finansējumu kārtējiem izdevumiem saņem par pirmajosursos uzņemto studentu skaitu („*freshmen*”) un studentiem, kuriem ir piešķirts maģistra grāds;
- Norvēģijā AII finansējums ir atkarīgs no studentu iegūto kredītpunktu skaita, kā arī no 2007. gada no AII absolventu skaita;
- Zviedrijā kopējo piešķirto finansējumu AII nosaka kopīgais reģistrēto studentu skaits un studiju programmu kopējais kredītpunktu skaits, kurās viņi studē.

Šajā kvadrantā arī atrodas izpildes līgumi, kuri tiek izmantoti, piemēram, Austrijā, Dānijā, Čīlē, Francijā, Spānijā un Šveicē. Neskatoties uz šīs finansēšanas kārtības nosaukumu, parasti noslēdzot šos līgumus AII juridiski neuzņemas saistības, lai panāktu noteiktu rezultātu. Ar šo līgumu noslēgšanu var piešķirt finansējumu par rezultātiem perspektīvā vai piešķirt finansējumu vēlāk, pārskatot un novērtējot rezultātus.

Q3 – „mērķa iepirkumi” no AII (*purpose-specific purchasing*). Šis AII finansēšanas modelis ir tirgus orientēts, kad AII tiek aicinātas sniegt savus konkrētos piedāvājumus attiecībā uz absolventu skaitu vai pētniecības aktivitātēm, piedāvājot dažādas cenas par vienu un to pašu pakalpojumu klāstu. Augstāk stāvošās finansēšanas iestādes izvēlās viskonkurētspējīgāko piedāvājumu cenas un sabiedrības labumu. Šajā konkursu procesā AII tiek mudinātas konkurēt viena ar otru, lai nodrošinātu izglītības, studiju un pētniecības rezultātus, kas apmierina valsts vajadzības. Vēl viens piemērs ir pētniecībai piešķirts finansējums no pētniecības padomes: finansēšanas modelis pamatojas uz līgumiem, kuri ir noslēgti starp finansēšanas iestādi un AII. Šie līgumi paredz, ka AII „piegādā” noteikto absolventu skaitu mērķa darba tirgum, vai pētījumu rezultātu mērķis ir stiprināt inovatīvās spējas valstī. Slēdzot līgumus, finansēšanas institūcija pārlicinās, lai pakalpojums tiktu saņemts, vēlams, par saprātīgu cenu. Tādā veidā tiek uzsvērtas pakalpojumu piegādes rentabilitāte. Tikai tādā gadījumā, kad līgumā atrunātie kritēriji ir pilnībā izpildīti, AII saņem pamata finansējumu. Šie

kritēriji attiecās uz uzņemto studentu kvalifikāciju, mācību maksas maksimālo apmēru (ja tāda ir), ko šie studenti maksā, un uz citām saistībām, ko AII pielieto attiecībā uz šo studentu mācību procesu (7.).

Q3 kvadrantā ir sagrupēti tiešās un netiešās AII finansēšanas veidi, kuri ir vērsti uz sasniegumiem un konkurētspēju. Kā galvenos piemērus var minēt dažādus konkurenci veicinošus fondus, kurus AII var apgūt. Piemēram, šādi uz inovācijām vērsti konkurences fondi ir pieejami Indonēzijā un Čīlē, daudzās OECD (Austrijā, Ungārijā, Lielbritānijā, Īrijā) valstīs šie fondi ir apgūstami tieši pētniecības projektos. Uz nopelniem ir vērsti arī tādi finansēšanas veidi, kā stipendijas un studentu aizdevumi, kurus var saņemt studenti ar labākiem studiju rezultātiem. Labi izstrādāta finansēšanas kārtība caur konkurences fondiem ievērojami stimulē AII uzlabot un pilnveidot savu darbību, tas ir ļoti iedarbīgs finansēšanas veids AII pārveidošanai un inovāciju ieviešanai. Q3 kvadrantā ir ievietoti arī uz nopelniem vērsti kuponi, kurus saņem daļa studentu, kuriem ir visaugstākie rezultāti iestājpārbaudījumos. Šos kuponus studenti var izmantot studijām gan valsts, gan privātajā augstskolā. Uz nopelniem vērstu kuponu finansēšanas sistēmu, tāpat kā daudzus citus finansēšanas modeļus, var papildināt ar diferencēto mācību maksu par studijām: AII pieprasa no studentiem samaksāt noteiktu daļu no mācību maksas apmēra (12.).

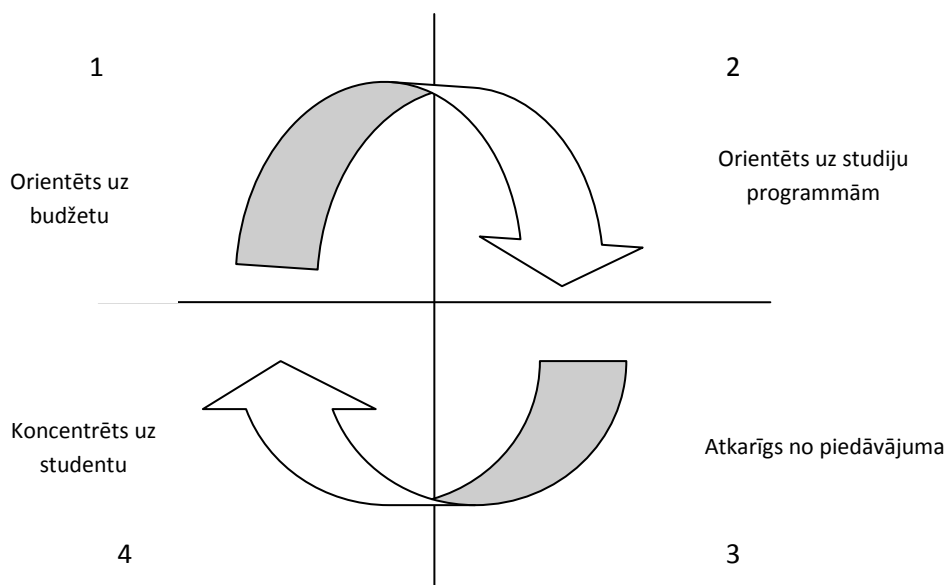
Q4 – uz patērētāju pieprasījumu, uz iekšējām vajadzībām balstīts finansējuma modelis. Šajā kvadrantā ietverti tie finansēšanas mehānismi, kuri pēc savas būtības ir konkurētspējīgi, bet tie nav vērsti uz rezultātu. Piemēram, uz sociālām vajadzībām vērstas dotācijas un stipendijas, ziedojumi no uzņēmumiem un filantropiem, kā arī kredītiestāžu aizdevumi AII (11.).

Tventes Universitātes (Nīderlande) Augstākās izglītības politikas pētījumu centra (CHEPS) vecākais pētnieks doktors Ben Jongbloed šajā kvadrantā ievieto arī kuponu (vaučeru) AI finansēšanu, argumentējot, ka šajā gadījumā konkurences faktors piemīt nevis studentiem, bet tieši augstskolām, kuras savā starpā konkurē par studentu uzmanību. Studenti izvēlās piemērotāku AII un maksā par izglītības pakalpojumiem ar piešķirtiem kuponiem. Šiem kuponiem ir noteikta vērtība un vēlāk AII saņem par tiem finansējumu no Izglītības ministrijas. Katrs topošais students saņem ierobežotu kuponu daudzumu, kuriem ir noteikta vērtība un ar kuriem var „elastīgi” izrīkoties, t.i. apmainīt tos pret apmācību noteiktajās akreditētajās augstskolās noteiktā laika periodā. Šajā finansēšanas sistēmā patērētājs ir tas, kas „vada”: klients (students) pats nosaka kur un kādā programmā viņš studēs. Tāpēc AII rūpējas par studiju procesa kvalitāti, jo patērētājiem nepievilcīgā programma nepiesaistīs finansējumu (7.).

Tendences. Lai veicinātu lielāku līdzekļu izmantošanas efektivitāti, daudzas valstis pāriet uz rezultatīvajiem rādītājiem vērstu AI finansēšanas

kārtību. Šī pieeja balstās uz līdzekļu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm, pamatojoties uz sasniegtajiem darbības rezultātiem vai uz perspektīvākajiem ieguldījumu priekšlikumiem. Šī finansēšanas kārtība pamatojas uz valsts politikas mērķiem, nevis uz AII vajadzībām, un rada stimulus AII darbības pilnveidošanai. AI sistēmā, kas ir pietiekoši liela ar lielu iestāžu diversifikācijas īpatsvaru, daži no jaunajiem finansējuma piešķiršanas mehānismiem veicina arī konkurenci AII vidū.

Analizējot AI finansēšanas mehānismus vairākās OECD valstīs, var konstatēt, ka valdības mēģināja atdalīt finansēšanas atbalstu AII studiju procesiem un pētniecībai, paredzot t.s. „gabalu” (*lump sum*) finansēšanas kārtību katrai aktivitātei, sedzot ikdienas izmaksas. Kā arī var novērot tādu parādību, kā pāreja no sarunu/vienošanās finansēšanas modeļa (Q1) uz formulu aprēķiniem balstītu finansēšanas modeli (Q2). Turklāt, tiek novērota tendence aizstāt „gabalu” finansēšanu kārtību pētniecībai ar konkurētspējīgiem (Q3) vai uz rezultātu orientētiem (Q2) finansēšanas mehānismiem. Dažās valstīs AII ir pieeja papildu finansējumam, lai īstenotu konkrētas aktivitātes, tādas, kā līdzdalības palielināšana noteiktās mērķu grupās, piemēram, cilvēkiem ar speciālām vajadzībām, pēcdiploma apmācība, izveidojot pētniecības struktūrvienības, sabiedriskā un privātā sektora pētniecisko sadarbību, „pārākuma zonu” (*areas of excellence, AoE*) izveidošana. Visos gadījumos grantu vai mērķlīdzekļu piešķiršana ir saistīta ar īpašiem nosacījumiem attiecībā uz kvalitāti un atbildības pakāpi (7.). Iepriekš minētās AI finansēšanas tendenču apriti var apskatīt 2. attēlā.

2. attēls. **AI finansēšanas tendences pasaulē** (7.)

Diskutējot par AI finansēšanas kārtību, rodas būtisks jautājums: kā panākt taisnīgu līdzsvaru starp centralizēto (publisko) AI finansēšanu un

decentralizēto (privāto). Protams, ka šīs diskusijas jautājumi ir daudz plašāki: cik lielā mērā finansējumam jābūt atkarīgam no augstskolu studiju programmu piedāvājuma vai tomēr jāliek uzsvars uz studentu pieprasījumu? Finansēšanas mehānismiem jābūt pietiekami elastīgiem, lai tie varētu pielāgoties globālajām tendencēm, piemēram, individualizācijai, internacionalizācijai – globalizācijai, un īpaši informāciju un uz komunikācijām balstītu tehnoloģiju ieviešanai. Diskusijas par valsts lomas samazināšanu AI finansēšanā nenozīmē, ka valsts vispār tiek atstumta. AI pieprasījuma palielināšanai valsts uzdevumi varētu būt tādi, kā daļēji AI finansēšana, studentu kreditēšanas sistēmas organizēšana nepilnīgā kapitāla tirgus apstākļos, AI pieejamības veicināšana. No AI piedāvājuma puses, valstij ir AI kvalitātes regulatora loma, kā arī resursu sadales un novirzes funkcija uz konkrētām specialitātēm, augstskolām un reģioniem. Bet, runājot par augstskolu konkurētspējām, valsts iejaukšanās AII piedāvājumā ir minimāla, augstskolām pašām ir jākonkurē par studentu uzmanību, kaut gan AII nav vienkārši ekonomikas teorijas uzņēmums, kas ražo vienveidīgo produktu, tāpēc tās nedrīkst pilnā mērā pakļaut tirgus apstākļiem (3.).

Pastāv uzskats, ka valsts lomas izmaiņas finanšu līdzekļu sadalē var palīdzēt izvairīties no sistēmas krīzes, kāpināt finanšu resursu iedalīšanas efektivitāti augstskolu starpā un paaugstināt augstākās izglītības pieejamību.

Augstākās izglītības finansēšanas avoti

Analizējot AI finansēšanas procesus, var izdalīt divus AI finansēšanas veidus, kad finanšu resursus uzreiz saņem AI institūcija, un kad šos resursus saņem AI patērētājs (students), kas tālāk ar šiem resursiem norēķinās par AI pakalpojumiem.

Lielākā daļa augstākās izglītības iestāžu pasaulē finansējumu saņem no dažādiem avotiem: no valsts, no studentiem un viņu ģimenēm, no uzņēmumiem un no mecenātiem, kas ziedo līdzekļus (3. att.).

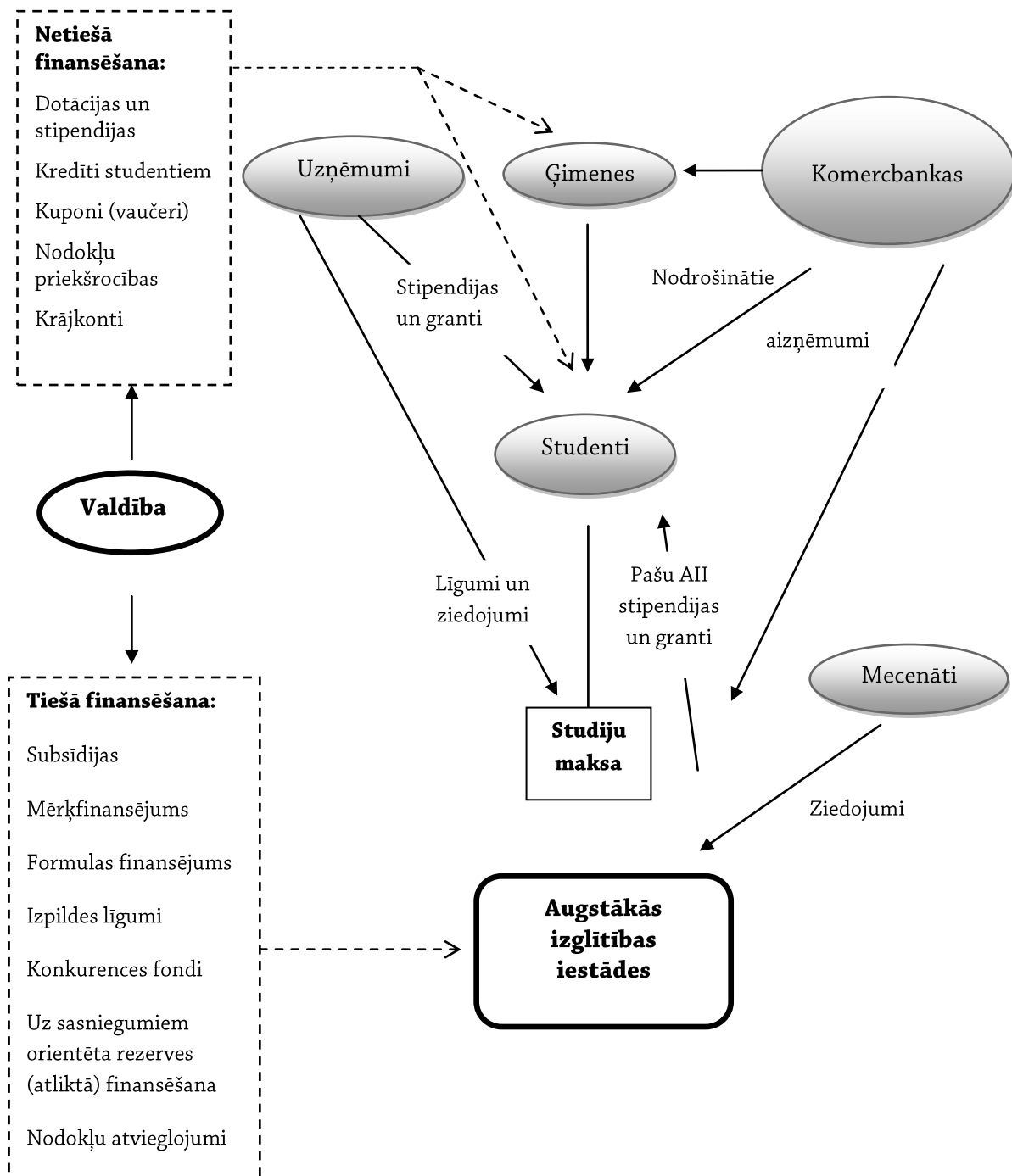
3. attēlā ir atspoguļoti augstākās izglītības iestāžu vispārējie finansēšanas mehānismi.

Analizējot AI finansēšanas modeļus, kad finanšu resursi tiek novirzīti AI institūcijai, izdala tiešās un netiešās finansēšanas modeļus.

Tiešā AI finansēšana: pārsvarā šis modelis tiek pielietots gandrīz visās Eiropas valstīs, kad finanšu resursi no valdības tiek novirzīti AI iestādēm caur budžeta dotācijām, transfertiem un valsts pārskaitījumiem. Studiju maksa šajā gadījumā vai nu ir neliela, vai nu tādas vispār nav (budžeta studentu vietas).

Netiešā AI finansēšana: pārsvarā tas ir privātais finansējums no studentiem un viņu ģimenēm caur studiju maksām, no uzņēmumiem – caur pētījumu grantiem un pakalpojumu līgumiem par patentiem un

konsultācijām, kā arī no fiziskām un juridiskām personām – caur ziedojumiem.

3. attēls. **Augstākās izglītības finansēšanas procesi (12.),**
(autores papildināts)

Analizējot AI netiešo finansēšanas modeli, kad finanšu resursus saņem AI patērētājs (students) un tos tālāk novirza AII, var izdalīt dažus ienākuma avotus: ja students strādā – viņa darba alga; studentu ģimenes un radnieku naudas līdzekļi; juridisko personu sponsorēšana caur stipendijām un

grantiem; stipendijas un granti no pašām AI iestādēm; studentu valsts stipendijas. Studenti var saņemt arī tādus ienākumus, kuri nav saistīti ar izglītības sistēmu, piemēram, dažādus pabalstus un nodokļu atvieglojumus. Pastāv arī studentu ienākumu veidi natūrā, piemēram, subsidētā izmitināšana, izdevumi pārtikai vai transportam. Izdevumi ikdienas vajadzībām daļēji var tikt segti ar studenta ģimenes palīdzību. Ļoti svarīgs moments, kad studentiem tiek subsidēta studiju maksa, kas ir viens no galvenajiem nodokļu maksātāju AI finansēšanas veidiem. Atsevišķi tiek apskatīti studentu kredīti ar vai bez valsts galvojuma. Ja students izmanto kredītu ar valsts galvojumu, tad šajā gadījumā daļa no kredīta procentu maksājumiem tiek subsidēta no valsts puses (4.).

Secinājumi un priekšlikumi

Pēdējo gadu laikā daudzās pasaules valstīs aktualizējās būtiski jautājumi par augstākās izglītības finansēšanas mehānismu pielietošanu un to efektivitāti. Mobilizēšana un resursu efektīva izmantošana ir augstākās izglītības politikas prioritārās ievirzes visās pasaules valstīs.

Apkopojot vairāku pasaules valstu augstākās izglītības finansēšanas mehānismu pielietojumu, var ievērot dažas kopīgas tendences: tādu finansēšanas mehānismu attīstība, kuri pamatojas uz rezultātiem un efektivitāti, dažādu finansēšanas instrumentu kombinēšana katras valsts augstākās izglītības finansēšanā. Uz rezultatīvajiem rādītājiem vērsta finansēšanas pieeja balstās uz līdzekļu piešķiršanu augstākās izglītības iestādēm, pamatojoties uz sasniegtajiem darbības rezultātiem vai uz perspektīvākajiem ieguldījumu priekšlikumiem. Šī finansēšanas kārtība pamatojas uz valsts politikas mērķiem, nevis uz AII vajadzībām, un rada stimulus AII darbības pilnveidošanai.

Runājot par valsts lomas nozīmīgumu AI finansēšanā, ir svarīgi atrast tādu līdzsvara punktu, pie kura, no vienas puses tiktu izpildītas un ievērotas visas valsts prasības attiecībā uz izglītības kvalitāti un pieejamību, kā arī valstij nepieciešamo speciālistu sagatavošanu par valsts līdzekļiem, bet, no otras puses, tiktu pietiekami saglabāta augstskolu autonomija un neatkarība savu finanšu resursu plānošanā un izlietošanā, studentu piesaistīšanā, jaunu studiju programmu izveidošanā. Pastāv uzskats, ka valsts lomas izmaiņas finanšu līdzekļu sadalē var palīdzēt izvairīties no sistēmas krīzes, kāpināt finanšu resursu iedalīšanas efektivitāti augstskolu starpā un paaugstināt augstākās izglītības pieejamību.

Analizējot AI finanšu resursus, tos var iedalīt divās grupās: resursi, kurus saņem AII, un resursi, kurus saņem AI patērētājs. Katrai AII pēc iespējas jācenšas diferencēt savu resursu avotus, ievērojot ekonomikas teorijas priekšlikumu „neglabāt visas olas vienā grozā” – nevajag pārāk paļauties uz valsts atbalstu un dotācijām, pašām AII jāmeklē un jāpiesaista

jauni ienākumu avoti no studentiem un viņu ģimenēm studiju maksas veidā, no juridiskām personām, izpildot pasūtījumus par pētījumiem vai citiem pakalpojumiem, no kredītiestādēm aizņēmumu veidā lielu projektu realizēšanai, no mecenātiem ziedojumu un dāvinājumu veidā.

Augstākās izglītības finansēšanas sistēma jāformē pakāpeniski un atbilstoši, tajā nedrīkst būt dažādu stratēģiju sajaukums, kuras ir orientētas uz dažādu mērķu sasniegšanu. Finansēšanā nedrīkst pārāk aktīvi izmantot tikai vienu resursu, jābūt resursu dažādībai.

Lai sasniegtu AI sistēmas mērķus, ir jādiferencē finansēšanas sadales mehānismi. Finansēšanas formulas varētu būt labākais instruments, sadalot pamatbudžetu, bet nedrīkst aizmirst par kvalitātes kritērijiem un ir jāievēro taisnīguma un objektivitātes principi finanšu piešķiršanā.

Stabila augstākās izglītības finansēšana ir pamatnoteikums augstākās izglītības sabalansētai attīstībai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. LR Augstskolu likums (redakcija no 01.01.2011.) LR Saeimas 1995.g. 02.nov. likums. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967>
2. *Kārtība, kādā augstskolas un koledžas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem.* LR Ministru kabineta noteikumi Nr.994 no 12.12.2006. Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=149900&from=off>
3. BARR, N. *Higher education funding.* *Oxford review of economic policy*, 20 (2) (2004). p. 264-283. Pieejas veids: http://eprints.lse.ac.uk/288/1/Barr_2004a_OXREP040429.pdf
4. BARR, N. *Alternative funding resources for higher education.* *Economic journal*, 103 (418) (1993). p. 718-728. Pieejas veids: http://eprints.lse.ac.uk/280/1/Barr_1993_EJ_HEFUND.pdf
5. *Eiropas Komisijas Izglītības un Kultūras ģenerāldirektorāts. Augstākās izglītības pārvalde Eiropā. Politika, struktūras, finansēšana un akadēmiskais personāls. Eurydice (2008).* Pieejas veids: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/091LV.pdf
6. *Informatīvais ziņojums "Par uz rezultativajiem rādītājiem orientētu augstākās izglītības un zinātnes finansēšanas modeli"* LR Izglītības un zinātnes ministrija (2010). Pieejas veids: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/IZMzino_151210_IZ.1503.doc
7. JONGBLOED, B. *Funding higher education: options, trade-offs and dilemmas.* (2004). Pieejas veids: <http://doc.utwente.nl/56075/1/engpap04fundinghe.pdf>
8. JONGBLOED, B., KOELMAN, J. *Вauchеры в высшем образовании?* CHEPS (2000). Pieejas veids: <http://ecsocman.edu.ru/data/972/948/1231/waux5eeryx20wx20wuye.doc>
9. KAISER, F., VOSENSTEYN, H., KOELMAN, J. *Public funding of higher education: a comparative study of funding mechanisms in ten countries.* University of Twente. CHEPS (2002). Pieejas veids: <http://purl.utwente.nl/publications/45235>
10. KRUMINS, J., KAVALE, L., EGLITE, S. *Funding systems and their effects on higher education systems: country study – Latvia.* Organisation for Economic Co-operation and Development (2006). Pieejas veids: <http://www.oecd.org/dataoecd/20/40/38308028.pdf>

11. SALMI, J., HAUPTMAN, A. M. *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms* (2006). Pieejas veids: <http://colloque-iredu.u-bourgogne.fr/posterscom/communications/AllocationMechanisms.pdf>
12. SALMI, J. *Scenarios for Financial Sustainability of Tertiary Education. In Higher Education to 2030 – Volume 2: Globalisation. Centre for Educational Research and Innovation, Organisation for Economic Co-operation and Development* (2009) p. 285-322. Pieejams: <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/9609041E.PDF>
13. БАПП, Н. *Высшее образование: способы и источники финансирования* (2005). Pieejas veids: <http://www.ecsocman.edu.ru/data/2010/12/27/1214865755/Barr.pdf>

Summary

Higher education funding arrangements may be classified by answering the following questions:

- 1) What is particularly funded by the state?
- 2) How is it financed?

The first thing is to justify the allocation of public funding of higher education institutions: whether funding is related to educational outcomes and achievements, or rather the investment.

The second issue provides market-oriented funding arrangements: who actually makes the decision considering the allocation of public funds for higher educational institutions? and who regulates the allocation of resources and manages the system and procedures?

There are four basic models of the higher education funding arrangements in the world's higher education financing practices:

1. Q1 - previously planned, on investment and needs-based funding model. This is one of the most traditional forms of budgeting, based on a request for funds according to plans which are introduced to higher education institution budgetary authorities. This group includes all conservative higher education funding allocation mechanisms, where the objective performance criteria are not taken into account. These are the most common ones that occur in the funding mechanisms, which are very widespread in developing countries. This group also includes formula-based funding, based on the number of students and/or academic staff.
2. Q2 - on merit-based funding model. It includes funding mechanisms which are controlled by the state, however these activities are focused on specific criteria, for instance – on the result-oriented funding formulae.
3. Q3 – higher education institution purpose-specific purchasing. This funding model is oriented on the market; higher education institutions are asked to introduce particular proposals with regard to the number of graduates or research activities, offering different prices for the same services. Superior financing authorities choose the most competitive prices which are connected with the public-benefit.
4. Q4 – this funding model is based on consumer demands and internal needs. This group includes funding mechanisms that by their nature are competitive and are not focused on the particular results. For example, the grants and

scholarships for social needs, donations from businesses and philanthropists, as well as credit loans for higher education institutions.

Exploring the number of countries over the world and the model of funding mechanisms of higher education used, some common trends may be traced: the development of such funding mechanisms, which are based on results and efficiency, combining various financial tools in each country's higher education funding, is noticed. Higher education funding system is being formed gradually and properly, there should not be a mix of strategies which are oriented towards different goals. It can be pointed out that only one specific resource in higher education funding cannot be used in a very active way. Continuous funding of higher education is a fundamental element of balanced development of higher education.

Analyzing the higher education funding processes, there are two types of higher education funding. Firstly, financial resources are instantly received by higher education institutions and secondly these resources are received by higher education institution consumers (students), who use these resources afterwards to pay for the services provided by higher education. There are few sources of income: student's salary, if he/she is employed; funds of student's family and relatives; legal entities through sponsorship on scholarships and grants; scholarships and grants from the higher education institution; state scholarship. Students can also get their income in other ways, not only considering the education system, for example, there is a variety of benefits and tax breaks.

Analyzing the model of higher education financing, where financial resources are instantly shifted to higher education institution, direct and indirect financing models can be emphasized.

Direct higher education financing: this model is generally used in almost all European countries, where financial resources are shifted from the government authorities to higher education institutions through budget allocations, transfers and public transfers. Tuition fee, in this case, is either insignificant or there is not any at all (budget places for students).

Indirect higher education financing: is mostly private funding of students and their families through tuition fees from the companies – through research grants and service agreements for patents and advice, as well as from individuals and legal entities – through donations.

Each higher education institution should differentiate sources of funds, observing the suggestions of the economic theory that offers “not to keep all eggs in one basket”. It is important to higher education institutions not to over-rely on the state aid and grants, but to attract and look for new sources of income through the students and their families in the form of tuition fees, through legal parties, executing orders for research or other services, through loans in the form of large projects, through the donations and gifts from individuals and legal entities.

The choice of persistent and reasonable policy of higher education funding promotes the access to higher education for all population categories. Continuous funding of higher education is a fundamental element of higher education and a key element for the balanced development of national economy.

PACIENTA RĪCĪBSPĒJA UN PACIENTA GRIBAS IZTEIKUMA SPĒKĀ ESAMĪBA

PATIENT'S LEGAL CAPACITY AND PRESENCE OF PATIENT'S WILL EXPRESSION

Līga MAZURE

Mg.iur., lektore, Rēzeknes Augstskola,
doktorante, Latvijas Universitāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: liga.mazure@inbox.lv

Abstract. *When the law on the rights of patients came into force on March 1, 2010 the normative regulations regarding the patient's will became more nuanced and detailed. However, the normative acts still contain inconsistencies and change of approach in connection with patients' legal capacity. The peculiarities of the practical application of the patients' legal capacity institute also make foreruns for the transformation of theoretical understanding of patients' legal capacity in medical treatment.*

For historical objective circumstances the legal practice is developed in connection with legal relationship of patient and treatment person/ institution in Latvia in contradistinction to western countries. Herewith the meaning of the normative regulations and rights doctrine in legal protection of patients' legal capacity shall be emphasized.

Keywords: *legal capacity, decision, patient, treatment.*

Ievads

Par pacienta un ārstniecības personas/ iestādes tiesisko attiecību kodolu mūsdienu skatījumā nosacīti var uzskatīt pacienta gribu, kam tieši un netieši ir pakārtotas tālākās pušu savstarpējās tiesiskās attiecības. Bet pacienta gribas institūts ir samērā komplicēts, tas ietver sevī daudzas tiesiskas nianšes un problēmas. Viens no pacienta gribas izteikuma spēkā esamības kritērijiem ir pacienta spēja izteikt gribu jeb pacienta rīcībspēja.

Ar Pacientu tiesību likuma (5.) stāšanās spēkā 2010. gada 1. martā normatīvais regulējums attiecībā uz pacienta gribu kļuva niansētāks, detalizētāks. Tomēr normatīvajos aktos joprojām ir konstatējamas nekonsekvences, kā arī pieejas maiņa attiecībā uz pacienta rīcībspēju. Pie tam pacienta rīcībspējas institūta praktiskā pielietojuma īpatnības veido iestrādnes arī pacienta rīcībspējas teorētiskās izpratnes transformācijai ārstniecībā.

Raksta mērķis ir izstrādāt kompleksu pētījumu par pacienta rīcībspēju ārstniecībā, analizējot pastāvošās tiesiskās problēmas, nepilnības un piedāvājot konkrētus priekšlikumus to novēršanai. Izejot no mērķa, pētījumam izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- 1) analizēt fiziskas personas rīcībspējas rašanās vispārīgos principus;
- 2) noskaidrot pacientu loku ar daļēju rīcībspēju un viņu rīcībspējas apjomu;
- 3) pētīt pacienta rīcībspējas izbeigšanās un atņemšanas tiesiskos aspektus;
- 4) veikt analīzi par objektīvo apstākļu ietekmi uz pacienta gribas izteikumu ārstniecībā.

Vēsturiski objektīvu apstākļu dēļ juridiskā prakse attiecībā uz pacienta un ārstniecības personas/ iestādes tiesiskajām attiecībām Latvijā vēl tikai veidojas atšķirībā no Rietumu valstīm. Līdz ar to ir uzsverama normatīvā regulējuma un tiesību doktrīnas nozīme pacienta rīcībspējas tiesiskajā aizsardzībā.

Pētījumā tika pielietotas sekojošas metodes: gramatiskā, vēsturiskā, salīdzinošā, analītiskā, teleoloģiskā, sistēmiskā, induktīvā, deduktīvā, statistiskā.

1. Fiziskas personas rīcībspējas rašanās vispārīgie principi

Fiziskas personas rīcībspēja prezumē tiesībspējas esamību fiziskai personai, bet ne otrādi (9., 14.; 16., 131, 132), t.i., ne visu personu gribas izteikumi ir spēkā esoši. Rīcībspējas aspektā tiesisko nozīmi pacienta ārstniecībā iegūst pacienta darījumspeja¹, kur, pacientam izsakot gribu, iestājas noteiktas tiesiskās sekas ārstniecībā. Līdz ar to ir nepieciešams precizēt pacienta rīcībspējas tiesiskos aspektus, ņemot vērā arī pacienta tiesiskā statusa īpatnības.

No pacientu ārstniecības statistikas rādītājiem (skat. tabulas) izsecināms, cik lielas ir pacienta iespējas nodibināt ārstniecības tiesiskās attiecības un cik bieži patients griežas pie ārstniecības personas vai ārstniecības iestādē, kas līdz ar to prezumē pacienta gribas izteikuma nepieciešamību (skat. tālāk tabulu datus).

---

¹ Spēja patstāvīgi noslēgt darījumus, izteikt gribu un uzņemties atbildību (7.,78.).

**Neatliekamās medicīniskās palīdzības (NMP) izsaukumu struktūra
sadalījumā pēc izsaukuma rezultāta Latvijā, 2005-2009 (36.)**

Kopējais izpildīto NMP izsaukumu skaits		NMP izsaukumi dzīvībai un veselībai kritiskos stāvokļos		NMP izsaukumi pārējos gadījumos		Bezrezultāta izsaukumi	
gads	skaits	skaits	īpatsvars, %	skaits	īpatsvars, %	Skaits; īpatsvars, %	
2005	447 916	292 672	65,3	124 112	27,7	31 132	7,0
2006	481 823	324 651	67,4	122 881	25,5	34 291	7,1
2007	479 442	322 883	67,3	121 337	25,3	35 222	7,4
2008	427 881	301 960	70,6	94 390	22,0	31 531	7,4
2009	371 209	260 765	70,2	84 965	22,9	25 479	6,9

Ambulatorās palīdzības darba apjoms Latvijā, 2006-2009 (26.)

Gads	2006	2007	2008	2009
Ambulatoro apmeklējumu skaits pie ārsta (miljonos)*	12,4	13,1	13,6	12,6
Ambulatoro apmeklējumu skaits pie ārstniecības personām ar vidējo medicīnisko izglītību (tūkstošos)	451,6	447,7	1280,5	1415,4
Vietu skaits dienas stacionāros	872	884	1 050	1 623
Dienas stacionāros ārstēto pacientu skaits	44 772	47 335	54 422	71 164
Ambulatori veikto operāciju skaits	128 473	137 278	128 403	138698
t.sk. dienas stacionārā veikto operāciju skaits	24 156	25 354	28 012	36 704

* Neieskaitot apmeklējumus pie zobārsta un neatliekamās medicīniskās palīdzības staciju, nodaļu ambulatori apkalpotās personas

**Ambulatoro apmeklējumu skaits sadalījumā pa statistiskajiem reģioniem
Latvijā, 2008-2009 (27.)**

Rādītājs	Apmeklējumu skaits pie ārstiem, kopā		Apmeklējumu skaits pie ārstniecības personām ar vidējo medicīnisko izglītību, kopā	
	2008	2009	2008	2009
Latvija kopā	13591 576	12 638 513	1 280 463	1 415 363
Latgales reģions	1 807 219	1 670 302	352 293	349 356

Stacionāros ārstētie pacienti Latvijā 2009. gadā (37.)

Pacienti	Izrakstīti	Miruši
Pilngadīgi pacienti	337 931	10 386
Nepilngadīgi pacienti	73 555	174

Latvijas Veselības inspekcijā saņemto iesniegumu skaits veselības aprūpes kvalitātes un darbības ekspertīzes jomā, 2007-2009 (38.)

Gads	Saņemto sūdzību skaits	Izskatīto sūdzību skaits	Izskatīto un pamatoto sūdzību skaits	Pamatoto sūdzību īpatsvars % no izskatītajām sūdzībām
2007	1609	1003	184	18%
2008	1505	1215	207	17%
2009	1167	1215	227	19%

Tādējādi ir gūstams pierādījums par pacienta rīcībspējas nozīmīgumu. No vienas puses, pievienotā statistika atspoguļo pacientu ārstniecības kopējo skaitu gan Latvijas reģionos, gan pēc ārstniecības organizācijas posmiem (neatliekamā, ambulatorā un stacionārā pacienta ārstniecība). Tomēr, no otras puses, jāatzīmē, ka pieejamā statistika nav pilnīga, jo neļauj izsekot ārstniecības specifiskajām niansēm. Nav rodama atbilde, cik gadījumos gribas izteikumu veic pats patients, cik – viņa vietnieks. Vienīgi netieši secinājumi izdarāmi no pacientu sadalījuma, izejot no pilngadības kritērija, bet tas nesniedz pilnīgu informāciju, ņemot vērā pacienta vietniecības īpatnības. Veselības inspekcijā iesniegto sūdzību skaits raksturo pārkāpumu kopējo īpatsvaru, kur pieejama statistika arī par pārkāpumu sadalījumu, izejot no ārstniecības jomas. Tomēr trūkums konstatējams tajā apstākli, ka minētā statistika neatspoguļo ārstniecības pārkāpumu raksturu, kas ļautu izdarīt secinājumus par pārkāpumiem attiecībā uz pacienta rīcībspēju. Secināms, ka publiski pieejamā pacientu ārstniecības statistika sniedz vispārīgu priekšstatu par pacientu ārstniecību un tās skaitu, kur nepieciešams pacienta gribas izteikums, bet ir nepietiekama, lai izdarītu specifiskus secinājumus attiecībā uz pacienta rīcībspēju ārstniecībā.

Fiziskas personas rīcībspējas rašanās kritērijs ir garīga un fiziska brieduma sasniegšana. Minētā brieduma konstatācijā vēsturiski tika pielietotas divas samērā atšķirīgas pamatmetodes. Pirmkārt, senajās tiesībās un romiešu tiesību pirmsākumos tika izmantota konkrētības metode, kas balstījās uz ideju, ka nepieciešams pārbaudīt katra atsevišķa indivīda briedumu („habitus corporis” – „kā izskatās ķermenis”) – no vienas puses, atzīstot, ka tas ir taisnīgāk, bet, no otras puses, tas tomēr kaitētu civiltiesiskai apgrozībai, pie tam, rīcībspēju netieši pielīdzinot pamattiesībai,

tā tiktu darīta atkarīga no kontroles, kur nav izslēdzams arī subjektīvisms, patvaļa (9., 14.; 24., 44.). Otrkārt, klasiskajās romiešu tiesībās pārsvaru jau guva abstraktā metode, kur tika noteikts konkrēts vecuma sliekšnis visām fiziskām personām, vadoties pēc garīgiem, fiziskiem, sabiedriskiem u.c. apstākļiem (9., 14.)¹. Pamatojumu konkrētības un abstraktās metodes attīstību var rast tajā apstākļi, ka pakāpeniski attīstījās tendence atteikties no kazuistikas, ieviešot abstrakto metodi tiesību sistēmā.

Pēc vispārīgā principa Latvijas rīcībspējas tiesiskais regulējums (arī saistībā ar ārstniecību) balstās uz abstrakto metodi². Ir konstatējamas arī konkrētības teorijas izpausmes³, kur tomēr romāņu-ģermāņu tiesību loku pārstāvošajām valstīm ir raksturīga rezervēta attieksme pret konkrētības teoriju (pret atkāpju izdarīšanu no ģenerālā principa).

2. Pacienta daļēja rīcībspēja

Pastāv nekonsekvences attiecībā uz nepilngadīgas personas tiesisko statusu ārstniecībā. Piemēram, pacientei, kas jaunāka par 16 gadiem, ir tiesības izlemt par grūtniecības pārtraukšanu ar vecāka vai aizbildņa rakstveida piekrišanu (6.,27.p.1.,2.,3.d.). Šinī gadījumā ir secināms, ka paciente, kas vecāka par 16 gadiem, ir tiesīga izlemt pati par minētās medicīniskās iejaukšanās izdarīšanu, nevis likumdevējs noteicis tikai likumisko vietnieku piekrišanas speciālu formas prasību. Pacientu tiesību likumā ir paredzētas tiesības izteikt gribu pacientiem no 14 gadu vecuma (5.,13.p.1.,2.d.). Turpretim Bērnu tiesību aizsardzības likums (nosakot bērnam pienākumu sargāt savu veselību) atbalsta vienīgi Civillikuma (turpmāk tekstā – CL) pieeju (1.,23.p.3.d.; 9.p.1.d., 13.p.1.d., 14.p., 24.p.1.d.), kur 16 gadīgai personai tiek paredzētas noteiktas tiesības

---

¹ Izejot no šīs metodes, fiziskās personas tika iedalītas: 1) *impueres* - dzimumnenobriedušos, starp kuriem bija: a) *infans* – mazgadīgās personas līdz 7 gadu vecumam, kas bija pilnīgi rīcībspējīgas, jo nevar paust savu patstāvīgo viedokli („*faci non potest*” – „nevar runāt”); b) *infantia maior* – fiziskas personas no 7 gadu vecuma līdz pilngadības sliekšnim (14g/12g), kurām bija ierobežota rīcībspēja (piemēram, varēja veikt darbības, kas nesa viņiem labumu); c) *infantiae proximi* – fiziskas personas, kas pietuvojās 7 gadu vecumam; un *pubertati proximi* – fiziskas personas, kas pietuvojās briedumam (šajos gadījumos vecuma robeža netika noteikta, atstājot to tiesas izvērtējumam); 2) *puberes* – dzimumnobriedušas vīriešu kārtas personas, kurām bija pilna rīcībspēja (minētajā grupā īpaši tika izdalīti *senectus* – tiesisko nozīmi piešķirot lielāku vecumu sasniegušām fiziskām personām, nenosakot vecuma sliekšni) (24.,45.; 22.,77.).

² Pilngadība rodas ar 18 gadu vecuma sasniegšanu (4., 219.pants).

³ Fizisku personu var uzskatīt par pilngadīgu pēc 16 gadu sasniegšanas, ja: 1) sevišķi svarīgu iemeslu dēļ pēc bāriņtiesas lēmuma un tiesas apstiprinājuma tiek piešķirta pilngadība (4.(220.pants)) (Likumdevējs nedod skaidrojumu, kā būtu interpretējams jēdziens „sevišķi svarīgi iemesli”, atstājot to tiesu prakses vai, precīzāk, judikatūras ziņā); 2) nepilngadīgais, saņemot vecāku vai aizbildņa piekrišanu vai bāriņtiesas atļauju, stājas laulībā ar pilngadīgu personu (4.,221.panta otrā daļa; 32.pants, 33.pants).

mantiskā sfērā¹, bet ārstniecībā pieņemtie lēmumi lielākā mērā skar personas nemantisko labumu – veselību, kur ir atbalstāms arī plašāks pacienta privātautonomijas principa pielietojums minētajos normatīvajos aktos. Piemēram, Anglijā pat ir divējāda pieeja attiecībā pret nepilngadīgajiem. No vienas puses, 16 gadus sasniegušo personu gribas izteikumi rada visas tiesiskās sekas (lai arī tiek nodalītas izņēmuma medicīniskās manipulācijas, piemēram, audu, orgānu izņemšana, asins paraugu nodošana, par kurām nav tiesīgas lemt šīs personas); no otras puses, nepilngadīgai personai pirms 16 gadu vecuma sasniegšanas (nenosakot pacientam minimālo vecuma sliekšni) tiesnesis (tiesa) var piešķirt, tā saucamo, Gilika rīcībspēju, ņemot vērā personas individuālo attīstības līmeni (inteliģenci un sapratni), kas dod tiesības saistoši izteikt gribu par nesarežģītiem ārstniecības veidiem (piem., zobārstniecība) (10.; 8.,224.; 31.(s.8)) – līdz ar to rīcībspējas un tās konkrētības metodes pielietojums tiek interpretēts plašāk ārstniecībā. Secināms, ka Latvijas normatīvajos aktos ir jānovērš nekoncekvences attiecībā uz nepilngadīgas personas rīcībspēju (juridiskajā literatūrā tiek atzīta daļējas rīcībspējas esamība (16.,136.), nosakot vienotu vecuma sliekšni un precīzu nepilngadīgās personas rīcībspējas apjomu.

Pacienta Gilika rīcībspējas institūts atklāj saistošu aspektu. No vienas puses, rīcībspējas rašanās noteikšanā ir konstatējams līdz ar to konkrētības metodes īpatsvara pieaugums. No otras puses, ja senajās tiesībās fiziskās personas brieduma konstatācijā prevelēja fiziskās (jeb ķermeniskās) īpašības, tad mūsdienu tiesībās prioritāti brieduma noteikšanā iegūst fiziskās personas garīgās īpašības. Secināms, ka tomēr pastāv konkrētības metodes pielietojums fiziskās personas rīcībspējas rašanās noteikšanā, bet tas ir saistīts ar atšķirīgu no pirmsākumiem kritēriju (personisko tiesību un arī garīgo vērtību atzīšanu mūsdienu sabiedrībā).

Ja pilngadīgai personai tiek nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, tad šinī gadījumā rīcībspēja tiek ierobežota. Pirmkārt, šie ierobežojumi attiecas uz mantisko jomu². Otrkārt, tiek paredzētas noteiktas mantiskās tiesības, uz kurām netiek attiecināti rīcībspējas

---

¹ No vienas puses, civiltiesībās 16 gadus vecai personai var piederēt brīvā manta, par kuru viņa tiesīga patstāvīgi noslēgt darījumus (4.,195.p.; 260.p.1., 3.d.). Brīvās mantas institūtam tiek izvirzīti divi kritēriji: 1) nepilngadīgā vecuma robeža (vismaz 16 gadi) un 2) likumā tiek uzskaitīti mantas veidi, kuri var iegūt brīvās mantas statusu. Nepilngadīgais tiesīgs arī stāties darba tiesiskajās attiecībās vai patstāvīgi nodarboties kādā arodā u.tml., kā arī noslēgt darījumus, kas nepieciešami sakarā ar minētajām darbībām (4.,260.p. 2., 3.d.). Visos citos tiesiskajos darījumos nepilngadīgo nepieciešams atvietot aizbildnim (4.,261.p.1.d.). Aizbildnības institūtu tulkojot paplašināti, tajā ietverot arī nepilngadīgā vecākus kā viņa dabiskos aizbildņus (4.(223.p.)). No otras puses, ja nepilngadīgais noslēdz darījumu bez aizbildņa līdzdalības, bet sev par labu, tad šis darījums ir spēkā un saista otru pusi (4.,261.p.2.d.).

² a) personai tiek atņemta pārvaldība un rīcība ar mantu (3.,366.p.); b) to netieši apliecina arī aizgādības izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ nodibināšanas kritērijs – neatbilstošs dzīvesveids, kas rada nabadzības, trūkuma draudus pašai personai vai viņas ģimenei (4.,365.p.).

ierobežojumi, tādējādi diferencējot arī pašu mantisko jomu¹. Tas ļauj secināt, ka pilngadīga persona, kurai tiek nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, var patstāvīgi iesaistīties ārstniecībā, kas savukārt saistīta ar personas nemantisko labumu – veselību, kur tomēr ierobežojumi varētu attiekties uz lēmumiem par ārstniecības pakalpojuma finansēšanu, ja tas ir nepieciešams.

Civillikumā tiek noteikts personu loks, kurām „trūkst rīcības” (2.,1408.p.). Tomēr būtu nepieciešams precizēt attiecībā uz nepilngadīgajiem (konkretizējot vecuma sliekšni) un personām, kurām nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, ka minētajām personām (atšķirībā no garā slimajiem) trūkst pilnas rīcības, tādējādi norādot uz daļējas rīcības esamību, kaut arī ar atšķirīgām tiesiskajām sekām attiecībā uz viņu gribas izteikumiem ārstniecībā.

Ja pacients ar psihiskiem traucējumiem iesaistās ārstniecībā, izsakot gribu, tad iespējamās divējādas tiesiskās sekas. No vienas puses, ja pacientam psihisko traucējumu dēļ ir atņemta rīcības spēja ar tiesas nolēmumu, tad visi šīs personas noslēgtie darījumi un gribas izteikumi ir absolūti spēkā neesoši (4.,361.p.). No otras puses, ja gribas izteikums un darījuma noslēgšana ir notikusi pirms minētā tiesas sprieduma, tad tie ir relatīvi spēkā neesoši, t.i., apstrīdēšanas gadījumā, atsaucoties uz gaišo starplaiku (fiziskās personas psihiskās veselības uzlabošanos) gribas izteikuma un darījuma noslēgšanas brīdī, tie var palikt spēkā (4.,361.,362.,363.p.). Līdz ar to, ja ārstam nerodas šaubas par pacienta rīcības spēju, tad tādā gadījumā praktiski pastāv rīcības esamības prezumpcija² līdz tiesas nolēmumam.

Tiek pausts viedoklis, ka nepilngadīgā (vismaz 14 gadi) un izšķērdētāja tiesiskais statuss ir līdzīgs (24.,45.; 22.,47.). Kopīgs šīm personu grupām ir tas, ka tām piemīt daļēja rīcības spēja, kur tomēr ir atšķirīgas to rīcības spējas apjoma noteikšanas metodes. Nepilngadīgajam netiek nodibināta rīcības spēja pilnā apmērā, bet tiek tikai piešķirts konkrēts rīcības spējas apjoms. Turpretim izšķērdētājam iepriekš jau iegūtais pilnas rīcības spējas apjoms tiek samazināts, balstoties uz objektīviem apstākļiem, kas bija par pamatu aizgādības nodibināšanai. Līdz ar to 14 gadus veca nepilngadīgā rīcības spējas apjoms tiek noteikts ar „piešķiršanas metodi”, turpretim pilngadīgai personai, kurai nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ – ar „noņemšanas metodi”.

¹ Piemēram: a) personai ir tiesības rīkoties ar tīrajiem ienākumiem (4.,367.p.); b) personai tiek paredzēta testēšanas spēja, tādējādi saglabājot pat pilnu rīcības spēju (3.,420.p.; 15.,50.).

² Rīcības spējas prezumpcija ir noteikta arī, piemēram, ASV Virdžīnijas štatā (39.(a.54.1-2983.2)).

3. Pacienta rīcībspējas izbeigšanās un atņemšanas tiesiskie aspekti

Latvijas pieejas maiņa norisinās attiecībā uz personu ar psihiskiem traucējumiem rīcībspēju. CL 358.pants paredz tikai pilnīgu rīcībspējas atņemšanu šīm personām, neņemot vērā to, cik lielā mērā personai trūkst garīgo spēju. Bet šobrīd ir stājies spēkā Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums, ar kuru minētais Civillikuma pants ir atzīts par spēkā neesošu no 2012. gada 1. janvāra (35.). Galvenais rīcībspējas atņemšanas mērķis ir pašas personas ar garīgiem traucējumiem tiesību aizsardzība, bet ir nepieciešams paredzēt iespēju konkrētajā situācijā izvēlēties piemērotāko ierobežojumu, izejot no individuāla situācijas izvērtējuma (35.,10.,12.punkts)¹, t.i., noteikt personai arī daļēju rīcībspēju. Pie tam arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina kā pārkāpumu tikai pilnīgas rīcībspējas un pilnīgas rīcībnespējas noteikšanu, neparedzot nekādu robežsituāciju personām ar psihiskiem traucējumiem (29., par. 95). Līdz ar to arī personām ar psihiskiem traucējumiem nebūs izslēdzama iespēja izteikt tiesiski saistošu gribu ārstniecībā (arī 34.,25.p.d) punkts), ja viņām tiks noteikta daļēja rīcībspēja, nenosakot ierobežojumus attiecībā uz gribas izteikumu ārstniecībā.

Fiziskai personai rīcībspēja var arī izbeigties. Tas var notikt divējādi – no vienas puses, ar fiziskas personas nāvi, kas ir absolūts rīcībspējas izbeigšanās kritērijs; no otras puses, ja fiziskai personai rīcībspēja tiek atņemta psihisku traucējumu dēļ, kas ir relatīvs rīcībspējas izbeigšanās veids, jo personas garīgā veselība var uzlaboties, kā rezultātā rīcībspēja var tikt atjaunota (4.,364.p.)². Līdz ar to secināms, ka fiziskas personas rīcībspējas izbeigšanās var būt gan ar absolūtu, gan ar relatīvu raksturu.

Pēc vispārīga principa tikai fiziskie veselības trūkumi (jeb defekti) neietekmē fiziskas personas rīcībspēju. Vēsturiski civiltiesībām saraujot saites ar publiskajām tiesībām, kur fiziskie trūkumi bija pamats ierobežojumam, fiziskie defekti neatstāj iespaidu uz personas rīcībspēju civiltiesiskā izpratnē, lai arī ir konstatējamas neskaidrības, piemēram, attiecībā uz testamenta lieciniekiem³. Kaut gan vēsturiski pastāvēja arī viens no aizgādības veidiem – aizgādība pār personām ar fiziskiem trūkumiem (24.,155.; 22.,439.; 23.,144), kuras mērķis vairāk bija virzīts uz šo personu

---

¹ Tas atbilst Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām (34.) preambulas n) punktam, 1.p., 3.p.a) punktam, 12.p. (pie tam nenodalot personas ar psihiskiem un fiziskiem traucējumiem, tātad paredzot rīcībspēju arī personām ar psihiskiem traucējumiem).

² Arī CL 364.p. (4.) tika atzīts par spēkā neesošu, jo netika „ņemta vērā iespēja, ka persona var apgūt jaunas un attīstīt esošās iemaņas, tādējādi uzlabojot savu spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus neatkarīgi no veselības stāvokļa izmaiņām” (32.,13.punkts), jo rīcībspējas institūtam ir divi kritēriji (medicīniskais un sociālais) (līdzīgi kā personas invaliditātes gadījumā – skat. (30.; 42.(10.punkts); 43.(10.punkts); 12.,10-15.).

³ Tiek deklarēts, ka fiziskas personas ar noteiktiem fiziskiem trūkumiem (kurli, mēmi, akli) nevar būt par testamenta lieciniekiem (3.,448.p.; 9.,16.; 15.,76.).

mantisko tiesību aizsardzību, kas arī nav maznozīmīgi. Tomēr, ņemot vērā, ka: 1) pastāv dažādi tiesiskie līdzekļi personu tiesību aizsardzībai, kas mazākā mērā rada saistības pašai tiesīgajai personai; 2) attīstoties medicīnai un dažādām tehnoloģijām, personas fizisko defektu radīto funkciju samazinājumu ir iespējams pilnā apmērā vai daļēji aizstāt (izņemot galvas smadzenes); līdz ar to pacienta tikai fiziskie defekti nav pamats rīcības spējas ierobežošanai vai atņemšanai, kamēr pacients ir pie apziņas un spēj paust savu gribu.

4. Objektīvu apstākļu ietekme uz pacienta gribas izteikumu ārstniecībā

Noteiktu objektīvu apstākļu ietekmē arī rīcības spējīgas fiziskas personas gribas izteikums var būt spēkā neesošs. Tas ir tādā gadījumā, ja šie apstākļi personai izraisīja nesamaņas vai gara darbības traucējumus, kas atņem personas noslēgtajam darījumam tiesisko spēku (2.,1409.p.), kur nesamaņas stāvoklim ir tiesiski absolūts gribas izteikuma spēku izslēdzošs raksturs (16.,136.). Civillikumā norādīta divu veidu traucējumu tiesiskā nozīme attiecībā uz rīcības spējīgu personu: 1) ja iestājas nesamaņas stāvoklis, kas vērtējams kā personas veselības fizisks traucējums, kura rezultātā persona nav pie apziņas un nespēj paust savu gribu; 2) ja ir gara darbības traucējumi, kas ir samērā smagi, kā rezultātā noslēgtais darījums zaudē spēku, bet tomēr īslaicīgi (pārejoši), kas vēl nedod pamatu personas rīcības spējas atņemšanai. Minēto traucējumu tiesiskais izvērtējums kļūst īpaši aktuāls ārstniecībā.

No šīs pieejas ir secināms, ka fiziskas personas rīcības spēja ir izprotama divos veidos. Pirmkārt, rīcības spēja šaurākā nozīmē, ar kuru saprotama rīcības spēja pēc vispārīgā principa civiltiesībās. Otrkārt, rīcības spējai plašākā nozīmē (t.i., rīcības spējīgas personas spēja paust spēkā esošu gribas izteikumu¹) tiek izvirzītas papildus prasības, lai fiziska persona tiktu atzīta par spējīgu izteikt gribu, iegūt tiesības un uzņemties pienākumus dažās specifiskās jomās, kurās iesaistās fiziskā persona (piemēram, ārstniecībā). Līdz ar to, lai pacienta gribas izteikumam būtu tiesiskais spēks, ir nepieciešams, lai viņš: 1) kā fiziskā persona būtu rīcības spējīgs šaurākā nozīmē pēc vispārīga principa; un 2) kā pacients – būtu rīcības spējīgs plašākā nozīmē, ņemot vērā ārstniecības specifiku (medicīniskā rīcības spēja).

Neskaidrības ir medicīniskās rīcības spējas noteikšanā. No vienas puses, tā kā rīcības spējas atņemšana ir juridisks jautājums, tad tikai ārsta vai ārstniecības iestādes izziņa netiek uzskatīta par pietiekamu pamatu rīcības spējas neesamībai (17.,24.). Fiziskas personas rīcības spējas atņemšana ir

---

¹ Skatot jautājumu par apstākļu ietekmi uz gribas izteikumu, tas regulē darījuma spēkā esamības jautājumu nevis raksturo darījuma dalībnieku no rīcības spējas viedokļa (17.,24.; 16.,135.; 11.,74.; 33.(§105(2))). Juridiskajā literatūrā tiek nodalīta pacienta kompetence (t.i., spēja, novērtējot esošo situāciju, pieņemt lēmumu) no rīcības spējas (18.,130.).

tiesas kompetencē (4.,359.,364.p.), kur jautājuma izlemšanā tiesa balstās uz fiziskās personas veselības medicīniskajiem kritērijiem. No otras puses, minētā pieeja atbalstāma attiecībā uz rīcībspēju šaurākā nozīmē. Bet ārstam (ārstu konsilijam) ir nosakāmas tiesības lemt par pacienta medicīnisko rīcībspēju, ja pacientam nepieciešams veikt neatliekamu ārstniecību¹. Tas pamatojams sekojoši: 1) ārstniecības steidzamība, kur vilcināšanās apdraud pacienta dzīvību; 2) prasība vēlāk apstrīdēt darījumu minētajā ārstniecībā nepieļaujama, jo iespējamās neatgriezeniskas sekas (pacienta nāve); 3) ārsts (ārstu konsilijam) nelemj par rīcībspēju šaurākā nozīmē; 4) lēmums par pacienta medicīnisko rīcībspēju attiecas tikai uz noteiktu jomu – gribas izteikumu ārstniecībā; 5) ārstam (ārstu konsilijam) ir speciālas zināšanas šī jautājuma izlemšanai pēc būtības². Līdz ar to ārstam (ārstu konsilijam) ir nosakāmas tiesības objektīvu šaubu gadījumā lemt par pacienta medicīnisko rīcībspēju, ja pacientam nepieciešams veikt neatliekamu ārstniecību.

Lai noteiktu, vai pacientam ir medicīniskā rīcībspēja, ārvalstu tiesu praksē tika izstrādāti dažādi testu veidi minētās rīcībspējas noteikšanai: 1) izteikta lēmuma tests, kur pacientam ir jāspēj tikai formulēt savu izvēli; 2) saprātīga lēmuma tests, kur pacienta izvēlei ir jāatbilst saprātīgas personas rīcībai tādos pat apstākļos; 3) lēmuma racionālā pamatojuma tests, kur tiek ņemta vērā pacienta domāšanas kvalitāte; 4) pacienta saprašanas tests, kur pacientam jāspēj manifestēt savu spēju saprast; 5) pacienta faktiskās saprašanas tests: a) pacientam jāspēj saprast un atcerēties no ārstniecības personas saņemto informāciju; b) pacientam jāspēj ticēt (paļauties) šai informācijai; c) pacientam jāspēj izvērtēt šo informāciju; pie tam izsvērt tā, lai sasniegtu izvēli (14.,136.,140.; 13.,125-128). Latvijas Pacientu tiesību likumā attiecībā uz pilngadīgu rīcībspējīgu pacientu tiek pielietots pacienta faktiskās saprašanas tests³, kur nākotnē iespējama pieejas maiņa.

Reliģiskās ticības kritērija ietekme uz pacienta medicīnisko rīcībspēju ārstniecībā, balstoties uz ārvalstu tiesu praksi, ir izstrādājusies divējāda. Pirmkārt, pilngadīga pacienta rīcībspēju ticība, lai cik arī irracionāla tā neliktos, neietekmē; savukārt, otrkārt, attiecībā uz nepilngadīgām personām tiek piemērots sociālās tolerances princips, kur atteikšanās no ārstniecības, balstoties uz reliģiskajiem uzskatiem, netiek uzskatīta par spēkā esošu,

---

¹ Netieši šo pieeju atbalsta Pacientu tiesību likuma 7.p.8.d. (5.).

ASV Virdžīnijas štatā diviem ārstiem tiek paredzētas tiesības lemt par pacienta spēju izteikt gribu, kur ārstiem ir noteikts arī pienākums paziņot pacienta vietniekiem par pacienta nespēju paust gribu (39.(a.54.1-2983.2)).

² Piemēram, „pagasttiesas priekšsēdētāja nav medicīnas darbiniece un viņai nav speciālu zināšanu psihiatrijā, tāpēc viņa nevar objektīvi spriest par personas spēju saprast savu rīcību” (41.). Līdz ar to nav izslēdzama šāda spēja ārstam (ārstu konsilijam).

³ Uz nepilngadīgu pacientu (14-18g.) – saprātīga lēmuma tests, bet tikai ārstniecības atteikuma gadījumā (5.,13.p.3.d.).

norādot, ka nepilngadīgais pacients tādējādi nav spējis reāli saprast informāciju (14.,142.). Pacienta privātautonomijas princips atbalsta ideju, ka pacientam nav jāpamato savs lēmums ārstniecībā, tādējādi pieļaujot arī ticības brīvību un tās ietekmi uz pacienta lēmumiem. Turpretim nepilngadīgas personas rīcībspējai tiek noteikti ierobežojumi pieredzes trūkuma dēļ, tādā veidā nosakot atkāpes arī no privātautonomijas principa nepilngadīgās personas tiesību un interešu aizsardzības aspektā (21.,494.; 20.,113.; 5.,13.p.3.d.). Piemēram, jau romiešu tiesībās pilngadīgas personas noteiktu laika periodu pēc pilngadības sasniegšanas tika pakļautas īpašai tiesiskai aizsardzībai (24.,45.,46.). Līdz ar to, izvērtējot pacienta medicīnisko rīcībspēju ārstniecībā, būtu jāņem vērā pacienta dzīves pieredzes aspekts, īpaši, ja nesen pilngadību sasniegušā pacienta atteikums no ārstniecības balstās uz nemedicīniskajiem argumentiem.

Pacienta medicīnisko rīcībspēju īslaicīgi var ietekmēt ārkārtas apstākļi (piemēram, šoks, sāpes, medikamenti), kā rezultātā pacients var nespēt izvērtēt informāciju un pieņemt lēmumu (14.,145.; 17.,24.,25.). Uzmanību piesaista pacienta medikamentu lietošana, uz kuru balstās visa ārstniecība. No vienas puses, medikamentu īslaicīga lietošana var izraisīt traucējumus, kā rezultātā pacienta gribas izteikums nav spēkā esošs. No otras puses, medikamentu ilgstošai lietošanai iespējamās divējādas sekas. Pirmkārt, ja tiks lietoti ilgstoši objektīvi nepieciešami ārstniecības līdzekļi, kas ietekmē pacienta apziņu (piemēram, miega traucējumu novēršanai, antidepresanti, narkotiskie līdzekļi pret sāpēm), tad pacienta gribas izteikums visticamāk būs spēkā neesošs. Otrkārt, ja tiks lietoti ilgstoši medikamenti, kuru ietekme uz pacienta apziņu ir netieša un minimāla, tad šajā gadījumā ir iespējams spēkā esošs pacienta gribas izteikums (40.)¹. Līdz ar to, izvērtējot medikamentu tiesisko ietekmi uz pacienta medicīnisko rīcībspēju, ir jāņem vērā ārstniecības līdzekļu: 1) lietošanas objektīvā nepieciešamība (pie deliktspējas); 2) lietošanas ilgums; 3) diferenciācija pēc to ietekmes uz pacienta apziņu.

Nereti, personai nokļūstot situācijā, kad ir nepieciešama ārstniecība, pacients izjūt bailes. Baiļu kā fiziskas personas izjūtu tiesiskās sekas var būt divējādas. No vienas puses, tās ir uzskatāmas par normālu personas reakciju uz sarežģītu, neierastu situāciju, kas neietekmē pacienta spēju izteikt gribu. No otras puses, bailes to smagākā formā var tikt vērtētas kā pacienta psihisks traucējums, kas liedz atbilstoši izvērtēt informāciju un pieņemt lēmumu. Tādā gadījumā pacienta medicīniskā rīcībspēja tiek ietekmēta, un atkarībā no baiļu ietekmes apjoma var radīt pacienta gribas izteikuma spēkā neesamību (25.).

---

¹ Tika atcelts tiesneša lēmums par personas saukšanu pie administratīvās atbildības, jo persona lietoja psihotropo vielu pēc ārsta norādījuma un receptes.

Pacienta spēju izteikt gribu ietekmē arī pacienta fiziskie defekti¹. Pirmkārt, tas ir pacienta nesamaņas stāvoklis (2.,1409.p.), kas var būt gan īslaicīgs (piemēram, samaņas zaudējums), gan ilgstošs (piemēram, pacientam atrodoties komā) (19.,440.). Minētā fiziskā defekta tiesiskā ietekme izskaidrojama ar to, ka pacients nespēj izteikt jeb paziņot savu lēmumu, jo no medicīnas viedokļa nevar kategoriski apgalvot, ka pacients nesamaņas stāvoklī nevar dzirdēt, saprast, atcerēties informāciju, tai ticēt, izvērtēt to un pieņemt lēmumu. Nesamaņas stāvokļa ietekmē pacienta nespēja komunicēt (t.i., paziņot savu lēmumu) rada pacienta medicīnisko rīcībnespēju. Otrkārt, pacienta fizisks defekts var apgrūtināt komunikāciju, radot gribas izteikuma spēkā neesamību, ja šī defekta izraisītas sejas netiek/vai nevar tikt novērstas². Treškārt, fizisks defekts var radīt personai, arī neslimojot ar garīgu slimību, psihiskus traucējumus, kuru gadījumā paustais gribas izteikums nav spēkā esošs³. Līdz ar to secināms, ka pacienta fizisko defektu ietekme uz medicīnisko rīcībnespēju ir interpretējama plašāk par Civillikumā (2.,1409.p.) noteikto.

Analizējot pacienta spēju izteikt gribu, secināmi divi aspekti. Pirmkārt, nodalāmi divi pacienta rīcībnespējas veidi: rīcībnespēja šaurākā nozīmē un medicīniskā rīcībnespēja, kuriem objektīvi pamatotu argumentu dēļ tiesiski paredzama atšķirīga noteikšanas kārtība. Otrkārt, ir precizējamas tiesiskās nianšes attiecībā uz pacienta rīcībnespēju, kur normatīvajos aktos konstatējamas nekoncekvences minētā institūta interpretācijā, kas līdz ar to apgrūtina tiesību normu piemērošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

Analizējot pacienta spēju izteikt gribu, secināmi divi aspekti.

1. Nodalāmi divi pacienta rīcībnespējas veidi: rīcībnespēja šaurākā nozīmē un medicīniskā rīcībnespēja, kuriem objektīvi pamatotu argumentu dēļ tiesiski paredzama atšķirīga noteikšanas kārtība, nosakot ārstam (ārstu konsilijam) tiesības objektīvu šaubu gadījumā lemt par pacienta medicīnisko rīcībnespēju, ja pacientam steidzami nepieciešama ārstniecība. Ja nav ārstniecības steidzamības gadījums, tad ārstam ir prezumējams (kas nosakāms arī likumā) pienākums iniciēt rīcībnespējas jautājuma izskatīšanas lietu tiesā, griežoties bāriņtiesā.

---

¹ Piem.: ASV Virdžīnijas štatā (39.,a.54.1-2982); Somijā (32.,s.6).

² Piem.: personai bija vāja redze un medicīniskā ekspertīze apstiprināja, ka apstrīdētā darījuma dokumenta parakstīšanas laikā persona nebija spējīga to izlasīt bez brillēm (lēcas, lupas), tāpēc tiesa atzina, ka viņai nebija zināms dokumenta saturs (41.).

Bet pacienta komunikācijas problēmas vēl nenozīmē pacienta nespēju izteikt gribu (skat.: 39.(a.54.1-2982)).

³ Personai insults kā fizisks defekts radīja gara darbības traucējumus, kuru laikā izteiktā griba tika atzīta par spēkā neesošu (41.).

2. Ir precizējamas tiesiskās niansas attiecībā uz pacienta rīcībspēju, kur normatīvajos aktos konstatējamas nekoncekvences minētā institūta interpretācijā, kas līdz ar to apgrūtina tiesību normu piemērošanu:
  - a) Nepilngadīgo personu (14-18 g.) rīcībspējai nosakāmi diferencētāki ierobežojumi ne tikai uz rīcības jomu, bet arī, paredzot pacienta vietniekam, ārstu konsilijam un bāriņtiesai tiesības grozīt minētā pacienta lēmumu atbilstoši pacienta interesēm, neatkarīgi no pacienta gribas izteikuma veida, ar kuru iespējams sarežģītāk, bet objektīvi taisnīgāk līdzsvarot nepilngadīgo privātautonomijas pieauguma tendenci un paternālistisko pieeju nepilngadīgo tiesību aizsardzībā.
  - b) Pilngadīga persona, kurai tiek nodibināta aizgādība izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, var patstāvīgi iesaistīties ārstniecībā, paužot savu kā pacienta gribu, kas savukārt saistīta ar personas nemantisko labumu – veselību, uz kuru netiek noteikti minētās personas rīcībspējas ierobežojumi.
  - c) Personām ar psihiskiem traucējumiem nebūs izslēdzama iespēja izteikt tiesiski saistošu gribu ārstniecībā, ja viņām tiks noteikta daļēja rīcībspēja, nenosakot ierobežojumus attiecībā uz gribas izteikumu ārstniecībā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Bērnu tiesību aizsardzības likums. LR Saeimas 1998.g. 19.jūn. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 1998. 08.jūl. Nr.199/200.
2. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. LR 1937.g. 28.janv. likums. *LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*. 1993. 14.janv. Nr.1.
3. Civillikums. Otrā daļa. Mantojuma tiesības. LR 1937.g. 28.janv. likums. *LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*. 1992. 30.jūl. Nr.29.
4. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības. LR 1937.g. 28.janv. likums. *LR Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*. 1993. 10.jūn. Nr.22/23.
5. Pacientu tiesību likums. LR Saeimas 2009.g. 17.dec. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2009. 30.dec. Nr.205.
6. Seksuālās un reprodūktīvās veselības likums. LR Saeimas 2002.g. 31.janv. likums. *Latvijas Vēstnesis*. 2002. 19.feb. Nr.27.
7. BALODIS, K. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 383 lpp.
8. BRAZIER, M. *Medicine, patients and the law*. Harmondsworth: Penguin Books, 1992, 494 p.
9. ČAKSTE, K. *Civiltiesības*. Rīga, [b.i.], 19XX.
10. GILLICK V. West Norfolk and Wisbech Area Health Authority (1986) AC 112. In: KENNEDY, I., GRUBB, A. *Principles of medical law*. Oxford: Oxford University Press, 1998, p.204, 205.
11. HARTKAMP, A., TILLEMA, M. *Contract Law in the Netherlands*. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1995, 228 p.

12. JONAS, S. *Talking about health and wellness with patients*. New York: Springer, 2000, 144 p.
13. KENNEDY, I., GRUBB, A. *Medical law*. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1994, 238 p.
14. KENNEDY, I., GRUBB, A. *Principles of medical law*. Oxford: Oxford University Press, 1998, 868 p.
15. KRAUZE, R., GENCS, Z. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Mantojuma tiesības*. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 390 lpp.
16. LARENZ, K. *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. /begründet von Karl Larenz ; fortgeführt von Manfred Wolf*. München : Beck, 1997, 1021 S.
17. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības*. Torgāns K. (Zin.red.) Rīga: Mans Īpašums, 1998, 687 lpp.
18. PATTINSON, S.D. *Medical Law & Ethics*. 1st edit. London: Sweet&Maxwell, 2006, 618 p.
19. *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Bļugers A. (Atbildīgais redaktors) 2.izd. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 623 lpp.
20. STONE, R. *Principles of Contract Law*. London, Sydney: Cavendish Publishing Ltd, 1997.
21. TREITEL, G.H. *The Law of Contract*. Ninth Edition. London: Sweet&Maxwell, 1995, 973 p.
22. ГРИММ, Д.Д. *Лекции по догме римского права*. Москва: Зерцало, 2003, 496 с.
23. *Римское частное право*. Под ред. проф. Новицкого И.Б., проф. Перетерского И.С. Москва: Юристъ, 2004, 544 с.
24. САНФИЛЛИПО, Ч. *Курс римского частного права*. Москва: БЕК, 2002, 370 с.
25. Anglijas Apelācijas tiesas 1997.gada spriedums lietā: Re MB (1997) 2 FLR 426; (1997) 8 Med LR 217. In: DE CRUZ, P. *Comparative Healthcare Law*. Cavendish Publishing Limited, 2001, p.13,18. [atsauce 2010.g. 11.nov.]. Pieejas veids: <http://rulv.etailer.dpsl.net/home/html/moreinfo.asp?bookId=536899500&category=LW620000&whichpage=10&pagename=category.asp>.
26. *Ambulatorās palīdzības darba apjoms Latvijā, 2006-2009*. Veselības ekonomikas centrs. [atsauce 2011.g. 03.marts]. Pieejas veids: <http://vec.gov.lv/lv/33-statistika/statistikas-dati-par-2009-gadu>.
27. *Ambulatoro apmeklējumu skaits sadalījumā pa statistiskajiem reģioniem Latvijā, 2008 – 2009*. Veselības ekonomikas centrs. [atsauce 2011.g. 03.marts]. Pieejas veids: <http://vec.gov.lv/lv/33-statistika/statistikas-dati-par-2009-gadu>.
28. DE CRUZ, P. *Comparative Healthcare Law*. Cavendish Publishing Limited, 2001, p.13,18. [atsauce 2010.g. 11.nov.]. Pieejas veids: <http://rulv.etailer.dpsl.net/home/html/moreinfo.asp?bookId=536899500&category=LW620000&whichpage=10&pagename=category.asp>.
29. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008.gada 27.marta spriedums lietā: Shtukaturov v. Russia appl.nr.44009/05*. [atsauce 2010.g. 01.dec.]. Pieejas veids: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=64513849&skin=hudoc-en&action=request>.
30. *Eiropas Kopienu (Savienības) Tiesas 2006.gada 11.jūlija spriedums lietā: C-13/05 Navas v. Euresť Colectividades SA*. [atsauce 2010.g. 11.dec.]. Pieejas veids: <http://curia.europa.eu>.
31. *Family Reform Act (1969)*. [atsauce 2010.g. 22.maijs]. Pieejas veids: <http://www.statutelaw.gov.uk>.

32. *Finland's Act on the status and rights of patients (1992)*. [atsauce 2010.g. 11.dec.]. Pieejas veids: <http://waml.haifa.ac.il/>.
33. *German Civil Code (18 August 1896)*. [atsauce 2010.g. 03.jūn.]. Pieejas veids: www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#BGBengl_000G1.
34. *Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām*. [atsauce 2011.g. 11.janv.]. Pieejas veids: www.sustento.lv/uploads/Konvencija/konvencija%20lv.doc.
35. *Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010.gada 27.decembra spriedums lietā nr.:2010-38-01*. [atsauce 2011.g. 11.janv.]. Pieejas veids: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/>.
36. *Neatliekamās medicīniskās palīdzības izsaukumu struktūra sadalījumā pēc izsaukuma rezultāta Latvijā, 2005-2009*. Veselības ekonomikas centrs. [atsauce 2011.g. 03.marts]. Pieejas veids: <http://vec.gov.lv/lv/33-statistika/statistikas-dati-par-2009-gadu>.
37. *Stacionāros ārstētie pacienti Latvijā 2009.gadā*. Veselības ekonomikas centrs. [atsauce 2011.g. 03.marts]. Pieejas veids: <http://vec.gov.lv/lv/33-statistika/statistikas-dati-par-2009-gadu>.
38. *Veselības inspekcijā saņemto iesniegumu skaits veselības aprūpes kvalitātes un darbības ekspertīzes jomā, 2007-2009*. Veselības inspekcija. [atsauce 2011.g. 03.marts]. Pieejas veids: www.vi.gov.lv/lv/sakums/publikacijas-un-statistika.
39. *Virginia Health Care Decisions Act (Code of Virginia. Title 54.1. Chapter 29)*. [atsauce 2011.g. 11.dec.]. Pieejas veids: www.vsb.org/docs/sections/health/Summary-HCDA-2009.pdf.
40. *Latvijas Republikas Administratīvās apgabaltiesas 2009.g.24.augusta spriedums lietā: 124054008 143-AA43-0905-09/19*.
41. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2009.g.26.marta spriedums lietā: C04233905 PAC-0096*.
42. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 08.aprīļa spriedums lietā nr.: A42440106 SKA-110/2010*.
43. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 12.aprīļa spriedums lietā nr.: A42319306 SKA-124/2010*.

Summary

The role of the state and a person in health realization is divided –the state has a duty to give an opportunity and appropriate conditions to fulfil the rights on health, which is dependent on the initiative and activity of a particular person. The aspect of health can be as a restriction criterion of fundamental rights and also the right on health can be limited in correspondence with the supported aim to protect the patient from the listed lawless right's realization and the legal evaluated economic criterion. The peculiarities of medical treatment as a legal transaction are distinguished by the priority of patient's will, which is expressed regarding the received medical service without getting any result of such treatment.

Analysing patient's ability to offer his/her will, there can be two aspects.

First of all, two ways of legal capacities are emphasized: due to objectively reasonable arguments the capacity, in a narrower sense, and medical capacity, shall have a different determination procedure as provided by the law when a doctor (doctors' council) is given a right to decide on patient's medical capacity, in case of objective doubt if a patient needs urgent medical treatment. If medical treatment is not urgent, a doctor shall be presumed (provided by the law as well) a duty to initiate an action regarding patient's legal capacity in a court applying to the orphan's court.

Secondly, legal nuances regarding the patients' legal capacity shall be specified. The normative acts have inconsistencies in the interpretation of the institute mentioned above and thus the application of legal norms is encumbered.

- a) The capacity of the minor patients (14-18 years) shall have more differentiated restrictions not only regarding the action, but also envisaging rights to the patient's representative, doctors' council and orphan's court to change the patient's decision in compliance with patient's interests regardless the mode of expressing patient's will, thus balancing the tendency of increasing minors' private autonomy in a possibly more complex, but objectively fair way and paternity approach in protection of the minor patients.
- b) An adult, who is under guardianship due to a licentious and lavish lifestyle, can be involved into medical treatment independently, expressing his/her own will as a patient, which is related to person's intangible benefit – health, where the restrictions on legal capacity mentioned above are not established.
- c) Persons with mental disturbances are also given an opportunity to express the legal obligatory will regarding the medical treatment, if a partial legal capacity will be determined without limitations regarding the will expression considering the medical treatment.

KONCEPTU „CITĀDAIS” UN „ATŠKIRĪGAIS” INTERPRETĀCIJA LATGALES REĢIONĀ TŪRISTU SKATĪJUMĀ

INTERPRETATION OF CONCEPTS “OF ANOTHER KIND” AND “DIFFERENT” IN LATGALE REGION FROM TOURISTS’ POINT OF VIEW

Iveta MIETULE

Dr.oec., asoc. profesore,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: mietule@inbox.lv

Iveta GRAUDIŅA

Mg.soc.sc., docente,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: Iveta.Graudina@ru.lv

Abstract. *Investigation of city development issues and strategic planning issues of spatial development are essential factors of city’s growth. Both academic researchers in economic and geography and professionals in city development policy are involved in examination of these topics. Various city development theories were elaborated and assimilated as a result of comprehensive research. The current article examines cities’ attractiveness criteria updated in theoretical and practical research as well as explores methodology of city attractiveness research with the aim to identify attractiveness criteria of cities and towns of Latgale region.*

Keywords: *city attractiveness, city sustainable development, criteria.*

Ievads

Uzsākot diskusiju par teritorijas pievilcības nozīmīgumu tūristiem, ir jāatzīmē, ka tūrisma nozares loma un nozīme teritorijas attīstībā ir analizēta un pētīta autoru darbos, kas aptver plašu ģeogrāfiski – teritoriālu lauku. Eiropas un pasaules zinātniskajā telpā tūrisma nozare tiek pozicionēta kā būtisks saimnieciskās darbības veids, kas atstāj pozitīvu ietekmi uz teritorijas attīstību. Ņemot vērā Latvijas un tās atsevišķu reģionu ierobežotās iespējas, ir jāapzinās, ka piedāvājums tūrisma nozarē ir jāveido, vadoties no esošajām un potenciālajām konkurētspējīgajām priekšrocībām.

Raksta mērķis ir

- „citādā” un „atšķirīgā” interpretācija tūrisma nozares ietvaros;
- izvērtēt tūristu viedokļus par citādo un atšķirīgo objektu esamību Latgales pilsētās un šo pilsētu pievilcības faktoriem.

Raksta pamatā ir autoru veiktie pilotpētījumi ES fondu finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” ietvaros. Projekta ietvaros ir paredzēts veikt anketēšanu trīs auditorijās: iedzīvotāju, uzņēmēju un tūristu. Šajā rakstā autore analizē pilotpētījuma rezultātus, kas iegūti veicot tūristu anketēšanu (55 respondenti) Latgales reģiona mazpilsētās 2010.gada 1. pusē.

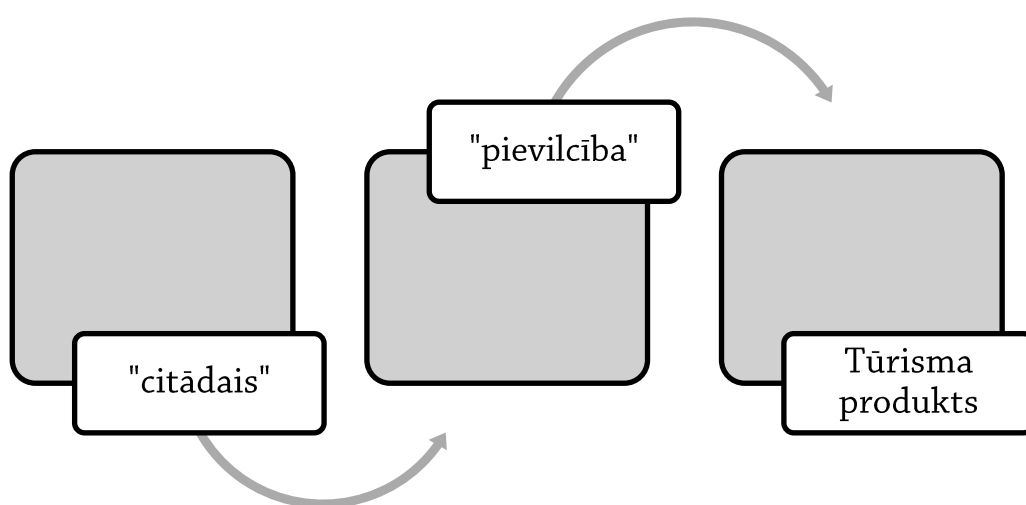
Pētījumā ir izmantotas vispārzinātniskās pētījumu metodes: informācijas analīze un sintēze, loģiski – konstruktīvā, monogrāfiskā, anketēšana, datu grupēšanas un grafiskās attēlošanas metodes.

Jēdzienu teorētiskās nostādnes

Jēdziens „*cits*” filozofijā ir jebkas, kas neesi pats. Šo jēdzienu mēdz lietot, aplūkojot attiecsmes starp subjektu (zinātājs) un objektu (zināmais), kā arī analizējot zināšanu, morāles un esamības dabu. Mūsu izjūta, ka apkārtējie priekšmeti vai cilvēki ir kas cits nekā mēs paši, rodas no katram indivīdam piemītošās „es” izjūtas jeb skatījuma uz pasauli pirmajā personā (8.) Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās nav atrodams jēdziens „citādība”, kas pēc loģiski konstruktīvās pieejas ir citādā esamība. Jēdziens „citāds” ir īpašības vārds ar nozīmi atšķirīgs, savādāks (4.) Atšķirīgā un savādākā meklējumi ir saistoši gan vairākam radošu personību, gan tūrisma nozares pārstāvjiem, lai rastu savas konkurētspējīgās priekšrocības un spētu piedāvāt unikālu, saistošu tūrisma produktu klientiem. Saskaņā ar daudzu autoru pētījumiem, tūrisma galamērķa pievilcība ir atkarīga no esošajiem resursiem un šo resursu nozīmīguma apmeklētājiem (3.) Esošie resursi jeb tūrisma produkts ir saistošs esošajam un potenciālajam tūristam, ja tas ir citāds, atšķirīgs no tūrista sadzīvē un/vai mītnē pieejamā piedāvājuma. Daudzos pētījumos, kas saistīti ar tūrisma nozari, lai pētītu un interpretētu šo „citādo” jeb „atšķirīgo”, tiek lietots jēdziens „pievilcība”. Tas pēc loģiski konstruktīvās pieejas ir akceptējams, ja „atšķirīgais” un „citālais” ir saistošs kādam subjektam, t.sk. arī tūristam, tikai tad, ja tas ir pozitīvs, pievilcīgs. Jautājums par to, vai vienmēr tikai pozitīvais ir pievilcīgs, ir diskutējams. Raksta autore piekristu arī viedoklim, par to, ka tūristam ne tikai pozitīvais, bet arī objekti ar negatīvu nozīmi, vēsturi, asociāciju rada interesi, un līdz ar to var būt pievilcīgi. Ir atklāta diskusija par to, kas piesaista tūristus – objekta pievilcība vai citādība.

Jēdziens „pievilcība” skaidrojošajā vārdnīcā tiek definēts kā „pievilcības kvalitāte” (7.) Tas nozīmē, ka pastāv kritēriji, kas liecina par pilsētas kvalitāti un dara konkrēto vietu pievilcīgu, bet jēdziens „pievilcīgs” nozīmē ko tādu, kas saista, valdzina, izraisa simpātijas, tādu, kurā izpaužas kas valdzinošs, simpātisks, tāds, kas izraisa, sagādā patiku (6.) Kā iepriekš tika norādīts, pievilcība ir īpašība un kvalitātes kategorija, kas attieksmē pret

subjektiem tiek lietota ar pozitīvu nozīmi. Pētījumā „Kopienas pievilcības korelācijas” kā pievilcības elementi tiek vērtēti tikai cilvēka radītie objekti, kas tiek grupēti divās daļās, t.i. „nemainīgie” (piemēram, ēkas, ielas, pilsētas plānojums, dzelzceļš) un „mainīgie” (sienu segums, apzaļumojums, krāsu kombinācijas) (5.) Šo objektu subjektīvais novērtējums tika korelēts ar sociāldemogrāfiskiem rādītājiem (izglītības līmeni, pilsētas iedzīvotāju skaitu, vecumu, īpašuma tiesībām uz pilsētas nekustamo īpašumu, attālumu līdz darba vietai), ekonomiskiem rādītājiem (vidējiem mājsaimniecību ienākumiem, ēku vecumu) un pilsoniskās attieksmes rādītājiem (pilsētas iedzīvotāju baznīcu apmeklējumu un dalību vēlēšanās). Būtiskākie secinājumi, kas izriet no pētījuma - pievilcīga pilsētas ainava psiholoģiski un sociāli pozitīvi ietekmē iedzīvotājus un tūristus. Šajā pētījumā ir atvērta diskusija par divu atšķirīgu jēdzienu „pilsētas uzturēšana” un „pilsētas pievilcība” lietošanu, kas turklāt savstarpēji korelē. Kopumā sabiedrībā tiek uzskatīts, ka “labi uzturēta/ekonomiski attīstīta” pilsēta ir pievilcīga pilsēta. Ņemot vērā minētā pētījuma secinājumus, izvirzās jautājums par to, vai tikai ekonomiski attīstīta pilsēta/teritorija ir pievilcīga? Vai pilsētai/teritorijai ir jābūt citādai, lai būtu pievilcīga. Jā, noteiktās situācijās citāds ir pievilcīgs un varbūt pat pievilcīgāks nekā ekonomiski attīstītais. Kā piemēru var minēt pētījumu „Kā viņi mūs redz: tūristu uzmanības ietekme uz vecās kārtības kopienu”, kas raksturo tūristu ietekmes pozitīvās un negatīvās puses uz kopienas sadzīvi (2.) Minētā pētījuma objekts ir iedzīvotāju kopiena, kas joprojām dzīvo pēc „vecās kārtības” principiem, atsakoties no pēdējā gadsimta tehnoloģiskajiem sasniegumiem. Šīs kopienas ir ārpus pasaules ekonomiskās attīstības principiem, bet ir citādas un atšķirīgas, līdz ar to pievilcīgas tūristiem.

1. attēls. **Jēdzienu „citādība” un „pievilcība”
sinerģija tūrisma produkta piedāvājuma kontekstā**
(autoru izveidots)

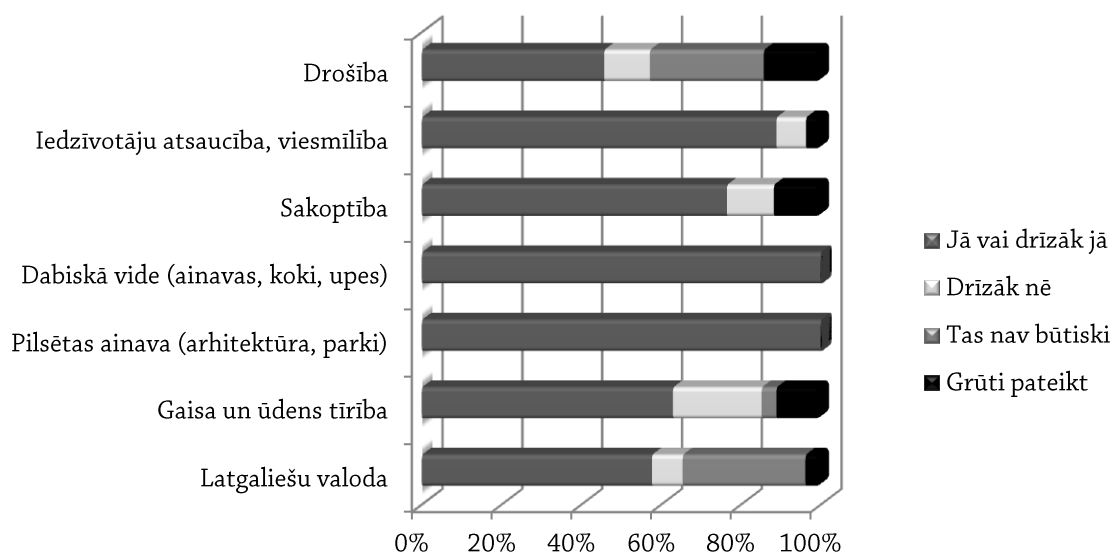
Esošo pētījumu analīze, ļauj secināt, ka ir svarīgi korekti lietot jēdzienus „citādība” un „pievilcība” tūrisma nozares un ar to saistīto jautājumu izpētē (1. att.) Turklāt, šo jēdzienu pietiekami plaša interpretācija dod iespēju meklēt un rast teritorijas un tās objektu konkurētspējīgās priekšrocības, lai radīt konkurētspējīgu tūrisma produktu.

Latgales pilsētu pievilcības objektu interpretācija Latgales viesu skatījumā

Kā ievadā tika norādīts, pētījuma pamatā ir autoru veiktie pētījumi ES fondu finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” ietvaros. Lai apzinātu tūristu viedokli par Latgales pilsētu pievilcību, tika izstrādāta anketa, kas paredzēta reģiona viesu viedokļu izziņai. Pētījuma ietvaros respondentiem tika piedāvāts novērtēt cik lielā mērā Latgales pilsētas dara pievilcīgas sekojošas iezīmes:

- latgaliešu valoda;
- gaisa un ūdens tīrība;
- pilsētas ainava (arhitektūra, parki);
- dabiskā vide (ainavas, koki, upes);
- sakoptība;
- iedzīvotāju atsaucība, viesmīlība;
- drošība.

Iegūto datu apstrāde norādīja uz sekojošām tendencēm (2. att.)

2. attēls. **Latgales pilsētu viesu novērtējuma struktūra par Latgales pilsētu pievilcības faktoriem**
(autoru veidots pēc anketēšanas datiem)

Visi respondenti viennozīmīgi norādīja, ka divas no nosauktajām iezīmēm, t.i., pilsētu dabiskā vide (ainava, koki, upes) un pilsētas ainava, ko ir veidojuši cilvēki (arhitektūra, parki), sekmē Latgales pilsētu pievilcību. Kā nebūtisku pievilcības faktoru 38 % respondentu atzīmēja latgaliešu valodu, un nedaudz vairāk šo faktoru atzīmēja kā pievilcīgu. Tas izskaidrojams ar to, ka tūristiem nav būtiska vietējā valoda, kas turklāt nav starptautiska. Arī ārvalstu tūristiem nav būtiski, kādā valodā notiek saziņa vietējo iedzīvotāju vidū (latviešu, latgaliešu vai citā), turklāt tūrisma nozares analītiskajos pētījumos kā pievilcības faktors parasti ir norādīts starptautiskas valodas lietojums savstarpējā saskarsmē.

Gaisa un ūdens tīrība 63 % atzīmēta kā būtiska, savukārt 11 % norāda, ka šī faktora pievilcību ir grūti novērtēt. 20 % no respondentiem tāpat ir grūti novērtēt drošības nozīmi. Kaut arī kopumā drošību tūristi novērtē dažādi, kopējā tendence ir pozitīva. Arī tāds faktors kā iedzīvotāju atsaucība un viesmīlība 89 % atzīmēta kā Latgales pilsētu pievilcību radoša.

Atvērtais jautājums, kas tika ietverts šajā anketā ir: „Nosauciet 3 lietas, kas dara šo pilsētu pievilcīgu tūristu skatījumā.” Šajā pētījuma posmā ir veikts tikai pilotpētījums, kas raksturo vispārējās tendences un „iezīmē” tos objektus, lietas, parādības, iezīmes, kas dara Latgales reģiona pilsētas pievilcīgas. Atbildes uz šo jautājumu galvenokārt ir saistītas ar apskates objektiem, ko konkrētajā pilsētā izvēlējās tūristi. Jāatzīmē, ka samērā bieži kā pievilcības elementi tika nosaukti - daba un cilvēku viesmīlība. Tieši viesmīlība, vietējo iedzīvotāju atsaucība ir savstarpējas saskarsmes rezultāts, ko pozitīvi novērtē Latgales viesi. Vai tas ir likumsakarīgi un kas ir tā pamatā? Jāatzīmē, ka arī citām valstīm ir raksturīga iedzīvotāju „atvērtība” tūristiem, tomēr Latgales gadījumā to var uzskatīt par zināmu fenomenu, ņemot vērā to, ka Latgale ir depresīvs reģions ar augstāko bezdarbu rādītāju valstī, zemāko vidējo darba samaksu u.c. negatīviem ekonomisko situāciju raksturojošiem rādītājiem. Esošās situācijas izskaidrojums varētu būt Latgales reģiona iedzīvotāju mentalitāte, kas ir veidojusies dažādu vēsturisku notikumu ietekmē ilgākā laika periodā, un tas varētu būt pētījumu objekts turpmākajiem starpdisciplināriem pētījumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot rakstā analizēto pētījumu rezultātus, var secināt,

- ir dažādas pieejas pilsētu pievilcības un citādības novērtēšanā;
- jēdzienu „citādība” un „pievilcība” vispusīga interpretācija tūrisma nozares kontekstā dod iespēju meklēt un rast teritorijas un tās objektu konkurētspējīgās priekšrocības, lai radītu konkurētspējīgus produktus nozarē;
- Latgales reģiona unikalitāte fokusējas šī reģiona iedzīvotāju mentalitātes un ekonomiskās situācijas mijiedarbībā;

- turpmākie zinātniskie un lietišķie pētījumi ir jāvirza uz konkurētspējas priekšrocību meklēšanu, kas ir katras pilsētas un teritorijas vadības pamatuzdevums, īpaši relatīvi mazām pilsētām un teritorijām ar tūrisma produkta potenciālu.

Izmantotā literatūra un avoti

1. AWARITEFE, D.O. (2004). Destination image differences between prospective and actual tourists in Nigeria, *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 10, No.3, p. 264-281.
2. CHHABRA, D. (2010). How They See Us: Perceived Effects of Tourist Gaze on the Old Order Amish, *Journal of Travel Research*, 49(I), p. 93-105.
3. FORMICA S., UYSAL M. (2006). Destination Attractiveness Based on Supply and Demand Evaluations: An Analytical Framework, *Journal of Travel Research*, Vol.44, p. 418-430.
4. *Latviešu valodas vārdnīca*, (2006). Rīga: Avots, 1210 lpp.
5. LEKWA, V.L., RICE, T.W., HIBBING M.W., (2007) *The Correlates of Community Attractiveness, Environment and Behavior*, Vol. 39, No.2, p. 198-216.
6. RUNYAN R.C., (2006). Tourist dependent small towns: Understanding competitive advantage, *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 12, No.4, p. 329-343.
7. *The Consolidated-Webster Comprehensive Encyclopedic Dictionary*, (1957). Editor – in - Chief: Fr. J. Meine; Associate Editors: H.L.Hitchens, H.Wicks., Chicago: Consolidated Book Publishers, 850 p.
8. *The Hutchinson Dictionary of Ideas*. Editor - in - Chief: A. L. Norton -Oxford: Helicon Publishing, 1994. 659 p.
9. ESF finansētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvakulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” npublicētie dati.

Summary

Tourism industry is being positioned as a vital economic aspect in the world scientific space, which also leaves a positive impact on the development of the territory. Taking into consideration the limited potentialities of Latvia and its individual regions, it can be emphasized that the supply in the tourism industry should be formed on the basis of existing and potential competitive advantages. Primarily, the objective of the study is to interpret the concepts “of another kind” and “different” within the framework of tourism industry, and secondly, on the basis of data, drawn from the pilot inquiry form, to assess the tourist views on the presence of different objects and objects of another kind in cities of Latgale, as well as to assess their attractiveness factors.

In this research the author used general scientific research methods: information analysis and synthesis, logically constructive, monographic, questionnaires, data grouping and graphical display techniques.

The basis of the investigation is the pilot research done in the framework of the project “Lingvo-Cultural and Social-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale” (Nr. 2009/0227/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071), which was financially supported by the ESF.

During the survey respondents were offered to evaluate to what extent the following features influence attractiveness of Latgale cities:

- Latgalian language;
- Cleanliness of air and water;
- Cities' landscape (architecture, parks);

- Natural environment (landscapes, trees, rivers);
- Tidiness;
- Responsiveness and hospitality of inhabitants;
- Safety.

All respondents have indicated that two of mentioned features – natural environment of cities (landscape, trees, and rivers) and city landscape created by people (architecture, parks) facilitate attractiveness of Latgale cities. 38% of respondents have indicated the Latgalian language as a factor of inessential attractiveness; still a little bit more respondents have noted this factor as important. That could be explained by the fact that the local language which is not international is not essential for tourists. It is not important for foreign tourists what language is used for communication among local inhabitants (Latvian, Latgalian, or another). Moreover use of an international language in mutual communication usually is indicated as an attractiveness factor in analytical research of tourism industry.

63% of respondents indicate cleanliness of air and water to be essential; in their turn 11% note that it is difficult to evaluate attractiveness of this factor. 20% of respondents consider it to be difficult to evaluate the significance of safety. Although evaluation of safety differs among tourists there is a positive tendency. 89% indicate responsiveness and hospitality of local people as a factor that creates attractiveness of Latgale cities.

Just hospitality and responsiveness of local people as a result of mutual communication is positively evaluated by Latgale visitors. Is that naturally and what is the base for that? It must be noted that openness of local inhabitants towards tourists is inherent to other countries as well. Nevertheless it could be considered as a kind of phenomenon in Latgale case taking into account that Latgale is a depressive region with the highest rate of unemployment, the lowest average salary in the country, and other negative economic indicators. Explanation of the current situation could be found analyzing the mentality of inhabitants of Latgale region that has developed during longer period of time under influence of various historical events. That could serve as a research object in further interdisciplinary investigations.

Summarizing the findings of the research, analysed in this article, the following conclusions can be drawn:

- comprehensive interpretation of concepts “otherness” and “attractiveness” in the context of tourism industry enables us to look for and find a competitive advantage of territory and its facilities in order to create competitive products in the industry;
- uniqueness of Latgale region is focused on the interaction of inhabitants’ mentality and the economic situation of the region;
- further scientific and applied research should be directed to the competitive capacity index, which is a key purpose of not only each city and territory management, but it is also significant for relatively small towns and areas with the potential of a tourism product.

BILANCES POSTEŅU NOVĒRTĒŠANAS UN ATZĪŠANAS METODES FINANŠU GRĀMATVEDĪBĀ UN TO IETEKME UZ LIKVIDITĀTES RĀDĪTĀJIEM

METHODS OF BALANCE SHEET ITEMS EVALUATION AND RECOGNITION IN FINANCIAL ACCOUNTING AND THEIR IMPACT ON LIQUIDITY INDICATORS

Iveta MIETULE

Dr.oec., asoc. profesore,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: mietule@inbox.lv

Rita LIEPIŅA

Dr.oec., profesore,
Rēzeknes Augstskola, Ekonomikas fakultāte
Rēzekne, Latvija
E-pasts: sidari@inbox.lv

Abstract. *Displaying and evaluation methods of the accounting information in the financial reports influence greatly the authenticity, indicator evaluation and making decisions of the economic nature. In the article the evaluation methods of separate balance items, their influence on the indicators of the companies' liquidity are interpreted, the problems of the balance item classification in the financial reports are updated. The authors believe that when investigating a specific financial indicator (for example, liquidity) it is important to analyse and evaluate both the methodology of data acquisition in accounting and to evaluate the methods of recognition of these elements in financial reports.*

Keywords: *liquidity, accountancy, evaluation methods, balance item, liquidity indicators.*

Ievads

Bilances posteņu novērtēšanas metodes un grāmatvedības informācijas atklāšana finanšu pārskatos atstāj būtisku ietekmi uz finanšu pārskatu patiesumu, rādītāju novērtējumu un saimnieciska rakstura lēmumu pieņemšanu. Latvijas grāmatvedības uzskaites sistēma tiek tuvināta ES grāmatvedības uzskaites principiem, tāpat Latvijā tiek izstrādāti savi nacionālie grāmatvedības standarti, kas atklāj finanšu pārskatos uzrādāmās informācijas pamatnostādnes. Grāmatvedības uzskaitē kā ekonomikas apakšnozare lielākoties fokusējas uz ilgtermiņa ieguldījumu un apgrozāmo līdzekļu uzskaites īpatnībām, šīs informācijas patiesumu un izmantošanu finanšu analīzē. Bilances posteņi, kas ietekmē uzņēmumu likviditātes rādītājus, ir ievērojami, par ko liecina Latvijas CSB dati. Piemēram, Latvijas

uzņēmumu apgrozāmo līdzekļu īpatsvars bilancēs 2009. gadā sastādīja 37 % un īstermiņa saistību īpatsvars – 36 %. (12.) Atsevišķu bilances posteņu patiesa, savlaicīga un pilnīga atspoguļošana finanšu grāmatvedībā nodrošina katra uzņēmuma finanšu rādītāju un vispārējo valsts statistikas rādītāju objektivitāti, kas, savukārt, ir indikatori ekonomiskās attīstības tendencēm un nākotnes prognozēm.

Pētījuma mērķis – analizēt un izvērtēt atsevišķu bilances posteņu novērtēšanas un atzīšanas metodes, to ietekmi uz komercsabiedrību likviditātes rādītājiem, aktualizēt Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītāju izmaiņu tendences, izstrādāt ieteikumus likviditātes rādītāju noteikšanas pilnveidošanai.

Pētījumā izmantotas vispārpieņemtās ekonomiskās un statistiskās analīzes metodes, loģiski – konstruktīvā metode, kvalitatīvās pētīšanas metodes: monogrāfiskā metode, nozares literatūras, zinātnisko publikāciju un likumdošanas aktu kontentanalīze un speciālo gadījumu pētījuma metode; kvantitatīvās pētīšanas metodes: ekonomiskās statistikas metodes, t.sk., dinamikas rindu analīze, datu grafiskās attēlošanas un analīzes metodes, izmantojot Microsoft Excel programmu.

1. Bilances posteņu novērtēšanas un informācijas atklāšanas metodoloģiskais pamatojums

Finanšu pārskati ir uzņēmuma finansiālā stāvokļa un finanšu darbības rezultātu strukturēts attēlojums. Vispārēja rakstura finanšu pārskatu mērķis ir sniegt tādu informāciju par uzņēmuma finansiālo stāvokli, finanšu darbības rezultātiem un naudas plūsmām, kura ir noderīga plašam lietotāju lokam saimniecisko lēmumu pieņemšanā. Finanšu pārskati parāda vadībai uzticēto līdzekļu pārvaldīšanas rezultātus. Lai sasniegtu šo mērķi, finanšu pārskati sniedz informāciju par uzņēmuma

- aktīviem;
- saistībām;
- pašu kapitālu;
- ienākumiem un izdevumiem, ieskaitot guvumus un zaudējumus;
- citām izmaiņām pašu kapitālā;
- naudas plūsmām.

1. Starptautiskā grāmatvedības standarta „Finanšu pārskatu sniegšana” mērķis ir noteikt vispārēja rakstura finanšu pārskatu sniegšanas principus, lai nodrošinātu salīdzināmību ar uzņēmuma iepriekšējo periodu finanšu pārskatiem un citu uzņēmumu finanšu pārskatiem. Lai sasniegtu šo mērķi, šajā standartā izklāstītas vispārējās prasības finanšu pārskatu sniegšanai, pamatnostādnes par to struktūru un minimālās prasības attiecībā uz finanšu pārskatu saturu. Konkrētu darījumu un citu notikumu

atzišana, novērtēšana un informācijas atklāšana ir aprakstīta citos standartos un interpretācijās (4.). Starptautiskajos finanšu pārskatu standartos un Latvijas finanšu pārskatu reglamentējošos likumdošanas aktos (LR „Gada pārskatu likums”, Latvijas grāmatvedības standarti) (1.,5.) ir noteiktas atšķirīgas normas, kas nosaka finanšu pārskatu struktūru, informācijas atklāšanas un novērtēšanas metožu izmantošanu. Piemēram, saskaņā ar 1. Starptautisko grāmatvedības standartu, bilancē saistības pret personālu, kas izriet no darba attiecībām, tiek atspoguļotas īstermiņa saistību sastāvā. Standarts nedod tiešu norādi par šo saistību obligātu uzrādīšanu kā atsevišķu posteni. Saskaņā ar Starptautisko grāmatvedības standartu pamatnostādņem saistības ir uzņēmuma pienākums, kas šobrīd ir spēkā un ko radījuši pagātnes notikumi, un ir sagaidāms, ka, izpildot šo pienākumu, uzņēmums zaudēs ekonomiskos labumus. Dažas saistības var novērtēt tikai veicot aplēses, tāpēc atsevišķos gadījumos šīs saistības uzskata par uzkrājumiem. Dažās valstīs šādus uzkrājumus neuzskata par saistībām, jo valsts normatīvie akti saistību jēdzienu definē tik šauri, ka tas ietver tikai summas, ko var noteikt, neveicot novērtējumu. Kā piemēru var minēt atšķirīgu pieeju Latvijas un Lietuvas finanšu grāmatvedībā, uzrādot bilancē summas, kas paredzētas darbinieku uzkrāto atvaļinājumu apmaksai. Lietuvā uzkrātās izmaksas darbinieku neizmantojamiem atvaļinājumiem tiek uzrādītas saistību sastāvā, savukārt, Latvijā vairākums uzņēmumu iepriekšējos gados šīs izmaksas uzrādīja uzkrājumu sastāvā (10.,36.).

Interpretējot saistību un uzkrājumu jēdzienus likviditātes rādītāju kontekstā, jāakcentē, ka, aprēķinot likviditātes rādītājus, apgrozāmie līdzekļi un to elementi tiek attiecināti pret saistībām, neņemot vērā uzkrājumu apmērus bilances pasīvā. Visa veida nākotnes izmaksu atspoguļošana saistību nevis uzkrājumu sastāvā ir pozitīvi vērtējama no finanšu analīzes viedokļa, jo saistības tiek uzrādītas ievērojot patiesa un skaidra priekšstata, kā arī piesardzības principu. Līdz ar to visa veida finanšu analīzes rādītāji (maksātspējas, likviditātes u.c.) ir relatīvi patiesāki. Latvijas likumdošanā atšķirībā no Starptautiskajiem finanšu pārskatu standartiem nav definēts jēdziens “uzkrātās saistības”. Tas zināmā mērā sekmē atsevišķu atlikto maksājumu summu uzrādīšanu uzkrājumu sastāvā nevis uzkrāto saistību postenī.

Autori uzskata, ka noteikta finanšu rādītāja (piemēram, likviditātes) izpētē ir svarīgi analizēt un novērtēt gan datu ieguves metodoloģiju grāmatvedībā, gan arī novērtēt šo elementu atzišanas metodes finanšu pārskatos. Novērtēšana ir process, kura ietvaros nosaka summu naudas izteiksmē, kādā finanšu pārskatu elementi ir jāatzīst un jāuzskaita grāmatvedības bilancē un vēlāk jāatzīst finanšu pārskatā. Autoru izvēlētais pētījuma objekts – likviditātes rādītāji finanšu grāmatvedībā - pamatojas uz plašu datu ieguves metodoloģiju (izejas datu aprēķināšanas un/vai aplēses

metodēm), atzišanas metodēm finanšu pārskatos, kas zināmā mērā ir atkarīgas no grāmatvedības vispārējiem principiem, un šo izmaksu uzrādīšanas principiem finanšu pārskatos.

1. tabula

**Likviditātes rādītāju elementu interpretācija finanšu grāmatvedību
reglamentējošajos normatīvajos aktos**

(autoru sastādīts pēc 1., 4., 5. avota)

Rādītājs	Elementi/ Komponentes	Elementu interpretācija finanšu grāmatvedības normatīvajos aktos
Kopējās likviditātes rādītājs	Apgrozāmie lidzekļi	Aktīvu klasificē kā apgrozāmo līdzekli šādos gadījumos: - to paredz realizēt vai patērēt uzņēmuma pamatdarbības cikla ietvaros; - to tur galvenokārt tirdzniecības nolūkiem vai islaicīgi un ja to paredz realizēt 12 mēnešos pēc bilances datuma; - tā ir nauda vai tās ekvivalents, kam ir neierobežotas lietošanas iespējas.
	Īstermiņa saistības	Īstermiņa kreditoru posteņos ietver summas, kuras nomaksājamas tuvāko 12 mēnešu laikā pēc pārskata gada beigām, un citas saistības, kas rodas uzņēmuma parastajā darbības ciklā
Tekošās likviditātes rādītājs tiek noteikts, apgrozāmajos līdzekļos neieskaitot krājumus:		
Tekošās likviditātes rādītājs	Apgrozāmie līdzekļi - Krājumi	Krājumu atlikumus novērtē atbilstoši iegādes vai ražošanas pašizmaksai vai zemākajām tirgus cenām bilances datumā atkarībā no tā, kurš no šiem rādītājiem ir zemāks. Īpašos gadījumos - ja krājumu vienības ir bojātas, daļēji vai pilnīgi novecojušas vai nozīmīgi palielinās to ražošanas pabeigšanas vai pārdošanas izmaksas - attiecīgās krājumu vienības novērtē atbilstoši neto pārdošanas vērtībai.
Absolūtās likviditātes rādītājs tiek noteikts, apgrozāmajos līdzekļos ieskaitot tikai naudu, tās ekvivalentus un īstermiņa vērtspapirus:		
Absolūtās likviditātes rādītājs	Nauda + Vērtspapīri	Nauda ir skaidrā nauda un pieprasījuma noguldījumi. Naudas ekvivalenti ir augsti likvidi īstermiņa ieguldījumi, kurus īsā laika periodā var pārvērst naudā un pastāv maza iespēja, ka to vērtība būtiski mainīsies. Lai ieguldījumu varētu uzskatīt par naudas ekvivalentu, tam jābūt ātri pārvēršamam naudā, un riskam, ka ieguldījuma vērtība mainīsies, jābūt nelielam. Par naudas ekvivalentiem var tikt uzskatīti, piemēram, termiņa noguldījumi vai aizdevumi. Ieguldījumus akcijās nedrīkst uzskatīt par naudas ekvivalentiem, izņemot ieguldījumus noteikta termiņa priekšrocību akcijās, ja, skaitot no iegādes dienas, to atpiršanas termiņš nepārsniedz 3 mēnešus. Vērtspapirus klasificē kā apgrozāmos līdzekļus, ja tos paredz realizēt 12 mēnešos pēc bilances datuma.

Atsevišķu bilances elementu klasifikācijas kritēriji ir katra uzņēmuma alternatīvās izvēles jautājums, tomēr, lai nodrošinātu finanšu grāmatvedības sniegtās informācijas salīdzināmību un konsekveni, katram uzņēmumam saskaņā ar MK Nr.585. Noteikumiem par grāmatvedības kārtošanu un organizāciju 41. p. ir jānosaka ilgtermiņa ieguldījumu, apgrozāmo līdzekļu, saistību un pašu kapitāla instrumentu klasifikācijas kritēriji (2.). Līdz ar to uzņēmumiem ir jānodrošina pietiekama objektivitāte un konsekvence šo kritēriju noteikšanā, jo tas atstāj būtisku ietekmi ne tikai uz vispārējo finanšu pārskatos sniegto informāciju, bet arī uz finanšu analizē piemērojamo rādītāju elementu sastāvu un apmēru.

2. Likviditātes rādītāju teorētiskās nostādnes un tendences Latvijas privātajā sektorā

Likviditāte (angļu val. liquidity < latīņu val. liquidus – šķidr, plūstošs):

- 1) iespēja ātri realizēt preces, pārdot citas materiālas vērtības par skaidru naudu;
- 2) kompāniju, banku spēja laikus nodrošināt savu saistību izpildi (11., 158.).

Likviditātes rādītāji (angļu val. liquidity ratios) ir finanšu koeficienti, kas raksturo kompānijas maksāspēju īstermiņa periodā, tās spēju izturēt ātri notiekošās izmaiņas tirgus konjunktūrā un biznesa vidē. Likviditātes rādītājus parasti aprēķina, pamatojoties uz kompānijas bilances datiem. Izplatītākie koeficienti ir: kārtējās likviditātes koeficients; ātrās likviditātes koeficients; tīrais darba kapitāls. Visi šie rādītāji balstās uz dažādu kategoriju kārtējo aktīvu un kārtējo saistību attiecību analīzi. Lielākas koeficientu vērtības norāda uz augstāku firmas kārtējo maksāspēju (11., 159.).

Likviditāte: 1. uzņēmuma spēja laikus un pilnā apmērā segt savas īstermiņa saistības. Šī spēja ir atkarīga no attiecības starp uzņēmuma rīcībā esošiem maksāšanas līdzekļiem un finansiālajām saistībām; 2. Iespēja izmantot aktīvus kā maksāšanas līdzekli vai salīdzinoši ātri un bez grūtībām tos pārdot par skaidru naudu; aktīvu spēja saglabāt nemainīgu savu nominālo vērtību (6., 216.).

Likviditātes koeficients (angļu val. liquidity ratios) – koeficients, kurš palīdz noteikt uzņēmēj sabiedrības spēju samaksāt kreditoriem parādu. Īstermiņa likviditātes koeficients (angļu val. current liquidity ratio) parāda uzņēmuma apgrozāmo līdzekļu un uzņēmuma īstermiņa saistību proporciju. To aprēķina, apgrozāmo līdzekļu kopsummu dalot ar īstermiņa saistību kopsummu. Kritiskā novērtējuma likviditātes koeficients (angļu val. acid test ratio) – koeficients, kuru aprēķina, apgrozāmo līdzekļu kopsummu, no kuras ir atskaitīta krājumu kopsumma, dalot ar īstermiņa saistību kopsummu. (6., 216.).

Likviditāte – uzņēmuma aktīvu mobilitāte, kas rada tam iespēju pārdot tirgum paredzētos likvidus un precīzi un savlaicīgi pildīt visas īstermiņa parādsaistības. Likviditātes pakāpi rāda likviditātes koeficients, ko aprēķina, attiecinot uzņēmuma apgrozāmos līdzekļus pret īstermiņa parādsaistību summu. Ja likviditātes koeficients ir lielāks par 1, uzņēmuma likviditātes pakāpe uzskatāma par labu (7., 274.).

Likviditātes koeficients – rādītāji uzņēmuma likviditātes raksturošanai. Likviditātes kopējais koeficients – aprēķina, attiecinot apgrozāmo līdzekļu summu pret īstermiņa saistībām. Likviditātes starpseguma koeficients – aprēķina, attiecinot apgrozāmo līdzekļu summu, no kuras atskaitīti krājumi, pret īstermiņa saistībām. Absolūtās likviditātes koeficients – naudas līdzekļu un īstermiņa vērtspapīru attiecība pret īstermiņa saistībām. (8., 116.).

Kopumā var secināt, ka likviditātes definējums būtiski neatšķiras dažādos avotos, un pamatā, šis rādītājs raksturo uzņēmumu spēju segt savas īstermiņa saistības.

Kopumā likviditātes rādītāji ir vieni no elementārākajiem un vienlaicīgi būtiskākajiem komercsabiedrības finanšu stāvokli raksturojošiem rādītājiem, kuru noteikšanai tiek izmantota finanšu pārskata pamatsastāvdaļa – bilance, līdz ar to jāatzīmē, ka šo rādītāju objektivitāte pilnā mērā ir atkarīga no finanšu grāmatvedības sniegtās informācijas patiesuma, objektivitātes un konsekvences.

2. tabula

Likviditātes rādītāji un to normatīvi
(autoru apkopojums pēc 6., 7., 8., 9., 11. avota)

Rādītājs	Formula	Normatīvs
Kopējās likviditātes rādītājs (angļu val. – current ratio – CR)	Apgrozāmie līdzekļi / Īstermiņa saistības	1-2; >2;
Tekošās likviditātes rādītājs (angļu val. – quick ratio –QR)	Apgrozāmie līdzekļi - Krājumi / Īstermiņa saistības	>1; 0.7-1.0;
Absolūtās likviditātes rādītājs (angļu val. – absolute liquidity ratio –AR)	Nauda + Vērtspapīri / Īstermiņa saistības	0.2-0.5; 0.05-0.1; 0.1-0.3

Kā jau rakstā tika minēts, likviditātes rādītāju noteikšanas pamatā ir komercsabiedrību bilances sniegtā informācija. 3. tabulā ir apkopota informācija par Latvijas komercsabiedrību bilances elementiem laika periodā no 2007. līdz 2009. gadam. Var secināt, ka uzņēmumu kopējā aktivitāte, pamatojoties uz bilances vērtības izmaiņām, 2008. gadā salīdzinot ar 2007. gadu ir augusi par 12 %, savukārt, 2009. gadā salīdzinot ar 2008. gadu ir samazinājusies par 4.7 %.

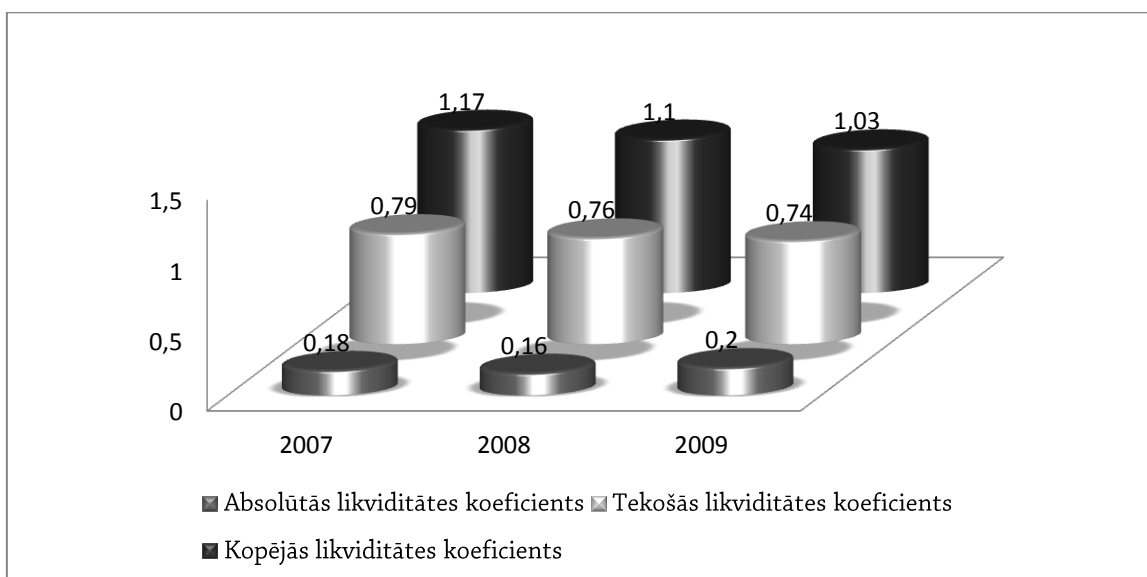
**Latvijas komersantu (komercsabiedrību)
finansiālie rādītāji gada beigās (milj. latu)**
(autoru interpretācija pēc 12. avota datiem)

Bilances posteņi	2007	2008	2009
AKTĪVI - PAVISAM	31939.7	35751.9	34042.7
Ilgtermiņa ieguldījumi	18420.6	21534.1	21511.5
nemateriālie ieguldījumi	253.0	265.0	283.5
pamatlīdzekļi	12548.6	13991.4	13498.8
ilgtermiņa finanšu ieguldījumi	4908.7	5566.7	5512.7
ieguldījuma īpašumi	686.7	1642.5	2109.0
bioloģiskie aktīvi	23.6	68.4	107.4
Apgrozāmie līdzekļi	13519.1	14217.8	12531.2
krājumi	4341.3	4341.8	3410.7
pārdošanai turēti ilgtermiņa ieguldījumi	81.8	109.9	121.3
debitori	6986.8	7698.8	6597.6
īstermiņa finanšu ieguldījumi	261.4	223.3	400.8
nauda	1847.7	1844.0	2000.8
PASĪVI - PAVISAM	31939.7	35751.9	34042.7
Pašu kapitāls	9756.4	10390.0	8714.6
akciju vai daļu kapitāls (pamatkapitāls)	4935.9	5859.4	6891.9
akciju (daļu) emisijas uzcenojums	199.4	237.8	298.0
ilgtermiņa ieguldījumu pārvērtēšanas rezerve	1339.1	1545.1	1501.2
finanšu instrumentu pārvērtēšanas rezerve	27.8	35.5	25.5
rezerves	1040.7	1215.3	1166.8
iepriekšējo gadu nesadalītā peļņa	514.2	958.7	-318.7
pārskata gada nesadalītā peļņa	1699.3	538.2	-850.2
Uzkrājumi	258.0	268.1	234.0
Kreditori	21925.3	25093.7	25094.1
ilgtermiņa kreditori	10373.2	12188.1	12872.6
īstermiņa kreditori	11552.1	12905.6	12221.5

Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītāji par 2007.-2009. gada periodu ir apkopoti 1. attēlā. Likviditātes rādītāji noteikti, attiecinot bilances aktīva attiecīgos elementus pret īstermiņa saistībām. No datu izpētes var izdarīt sekojošus secinājumus:

- 1) kopējās likviditātes rādītājs nedaudz pārsniedz minimālo robežu 1, turklāt šim rādītājam izpētes periodā ir raksturīga tendence samazināties;

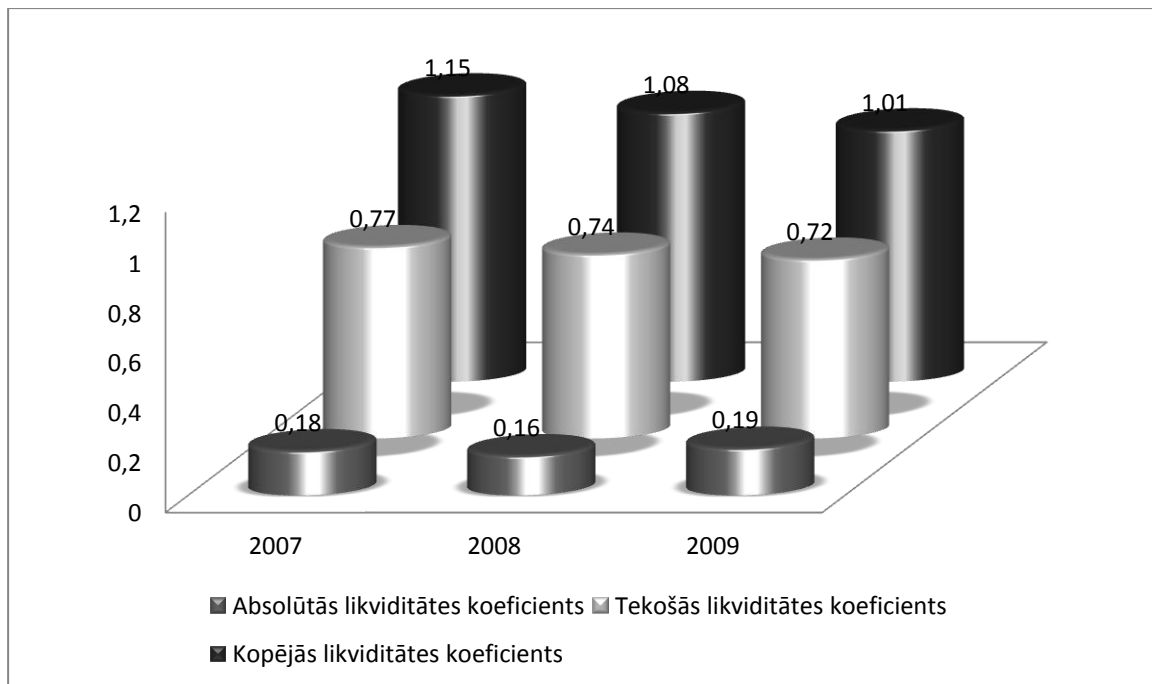
- 2) tekošās likviditātes koeficients arī ir nedaudz virs kritiskās robežas 0,7;
- 3) absolūtās likviditātes koeficients ir nedaudz uzlabojies 2009. gadā, tomēr šī rādītāja apmērs ir lielā mērā atkarīgs no naudas līdzekļu daudzuma kontos finanšu gada beigās, līdz ar to šis atlikums nereti ir tendenciozs;
- 4) būtiski ir atzīmēt, ka, neskatoties uz to, ka 2008. gadā uzņēmumu ekonomiskā aktivitāte pieauga, visi trīs likviditātes rādītāji attiecībā pret 2007. gadu ir samazinājušies;
- 5) kopumā var secināt, ka Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītājiem laika periodā no 2007. gada līdz 2009. gadam ir bijusi tendence samazināties un tuvināties kritiskajai robežai, kuras sekas finanšu sektors "izjuta" 2010. gadā.

1. attēls. **Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītāji 2007.-2009. g., kas noteikti ņemot vērā bilancē klasificētās īstermiņa saistības**
(autoru aprēķins un interpretācija pēc 12. avota datiem)

2. attēlā raksta autori sniedz precizētus likviditātes rādītāju aprēķinu rezultātus, kas noteikti ņemot vērā ne tikai komercsabiedrību īstermiņa saistības, bet arī bilances pasīva elementu- uzkrājumus, kas pēc savas ekonomiskās būtības ir saistības. Iegūtie dati ir precīzāki, bet šādi iegūtie likviditātes rādītāji vienmēr būs zemāki. Tomēr jāatzīmē, ka 2. att. uzrādītajiem likviditātes rādītājiem kā sedzamās saistības ir ņemtas vērā gan īstermiņa saistības, gan kopējā uzkrājumu summa. Korekti un objektīvi likviditātes rādītāji tiktu iegūti, ja šo rādītāju aprēķinos apgrozāmo līdzekļu elementi tiktu attiecināti pret īstermiņa saistībām un īstermiņa uzkrājumiem. Komercsabiedrībām ir ieteicams, aprēķinot likviditātes rādītājus, ņemt vērā ne tikai saistības, bet arī īstermiņa uzkrājumu summas,

lai nodrošinātu piesardzības principa ievērošanu un objektivitāti. Tomēr jāatzīmē, ka 2.att. uzrādītajiem likviditātes rādītājiem kā sedzamās saistības ir uzrādītas gan īstermiņa saistības, gan kopējā uzkrājumu summa, kas ir diskutējami no aprēķinu precizitātes aspekta, bet kopējos statistikas rādītājos, kas sniedz kvantitatīvo informāciju par komercsabiedrību bilancēm, uzkrājumi tiek uzrādīti neklasificējot tos īstermiņa un ilgtermiņa uzkrājumos.

2. attēls. **Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītāji 2007. - 2009. g., kas noteikti ņemot vērā bilancē klasificētās īstermiņa saistības un uzkrājumus**
(autoru aprēķins un interpretācija pēc 12. avota datiem)

Saskaņā ar LR likumu “Gada pārskatu likums” 19. pantu, uzkrājumi ir paredzēti, lai segtu noteikta veida saistības, kuras attiecas uz pārskata gadu vai iepriekšējiem gadiem un gada pārskata sastādīšanas laikā ir paredzamas vai zināmas, bet kuru apjoms vai konkrētu saistību rašanās vai segšanas datums nav skaidri zināms (1.). Turklāt šī likumdošanas akta norma nosaka jeb ierobežo uzkrājumu nepamatotu vai pārmērīgu veidošanu - uzkrājumi nedrīkst pārsniegt nepieciešamās summas, un tos nedrīkst izmantot aktīvu vērtības koriģēšanai. Par uzkrājumu iekļaušanu likviditātes rādītāju aprēķināšanā var oponent saistībā ar uzkrājumu termiņu. Jo uzkrājumus var veidot arī paredzamajiem maksājumiem, kas iestāsies ievērojami vēlāk kā pēc 12 mēnešiem. Šis problēmas risinājums tiek sniegts komercsabiedrību gada pārskatu pielikumā, kur ir detalizēta informācija par izveidoto uzkrājumu posteņiem, norādot ikviena uzkrājuma veidošanas pamatojumu,

apjomu pārskata gada sākumā un beigās, uzkrājumu summas palielinājumu vai samazinājumu, paskaidrojot iemeslu un izmantotās vērtēšanas metodes.

Aktualizējot citu likviditātes rādītāju elementu novērtēšanas metodes finanšu grāmatvedībā, ir jāņem vērā sekojoši aspekti:

- krājumu vērtību bilancē ietekmē piemērojamā krājumu novērtēšanas metode un krājumu patiesā stāvokļa izvērtējums;
- naudas līdzekļu un tā ekvivalentu vērtību atsevišķos gadījumos ietekmē Latvijas bankas valūtas kurss pārskata datumā;
- debitoru parādu atlikumi bilancē jāparāda neto vērtībā, kas aprēķināta, no šo parādu uzskaites vērtības atbilstoši grāmatvedības datiem atskaitot nedrošiem parādiem izveidoto uzkrājumu atlikumus, līdz ar to debitoru novērtēšanu ietekmē uzkrājumu nedrošiem debitoru parādiem noteikšanas metode.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot rakstā analizēto pētījumu rezultātus, var secināt:

- noteikta finanšu rādītāja (piemēram, likviditātes) izpētē ir svarīgi analizēt un novērtēt gan datu ieguves metodoloģiju grāmatvedībā, gan arī izvērtēt šo elementu atzišanas metodes finanšu pārskatos;
- šī pētījuma objekts – likviditātes rādītāji finanšu grāmatvedībā pamatojas uz plašu datu ieguves metodoloģiju (izejas datu aprēķināšanas un/vai aplēses metodēm), atzišanas metodēm finanšu pārskatos, kas zināmā mērā ir atkarīgas no grāmatvedības vispārējiem principiem, un šo izmaksu uzrādīšanas principiem finanšu pārskatos;
- Latvijas komercsabiedrību likviditātes rādītājiem laika periodā no 2007. līdz 2009. gadam bija tendence samazināties un sasniegt kritisko robežu;
- rakstā autori sniedz precizētus likviditātes rādītāju aprēķinus, kas noteikti, ņemot vērā ne tikai komercsabiedrību īstermiņa saistības, bet arī bilances pasīva elementu – uzkrājumus, kas pēc savas ekonomiskās būtības ir saistības, un korektam likviditātes rādītāju aprēķinam apgrozāmo līdzekļu elementi ir jāattiecinā pret īstermiņa kreditoru un īstermiņa uzkrājumu kopsummu,
- likumdevējam „Gada pārskatu likumā” ir jānosaka norma, kas paredz bilances pasīvā atsevišķi klasificēt ilgtermiņa un īstermiņa uzkrājumus; tas nodrošinās iespēju gan atsevišķiem uzņēmumiem noteikt precizētus likviditātes rādītājus, gan komercsabiedrībām kopumā.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Gada pārskatu likums. LR Augstākās padomes 1992.g. 14.okt. likums. *Ziņotājs*, 12.11.1992
2. Noteikumi par grāmatvedības kārtošānu un organizāciju. LR MK 2003.g. 23.okt. noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*. 2003.g. 29.okt. Nr.151
3. Par grāmatvedību. LR Augstākās padomes 1992.g. 14.okt. likums. *Ziņotājs*, 14.11.1992
4. *Starptautiskie grāmatvedības standarti*, [tiešsaiste]. LR FM [15.03.2011.]. Pieejas veids:
www.fm.gov.lv/?lat/gramatvedibas_politika/starptautiskie_gramatvedibas_finansu_parskatu_standarti_es
5. *Latvijas grāmatvedības standarti*, [tiešsaiste]. LR FM [15.03.2011.]. Pieejas veids:
www.fm.gov.lv/?lat/gramatvedibas_politika/latvijas_gramatvedibas_standarti
6. *Ekonomikas un finanšu vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs I.Kačevskas vadībā. Rīga: Apgāds Norden AB, 2003. 514 lpp.
7. *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolektīvs R.Grēviņas vadībā. Rīga: Zinātne, 2000. 701 lpp.
8. KVĒLE, V. *Grāmatvedības jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Avots, 2005. 252 lpp.
9. McLANEY, E. J., *Business Finance Theory and Practice*, London: Pitman publishing, 1997. 422 p.
10. MIETULE, I. *Personāla izmaksu uzskaites pinveidošanas iespējas Latvijā*. Promocijas darba kopsavilkums, Rīga, 2009. 76 lpp.
11. ROLDUGINS, V. *Starptautiskā biznesa skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Jumava, 2005. 348 lpp.
12. *Latvijas CSP dati* [tiešsaiste]. Pieejas veids: www.csb.lv

Summary

The methods of evaluation of the balance items and displaying the accounting information in financial reports has a significant impact on the authenticity, evaluation of the indicators and making decisions of the economical nature. The balance items influencing the enterprise's liquidity indicators are important which is proved by the data of the Central Statistical Bureau: for example, the specific gravity of the current assets in balances of the Latvian enterprises in 2009 made 37% and the specific gravity of short-term liabilities made 36%. The trustful, timely and full reflection of separate balance items in the financial accounting ensures the objectivity of financial indicators of every company and the general state statistical indicators, which, in their turn, are the indicators for economic development trends and future forecast.

The aim of the research is to analyse and evaluate the methods of evaluation and recognition of separate balance items, their influence on the indicators of companies' liquidity, to update the changing trends of liquidity indicators at Latvian enterprises and to work out recommendations for improvement of identification of the liquidity indicators.

In the research the authors used generally adopted methods of economic and statistical analysis, the logically constructive method, the methods of the qualitative research: the monographic method, the analysis of literature, scientific publications and legislation related to the sphere, as well as the case study method; the methods of quantitative research: methods of economic statistics, including the analysis of dynamic

rows, methods of data graphic illustration and analysis using the Microsoft Excel software.

According to the analysis of liquidity indicators at the Latvian companies in 2007-2009 it is possible to make the following general conclusions:

- the total liquidity indicator slightly exceeds the minimal edge 1, furthermore this indicator is characterised by the tendency to decrease within the period of the research;
- the rate of the current liquidity is also slightly higher the critical border 0.7;
- the rate of the absolute liquidity has slightly improved since 2009, however the rate largely depends on the amount of financial means in the accounts at the end of the financial year; that is why this remaining amount often is biased;
- it is important to note that though in 2008 the economic activity of the enterprises grew, all the three liquidity indicators decreased;
- in general it is possible to induce that the liquidity indicators of the Latvian enterprises within the period 2007-2009 had got a tendency to decrease and attain the critical edge resulting in the “experience” in the financial sector in 2010.

When updating the methods of evaluation of the elements of liquidity indicators in the financial accounting, there are the following aspects that must be taken into account:

- the stock evaluation method and the evaluation of the true situation of the stock influence the value of stocks in the balance;
- sometimes the currency exchange rate at the end of the report period defined by the central bank influences the value of financial means and its equivalent;
- the remains of the debtors’ debts in the balance must be shown in the net value which is estimated from the value of the debt records in accordance with the accountancy data counting off the remains of stocks for unsafe debts, thus the evaluation of debtors is influenced by the method of the determination of unsafe debtors’ debts.

Summarising the analysed results it is possible to conclude:

- in the investigation of a specific financial indicator (for example, liquidity) it is important to analyse and evaluate both the methodology of data acquisition and the methods of recognition of these elements in the financial reports;
- the object of this research on the liquidity indicators in the financial accounting – are based on the wide methodology of data acquisition (methods of estimating and/or calculation of the data outgoing data), recognition methods in the financial reports, which depend on the general accounting principles and the ways of displaying of these costs in the financial reports;
- in the article the authors provide estimates of the précised liquidity indicators which were defined taking into account not only short-term liabilities of the companies, but also stocks of the balance liabilities; for the correct estimate of liquidity indicators the elements of the current assets must be referred to the total sum of the short-term and stocks, since the stocks according to their economic nature are liabilities.

INVESTIGATION OF THE ROLE OF PERSONNEL IN MANAGEMENT OF SMALL ENTERPRISES IN LATGALE REGION

PERSONĀLA LOMAS IZPĒTE LATGALES REĢIONA MAZO UZŅĒMUMU VADĪŠANĀ

Irēna SILINEVIČA

Dr.sc.ing., Professor,
Rezekne Higher Education Institution, Economics faculty
Rēzekne, Latvia
E-mail: irena.silinevica@ru.lv

Abstract. *Personnel is the main resource in a business company. The main prerequisite in strategic management is involving the personnel in this process. Strategic management has largely an influence upon the development and survival of enterprises against the backdrop of crisis in small businesses. The findings have clarified the correlation of duration of companies' action and work experience of employers on the attitude to personnel and on involving it in a management process in Latgale region. The research results allowed developing proposals to improve the implementation of strategic management by taking into account the role of personnel in this process.*

Keywords: *Small business, Strategic Management, Personnel, Regional Economics.*

Introduction

The research impact on small business companies in this article is explained by the fact that the number of small business companies in the particular region exceeds 90% of all companies. The unemployment level in Latgale region is the highest in Latvia. The survival of small companies in crisis conditions is very important for the economy of Latgale.

Findings of the previous research (4, 5, 6, and 7) showed that using Strategic management in small business companies in Latgale region largely helped them to survive. Awareness of a dynamic business environment and rapid response to its opportunities and threats is very significant for businesses surviving. Personnel is a key factor to any organizational process.

The aim of this article is to explore the personnel role in small business management processes in Latgale region.

To achieve this aim several objectives were defined:

- to interpret the role of personnel factor in small business management;
- to identify the role of managers' working duration experience in involving personnel in their businesses management processes in Latgale region;

- to identify the role of companies' operation time in involving personnel in their businesses management processes in Latgale region;
- to find out the correlations between the following management factors: managers' working duration experience, companies' operation time, personnel involving in management process, attitude to personnel;
- to develop proposals for management improvement in small businesses by using the personnel support.

To achieve the aim of this investigation the following research methods were used: content analysis, analysis and synthesis, logical and abstract constructive methods, graphic, reference methods, questionnaire method, Express inquiry method and SPSS programme.

The research was supported and financed by ESF project "Lingvo-Cultural and Social-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale".

Results and discussions

Business develops faster whenever the strategic management is used. Business success largely depends on the strategic leader, his/her values, culture and management style in implementing business goals. The management of small business companies is provided by the strategic leader. Managers have to make decisions which deal not only with business survival opportunities but also with business development in a changing environment under dynamic competitive conditions where each competitor tries to do impossible things to survive. The main role of the company's strategy is to ensure that everyone in the organization pulls in the same direction that may have to be specified as precise as possible.

The role of Personnel in Strategic Management process

According to Thompson J., Martin F. (9) Strategic management does not provide the detailed description of the internal environment in the external environment, but it is a qualitative set of intentions for future situations in organization of its market position and business culture. The main factor in strategic management is the personnel factor, which is focused on market demand, at the same time flexibly responding to a changing environment with the aim of getting competitive advantages and providing survival opportunities for the organization in the long term. According to Evans, N. (2) Strategic thinking and strategic management are the most important activities undertaken by any business. How skilfully these activities are carried out will determine the eventual long-term success or failure of the organization.

Strategic management foresees involving the all personnel in looking for the best ways to reach the goals of the organization. According to Mintzberg (3) strategic leaders must encourage strategic thinking throughout the organization trying to get others to think about the future in a creative way. Organizations must understand the strategic value of the resources and how they can be used to satisfy the needs and expectations of customers and other stakeholders.

Personnel as one of the key internal resource is closely linked to the organization's culture. According to Evans, N (2: 79), culture is the organizational equivalent to human's personality. From a strategic point of view the important point is that all organizations have culture and that it can have a significant effect upon the organizational performance. Managers may subsequently find it necessary to take steps to implement a programme that attempts to change the prevailing culture in order to improve the performance.

Training of the personnel is necessary for the success of most businesses. In accordance with Borrington K., Stimpson P. (1:228) it is a form of investment, but investment in the human capital not in the physical capital. Investment usually leads to greater output in the future and this is true regarding the employees as well as machinery. There are the following advantages of training: greater motivation and commitment of the employees, increased productivity, improved quality of the output, improved customer service, ability to use new technologies, greater flexibility of the labour force. Each training course is related to the following disadvantages: loss of output whilst training, cost of training, employees may leave once they are trained and then another business will benefit from that particular training, the course may raise employee's expectations for promotion.

Involvement of personnel in small business management in Latgale

Within the framework of this study 170 respondents from small companies in Latgale region were surveyed. Total number of small enterprises in Latgale region does not exceed 1,300 in year 2010. According to Sonders, M. (8:231) the number of the representative selection was determined with a permissible error of about 5%. This investigation mostly involved managers, and only a few of them had knowledge in strategic management. In this connection the relevant instrument of the survey was the express inquiry. Other data were collected using a questionnaire method.

The aim of the opinion survey was to explore relationships between the length of managers' working experience, operation time of small businesses and attitude to personnel, which was characterized by the following research factors:

- involving the personnel in a management process,
- assessment of the personnel as a resource of an enterprise with the main function to discharge the duties,
- providing training,
- assessment of the personnel as the main value of company.

Research period: the year 2010.

Respondents: managers (97%) and executives (3%) of small business companies.

Investigation area: Latgale region.

The respondents represented the following fields: wood processing, metal working, food production, trade, transport, consultation services, catering, and tourism.

Results of the opinion survey

The number of employees, where the respondents work, does not exceed 10 in 130 companies, from 11 to 50 employees – 40 companies.

The data (Table 1) show the statistics of the following indicators: duration – time of companies' operation; work experience – respondents' work experience as managers; personnel-resource – attitude to personnel which is assessed as a resource of an enterprise with the main function to discharge the duties; personnel-value – attitude to personnel as the main value; provision of training – number of companies, which provide personnel training.

Table 1.

Statistics of indicators used as research factors

Statistics

		duration	work experience	personnel-resource	personnel-value	providing training
N	Valid	169	170	170	170	170
	Missing	1	0	0	0	0
Mean		7.89	3.25	.46	.68	.34
Median		9.04 ^a	3.84 ^a	.46 ^a	.68 ^a	.34 ^a
Mode		10 ^b	5	0	1	0
Std. Deviation		3.261	1.853	.500	.469	.473

a. Calculated from grouped data.

b. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Figure 1 shows the duration of operation (Mean – 7.89, Mode – 10, Median – 9.04, Std. Deviation – 2.915) of companies, where the respondents work.

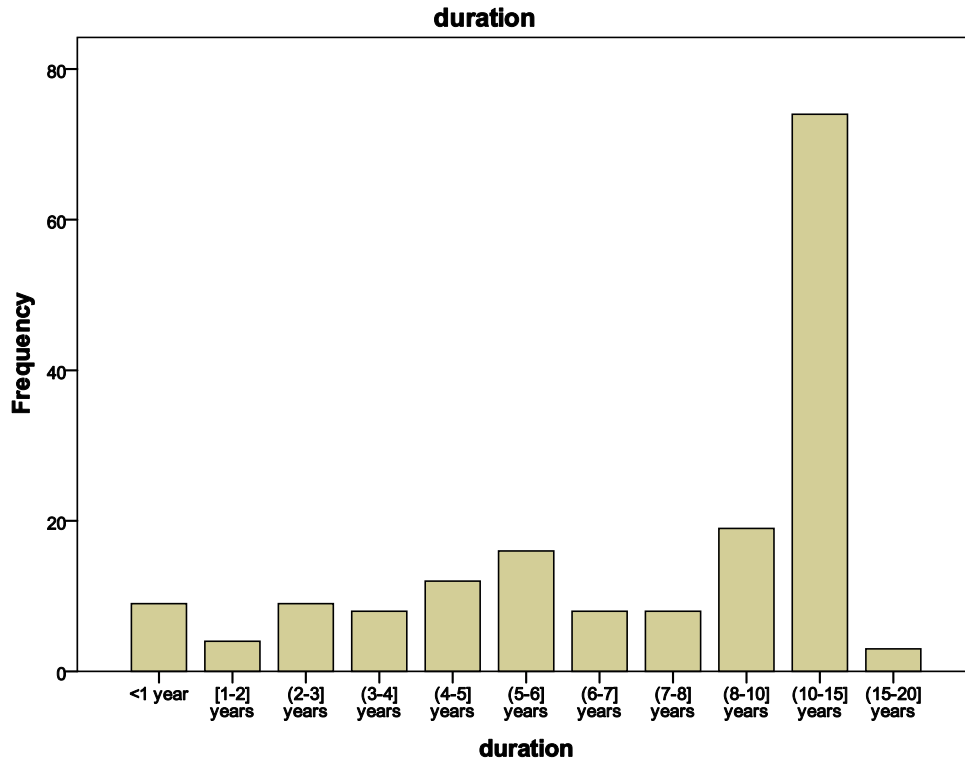

Figure 1. **Duration of companies' operation**

The length of the respondents' work experience as managers (mean – 3.25, mode – 5, median – 3.84, Std. Deviation – 1.853), is reflected in Figure 2.

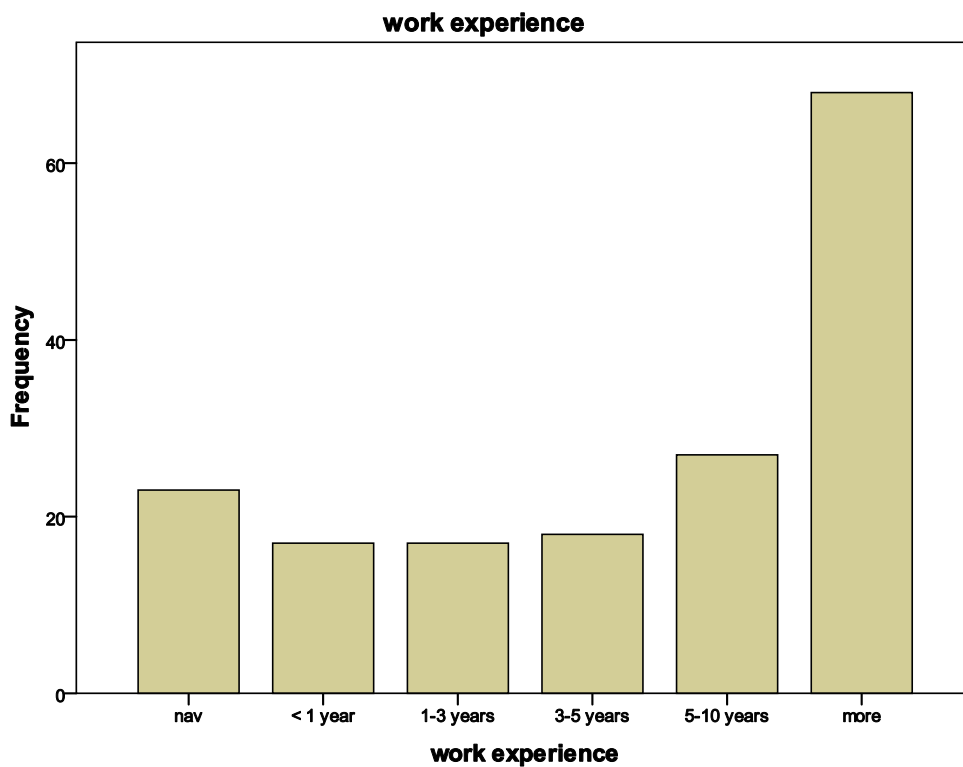

Figure 2. **Length of managers' working experience**

Role of managers' working duration experience

The respondents' answers to the question – *Is personnel in your company involved in the management process?* – were divided as following: yes - 90 (52.9%); no - 80 (47.1%). Figure 3 shows that relationship between the managers' working duration experience and the personnel involvement in management processes does not exist.

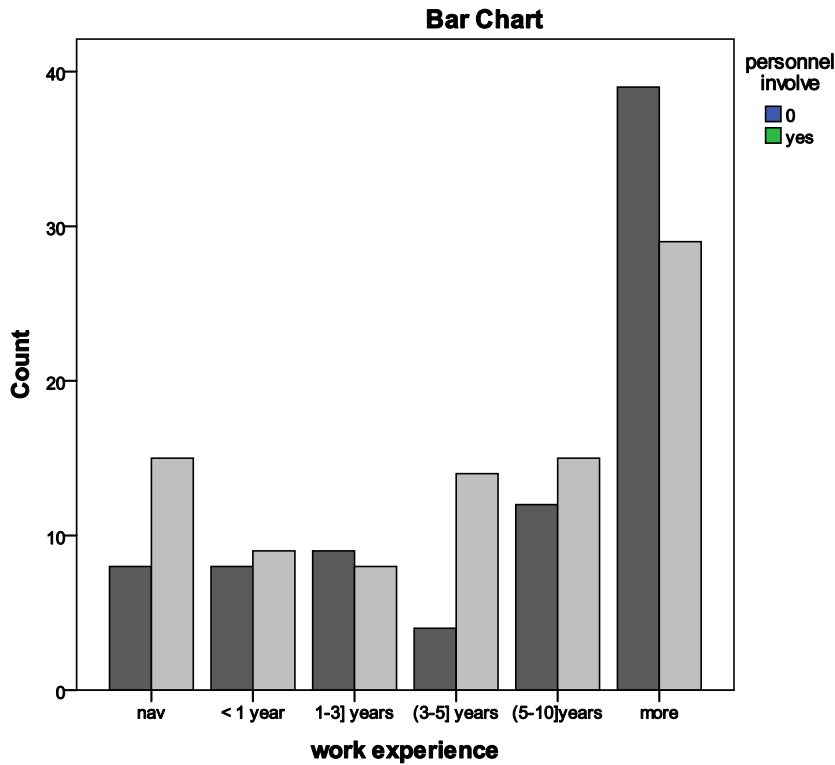

Figure 3. **Personnel involvement in management process depending on managers' working duration experience**

Question: *Is personnel in your company assessed as a resource of an enterprise with the main function to discharge the duties?*

The respondents' answers were divided as following: yes - 78 (45.9%); no - 92 (54.1%). Figure 4 shows that relationship between the managers' work experience and assessment of personnel as a resource of an enterprise with the main function to discharge the duties does not exist.

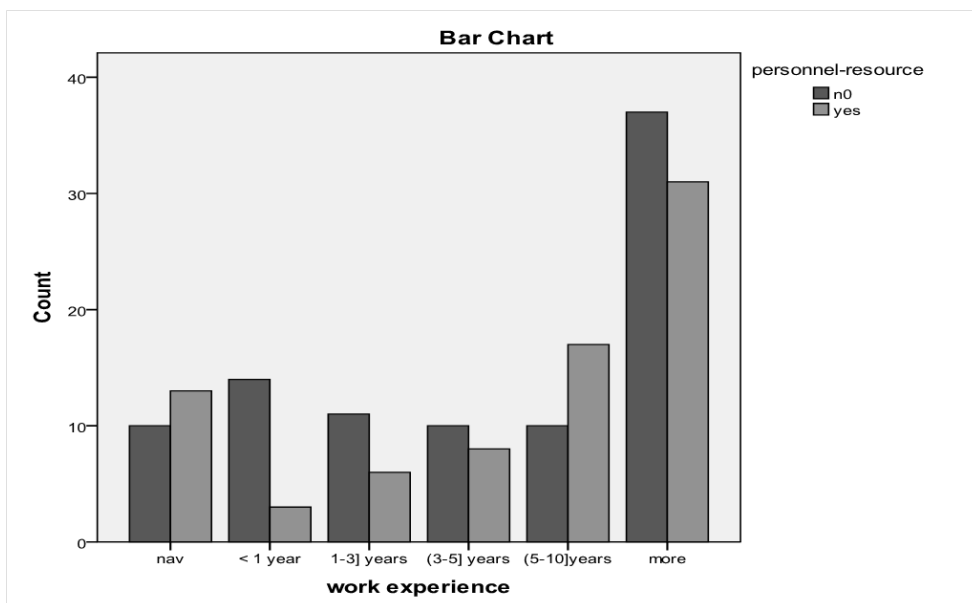

Figure 4. **Attitude to personnel as a resource depending on managers' working experience**

Question – *Did your company provide the training of personnel?*

The respondents' answers were divided as following: yes - 57 (33.5%); no- 113 (66.5%).

Figure 5 shows the lack of uniformity between managers' work experience and provision of training.

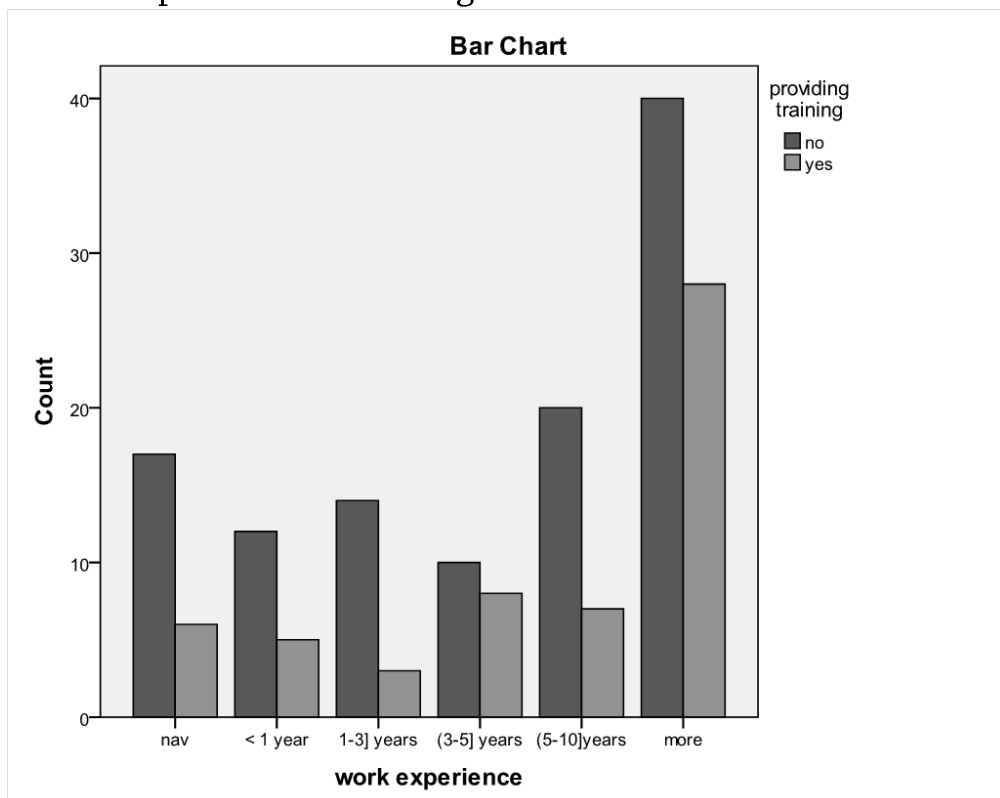

Figure 5. **Providing of training depending on the managers' working duration**

Question – *Is personnel in your company assessed as the main value?*

The respondents' answers were divided as following: yes - 115 (67.6%); no - 55 (32.41%). Figure 6 shows the lack of uniformity between the managers' work experience and assessment of personnel as the main value.

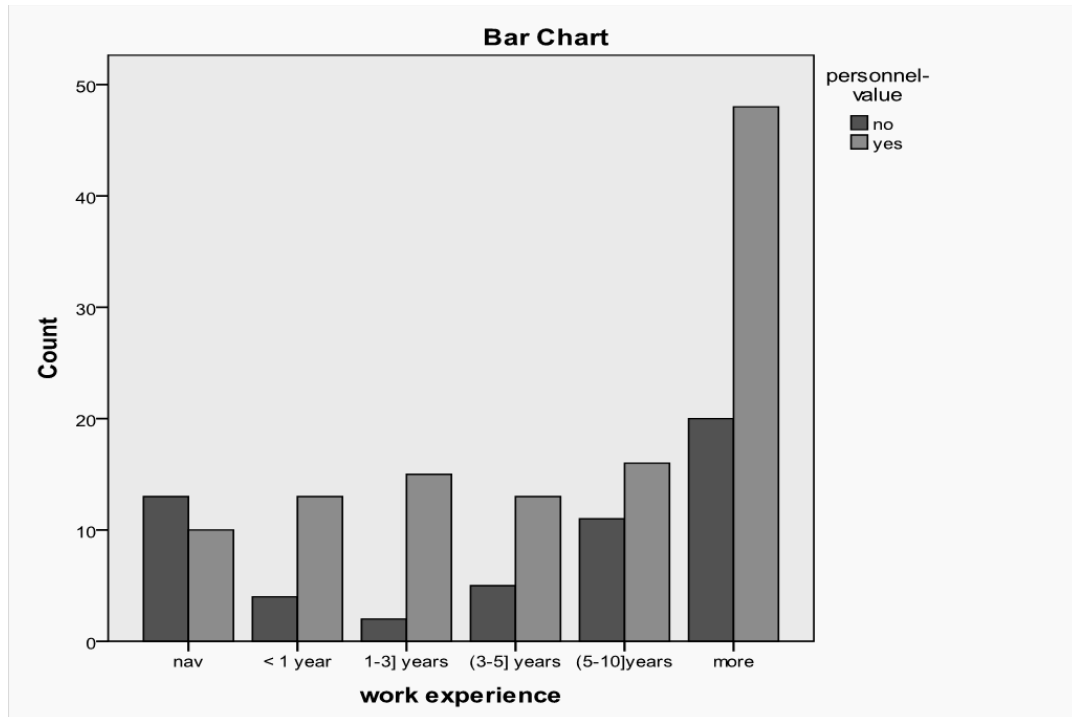

Figure 6. **Attitude to personnel as the main value depending on the managers' working duration experience**

Role of the time of company's operation

Question – *Is personnel in your company involved in the management process?*

Figure 7 shows the lack of uniformity between the time of company's operation and personnel involvement in the management process.

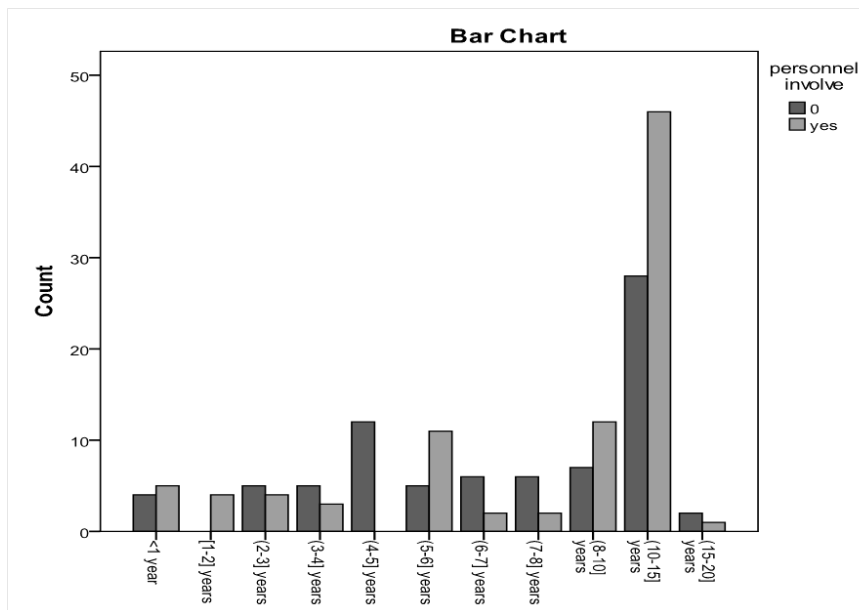

Figure 7. **Personnel involvement in the management process depending on the duration of company's operation**

Question – *Is personnel in your company assessed as a resource of an enterprise with the main function to discharge the duties?* Figure 8 shows that the relationship between the time of company's operation and assessment of personnel as a resource of an enterprise does not exist.

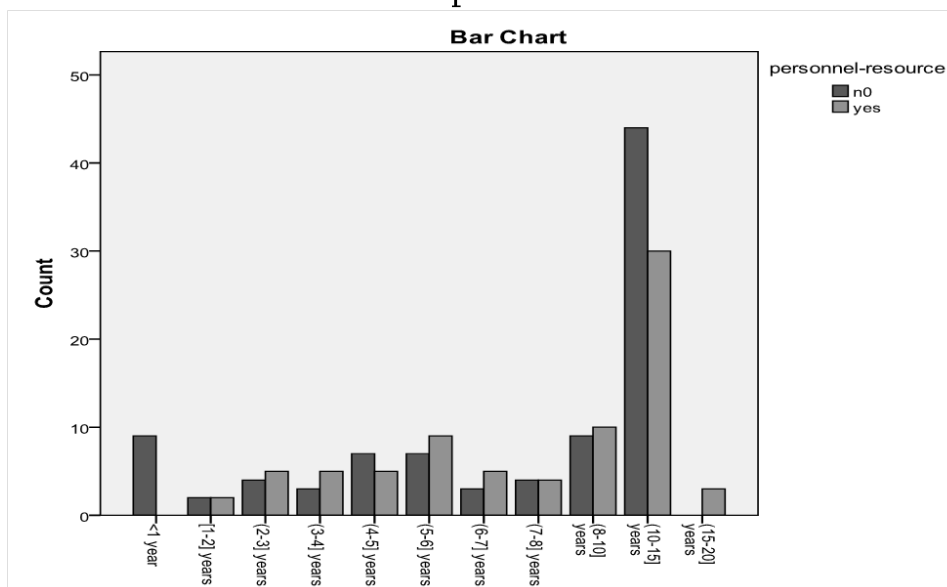

Figure 8. **Assessment of the personnel as a resource depending on the duration of company's operation**

Question – *Did your company provide the training of personnel?*

Figure 9 shows the lack of uniformity between the company's operating duration and provision of training.

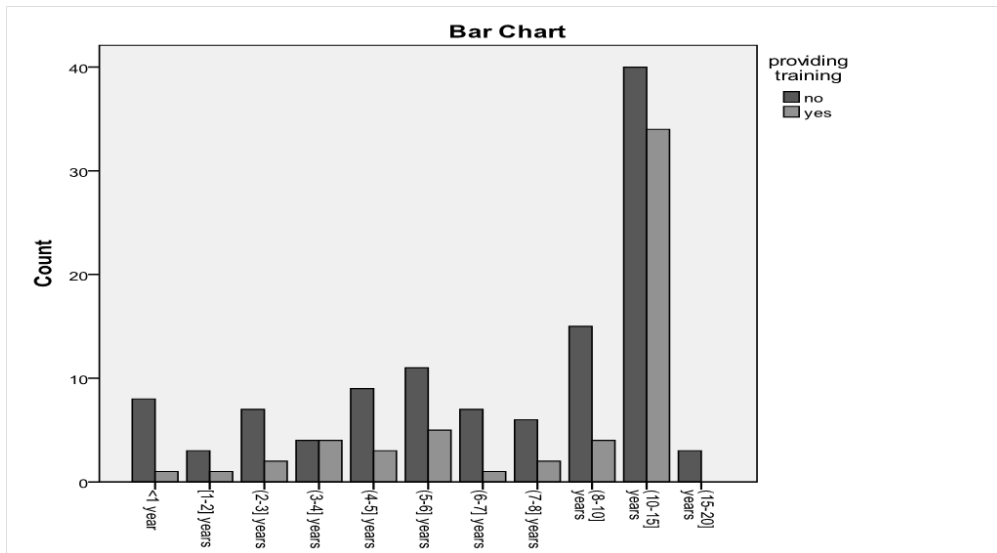

Figure 9. **Provision of training depending on the duration of company's operation**

Question – *Is personnel in your company assessed as a main value?*

Figure 10 shows the lack of uniformity between the duration of company's operation and assessment of the personnel as the main value.

Data (Table 2) reflect the Pearson Correlations between research factors.

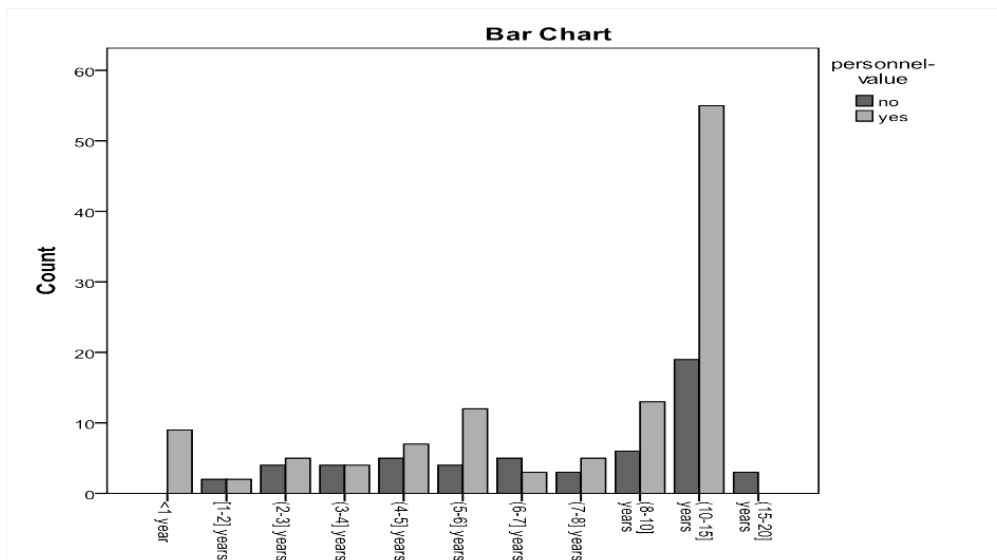

Figure 10. **Attitude to personnel as a value depending on the duration of company's operation**

Table 2.

Correlations between research factors**Correlations**

		duration	work experience	providing training	personnel-resource	personnel-value	personnel involve
duration	Pearson Correlation	1	.228**	.140	.059	-.001	.100
	Sig. (2-tailed)		.003	.069	.441	.993	.196
	N	170	170	170	170	170	170
work experience	Pearson Correlation	.228**	1	.119	.053	.081	-.132
	Sig. (2-tailed)	.003		.123	.494	.293	.085
	N	170	170	170	170	170	170
providing training	Pearson Correlation	.140	.119	1	-.129	.225**	.195*
	Sig. (2-tailed)	.069	.123		.094	.003	.011
	N	170	170	170	170	170	170
personnel-resource	Pearson Correlation	.059	.053	-.129	1	-.600**	-.054
	Sig. (2-tailed)	.441	.494	.094		.000	.482
	N	170	170	170	170	170	170
personnel-value	Pearson Correlation	-.001	.081	.225**	-.600**	1	.129
	Sig. (2-tailed)	.993	.293	.003	.000		.094
	N	170	170	170	170	170	170
personnel involve	Pearson Correlation	.100	-.132	.195*	-.054	.129	1
	Sig. (2-tailed)	.196	.085	.011	.482	.094	
	N	170	170	170	170	170	170

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

There are significant correlations between work experience and duration.

There are no correlations between the length of the managers' working experience and personnel involvement in the management process, the attitude to personnel as a resource, the attitude to personnel as a value and provision of training.

There are no correlations between the duration of companies' operation and personnel involvement in the management process, the attitude to personnel as a resource, the attitude to personnel as a value and provision of training.

This fact is explained by findings of the previous research (Silineviča, 2010): the lack of implementation of strategic management in small

businesses in Latgale region is explained by the absence of knowledge in Strategic management in regard to managers of these companies.

Conclusions and proposals

There are no correlations between the length of the managers' working experience and the personnel involvement in the management processes, the attitude to personnel as a resource, the attitude to personnel as a value, and provision of training.

There are no correlations between the duration of companies' operation and the personnel involvement in the management processes, the attitude to personnel as a resource, the attitude to personnel as a value, and provision of training.

The opportunities of the personnel potential in small businesses' management processes are not used enough in Latgale region.

There is lack of awareness of strategic management and particularly lack of role of the personnel factor in development of small businesses.

Taking into account the importance of small business development from the regional aspect it is necessary to include the complex of particular measures in regional development plans, providing various training programmes in Human Resources in Strategic Management for development of small business activities.

Bibliography

1. Borrington, K. Stimpson, P. (2006) IGCSE Business Studies. - London: Hodder Murray.
2. Evans, N. Campbell, D. Stonehouse, G. (2010) Strategic Management for Travel and Tourism.-Oxford: Butterworth- Heinemann.
3. Mintzberg, H. Lampel, J. Quinn, J.B. Ghoshal, S. (2003) The Strategy Process: Concepts, Contexts, Cases (4th ed). -England: Pearson education Limited.
4. Silineviča, I. (2009) Necessity and opportunities of implementation of Strategic Management in rural tourism enterprises// Economics Development Opportunities and Problems, 2009: International scientific conference.- Jelgava (Latvia). Nr.19.
5. Silineviča, I. (2009)Implementation of Strategic Management in Small Enterprises// Aspects of Sustainable development: Theory and Practice, 2009: International scientific-practical conference.- Utena (Lithuania).
6. Silineviča, I. Arbidane, I. Mietule, I. (2010) Business development opportunities in the case of economic recession in Latgale region// Latgales Tautsaimniecības pētījumi. Journal of Social Sciences. Nr.1(2)- Rezekne (Latvia): Rezeknes Augstskola.
7. Silineviča, I. (2011). Survival opportunities for small business under economic crises condition in the case of Latgale region// Management theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Research papers, 2011. - Klaipeda (Lithuania). Nr.2. p.212-219.

8. Sonders, M. (2006) Metodi provedenija ekonomičeskijh issledovanij. - Moskva: Eksmo.
9. Thompson, J. Martin, F. (2005) Strategic Management: Awareness and Change.- London: Thompson Learning.
10. Data base of ESF Project "Social and Economic and Lingvocultural Aspects of Territorial Identity in the development of the Latgale region"- Rezekne: Rezeknes Augstskola, 2010.

Kopsavilkums

Personāls ir svarīgākais resurss jebkurā uzņēmumā. Galvenais priekšnoteikums stratēģiskās vadīšanas procesā ir personāla iekļaušana tajā. Stratēģiskā vadīšana ļoti lielā mērā iespaido uzņēmuma attīstību un izdzīvošanu ekonomiskās krīzes apstākļos. Darba mērķis ir izpētīt vadītāju darba pieredzes faktora un uzņēmuma darbības ilguma faktora ietekmi uz vadības attieksmi pret personālu, kā arī personāla iekļaušanu mazo uzņēmumu vadīšanas procesā Latgales reģionā.

Darba mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi.

- Teorētiski interpretēt personāla nozīmi mazo uzņēmumu vadīšanā.
- Identificēt menedžeru lomu personāla iekļaušanā vadības procesā atkarībā no vadītāju darbības ilguma.
- Identificēt menedžeru lomu personāla iekļaušanā vadības procesā atkarībā no uzņēmuma darbības ilguma.
- Atrast iespējamās korelācijas starp šādiem faktoriem: vadītāju darbības ilgums, uzņēmuma darbības ilgums, personāla iekļaušana vadīšanas procesā, attieksme pret personālu- vai personāls tiek uztverts tikai kā amata funkciju izpildītājs, vai arī kā galvenā uzņēmuma vērtība.
- Izstrādāt priekšlikumus menedžmenta uzlabošanai mazajos uzņēmumos.

Pētījuma metodes: kontentanalīze, salīdzināšana, grafiskā, ekspresintervijas, aptauja, anketēšana. Datu apstrādei izmantota SPSS programma.

Aptaujā atlasīti 170 respondenti no maziem Latgales uzņēmumiem, kas pārstāvēja dažādas jomas: kokapstrādi, metālapstrādi, tirdzniecību, ēdināšanu, tūrisma, transporta pakalpojumus, grāmatvedības, juridiskos u.c. pakalpojumus. 130 uzņēmumos darbinieku skaits nepārsniedza 10 cilvēku. 97% respondentu bija uzņēmumu vadītāji.

Pētījuma rezultātā tika izdarīti šādi secinājumi.

- Pastāv korelācija starp vadītāju darba pieredzes faktoru un uzņēmuma darbības ilguma faktoru.
- Korelācija nepastāv starp vadītāju darba pieredzes faktoru un personāla kā resursa vai kā firmas galvenās vērtības vērtējumu.
- Korelācija nepastāv starp uzņēmuma darbības ilguma faktoru un personāla kā resursa vai kā firmas galvenās vērtības vērtējumu.
- Korelācijas neesamību starp augstāk minētajiem faktoriem apstiprina arī iepriekšējie autores pētījumi par stratēģiskā menedžmenta iespējām mazajā biznesā Latgales reģionā.

Ņemot vērā mazā biznesa nozīmi Latgales reģionā tiek izvirzīts priekšlikums ietvert reģionālo pašvaldību attīstības plānos esošo un potenciālo uzņēmēju apmācības iespējas Stratēģiskajā vadīšanā.

KORUPCIJAS IETEKMES UZ ĀRVALSTU INVESTĪCIJU PLŪSMĀM NOVĒRTĒŠANA

ASSESSMENT OF CORRUPTION EFFECT ON FOREIGN INVESTMENT FLOWS

Māris SPRINGIS

Mg.oec., lektors,
Latvijas Universitāte
Rīga, Latvija

Tālrunis: +371 26334677, e-pasts: mspringis@yahoo.com

Abstract. *The purpose of the present paper is to investigate the impact of corruption on foreign direct investment (FDI) flows. Using data from the International Monetary Fund, Transparency International and United Nations conference about commerce and development data bases a cross-section econometric model was estimated to evaluate in which way and how strong corruption influence FDI inflows. Econometric modelling covers the period from year 2000 to 2007 and the data about 82 world countries that constitute more than 500 records. The main conclusion of the paper is that corruption has a negative and significant impact on the foreign direct investment inflows. Thus, changes in the level of corruption in the country, which is reflected as a decrease (increase) of the corruption index by one solitary, on average, cause an increase (decrease) in FDI inflow by 96,064 dollars per capita. Moreover, every single point of the corruption index in the previous assessment period, on the average ensures 123,077 dollars inflow of FDI per capita.*

Keywords: *corruption, corruption perceptions index, cross-section, econometric model, FDI flows.*

Ievads

Tautsaimniecības sekmīgas attīstības nodrošinātāji ir iekšējie un ārējie finanšu resursi. Iekšējo un ārējo finanšu avotu finanšu plūsmas nodrošina ne tikai tautsaimniecības pašus nepieciešamākos tās darbības nosacījumus, bet arī stimulē tās stabilu attīstību ilgtermiņā. Ekonomiskā prakse liecina, ka tautsaimniecības, kuras atrodas konverģences procesā nereti nespēj iztikt ar iekšējo finanšu resursu kapacitāti. Nepieciešamība nodrošināt atbilstošo plānoto finanšu plūsmu ne tikai konkrētos termiņos, bet arī ilgtermiņā rosina meklēt ārējos finanšu avotus, jeb ārējās tiešās investīcijas.

Lai nodrošinātu konverģences procesu, arī „bagātām” valstīm ir jāpalielina uzkrātā kapitāla līmenis, jāuzlabo produktivitāte, un nepieciešamības gadījumā esošā tehnoloģija jāaizvieto ar modernu tehnoloģiju. Ārvalstu tiešās investīcijas ir ļoti svarīgs resurss, bez kura klātbūtnes nav iespējama konverģences procesa nepārtrauktība un varbūtējo diskrēto vajadzību apmierināšana (4.).

Ārvalstu tiešās investīcijas neapšaubāmi spēj sekmīgi stimulēt tautsaimniecības attīstības procesus un nodrošināt attīstības stabilitāti ilgtermiņā. Ekonomisti un politikas veidotāji parasti uzskata ārvalstu tiešās investīcijas par primāro faktoru, ne tikai globalizācijas procesā, bet arī tautsaimniecības izaugsmes procesos (5.). Arī *Liebscher* uzsver ārvalstu tiešo investīciju nozīmi ekonomikas attīstībā, norādot uz trim kanāliem, kuri reāli ietekmē tautsaimniecības izaugsmi (3.):

1. Ārvalstu tiešās investīcijas palielina uzkrātā kapitāla apjomu, kurš viennozīmīgi veicina saražoto preču un pakalpojumu daudzuma pieauguma normu uz vienu iedzīvotāju.
2. Ārvalstu tiešās investīcijas veicina tehnoloģisko izaugsmi, jo ārvalstu uzņēmēji parasti izmanto labāku tehnoloģiju, kā rezultātā paaugstinās vadības līmeņa efektivitāte.
3. Ārvalstu tiešās investīcijas netieši pozitīvi ietekmē iekšzemes uzņēmumus kā rezultātā mainās darbaspēka mobilitāte, notiek imitāciju procesi un piegādātāju kvalifikācijas paaugstināšana.

Augstāk minētās realitātes „post factum” apstiprina kā Latvijas, tā arī ārvalstu vadošās institūcijas. Tā, piemēram, Pasaules Bankas pārstāvis Andrejs Jakobsons uzsver, ka „ārvalstu tiešām investīcijām ir īpaši nozīmīga loma kā līdzekļu avotam attīstības valstu ekonomiskajos procesos, jo šajās valstīs ir salīdzinoši mazāk iekšējo finanšu resursu, kas daudzos gadījumos būtiski aizkavē valstu ekonomisko izaugsmi” (2.).

Ņemot vērā to, cik ārvalstu tiešās investīcijas ir svarīgas valsts tautsaimniecības attīstības kontekstā, ir nepieciešams sekot līdzi to noteicošajiem faktoriem un uzlabot šo faktorus, tādējādi padarot Latviju par pievilcīgāku valsti ārvalstu investoru acīs salīdzinājumā ar pārējām pasaules valstīm.

Pēdējo 15-20 gadu laikā ekonomisti daudz uzmanības veltī starptautiskās kapitāla kustības procesu empīriskajiem pētījumiem. Ārvalstu tiešo investīciju procesu modelēšana ir sarežģīts un komplekss process, jo pastāv salīdzinoši ļoti liela dažādu ārvalstu tiešo investīciju kustību ietekmējošo faktoru kopa. Speciālajā literatūrā dotos faktorus parasti iedala divās grupās (6.):

- 1) Makroekonomiskie faktori:
  - a) Valdības politikas faktori: nodokļu politika, tirdzniecības politika, monetārā politika, biznesa ciklu faktori, iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugums, eksporta pieaugums utt.
  - b) Faktori, kuri nosaka pasaules ekonomikas attīstības tendences: ekonomikas izaugsme citās valstīs; politiskās un ekonomiskās situācijas stabilitāte potenciālajā investīciju importētājvalstī u.c.

- 2) Mikroekonomiskie faktori:
  - a) Specifiskās priekšrocības vai faktori, kuri nodrošina uzņēmuma monopolstāvokli tirgū: produkta diferenciacija, tirgus pieredze, tehnoloģija un uzņēmējdarbības vadības pieredze, ekonomija uz ražošanas mērogiem.
  - b) Faktori, kuri samazina ražošanas izmaksas: ekonomija uz ražošanas mērogiem, produkcijas standartizācija.
  - c) Salīdzināmo priekšrocību faktori: iespēja būt tuvāk pie galējā patērētāja, pieeja pie lētiem ražošanas resursiem (darbaspēks, izejvielas u.tml.), pieeja pie tehnoloģiskā *know-how*.
  - d) Transakciju izmaksu faktori.
  - e) Diversifikācijas faktori: procentu likmju līmeņu atšķirības, atšķirības riska pakāpē.
  - f) Tirgus faktori: izmaksas, barjeras u.c.

Vēl viens ārvalstu tiešo investīciju kustību ietekmējošais faktors, kura pētījumiem pēdējos gados tiek pievērsta īpaša uzmanība ir korupcijas līmenis ārvalstu kapitāla saņēmējvalstī. Korupcija un fakts, cik lielā mērā tā ir izplatīta kādā tautsaimniecībā, ir neapšaubāmi nozīmīgs faktors, kuram ārvalstu investori pievērš lielu uzmanību. Jo mazāk pastāv šķēršļu biznesa uzsākšanai un tā attīstībai, jo atraktīvāka ir valsts no ārvalstu investoru viedokļa. Korupcijas līmenis ir ļoti komplekss rādītājs, kas aptver daudzas ekonomiskās darbības puses, vienlaicīgi pildot informatīva rādītāja lomu, kurš atspoguļo, cik lielā mērā valsts ir ieinteresēta, lai piesaistītu ārvalstu investoru līdzekļus savas ekonomikas attīstībā, kā arī, cik lielā mērā ārvalstu investīcijas un ārvalstu kapitāls ir pasargāts no potenciālās akceptorvalsts prognozētas vai neprognozētas rīcības.

Korupcijas līmenis ir viens no būtiskākajiem šķēršļiem, kuri ietekmē ārvalstu investīciju plūsmu konkrētajā valstī. Šī pētījuma mērķis ir novērtēt un kvantificēt šo negatīvo ietekmi.

Teorētiskā ekonometriskā modeļa izstrāde

Lai izanalizētu, vai korupcijas līmenis valstī tiešām ietekmē faktiskās saņemto ārvalstu investīciju plūsmas un to apjomus, tiek pielietots klasisks ekonometriskā vienādojuma veids, ar kura palīdzību testē sakarību starp interesējošajiem mainīgajiem:

$$y_t = c + AX_t + e_t, \quad [1.]$$

kur c ir vienādojuma konstante; y_t ir izskaidrojamais mainīgais; X_t ir skaidrojošo mainīgo vektors; A ir skaidrojošo mainīgo elastības koeficientu vektors; e_t ir regresijas kļūda.

Mūsu gadījumā 1. vienādojumu var pierakstīt šādā veidā:

$$FDI_{i,t} = c + \alpha_1 CI_{i,t} + \alpha_2 \Delta CI_{i,t} + \alpha_3 FDI\_STOCK_{i,t-1} + \alpha_4 \ln(GDP_{i,t}) + e_{i,t}, \quad [2.]$$

kur: $FDI_{i,t}$ ir ārvalstu tiešās investīcijas uz vienu iedzīvotāju i -tajā valstī periodā t , $CI_{i,t}$ ir korupcijas indekss, kas bija noteikts i -tai valstij periodā t , $FDI\_STOCK_{i,t-1}$ ir uzkrātās ārvalstu investīcijas uz vienu iedzīvotāju i -tajā valstī periodā $t - 1$ un $GDP_{i,t}$ ir reālais IKP uz vienu iedzīvotāju i -tajā valstī periodā t .

Visi mainīgie vienādojumā [2.] tiek izmantoti nolūkā aplūkot doto lielumu izmaiņu kopsakaru attiecībā pret vienu iedzīvotāju. Tā kā tiek izmantoti dati par daudzām valstīm, no izmantojamiem mainīgiem ir jāizslēdz attiecīgo valstu „mēroga efekta” ietekme. Minēto efektu izslēdz, aplūkojot valsts tautsaimniecības IKP, uzkrāto ārvalstu investīciju un ārvalstu tiešo investīciju attiecību pret iedzīvotāju skaitu.

Vienādojums [2.] atspoguļo sekojošu ekonomisku būtību – ārvalstu investīciju ieplūde kādā ekonomikā ir atkarīga no uzkrātā ārvalstu kapitāla apjoma šajā ekonomikā, no tās izaugsmes dinamikas un no tā, cik labi valstī funkcionē mehānismi, kuri regulē ekonomisko darbību un ko mūsu gadījumā nosaka korupcijas indekss.

Jo augstāks ir korupcijas indekss konkrētajai valstij, jo uzņēmējus un investorus sagaida mazākas problēmas, saistītas ar mākslīgiem šķēršļiem, kurus veido korumpētas institūcijas. Sekojoši vienādojuma [2.] koeficientam α_1 ir jābūt ar pozitīvu zīmi, ko nosaka korupcijas indeksa specifika: augstāka indeksa vērtība atbilst zemākam korupcijas līmenim. Tādejādi, augstākai korupcijas indeksa vērtībai (zemākam korupcijas līmenim) ir jāasociējas ar lielāku ārvalstu investoru interesi ieguldīt savu kapitālu dotajā valstī un līdz ar to ar lielākām ārvalstu investīcijām.

Reāli ārvalstu investori uzmanīgi seko korupcijas indeksa izmaiņām un reaģē, pieņemot lēmumu par investēšanu kādā konkrētā valstī. Gadījumā, ja situācija ar korupciju dotajā valstī uzlabojās (t.i., riski sastapties ar korupciju mazinās), investoram parādās papildus stimuls investēt dotajā valstī. Sekojoši vienādojuma [2.] koeficientam α_2 arī ir jābūt ar pozitīvu zīmi. Ārvalstu investīciju ieplūdes apjoma atkarība no uzkrātā ārvalstu kapitāla apjoma ekonomiski ir pamatota ar ārvalstu investoru nepieciešamību un ieinteresētību attīstīt uzņēmumus, kuros tiek izvietots viņu kapitāls. Investori ir ieinteresēti ieguldīt līdzekļus uzņēmumu ražošanas procesos. Sekojoši vienādojuma [2.] koeficientam α_3 ir jābūt ar pozitīvu zīmi.

Ekonomikas izaugsmes dinamika ir vēl viens fundamentāls faktors, kas nosaka ārvalstu investoru ieinteresētību vai atturību investēt konkrētajā tautsaimniecībā. Neveiksmīga ekonomiskā attīstība, kura atspoguļojas iekšzemē saražotā kopprodukta apjoma samazinājumā, vai nepietiekoša

izaugsme var negatīvi ietekmēt potenciālo ārvalstu investoru lēmumus par investēšanu konkrētajā ekonomikā. Līdz ar to citas, dinamiskāk augošas tautsaimniecības varētu kļūt par pievilcīgākām un atraktīvākām ārvalstu investoru acīs, jo šādas ekonomikas spēj nodrošināt daudz ātrāku investīciju atdevi. Šādā veidā no teorētiskā viedokļa izriet, ka vienādojuma [2.] koeficientam α_4 arī ir jābūt ar pozitīvu zīmi: jo straujāk attīstās tautsaimniecība, jo vairāk tajā investē.

Pirms izstrādātais ekonometriskais modelis tiek novērtēts, vērts pievērst uzmanību izmantojamajam korupcijas uztveres indeksam un apskatīts tā būtību un sastādīšanas principus.

Korupcijas uztveres indekss

Korupcijas uztveres indekss pēc savas būtības ir saliktais indekss, kuru veido uzņēmēju aptaujas un valsts analītiķu novērtējumi. Tas balstās uz ticamiem avotiem, izmantojot dažādas izlases un metodoloģijas. Šāda pieeja nodrošina iespēju labāk noteikt faktisko korupcijas līmeni starp valstīm. Datus nav viegli novērtēt un to ticamība bieži izraisa šaubas. Starptautiskās aptaujas šajā gadījumā ir visticamākais informācijas avots (1., 236.-237.).

Lai novērtētu 2008. gada korupcijas uztveres indeksu, tika izmantoti 13 avoti no 11 neatkarīgām institūcijām. Korupcijas uztveres indeksa stiprā puse balstās uz koncepciju, ka dažādu avotu datu kombinācija un izteikšana ar vienu indeksu paaugstina katra individuālā cipara ticamību. Minētās 11 neatkarīgās institūcijas ir šādas: Āzijas Attīstības Banka, Āfrikas Attīstības Banka, Bertelsmana fonds, Pasaules Banka, Ekonomistu Inteliģences Vienība, Brīvības Māja, Globālais Ieskats (agrāk zināms kā Pasaules Tirgu Izpētes centrs), Starptautiskais vadībzinības attīstības institūts, Lieltirgotāju starptautiskā grupa, Politiskā un Ekonomiskā riska konsultācija, Pasaules ekonomiskais forums.

Katrs no iepriekš minētiem avotiem piedāvā valstu „ranžēšanu”, balsoties un vienotu metodoloģiju visām „ranžēšanā” iesaistītajām valstīm. Tas ir viens no nosacījumiem, kas nodrošina iespēju salīdzināt datus valstu starpā. Cits nosacījums datu avotu izvēlē ir tas, ka visiem avotiem ir jāvērtē valsts vispārējo korupcijas pakāpi. Tas neattiecas uz tādiem gadījumiem, kad, piemēram, korupcija tiek sajaukta ar citiem aspektiem, kuri neattiecas uz korupciju, tādiem, kā: politiskā nestabilitāte, centralizācija, nacionālisms utt. Vērts atzīmēt, ka rezultātu salīdzināšanai laika gaitā ir jābalstās uz valsts indeksa vērtību, nevis uz tās pozīciju jeb rangū. Valsts pozīcija var mainīties arī tad, ja kāda jauna valsts parādās sarakstā vai arī, ja „izkrīt” no tā. Augstāka indeksa vērtība norāda uz to, ka respondenti piešķīra augstāku reitingu. Savukārt, zemāka indeksa vērtība norāda uz to, ka situācija ar korupciju valstī pasliktinājusies.

Indeksa vērtības izmaiņas ir jāuztver pietiekami piesardzīgi, ņemot vērā, ka var būt arī citi, tīri tehniski iemesli, kuri izraisa vērtību izmaiņas. Indeksa vērtības izmaiņas var būt saistītas, piemēram, ar to, ka mainās izlases un tas, cik labi tās reprezentē kādas valsts uzņēmējus. To var ietekmēt arī datu avotu izmaiņas. Kā jau tika minēts iepriekš, visi korupcijas uztveres indeksa sastādīšanai izmantojamie avoti mēra korupcijas līmeni dotajā valstī. Termins korupcija ietver ļaunprātīgu valsts varas izmantošanu privāto labumu gūšanai, kas izpaužas kā kukuļņemšana vai valsts naudas izšķērdēšana. Taču katrs no avotiem vērtē arī citus korupcijas veidus:

- ✓ Āzijas Attīstības Banka, Āfrikas Attīstības Banka, kā arī pati Pasaules Banka jautā arī par neefektīviem auditiem, interešu konfliktiem, politiskiem lēmumiem, kas ir orientēti uz kādiem šauru interešu lokiem vai tiek izkropļoti ar korupciju, kā arī par valsts līdzekļiem, kas tiek virzīti privātu labumu iegūšanai. Tas tiek vērtēts, izmantojot skalu no 1 (labi) līdz 6 (slikti);
- ✓ Bertelsmana fonds prasa savus respondentus novērtēt divas lietas, kas attiecas uz korupciju: cik bargas ir politiskas vai juridiskas sekas tiem ierēdņiem, kas ļaunprātīgi izmanto savu statusu un cik lielā mērā valdība spēj apkarot korupciju. Uz katru jautājumu tiek atbildēts, izmantojot skalu no 10 līdz 1;
- ✓ Ekonomistu Inteliģences Vienība prasa savus ekspertus vērtēt korupcijas sastopamību un raksturot korupciju kā valsts sektora negatīvu ietekmi uz privāto finansiālo labumu gūšanu. Vērtēšanai tiek piedāvāti vesēlie skaitļi no 0 (kas nozīmē ļoti zemu līmeni) līdz 4 (kas nozīmē attiecīgi ļoti augstu sastopamības līmeni);
- ✓ Globālais Ieskats piedāvā novērtēt cik augsta ir varbūtība sastapties ar korumpētu ierēdņiem. Korupcija var būt saistīta kā ar maznozīmīgajiem ierēdņiem, tā arī ar augsta līmeņa amatpersonām. Vērtēšanas vērtības ir šādas: 1; 1,5; 2; 2,5; 3; 3,5; 4; 4,5; 5, un tiem piemīt šāds raksturojums:
  1. Valstī ir lieliska uzņēmējdarbības vide un korupcijas klātbūtne nav konstatēta;
  2. Valstī ir laba un caurspīdīga uzņēmējdarbības vide. Korupcija var nejauši gadīties, taču lielākoties uzņēmēji ar to nesastopas;
  3. Valstī ir daži būtiski šķēršļi uzņēmējdarbības veikšanai, ieskaitot korupciju. Tomēr, neskatoties uz to, ka korupcija ir, tai nav salīdzinoši lielas ietekmes;
  4. Valstī ir slikta uzņēmējdarbības vide. Korupcija ir parasta lieta starp uzņēmējiem un amatpersonām. Kukuļdošana un nelegālie maksājumi ir vispārpieņemta lieta, ko pieprasa kā

pateicību par kontraktiem;

5. Valstī ir grūti pārvarami šķēršļi uzņēmējdarbības veikšanai, kuri pēc būtības padara uzņēmējdarbību par neiespējamu. Korupcija skar visas, arī augsta līmeņa amatpersonas un valdību.

„Brīvības Māja” prasa saviem ekspertiem izvērtēt šādus jautājumus:

1. Vai valdība pieņēma efektīvas korupcijas apkarošanas iniciatīvas?
2. Vai tautsaimniecība ir brīva no pārlietu lielas valsts iejaukšanās ekonomiskajos procesos?
3. Vai valdība ir brīva no pārlietu lielām birokrātiskām regulām vai citiem instrumentiem, kas paaugstina korupcijas iespējamību?
4. Vai pastāv būtiski ierobežojumi valsts amatpersonām piedalīties ekonomiskajā dzīvē?
5. Vai pastāv adekvāti likumi, kuri novērš interešu konfliktus?
6. Vai valsts izsludina vakances un konkursus?
7. Vai valsts nodrošina efektīvus likumdošanas vai administratīvus procesus, lai izmeklētu un novērstu valsts ierēdņu vai amatpersonu ļaunprātīgu savas pozīcijas izmantošanu?
8. Vai pretkorupcijas aktīvistu, izmeklētāju, ziņotāju un žurnālistu ir juridiski pasargāti un jūtas pasargāti, ziņojot par kukuļdošanu vai cita veida korupciju?
9. Vai apvainojumi korupcijā tiek plaši apgaismoti presē?
10. Vai publika demonstrē augstu neiecietību pret korumpētām amatpersonām?

Starptautiskais vadībzinības attīstības institūts veica elitāru uzņēmēju aptauju un lūdza novērtēt, vai kukuļdošana un korupcija pastāv vai nepastāv? Lieltirgotāju starptautiskā grupa regulāri pieprasa, lai respondenti novērtētu korupcijas līmeni. Pēc viņu definīcijas korupcija var būt robežās no kukuļdošanas valdības ministriem līdz piespiedu maksājumiem maznozīmīgajiem valsts ierēdņiem.

„Politiskā un Ekonomiskā riska konsultāciju apvienība” lūdza emigrējušiem uzņēmējiem novērtēt pēc skalas no 0 līdz 10, cik nopietnas pēc viņu uzskata ir problēmas ar korupciju valsts sektorā, un lūdza sniegt savu vērtējumu par valsti, kur viņi veic saimniecisko darbību, kā arī par valsti no kuras viņi emigrēja;

Pasaules ekonomiskais forums jautā: „Cik bieži Jūsu nozarē pēc Jūsu vērtējuma uzņēmēji izmanto kukuļdošanu vai neoficiālus papildus maksājumus, saistītus ar:

1. eksportu un importu: bieži | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | nekad;
2. komunāliem pakalpojumiem: bieži | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | nekad;
3. ikgadējiem nodokļu maksājumiem: bieži | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | nekad;

4. valsts kontraktiem: bieži |1|2|3|4|5|6|7| nekad;
5. ietekmi uz likumiem un politiķiem: bieži |1|2|3|4|5|6|7| nekad;
6. labvēlīgu tiesas lēmumu iegūšanu: bieži |1|2|3|4|5|6|7| nekad.
No atbildēm tiek aprēķināts parastais vidējais.

Kā redzams no Korupcijas uztveres indeksa analīzes, tas ietver ļoti plašu informāciju par situāciju ar korupciju daudzās valstīs un līdz ar to tas ir ticams datu avots, kuru var izmantot ekonometriskajos pētījumos. Indeksa uzticamība liecina par tā potenciālu lietderīgumu ne tikai kvalitatīvajā, bet arī ekonometriskajā analizē.

Ekonometriskajā modelēšanā izmantojamie dati

Korupcijas ietekmes uz ārvalstu tiešām investīcijām modeļa novērtēšanai tika izmantoti dati no trim avotiem:

- ✓ no Apvienoto Nāciju konferences tirdzniecības un attīstības jautājumos (UNCTAD) ārvalstu tiešo investīciju statistiskā Interneta datu bāzes (8.), kura satur datus par ārvalstu tiešo investīciju plūsmām un uzkrāto apjomu līmeņiem par vairāk nekā 200 pasaules valstīm;
- ✓ no Starptautiskā Valūtas fonda pasaules ekonomikas pārskata datu bāzes (11.), kura satur statistiskus datus par vairāk nekā 180 pasaules valstīm un ko kuriem tiek paņemti dati par valstu reālo IKP;
- ✓ no Starptautiskās aģentūras *Transparency International* Korupcijas uztveres indeksa Interneta datu bāzes (7.), kurā par 2008. gadu tiek apkopoti korupcijas uztveres indeksi par 180 pasaules valstīm.

Ekonometriskā modelēšana aptver periodu no 2000. gada līdz 2007. gadam un datus par 82 pasaules valstīm, kas kopā veido vairāk nekā 500 novērojumus. Pētāmā perioda ierobežojums ar 2007. gadu tiek pamatots ar faktu, ka modeļa izstrādes brīdī UNCTAD datu bāzē bija pieejami dati par laika periodu tikai līdz 2007. gadam. Savukārt pētāmā perioda sākuma gadu nosaka korupcijas uztveres indeksa „laikrinda”. Neskatoties uz to, ka pirmo reizi korupcijas indekss ir pieejams par 1998. gadu, autors to izmanto sākot tikai ar 2000. gadu, pieņemot, ka pirmos divos gados notika šī samērā jaunā indeksa aprēķināšanas un noteikšanas mehānisma pielāgošana un uzlabošana.

Teorētiskā ekonometriskā modeļa novērtējums

Izmantojot iepriekš aprakstītos statistiskus datus, tika novērtēts vienādojums [2.]. Iegūtie rezultāti ir atspoguļoti 1. tabulā. Modelis tiek novērtēts, izmantojot programmatūru EViews.

Vienādojuma [2.] novērtējums
(autora aprēķini)

Atkarīgais mainīgais: $FDI_{i,t}$				
Metode: paneļu novērtētie vispārinātie mazākie kvadrāti ar starp sekciju svāriem				
Iekļauto novērojumu skaits: 570				
	koeficients	standarta kļūda	t-statistika	varbūtība
c	-576,709	172,106	-3,368	0,001
$FDI\_STOCK_{i,t-1}$	0,081	0,026	2,900	0,004
$\Delta CI_{i,t}$	96,064	12,069	7,959	0,000
$CI_{i,t}$	123,077	9,811	12,545	0,000
$\Delta GDP_{i,t}$	38,814	13,769	2,819	0,005
Determinācijas koeficients				0,660
Pielāgotais determinācijas koeficients				0,601
Varbūtība (F-statistika)				0,000
Durbina-Vatsona statistika				1,720

Visi vienādojuma koeficienti ir statistiski nozīmīgi pat pie viena procenta līmeņa (1. tab.). Iekļautie mainīgie izskaidro 60,1% no izskaidrojamā mainīgā variācijas, kas ir pietiekami augsts rādītājs šāda veida ekonometriskajiem modeļiem.

Durbina-Vatsona statistika (1,720.) norāda, ka modelī nepastāv problēmas ar kļūdas autokorelāciju, kas liecina par to, ka novērtētie koeficienti ir nenobīdīti un pareizie. Uz vienādojuma pareizo konfigurāciju un izveidi norāda arī F-statistikas varbūtība, kas ir nulle. Vienādojuma kļūda ir stacionāra, uz ko norāda paneļu vienības saknes tests (2. un 3. tab.). Visu testu rezultāti norāda uz vienības saknes neesamību vienādojuma kļūdā.

**Vienādojuma [2.] kļūdas vienības saknes testa rezultāti, pieņemot,
ka tā ir kopējs process**
(autora aprēķini)

Nulles hipotēze: vienādojuma [2] kļūdai pastāv vienības sakne, pieņemot, ka tā ir kopējs process				
Metode	statistika	varbūtība	sekciju skaits	novērojumu skaits
Levin, Lin un Chu	-11,343	0,000	82	488
t^*				

**Vienādojuma [2.] kļūdas vienības saknes testa rezultāti, pieņemot,
ka tā ir individuālais process**
(autora aprēķini)

Nulles hipotēze: vienādojuma [2] kļūdai pastāv vienības sakne, pieņemot, ka tā ir individuālais process				
Metode	statistika	varbūtība	sekciju skaits	novērojumu skaits
Im, Pesaran un Shin W-stat.	-1,497	0,067	82	488
ADF – Fisher Chi-square	213,126	0,006	82	488
PP – Fisher Chi-square	271,511	0,000	82	488

Vienādojuma [2.] novērtēšanas rezultātā iegūtie statistiski nozīmīgie koeficienti, kuri ir atspoguļoti 1. tabulā, tiek interpretēti sekojoši:

- ✓ Korupcijas līmeņa izmaiņas valstī, kas atspoguļojās korupcijas uztveres indeksa uzlabojumā (pasliktinājumā) par vienu punktu, vidēji palielina (samazina) ārvalstu investīciju ieplūdi valstī par 96,064 dolāriem uz vienu iedzīvotāju;
- ✓ Katrs korupcijas uztveres indeksa novērtējuma punkts iepriekšējā periodā vidēji nodrošina ārvalstu investīciju ieplūdi valstī 123,077 dolāri uz vienu iedzīvotāju;
- ✓ Uzkrāto ārvalstu investīciju uz vienu iedzīvotāju palielināšanās (samazināšanās) par 1 000 dolāriem iepriekšējā periodā vidēji palielina (samazina) ārvalstu investīciju plūsmas pa 81 dolāru uz vienu iedzīvotāju;
- ✓ IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugums (samazinājums) par 1 000 dolāriem uz vienu iedzīvotāju nosaka ārvalstu investīciju apjoma palielināšanos (samazināšanos) par 38,814 dolāru uz vienu iedzīvotāju.

Latvijas gadījumā, korupcijas indeksa samazināšanās (palielināšanās) Latvijai par vienu vienību nosaka ārvalstu investīciju apjoma pieaugumu (kritumu) par 217,201 miljoniem dolāru (pēc LR Centrālās Statistikas pārvaldes datiem, 2007. gadā Latvijā bija 2,261 miljoni pastāvīgie iedzīvotāji). Savukārt, ņemot vērā, ka Latvijas korupcijas reitings 2006. gadā bija 4,7, tad šāds līmenis nodrošināja Latvijai ārvalstu investīciju ieplūdi 2008. gadā 1 307,902 miljonu dolāru apjomā.

Saskaņā ar LR Centrālās Statistikas pārvaldes datiem Latvijas ekonomikā 2007. gada laikā saņemto ārvalstu tiešo investīciju apjoms bija 1 158.1 miljonu latu (9.). Gada laikā saņemto ārvalstu tiešo investīciju summa tika pārrēķināta, izmantojot Latvijas Bankas vidējo lata kursu pret

ASV dolāru par 2007. gadu (10.), iegūstot 2 253,0 milj. ASV dolāru (0,5138 LVL par 1 USD).

Tātad var secināt, ka gadījumā, ja 2007. gadā Latvijas korupcijas uztveres indekss būtu samazinājies par vienu punktu, tad kvantitatīvi Latvijas ekonomikā papildus ieplūstu ārvalstu kapitāls gandrīz 10% apmērā no 2007. gada laikā saņemtā ārvalstu tiešo investīciju apjoma. Tik lielu kapitāla injekciju var uzskatīt par ļoti svarīgu Latvijas ekonomikas papildu dzinējspēku. Savukārt, korupcijas līmenis Latvijā, kurš tika novērtēts 4,7 līmenī, 2006. gadā nodrošināja vairāk nekā 55% no tā ārvalstu investīciju ieplūdes apjoma kāds bija 2007. gadā.

Secinājumi un priekšlikumi

Balstoties uz veikto ekonometrisko analīzi, autors secina, ka korupcijas līmenis valstī ietekmē tiešo ārvalstu investīciju plūsmu. Korupcijas indeksam un korupcijas līmenim neapšaubāmi ir liela ietekme uz ekonomiskajiem procesiem valstī, un to loma Latvijas tautsaimniecībā līdz šim nav tikusi kvantitatīvi izvērtēta. Aprēķini liecina, ka katrs korupcijas indeksa novērtējuma punkts iepriekšējā periodā vidēji nodrošina ārvalstu investīciju ieplūdi valstī nākošajā periodā 123,077 dolāru uz vienu iedzīvotāju. Savukārt, korupcijas līmeņa izmaiņas valstī, kas atspoguļojas korupcijas indeksam uzlabojoties (pasliktinoties) par vienu punktu, vidēji palielina (samazina) ārvalstu investīciju ieplūdi valstī par 96,064 dolāriem uz vienu iedzīvotāju.

Ņemot vērā ārvalstu tiešo investīciju nozīmīgumu Latvijas tautsaimniecības attīstībā un korupcijas negatīvo ietekmi uz ārvalstu tiešo investīciju piesaistīšanu, autors iesaka Latvijas valsts institūcijām aktīvi iesaistīties korupcijas apkarošanā, tādējādi sniedzot pozitīvu signālu ārvalstu investoriem un nodrošinot papildus līdzekļus Latvijas tautsaimniecības ilgtspējīgai attīstībai.

Izmantotā literatūra un avoti

1. GRAF, J. *The New Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Policy and Evidence*. Cambridge University Press, 2007. 236-237 pp.
2. JAKOBSONS, A. Svarīgākās ārvalstu tiešo investīciju plūsmu tendences pēdējā desmitgadē, *Averss un Reverss* (Nr. 2), Latvijas Banka, 2001. 5. lpp.
3. LIEBSCHER, K. *Foreign direct investment in Europe: a changing landscape*. Edward Elgar Publishing, 2007. 274 p.
4. MILES, D., SCOTT, A. *Macroeconomics: understanding the wealth of nations*. John Wiley and Sons, 2005. 632 p.
5. MICHIE, J. *The handbook of globalisation*. Edward Elgar Publishing, 2003, 421 p.
6. TITARENKO, D. *Investīcijas kā Latvijas ekonomikas izaugsmes faktors*. Rīga: Transporta un sakaru institūts, 2006. 151 lpp.
7. *Corruption Perception Index data* [tiešaiste]. Transparency International [atsauce 2009. g. 27. jūn.]. Pieejas veids: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi

8. *FDI database* [tiešsaiste]. UNCTAD [atsauce 2009. g. 27. jūn.]. Pieejas veids: <http://stats.unctad.org/fdi>
9. *Statistikas datubāzes* [tiešsaiste]. LR CSP [atsauce 2009. g. 27. jūn.]. Pieejas veids: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=17-15&ti=17%2D15%2E+%C2RVALSTU+INVEST%CECIJAS+LATVIJ%C2&path=../DATABASE/ekfin/Ikgad%E7jie%20statistikas%20dati/Invest%Eeciias/&lang=16>
10. *Statistikas datubāzes* [tiešsaiste]. LR CSP [atsauce 2009. g. 27. jūn.]. Pieejas veids: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=03-12&ti=3%2D12%2E+LATVIJAS+BANKAS+%C2RVALSTU+VAL%DBTU+KURSI+VID%C7JI+GAD%C2+%281atos%29&path=../DATABASE/ekfin/Ikgad%E7iie%20statistikas%20dati/Banku%20r%E2d%EeT%E2ji/&lang=16>
11. *World Economic Outlook Database* [tiešsaiste]. IMF [atsauce 2009. g. 27. jūn.]. Pieejas veids: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/index.aspx>

Summary

Economic development can be funded with local financial resources as well as with external ones. Strongly growing economy, which is in the convergence process, may lack the internal financial resources (investments); hence the need for external sources of financing (foreign direct investments) appears. In order to ensure the process of convergence with the richer countries the increase in the capital stock level is needed, that would help to introduce advanced technology and to improve productivity. Foreign direct investments are an important mechanism through which this can be achieved.

Taking into account the importance of foreign direct investments for national economic development, it is necessary to keep up with their determinants and to improve these factors, making Latvia a more attractive country in the eyes of foreign investors compared to the rest of the world. One of the most foreign direct investments restricting factors is corruption.

Corruption and its spread in the national economy is by all means a significant factor which is taken into serious consideration by foreign investors. The fewer obstacles are to start and develop business the more attractive is the country from the point of view of investors. This is a very complex indicator which covers many sides of the economic activity; as a result, it is very informative as regards the interest of the country in attracting foreign investors to develop economics as well as to what extent.

As a measure of the level of the corruption level in a country the Corruption Perceptions Index is used. The Corruption Perceptions Index is a compound number which is composed of entrepreneur surveys and state analyst assessment. It is based on credible sources using different selections and methodologies. Such an approach provides an opportunity to better assessment of the corruption level among the countries. 13 sources from 11 independent institutions are used to assess the Corruption Perceptions Index.

The strength of the Corruption Perceptions Index is based on the concept that data combination of different sources and its expression with one index increase the credibility of every single figure. The Corruption Perceptions Index covers an extensive range of information on the situation connected with corruption in many countries and thus it is a reliable source of information for the econometric research. The Index reliability is indicative of its potential suitability not only in qualitative but in econometric analyses as well.

The influence of the corruption level in a country on the foreign direct investments' inflows is estimated in this paper. To analyze if the corruption level in the country is really reflected in the actually received foreign investment flows and amounts, the classical econometric kind of equation is used. In the assessment of the model of Corruption Impact on Foreign Investment Flow the data from three sources were used:

- ✓ United Nations conference about commerce and development foreign direct investment statistical Internet data base which contains data about foreign direct investment flow and saved amount levels about more than 200 countries;
- ✓ World Economics report data base of the International Monetary Fund which contains the data about more than 180 countries and data on the real GDP were taken from this data base.
- ✓ Data base of the International agency Transparency International about corruption perceptions index, where indexes were aggregated for the period of year 2008 about 180 countries.

Econometric modelling covers the period from year 2000 to 2007 and the data about 82 world countries that constitute more than 500 records. In the assessment of the model of Corruption Impact on Foreign Investment Flow the data from three sources were used:

- ✓ United Nations conference about commerce and development foreign direct investment statistical Internet data base which contains data about foreign direct investment flow and saved amount levels about more than 200 countries;
- ✓ World Economics report data base of the International Monetary Fund which contains the data about more than 180 countries and data on the real GDP were taken from this data base.
- ✓ Data base of the International agency Transparency International about corruption perceptions index, where indexes were aggregated for the period of year 2008 about 180 countries.

Econometric modelling covers the period from year 2000 to 2007 and the data about 82 world countries that constitute more than 500 records. Limitations of the research period starting from the year 2007 are stated with the fact that when the model was being developed, data in the UNSTAD data base were available for the period up to year 2007. However the beginning year of the research period is determined by time line of the corruption index. In spite of the fact that the corruption index was available for the first time in 2000, we have to take into account that in the first two years the new mechanism of index calculation and adjustment was fitted and improved.

The main econometric model estimation results are following:

- ✓ Changes in the level of corruption in the country, which is reflected as a decrease (increase) of the corruption index by one solitary, on the average, cause an increase (decrease) in foreign direct investments inflow by 96,064 dollars per capita;
- ✓ Every single point of the corruption index in the previous assessment period, on average ensures 123,077 dollars inflow of foreign direct investments per capita;
- ✓ Increase (decrease) in GDP per capita by 1,000 dollars causes an increase (decrease) of foreign direct investments inflow by 38.81 dollars per capita.

VESELĪBAS APRŪPES KĀ DZĪVES KVALITĀTES NODROŠINĀJUMA IZPĒTE LATGALE

RESEARCH ON HEALTH CARE AS A GUARANTEE OF LIFE QUALITY IN LATGALE

Ēvalds VIŠKERS

M.soc.sc., lektors,
Rēzeknes Augstskola
Rēzekne, Latvija
Tālrunis: +371 29127330, e-pasts: evalds@ru.lv

Abstract. *On daily occasions the notions “health” and “quality of life” are often used as interrelated ones. It is due to the fact that the definition of the health condition denotes many factors also including the notion of life quality, e.g. physical health and functionality, social functionality and public health. In Latvia under the health care reforms it is necessary to analyze the trends of changes and their impact on our society. Using the available statistical information the article describes the main health care indicators in Latgale and compares them in the context of Latvia and the European Union. The article has been developed within the framework of the project “Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale”.*

Keywords: *quality of life, health care, Latgale.*

Ievads

Pilnvērtīga dzīvošana ir jautājums, kurš tiek aktualizēts filozofijā, ekonomiskajā domā un katra cilvēka personiskajā dzīvē. Tas rosina svarīgus filozofiskus un vienlaikus praktiskus jautājumus: Ko nozīmē laba dzīve? Kā to sasniegt? Kā samērot vēlmes ar iespējām? Šie jautājumi ieņem būtisku lomu jebkura cilvēka dzīvē, jo tie tiecas apvienot vienā skatījumā dažādus dzīves aspektus un dimensijas: esošo situāciju un nākotnes mērķus, materiālās vajadzības un garīgos centienus. Dzīves kvalitāte ir jēdziens, ko grūti definēt, jo tas nozīmē dažādus dzīves aspektus dažādiem cilvēkiem. Tas ietver gan objektīvos rādītājus, gan subjektīvo apmierinātību un novērtējumu, gan indivīda iespējas veidot dzīvi atbilstoši savām iecerēm. Atsevišķu dzīves kvalitātes jomu analīze pasaules pieredzē ir vērojama jau antīkajā filozofijā, taču visaptveroši šī virziena pētījumi pasaulē tiek uzsākti kopš pagājušā gadsimta astoņdesmitajiem gadiem. Lielākā daļa globālo pētījumu pamatojas uz objektīvajiem rādītājiem. Viena no šo pētījumu nozīmīgākajām sastāvdaļām ir iedzīvotāju veselība. Šī raksta mērķis - raksturot veselības aprūpes, kā dzīves kvalitāti noteicošas sastāvdaļas, stāvokli Latgalē.

Pētījuma uzdevumi:

- noteikt veselības aprūpes raksturošanai visbiežāk izmantotos indikatorus,
- izvērtēt veselības aprūpes kā, dzīves kvalitātes veidojošas jomas, rādītājus Latgalē.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tiks izmantota monogrāfiskā analīze, kontentanalīze un statistikas datu grafiskās apstrādes un interpretācijas metodes.

Pētījuma periods 2005. – 2008. gads.

Pētījuma rezultāti

Latvijā līdz šim apjomīgāko pētījumu dzīves kvalitātes jomā ir veikusi “Stratēģiskās analīzes komisija”, kas tika izveidota 2004. gada 2. aprīlī pēc Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas iniciatīvas. Lai izvērtētu Latvijas sociāli ekonomiskās attīstības tendences gan pēdējo 5-10 gadu laikā, gan nākotnes prognožu aspektā, SIA “Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija” veica pētījumu, kura ietvaros realizēja vispusīgu un kvalitatīvu attīstības tendenču izpēti. Pētījuma laikā, divu gadu periodā (2004. – 2005.) tika veiktas Latvijas iedzīvotāju sabiedriskās domas aptaujas par prioritārajiem dzīves kvalitātes aspektiem un darbībām tās uzlabošanai. Aspektu nozīmīgums ir mainīgs, taču visa pētījuma laikā, kā nozīmīgākais jautājums aiz ekonomiska rakstura jautājumiem (cenas/inflācija, nodarbinātība) tiek minēts iedzīvotāju veselības stāvoklis (3.,7). Un tas ir arī likumsakarīgi, jo veselība visa mūža garumā ir ne tikai ikviena cilvēka labklājības prioritāšu galvgali, vesela sabiedrība ir arī principiāls valsts pastāvēšanas un attīstības priekšnosacījums. Pētījumu aktualitāti nosaka fakts, ka vidējais mūža ilgums pašlaik Latvijā ir isākais Eiropas Savienībā. Ja vidējais Eiropas Savienības valstu rādītājs ir 80,8 gadi sievietēm un 74,3 gadi vīriešiem, tad Latvijā tie ir 76,4 gadi sievietēm un 65,5 gadi vīriešiem (5.,29). Tas ir ceturtais sliktākais rādītājs sievietēm un otrs – vīriešu vidējā dzīves ilguma rādītājs. Šādi dati publicēti pētījumā “Health at a Glance: Europe 2010”. Šis ir pirmais izdevums, kurā salīdzināta virkne galveno rādītāju par veselību un veselības aprūpes sistēmu 31 valstī – 27 Eiropas Savienības dalībvalstīs, 3 Eiropas Brīvās Tirdzniecības asociācijas valstīs (Islande, Norvēģija un Šveice) un Turcijā. Ziņojums tapis trīs starptautisku institūciju sadarbības rezultātā: Organisation for Economic Cooperation and Development, Directorate General for Health and Consumers European Commission, World Health Organization.

Raksta turpinājumā, analizējot stāvokli veselības aprūpē Latgalē, tiks izmantoti starptautiskajā praksē visbiežāk izmantotie indikatori. Par pamatrādītājiem stacionārās veselības aprūpes raksturošanai tiek izmantots slimnīcu skaits, gultasvietu skaits, medicīniskā personāla skaits (2.,67).

Veselības aprūpes sistēmas reformas rezultātā Latvijā notiek medicīniskās aprūpes iestāžu tīkla optimizācija, kā rezultātā paredzēts saglabāt 24 slimnīcas. Slimnīcu skaita samazināšana tiek pamatota ar finansu līdzekļu izlietošanas efektivitātes uzlabošanas nepieciešamību. Veselības ministrija uzskata, ka pakalpojumus arvien vairāk koncentrēot vienā ārstniecības iestādē, tiek radīti labvēlīgi priekšnosacījumi šīs iestādes turpmākai attīstībai, līdz ar to arī sniegto veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātes rādītāju uzlabošana. Rezultātā Latgalē slimnīcu skaits samazinājās no vienpadsmit stacionāriem 2005. gadā līdz deviņiem 2009. gadā. Daugavpilī slimnīcu skaits samazinājās no četrām uz trim, bet Rēzeknē no divām palika tikai viena. Gultasvietu skaita ziņā ievērojamas izmaiņas ir vērojamas tikai Balvos, kur to skaits ir samazinājies no 178 gultasvietām 2005. gadā līdz 100 gultasvietām 2008. gadā. Iemesls tam ir atsevišķu ārstāšanas nodaļu likvidēšana un pakalpojumu pārceļšana uz tuvāko pilsētu slimnīcām. Šāda samazinājuma sekas ir pakalpojuma “attālināšanās” no pacienta. Taču, salīdzinot gultasvietu skaitu pret iedzīvotāju skaitu Latgalē, rādītājs 7,7 gultasvietas uz 1000 iedzīvotājiem ir lielāks ne tikai par Latvijas vidējo 7,4, bet 2008. gadā pārsniedza Eiropas Savienības vidējo rādītāju, kurš bija 5,7 gultasvietas uz 1000 iedzīvotājiem. Šajā parametrā augstāki rādītāji bija tikai Vācijā un Austrijā.

Atšķirīga situācija ir ar medicīnas personāla nodrošinājumu. Saistībā ar iedzīvotāju migrāciju sabiedrībā ir aktualizēts jautājums par ārstu izbraukšanu uz darbu ārzemēs.

1. tabula

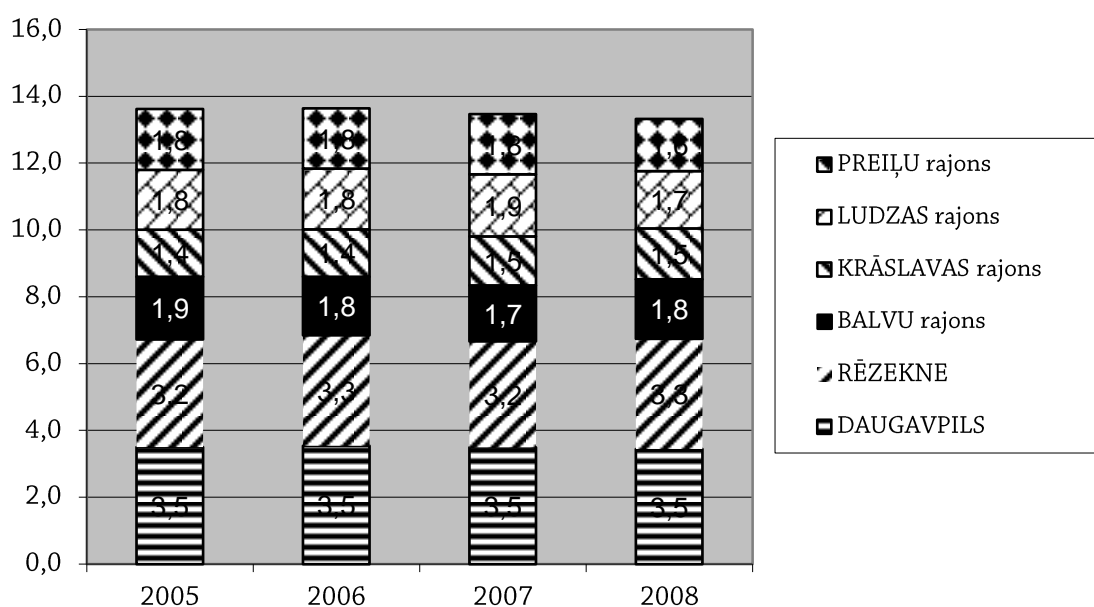
Ārstu skaits Latgales pilsētās un rajonos 2005. – 2008. gadā (6).

(PILSĒTA, RAJONS)	ĀRSTI			
	2005	2006	2007	2008
DAUGAVPILS	384	383	370	362
RĒZEKNE	118	120	114	117
BALVU rajons	52	48	45	47
KRĀSLAVAS rajons	48	47	48	49
LUDZAS rajons	57	57	57	52
PREIĻU rajons	71	69	68	58
KOPĀ	730	724	702	685

Kopējais ārstu skaits Latgalē ir samazinājies no 730 (2005. gadā) līdz 685 (2008. gadā) jeb par 6,2%. Pa atsevišķām pilsētām un rajoniem izmaiņas ir atšķirīgas. Būtiskākās izmaiņas ir skārušas Preiļu rajonu, kur kopējais ārstu skaits samazinājās par 18%. Pārējos rajonos izmaiņas ir tuvu vidējām vai, salīdzinot 2005. un 2008. gadu, praktiski izmaiņu nebija.

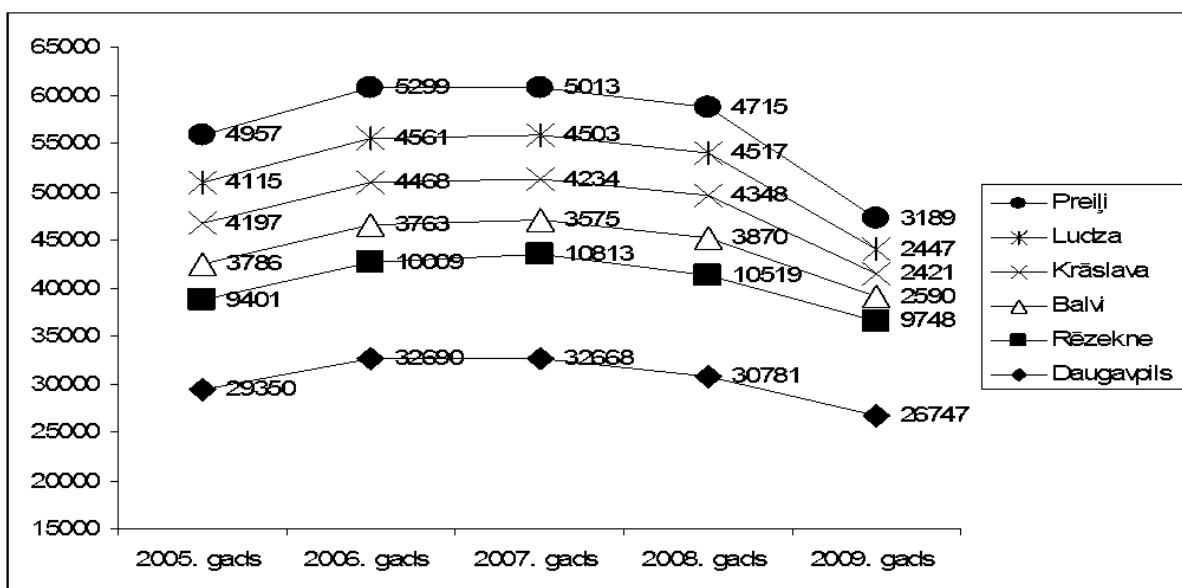
Ņemot vērā iedzīvotāju skaita izmaiņas, ir jāvērtē ne tikai pats ārstu skaits, bet arī to slodze jeb ārstu skaits uz 1000 iedzīvotājiem.

2008. gadā Eiropas Savienības vidējais rādītājs ir 3,3, bet Latvijā 3,1 praktizējoši ārsti uz 1000 iedzīvotājiem. Analizējot šo rādītāju, situācija vairāk neliekas tik kritiska (1. attēls). Rēzeknē un Daugavpilī šis rādītājs ir labāks par pārējo rajonu slimnīcām, kas ir saistīts ar reģionālās nozīmes slimnīcu atrašanos šajās pilsētās. Arī rādītājs Latgalē – 3,4 ārsti uz 1000 iedzīvotājiem – atbilst vidējam pieņemtajiem rādītājam. Pārējās Latgales pilsētās šis rādītājs vidēji ir divas reizes mazāks, kas var liecināt gan par nepieciešamo speciālistu nepieejamību, gan par to iespējamo pārslodzi.

1. attēls. **Ārstu skaits uz 1000 iedzīvotājiem Latgalē 2005. – 2008. gadā (6).**

Tomēr veselības aprūpes jomā galvenais ir nevis pakalpojuma sniedzējs, bet tā izmantotājs, un šeit objektīvāks stacionāru darbības rādītājs ir pacientu skaits slimnīcā. 2. attēlā liknes norāda, ka pacientu skaits Latgales pilsētu slimnīcās mainās līdzīgi Latvijas ekonomikas attīstības rādītājiem, laikā, kad pieaug Latvijas iekšzemes kopprodukts, pieaug arī pacientu skaits slimnīcās. Ekonomiskās attīstības cikla virsotnē 2007. gadā kopējais pacientu skaits bija 60806, 2009. gadā tas samazinājās līdz 47142, jeb par (-22,5%). Šāda likumsakarība var norādīt, ka, pasliktinoties ekonomiskajai situācijai, mainījusies iedzīvotāju iespēja saņemt medicīnas pakalpojumus. Finansējuma samazinājums veselības aprūpei, ierobežotie iedzīvotāju ienākumi, mazina iespējas saņemt veselības aprūpes pakalpojumus, dotajā gadījumā, ārstēties stacionārā.

2. attēls. **Pacientu skaits Latgales pilsētu slimnīcās 2005. – 2009. gadā (6).**

Veselības aprūpes sistēmu Latgalē nevar skatīt atrauti no nozares politikas valstī kopumā. Par salīdzināmu rādītāju kalpo nozares izdevumu daļa IKP. Eiropas Savienībā 2008. gadā tie bija vidēji 8,3% kur privātā sektora izdevumi veidoja ceturto daļu, tad Latvijā izdevumi veselības aprūpei veidoja 7% no IKP. Tas ir ceturtais mazākais veselības aprūpei atvēlētais līdzekļu apjoms Eiropas Savienībā (5.,107).

Valsts loma veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības nodrošināšanā iedzīvotājiem nav apstrīdama, taču rakstā analizētie rādītāji ir tikai daļa no dzīves kvalitāti raksturojošiem komponentiem. Lai iegūtu pilnīgāku stāvokļa novērtējumu, jāpēta arī profilaktiskie veselības aprūpes pasākumi. Bez tam iedzīvotāju veselība un līdz ar to arī dzīves kvalitāte, galvenokārt, ir atkarīga no iedzīvotāju dzīvesveida, ieradumiem un pašu rūpēm par savu veselību. Kāds ir Latgales iedzīvotāju dzīvesveids un rūpes par pašu veselību, to noteikt, izmantojot pieejamo informāciju, ir sarežģīti.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Veselības aprūpes izdevumi Latvijā 4,2% apjomā no IKP ir mazākais rādītājs Eiropas Savienībā. Tas pamatā arī nosaka šīs jomas stāvokli valstī kopumā. Taču atsevišķi veselības aprūpes rādītāji atšķiras arī reģiona griezumā.
2. Latgalē slimnīcu skaits samazinājās no vienpadsmit stacionāriem 2005. gadā līdz deviņiem 2009. gadā. Gultasvietu skaita ziņā ievērojamas izmaiņas ir vērojamas tikai Balvos, kur to skaits ir samazinājies no 178 gultasvietām 2005. gadā līdz 100 gultasvietām 2008. gadā. Iemesls tam ir atsevišķu ārstēšanas nodaļu likvidēšana un pakalpojumu pārceļšana uz tuvāko pilsētu slimnīcām. Šāda

samazinājuma sekas ir pakalpojuma “attālināšanās” no pacienta. Taču salīdzinot gultasvietu skaitu ar iedzīvotājiem Latgalē, rādītājs 7,7 gultasvietas uz 1000 iedzīvotājiem ir lielāks ne tikai par Latvijas vidējo 7,4, bet 2008. gadā pārsniedza Eiropas Savienības vidējo rādītāju, kurš bija 5,7 gultasvietas uz 1000 iedzīvotājiem.

3. 2008. gadā Latgalē bija 3,4 praktizējoši ārsti uz 1000 iedzīvotājiem. Rēzeknē un Daugavpilī šis rādītājs ir labāks par pārējo rajonu slimnīcām, kas ir saistīts ar reģionālās nozīmes slimnīcu atrašanos šajās pilsētās. Citās Latgales pilsētās šis rādītājs vidēji ir divas reizes mazāks, kas var liecināt gan par nepieciešamo speciālistu nepieejamību, gan par to iespējamo pārslodzi.
4. Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības uzlabošanai nepieciešams palielināt ārstu skaitu slimnīcās. To trūkums būtiski mazina pakalpojumu pieejamību, negatīvi ietekmējot dzīves kvalitāti reģionā kopumā.
5. Pacientu skaits Latgales pilsētu slimnīcās mainās līdzīgi Latvijas ekonomikas attīstības rādītājiem, laikā, kad pieauga Latvijas iekšzemes kopprodukts, pieauga arī pacientu skaits slimnīcās. Ekonomiskās attīstības cikla virsotnē 2007. gadā kopējais pacientu skaits bija 60806, 2009. gadā tas samazinājās līdz 47142, jeb par (-2,5%). Šāda likumsakarība norāda, ka, pasliktinoties ekonomiskajai situācijai, mainījusies iedzīvotāju iespēja saņemt medicīnas pakalpojumus.
6. Finansējuma samazinājums veselības aprūpei, ierobežotie iedzīvotāju ienākumi, mazina iespējas saņemt veselības aprūpes pakalpojumus, kas atstāj negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Nav pieļaujams valsts finansējuma samazinājums nozarei.
7. Lai uzlabotu veselības aprūpes kā dzīves kvalitātes nodrošinājuma stāvokli, budžeta izdevumi šai nozarei jātuvina Eiropas Savienības valstu vidējam rādītājam, tas ir 8%.

Izmantotā literatūra un avoti

1. BELA B., TĪSENKOPFS. T. *Dzīves kvalitāte Latvijā: sociālā pētījuma rezultāti*. Rīga: SIA “Zinātne”, 2006. 432 lpp.
2. BUSSE, R., RIESBERG A., *Health Care Systems in Transition: Germany*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies 2004. 242 lpp.
3. *Department of Health and Children. National Health Strategy: Quality and Fairness – A Health System for You*. Dublin: Stationery Office, 2002.
4. *Health at a Glance: Europe 2010*. OECD Publishing, 2010. 130 lpp.
5. *Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes indekss*. Aut.kol.: B. Bela-Krūmiņa, P. Eglīte, E. Karnītis, M. Kazāks, Ž. Ozoliņa, B. Rivža, A. Švarckopfa, T. Tisenkopfs, U. Ušackis. Rīga: 2006. 30 lpp.
6. *Veselības ekonomikas centra informācija*. Projekta TILRA datu bāze.

Summary

The notion of the quality of life includes objective indicators, subjective satisfaction and evaluation as well as opportunities of an individual to create his life pursuant to his intentions. In-depth researches in this particular field have been conducted since the 1980s worldwide. A majority of global researches are based on objective indicators. One of the most significant indicators of these researches is public health. The significance of life quality aspects of population in Latvia is also changing; however, public health is mentioned as the most important one. And it is natural because health is not among the top priorities of every person for all his/her lifetime, although, it should be pointed out that healthy society is a principal precondition for the existence and development of every state. Currently Latvia has the shortest average lifespan in the European Union – 76.4 years among women and 65.5 years among men. It is the fourth worst indicator of the average lifespan among women and the second worst indicator among men. Analyzing the state of the health care sector in Latgale in this article, the indicators applied in the international practice will be used. The number of hospitals, beds, and medical staff are used as basic indicators regarding the health care.

In Latgale the number of hospitals was reduced from 11 in 2005 to 9 in 2009. As regards to the number of beds, considerable changes are observed only in Balvi, where the number was reduced from 178 beds in 2005 to 100 beds in 2008. The main reason for such a situation is liquidation of some departments and transfer of services to the adjacent urban hospitals. The consequence of such reorganization is service “alienation” from a patient. However, comparing the number of beds with the population in Latgale, the indicator 7.7 beds per 1000 inhabitants is larger than the average indicator 7.4 in Latvia. In 2008 it even exceeded the average indicator of the European Union – 5.7 beds per 1000 inhabitants.

In 2008 there were 3.4 general practitioners per 1000 inhabitants in Latgale. In Rezekne and Daugavpils this indicator is better in comparison to the hospitals of other districts; it is related to the location of regional hospitals in these cities. On average in other towns of Latgale this indicator is two times lower; it can be the evidence of unavailability of particular specialists or possible overload of the existing ones. In order to improve the availability of health care services, it is necessary to increase the number of doctors in hospitals. Their shortage significantly reduces the availability of services, thus having a negative impact on the quality of life in the region.

The number of patients in the hospitals of towns and cities in Latgale is changing along with the development indicators of Latvia – when GDP increased, the number of patients in hospitals grew as well. During the peak of the economic development cycle in 2007 the total number of patients reached 60806, however in 2009 it dropped to 47142 (-22.5%). This situation shows that together with the deterioration of the economic situation in the country, the availability of medical services to population changes. Reduced financing of the health care and limited income of population make the process of getting health care services less available, thus having a negative impact on the life quality of population. In order to improve the state of health care as provision of life quality, public expenditure regarding this sector shall be approximated to the average indicator of the EU states, e.g., 8%.

GLOBALIZĀCIJAS IETEKME UZ IZMAIŅĀM LATVIJAS DARBA TIRGŪ

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON CHANGES IN LABOUR MARKET OF LATVIA

Daina ZNOTIŅA

Mg.soc.sc., lektore, Rēzeknes Augstskola,
doktorante, Daugavpils Universitāte
Rēzekne, Latvija

Tālrunis: +371 29503299, e-pasts: Daina.Znotina@inbox.lv

Abstract. *Globalization is a process connected with economical, social, technological, political and other changes, as a result many countries of the world and geographical regions are becoming more related, but also more dependent from each other. In practice the globalization can be expressed as increasing flow of goods and services, as well as capital, money and workflow among countries. The globalization process can be also described as distribution of more intense information and knowledge, as well as technologies and innovations in the world. The article examines the theoretical aspects of globalization impact on changes in labour market. The author analyses impact of migration process on labour market and its development tendencies in Latvia.*

Keywords: *labour force, supply of labour force, demand for labour force, labour force, globalization, migration.*

Ievads

Globalizācija ir process, kas vispārējā mijiedarbībā, neatkarīgi no valstu robežām iesaista cilvēkus, tehnoloģijas, finanses, informāciju, tirdzniecību, pārvaldību. Globalizācija attiecas uz globālās sabiedrības un globālās ekonomikas pieaugumu, piemēram: tirgus paplašināšanos un starptautisku konkurenci; apmācīta darbaspēka mobilitāti; tehnoloģisku inovāciju skaita pieaugumu; zināšanu plūsmas nozīmību.

Globalizācijai kā procesam piemīt kā pozitīvas, tā arī negatīvas īpašības. Globalizācijas pozitīvās īpašības ir: ideju un kultūras apmaiņa, preču un pakalpojumu apmaiņa, konkurences palielināšanās, starptautiski saskaņoti biznesa pasākumi, brīva un ātra komunikācija neatkarīgi no atrašanās vietas. Globalizācijas negatīvās īpašības: bagātie kļūst vēl bagātāki, bet nabagie kļūst vēl nabagāki, cilvēku darbu aizvieto tehnoloģijas, lielo korporāciju ietekme palielinās attiecībā uz uzņēmējdarbības vidi, palielinās cilvēku migrācija.

Viens no modernitātes teorētiķiem Entonijs Gidenss apraksta globalizāciju kā procesu, kurā vietējos notikumus izraisa notikumi, kuri norisinās ļoti tālu, un otrādi. Tas nozīmē, ka globalizācija ir sociālo attiecību

attīstības jaunais posms, kurā politika, ekonomika, kultūra, ekoloģija apvienojas vienā savstarpējās atkarības tīklā.

Mūsdienu starptautisko ekonomiku raksturo šādi procesi:

- Liela apjoma kapitāla ātrā kustība;
- Starptautiskās tirdzniecības izaugsme salīdzinājumā ar ražošanu;
- Ražošanas tīklu attīstība;
- Pasaules finanšu tirgu izaugsme;
- Strauja informācijas izplatīšanās finanšu tirgos;
- Pasaules finanšu tirgu patstāvība, nācijvalstis vairs nevar ietekmēt to darbību;
- Transnacionālo korporāciju rašanās: tās var diktēt savus noteikumus valstīm;
- Darba tirgus paplašināšanās noved pie masu migrācijas uz industriāli attīstītajām valstīm, izmainot valsts etnisko sastāvu un radot sociālo spriedzi;
- Ienākumu pārdale notiek industriāli attīstīto valstu labā (15.).

Tirgus ekonomikas pamatu veido ekonomikas resursi: zeme, kapitāls, darbaspēks, uzņēmējspējas, informācija un to aprites sistēma (3.,18.). Globalizācija skar ikvienu no šiem faktoriem un ietekmē tā efektīvu izmantošanu. Autore rakstā pētīs globalizācijas un darbaspēka savstarpējās mijattiecības.

Pētījuma mērķis ir izpētīt globalizācijas procesa teorētiskos aspektus un to ietekmi uz izmaiņām darba tirgū.

Pētījuma uzdevumi:

- izpētīt globalizācijas ietekmes uz darba tirgu teorētiskos aspektus;
- izpētīt migrācijas ietekmi uz Latvijas darba tirgu.

Pētījuma laika periods: 2005.-2015. gads (prognoze).

Pētījumā pielietotās pētījuma metodes:

- ekonomiskās analīzes metode;
- kontentanalīzes metode.

1. Globalizācijas ietekmes uz darba tirgu teorētiskie aspekti

Globalizācija, tehnoloģiskās un demogrāfiskās pārmaiņas ir radījušas ievērojamas izmaiņas ražošanā un pakalpojumos, kā arī nodarbinātības struktūrā. Globalizācija arvien palielina nevienlīdzību starp rūpnieciski attīstītajām un jaunattīstības valstīm.

Globalizācija darba tirgū ir izraisījusi pieaugošu nedrošības sajūtu, jo daudzās valstīs globalizācijas ietekmē tiek zaudētas daudzas darba vietas. Globālā konkurence ir veicinājusi, ka uzņēmēji arvien biežāk izmanto elastīgas nodarbinātības formas, kas sniedz zemāku sociālo drošību nekā

patstāvīgas darba vietas. Ja darbinieks slēdz līgumu uz īsu laiku vai par nepilnas slodzes darbu, pastāv risks, ka darba ņēmēja sociālās garantijas būs nelielas un šī persona nevarēs izmantot ne arodbiedrības piedāvāto aizsardzību, ne sarunas par darba koplīguma slēgšanu, ne atbalstu darba vietā, ne sociālās garantijas ārpus darba vietas.

Ir pieaugusi ienākumu nevienlīdzība, ko radījusi nepieciešamība pēc globālas konkurētspējas nodrošināšanas, lai piesaistītu ārvalstu investorus. Ir vājinātas darbinieku pārrunu iespējas, jo, lai panāktu pēc iespējas zemāku algu, bieži vien tiek mazināts kolektīvo pārrunu spēks uzņēmumos. Ārvalstu investīcijas un uzņēmumi ir veicinājuši konkurences spiedienu, ar ko saskaras vietējie uzņēmumi, tostarp mazie un vidējie uzņēmumi, kas nodrošina daudz darba vietu. Samazinās arī darba vietu skaits, jo lielajos uzņēmumos jaunas darba vietas tiek radītas mazāk (7.).

Globalizācija rada spēcīgu ietekmi uz valstu situācijām un nacionālo politiku īstenošanu, neņemot vērā globalizācijas tendences, valsts un uzņēmumi vairs nespēj garantēt darba vietu stabilitāti. Tādejādi rodas nepieciešamība pēc globāliem instrumentiem nodarbinātības stabilitātes nodrošināšanai un nodarbinātības apstākļu pilnveidošanai (14.).

Nodarbinātības politika ir būtisks sociālās politikas elements. Arvien aktuālāki kļūst tādi jautājumi kā nacionālās ekonomikas globalizēšanās, finanšu, preču un pakalpojumu plūsmas, darba tirgus un darbaspēka elastība, iespēja darbaspēkam brīvi pārvietoties, kā arī demogrāfisko izmaiņu ietekme uz sociālo sistēmu. Tādēļ, lai valstis spētu pastāvēt un integrēties globālajā ekonomikā, tām ir svarīgi spēt ātri pielāgoties mainīgajiem apstākļiem.

Globalizācijas negatīvais aspekts pasaulē izpaužas apstākļos, kad sakarā ar daudzu uzņēmumu pārceļšānu un importa apjomu pieaugumu, miljoniem cilvēku zaudē darbu. Informācijas tehnoloģiju izplatīšanās apdraud pakalpojumu (finanšu, datortehnoloģiju, transporta, inženiertehnisko u.c.) uzņēmumus, jo pieaug iespēja šos darbus veikt lētāka darbaspēka valstīs. Starptautiskās konkurences palielināšanās arvien biežāk izraisa darba algas samazināšanu kā alternatīvu uzņēmuma pārceļšanai uz ārzemēm.

Jauno tehnoloģiju apgūšana un ar globalizāciju saistītie izaicinājumi, pieprasa izglītības līmeņa paaugstināšanu un darbaspēka profesionālās sagatavotības uzlabošanu. Darba kvalitātes uzlabošanai, tā produktivitātes paaugstināšanai un adaptēšanai jaunajām tehnoloģijām daudzi uzņēmēji visā pasaulē izmanto netradicionālās darba organizācijas un stimulēšanas formas. Darbiniekus aktīvi iesaista vadības lēmumu pieņemšanā, izmanto rotācijas formas, pilnvaru palielināšanu ar mērķi realizēt pieaugušo izglītības un kvalifikācijas potenciālu un sociālo klimatu ražošanā. To sekmē ražošanas aktīvu piešķiršana strādniekiem, to dalība ienākumu sadalē.

Mūsdienu tehnoloģijas sekmē netradicionālo darba grafiku izplatību, kas ir viena no darba spēka izmaksu samazināšanas iespējām. Tas galvenokārt attiecas uz divām nodarbināto kategorijām – pagaidu darbiniekiem un darbiniekiem alternatīvajā darba režīmā. Pie pirmajiem pieder personas, kas nolīgtas pagaidu vai vienreizēja darba izpildei (bez darba līgumiem). Pie otrās grupas pieder cilvēki ar individuālajiem darba līgumiem, personas, kas strādā pēc darba līguma; pie tiem pieder brīvo profesiju darbinieki – žurnālisti, advokāti, konsultanti; darbinieki, kurus aicina darbā tikai nepieciešamības gadījumā; īslaicīgu palīdzību sniedzšie.

Parādās divas pretējas tendences nodarbinātības, darba organizācijas un stimulēšanas raksturā. No vienas puses, spraiņa darba tirgus apstākļos palielinās pieprasījums pēc specialistiem (sevišķi zināšanu ietilpīgās nozarēs), pieaug viņu darba samaksa. No otras puses – globalizācijas iespaidā, pastiprinoties starptautiskajai konkurenci, uzņēmēji meklē iespējas samazināt izmaksas, pārceļot daļu darbinieku uz netradicionālajiem darba grafikiem, jo mūsdienu tehnoloģijas ļauj to darīt (2.).

Lai gan Eiropas Savienība (turpmāk – ES) neregulē katras valsts sociālo politiku, tā nosaka galvenās vadlīnijas un minimālos standartus. Pēdējos gados ES kontekstā bieži runāts par elastdrošības (*flexicurity*) jēdzienu jeb elastību, kas ietver arī zināmu drošību. Elastdrošība ir viena no nozīmīgākajām ES iniciatīvām sociālās politikas jomā, nodrošinot, ka par spīti pieaugošajiem globalizācijas procesiem tautsaimniecība spēj efektīvi reaģēt uz ekonomisko apstākļu izmaiņām un pielāgoties tām (8.). Pēc pašreizējām Latvijā un Eiropā vadošajām nostādnēm, izglītības uzdevums ir sagatavot cilvēku darba tirgum, tātad izglītība ir pakļauta tirgum un nav pašpietiekama vērtība. Mūsdienās daudzi cilvēki tomēr uztver izglītību kā pašpietiekamu vērtību, kas ir viens no labklājības faktoriem – vērtība pati par sevi, nevis līdzeklis naudas pelnīšanai.

2006. gadā Eiropas Parlaments apstiprināja Eiropas Globalizācijas pielāgošanas fonda (turpmāk – EGF) izveidi. Tā sākotnējais mērķis, uzsākot darbību 2007. gadā, bija sniegt papildu atbalstu dažādu sfēru darbiniekiem un uzņēmējiem, kurus skārušas pasaules tirdzniecības modeļu strukturālas izmaiņas un globalizācijas apstākļos pieaugošā konkurence, īpaši no lielāko uzņēmumu puses.

Iestājoties globālajai finanšu un ekonomikas krīzei, Eiropas Parlaments lēma par EGF prasību atvieglošanu attiecībā uz finanšu līdzekļu piešķiršanu, lai līdzekļus varētu saņemt arī krīzes iespaidā darbu zaudējušie darbinieki. Šobrīd fonds nefinansē pasīvus sociālās aizsardzības pasākumus, piemēram, pensijas vai pabalstus, nedz arī sedz uzņēmumu izmaksas, kas saistītas ar modernizāciju un pielāgošanos strukturālām pārmaiņām. Tā vietā EGF atbalsta aktīvus darba tirgus pasākumus, sniedzot atbalstu darba meklējumos, individuāli pielāgotai apmācībai un pārkvalifikācijai,

uzņēmējdarbības veicināšanai, atbalstu pašnodarbinātajiem, u.c. Kopš izmaiņu ieviešanas EGF noteikumos 2009.gadā, tā līdzekļus ar pozitīviem rezultātiem ir jau izmantojusi Zviedrija, kas saņēma 10 miljonus eiro Gēteborgas Volvo atlaistajiem darbiniekiem, lai palīdzētu tiem atrast jaunas darba vietas. Šim piemēram ir sekojušas arī ne mazums citu ES dalībvalstu: 6,2 miljoni eiro ir piešķirti Vācijas auto industrijas darbiniekiem, 9,2 miljoni eiro – atlaistajiem darbiniekiem Beļģijas tekstilrūpniecībā, 5,7 miljoni – bijušajiem auto industrijas darbiniekiem Austrijā, 14,8 miljoni – datorspeciālistiem Īrijā. Apjomīgu finansiālo palīdzību no EGF līdzekļiem ir saņēmusi arī Lietuva. Tās celtniekiem ir piešķirta palīdzība 1,1 miljona eiro apmērā, rūpnīcas „Snaige” darbiniekiem – 0,3 miljoni, tekstilrūpniecībai – 0,8 miljoni, bet mēbeļrūpniecībai 0,7 miljoni (9.).

Arī Latvijas valdība ir pieteikusies Eiropas Globalizācijas pielāgošanas fonda līdzekļu saņemšanai. Paredzams, ka laika posmā no 2010. līdz 2013. gadam bezdarbnieku atbalstam no EGF būs pieejami 2 194 272 lati, bet tehniskās palīdzības finansējums ieviesējietādēm būs 87 770 lati (12.).

Eiropas Savienības dalībvalsts var pretendēt uz atbalsta saņemšanu no EGF gadījumā, kad no uzņēmuma vai arī vienas nozares uzņēmumiem no darba tiek atbrīvoti vismaz 500 darbinieki, ja vien ir iespējams pierādīt no darba atbrīvošanas gadījumu saikni ar ekonomisko krīzi vai izmaiņām tirdzniecības modeļos globalizācijas ietekmē. Izņēmuma gadījumos var pieteikties arī, ja no darba atbrīvojamo skaits ir mazāks, ja vien ir iespējams pierādīt, ka tam ir būtiska ietekme uz nodarbinātības situāciju reģionā.

Atšķirībā no citiem ES fondiem, kas vērsti uz ilgtermiņa stratēģijām, EGF sniedz vienreizēju un laika ziņā ierobežotu, individuālu atbalstu, palīdzot tiem bezdarbniekiem, kuri darbu zaudējuši globalizācijas vai krīzes dēļ. Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūra datiem, Latvijā jau ir bijuši gadījumi, kad no darba lielos uzņēmumos atbrīvots ievērojams darbinieku skaits, it īpaši apstrādes rūpniecības nozarē. Piemēram, 2008. gada beigās a/s „Rebir” rūpnīcā Rēzeknē tika atlaisti 911 darbinieki, 2009. martā tika iesniegts paziņojums par 600 štata vietu samazināšanu a/s „Daugavpils Lokomotīvu remonta rūpnīca”, bet 2009. gada beigās tika atlaisti 550 darbinieki „Saga Trade” mēbeļu ražošanas uzņēmumā. Pašlaik Latvijā aktīvās darba tirgus politikas pasākumus finansē no valsts budžeta un Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļiem. Tomēr ar esošo finansējumu nav iespējams nodrošināt pietiekami augstu bezdarbnieku līdzdalību organizētajos aktīvās darba tirgus politikas pasākumos liela reģistrēto bezdarbnieku skaita dēļ. Noteikumi paredz, ka par atbalstu katrā konkrētā masveida atlaišanas gadījumā jālemj Latvijas Republikas Labklājības ministrijas izveidotai darba grupai. Labklājības ministrijas prognozētais bezdarbnieku skaits, kuriem varētu būt nepieciešams EGF atbalsts, līdz

2011. gada beigām varētu būt 2000 cilvēki, bet līdz 2013. gada beigām – 3000 (12.).

2. Migrācijas ietekme uz Latvijas darba tirgu

Pēc Latvijas pievienošanās ES, laika periodā no 2004. līdz 2008. gadam vidējā darba samaksa Latvijā strauji pieauga, ko pamatā noteica kreditēšanas pieauguma rezultātā izraisīts būvniecības un nekustamā īpašuma sektora uzplaukums, radot darbaspēka trūkumu būvniecībā, vēlāk arī citās nozarēs, kurš vēl pastiprinājās pirmā emigrācijas viļņa (2004. - 2006. gadā) ietekmē. 2007. gada otrajā pusē Latvija nonāca visai neraksturīgā situācijā, kad iebraukušo skaits pārsniedza izbraukušo skaitu un par aktuālu jautājumu kļuva zemi kvalificētu imigrantu piesaiste, īpaši būvniecībā. Šobrīd vērojama pretēja situācija – augošs bezdarbs un algu kritums izraisījis otro emigrācijas vilni. Kopš 2008. gada beigām palielinājusies gan īstermiņa, gan ilgtermiņa (ilgāka par 1 gadu) emigrācija. Piemēram, Centrālās statistikas pārvaldes dati par ilgtermiņa migrāciju liecina, ka 2009. gadā no Latvijas izbrauca 7,3 tūkstoši un iebrauca 2,5 tūkstoši, tādējādi iedzīvotāju skaits gada laikā migrācijas dēļ samazinājās par 4,8 tūkstošiem, kas ir divreiz vairāk nekā 2008. gadā. Līdzīgas tendences konstatējamas arī ārvalstu sociālās apdrošināšanas sistēmu reģistros. Piemēram, Lielbritānijā 2009. gada laikā reģistrēto iebraucēju skaits no Latvijas palielinājies vairāk nekā divas reizes – 2009. gada septembrī bija reģistrējušies 15 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Īrijā Latvijas iebraucēju skaits 2009. gadā palielinājies par 5%. Salīdzinājumam – kopējais iecelotāju skaits no divpadsmit jaunajām ES dalībvalstīm samazinājies par 60%. Pirmā migrācijas viļņa laikā plūsma no Latvijas bija 2-3 reizes mazāka nekā no Lietuvas. To noteica 2 faktori: 1) Latvijā ir mazāks iedzīvotāju skaits, 2) Latvijā bija salīdzinoši augstāks algu līmenis. Analizējot lidostas „Rīga” datus, redzams, ka kopš 2002. gada izbraukušo skaits pārsniedza iebraukušo skaitu par aptuveni 80 tūkstošiem. Tā kā gaisa satiksme ir galvenais emigrantu izmantotais transporta veids, arī šos datus var izmantot kā vienu no novērtējumiem ārvalstīs strādājošo Latvijas iedzīvotāju skaitam.

Valsti migrācijai cilvēki izvēlās izvērtējot trīs faktoros: 1) algu līmeni, 2) dzīves kvalitāti, 3) piederības sajūtu jeb uztveri par to, vai šajā valstī cilvēks var īstenot savas spējas. Pirmā emigrācijas viļņa noteicošais faktors bija algu līmeņa starpība starp Latviju un Rietumeiropu, pašlaik tie ir bezdarba pieaugums un pesimisms par nākotni.

Kļūdaini tiek uzskatīts, ka pašreizējos apstākļos emigrācija samazina bezdarba pieaugumu un līdz ar to arī atslogo sociālo budžetu. Šobrīd emigrē daudz jaunu un augsti izglītotu cilvēku. To vidū ir potenciālie darba devēji, kas, izmantojot savas biznesa idejas Latvijā, dotu darba vietas arī citiem Latvijas iedzīvotājiem. Emigrācijas rezultātā samazinās sociālās

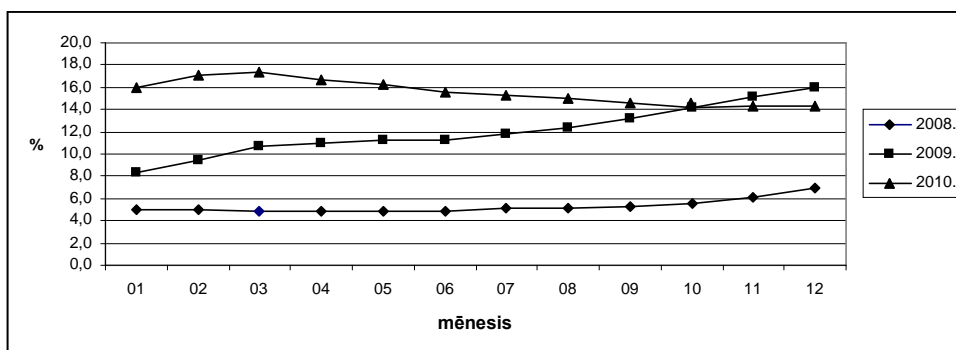
apdrošināšanas iemaksas. Pētījumi apliecina, ka vidējā termiņā emigrācijas efekts uz sociālo budžetu ir negatīvs. Emigrācijas pozitīvais efekts var izpausties apstākļi, kad emigrējušie Latvijas iedzīvotāji pēc laika atgrieztos Latvijā, šādiem migrantiem būtu iespēja izmantot vērtīgu darba pieredzi un jaunas zināšanas, tādējādi sekmējot Latvijas ekonomikas potenciālu. Tas īpaši attiecas uz tiem augsti izglītotajiem speciālistiem, kas ārvalstīs stažējās izglītībai atbilstošās profesijās.

Augsti kvalificētā migrācija ekonomikai ir vēlama, jo šie cilvēki ir spējīgi nodarbināt citus cilvēkus, veicināt gan kvalitatīvu, gan kvantitatīvu izaugsmi un ienākumus. Tomēr augsti kvalificētu darbaspēku Latvija tuvākajos 10-20 gados diez vai masveidā varētu piesaistīt, jo patlaban šiem speciālistiem var piedāvāt krietni zemāku atalgojumu nekā Rietumeiropa, Krievija (Maskavas apgabals) vai ASV. Savukārt zemi kvalificētu darbaspēku Latvijai tuvākajos gados nevajadzēs, jo pašreiz ir novērojams vienkāršo profesiju darba roku pārpalikums. 2009. gada beigās Latvijā bija ap 270 tūkstoši darba meklētāju un cilvēku, kas zaudējuši cerības atrast darbu, un vairāk nekā pusei no viņiem ir vidējā izglītība vai zemāka. Turklāt zemi kvalificētā darbaspēka imigrācija nepalīdzētu Latvijai pāriet uz kapitālietilpīgu un uz cilvēkkapitālu balstītu ekonomiku, kavētu vidējā atalgojuma līmeņa un līdz ar to dzīves kvalitātes pieaugumu (5.).

Latvijas migrācijas politika saistībā ar nodarbinātību ir vērsta uz iekšējā darba tirgus aizsardzību – viesstrādnieki var tikt uzņemti tikai pēc vakances pieteikšanas un tad, ja uz šo vakanci nepiesakās atbilstošas kvalifikācijas Latvijas pilsonis, Latvijas nepilsonis vai ES pilsonis. Latvijā ārvalstu darbaspēka piesaistes mehānisms ir vērsts uz katra gadījuma individuālu izvērtēšanu (19.).

Darbaspēka uzņemšanas kārtība no citām valstīm ir reglamentēta, lai gan uzņemamo viesstrādnieku maksimālais skaits nav ierobežots – Latvijā nepastāv kvotu sistēma. Saskaņā ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem darba devējiem ir tiesības uzņemt jebkuras kvalifikācijas viesstrādniekus visos tautsaimniecības sektoros (20.).

Latvijas ekonomiku ir spēcīgi ietekmējusi pasaules ekonomiskā krīze, kuras rezultātā Latvijā ir liels reģistrētā bezdarba līmenis – augstākais tas bija 2010. gada martā 17,3% (17.), 2009. gadā tas sasniedza augstāko līmeni starp Eiropas Savienības dalībvalstīm, un arī 2010. gada pirmajā ceturksnī tas joprojām turpināja palielināties. To apliecina dati – 2010. gada beigās bez darba Latvijā bija 162 463 cilvēki un reģistrētais bezdarba līmenis bija 14,3 procenti (1. att.). Vienlaikus palielinājies reģistrēto bezdarbnieku bezdarba ilgums (6.).

1. attēls. **Bezdarba līmeņa izmaiņas Latvijā 2008.-2010. g. ,% (21.)**

Ekonomikas ministrijas informatīvajā ziņojumā par prognozēm darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībai vidējā termiņā, kas 2010. gada 1. jūnijā tika skatīts valdībā, tika prognozēts, ka 2010. gadā būs zemākais darba tirgus pieprasījums, kas turpmākajos gados varētu pakāpeniski pieaugt, savukārt darbaspēka piedāvājums varētu samazināties līdz 2011. gadam. Ekonomikas ministrija uzsvēra, ka 2015. gadā darbaspēka pieaugums jau par gandrīz 4 procentiem pārsniegs 2009. gada līmeni, tomēr būs par gandrīz 9 procentiem zemāks nekā vidēji 2008. gadā (23.).

2008. gada novembrī pēc Eiropas Parlamenta Nāciju Eiropas alianses pasūtījuma Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS veica pētījumu par sabiedrības attieksmi pret viesstrādnieku ierašanos un uzturēšanos Latvijā. Tika aptaujāti 1002 nejauši izvēlēti Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem – gan latviski runājošie, gan tie, kas ģimenē kā sarunvalodu lieto krievu vai kādu citu valodu. Starp aptaujātajiem 82% bija pilsoņi un 18% nepilsoņi. Vairumam Latvijas iedzīvotāju, turklāt neatkarīgi no tautības un pilsonības, attieksme pret viesstrādnieku ierašanos un uzturēšanos bija negatīva – 69%, un tikai 17% - pozitīva. Vislabvēlīgākā attieksme Latvijas iedzīvotājiem bija pret viesstrādniekiem no Baltkrievijas (37%), Moldovas (24%) un Ukrainas (17%). 25% latviski runājošo un 16% krievvalodīgo uzskatīja, ka viesstrādnieku iebraukšana ir pilnībā nepieņemama neatkarīgi no to mītnes zemes. Vairums iedzīvotāju bija pret viesstrādnieku integrāciju Latvijas sabiedrībā un naudas paredzēšanu šiem mērķiem. Tikai 19% atbalstīja līdzekļu piešķiršanu viesstrādnieku integrācijai, 64% to neatbalstīja. 52% uzskatīja, ka būtu pieļaujama viesstrādnieku iebraukšana, ja tas veicinātu ekonomisko izaugsmi. Tikai 26% strikti iebilda pret viesstrādnieku ieplūšanu, pat ja tas bremzētu valsts ekonomiku (4., 12.-15.).

Kā redzams 1. tabulā, pēc Nodarbinātības Valsts aģentūras datiem ārzemniekiem apstiprinātie darba izsaukumi sadalījumā pa valstīm liecina, ka sešu gadu griezumā (2005.-2010. g. 1. pusg.) visvairāk viesstrādnieku Latvijā bija no Ukrainas, Moldovas, Krievijas, Uzbekistānas un Baltkrievijas.

Tomēr apskatāmajā periodā pa gadiem būtiski samazinājies viesstrādnieku skaits no Moldovas un Uzbekistānas. Kā jau autore minēja iepriekš, vislielākais pieprasījums pēc viesstrādniekiem bija 2007. gadā. Saskaņā ar izmaiņām normatīvajos aktos, līdz ar 2010. gada 21. jūnija MK noteikumu „Noteikumi par darba atļaujām ārzemniekiem” Nr.553 stāšanos spēkā, sākot ar 2010. gada 1. jūliju Nodarbinātības Valsts aģentūra darba izsaukumus ārzemniekiem neapstiprina. Saskaņā ar izmaiņām MK noteikumos procedūra ir sekojoša: ja komersants, kurš atbilstoši likumam „Par valsts sociālo apdrošināšanu” uzskatāms par darba devēju, ir paredzējis nodarbināt ārzemnieku (izņemot šo noteikumu 11., 12., 13., 14. un 15. punktā minētos ārzemniekus), noslēdzot darba līgumu, viņš Nodarbinātības valsts aģentūras filiālē piesaka brīvu darba vietu, un pēc pieteikšanas tai ir jābūt brīvai ne mazāk par mēnesi līdz dienai, kad darba devējs vēršas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, lai apstiprinātu ielūgumu vīzas pieprasīšanai vai izsaukumu uzturēšanās atļaujas pieprasīšanai ārzemniekam (1.). Ārzemniekam jāvērsas Pilsonības un migrāciju lietu pārvaldē, lai saņemtu darba atļauju.

1. tabula

Nodarbinātības Valsts aģentūras filiālēs ārzemniekiem apstiprinātie darba izsaukumi sadalījumā pa valstīm 2005.-2010. g. 1. pusgads, personu skaits
(autore apkopoti dati no 21.)

Valsts	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010. g. 1. pusg.	Kopā
ASV	17	14	14	18	9	-	72
Baltkrievija	15	91	226	129	48	42	551
Indija	66	60	89	90	46	13	364
Ķīna	30	32	47	70	31	5	215
Krievija	99	131	198	220	181	101	930
Ukraina	210	275	961	1087	659	215	3407
Moldova	1	196	847	487	43	3	1577
Uzbekistāna	4	100	343	223	9	9	688
Taizeme	8	12	68	238	13	4	343
Armēnija	1	45	90	50	23	5	214
Citas valstis	54	102	230	288	74	23	771
Kopā	505	1058	3113	2900	1136	420	9132

Statistikas prognozes liecina, ka iedzīvotāju skaits līdz 2030. gadam Latvijā nemitīgi samazināsies. Īpaši strauji samazināsies iedzīvotāju skaits darbaspējas vecumā un turpināsies iedzīvotāju novecošanās (9.).

SIA „Ekonomikas prognozēšanas centra” pētījuma „Migrācijas ekonomiskās ietekmes kvantitatīvā analīze”, ko līdzfinansē Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā, autore ekonomiste Raita Karnīte prognozē, ka sākot ar 2016. gadu, Latvijai pietrūks darbaspēka un būs nepieciešama imigrācija. Viņa norāda, ka „būs jāizgudro struktūra, kas varēs strādāt bez

cilvēkiem, vai jau tagad apzināti jāveido imigrācijas politika. Ja to darīs par vēlu, tad imigrācija notiks sasteigti, nepārdomāti un arī nelegāli” (10.). Par darba tirgus īstermiņa prognozēšanu atbildīgās institūcijas ir Nodarbinātības valsts aģentūra un Labklājības ministrija, par vidējā un ilgtermiņa prognozēšanu – Ekonomikas ministrija (20.).

Iegūto darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognožu rezultāti rāda, ka vidējā termiņā (2007.-2013. gadam) paredzēts darbaspēka nepietiekamības vislielākais pieaugums šādās profesijās: inženieri, būvinženieri, elektroinženieri, citi fizikas un inženierzinātņu speciālisti, skaitļošanas tehnikas operatori, ārsti, zobārsti, vidējais medicīniskais personāls, komercdarījumu speciālisti. Darbaspēka nepietiekamības pieaugums ilgtermiņā (2014.-2020. gadam) paredzams vēl šādās profesijās: tūrisma speciālisti, kvalitātes vadības sistēmu vecākie speciālisti, vecākie projektu vadīšana speciālisti un zobārstu asistenti. Iegūto prognožu rezultāti rādīja, ka strādājošo nepietiekamība 2007. gadā radās 82 no 120 profesijām un 2013. gadā tā gaidāma 99 profesijās (20.). Tātad var secināt, ka prognozes ir ticamas.

Darba tirgus īstermiņa prognozes 2010. gadam rezultāti, kas ir ietverti Labklājības ministrijas informatīvajā ziņojumā „Par darba tirgus īstermiņa prognozēm 2010. gadam un bezdarbnieku un darba meklētāju prioritārajiem apmācību virzieniem”, liecina, ka darba tirgū prognozējams pieprasījums pēc augstāka līmeņa speciālistiem, tostarp biznesa un finanšu konsultantiem, darbiniekiem ar labām pārdošanas prasmēm, eksporta menedžeriem, transporta un loģistikas speciālistiem, augsta līmeņa kvalificētiem ražošanas strādniekiem apstrādes rūpniecībā, informācijas un komunikācijas pakalpojumu speciālistiem, tai skaitā, programmētājiem, informācijas tehnoloģiju projektu vadītājiem, medicīnas māsām, ārstiem, sociālajiem rehabilitētājiem veselības un sociālās aprūpes nozarē. Minētās prognozes sagatavotas, ņemot vērā darba tirgus ekspertu - ministriju, nozaru asociāciju, darbā iekārtošanas firmu pārstāvju un akadēmisko darbinieku vērtējumu un Nodarbinātības valsts aģentūras datu analīzi (20.).

Labklājības ministrijas veiktajā informatīvajā ziņojumā „Par darba tirgus īstermiņa prognozēm 2010. gadam un bezdarbniekiem un darba meklētāju prioritārajiem apmācību virzieniem” (22.) ir iekļauta Eiropas Profesionālās izglītības attīstības centra sagatavotā darbaspēka pieprasījuma izmaiņu prognoze, kas liecina, ka nozarēs, kurās vidējā un ilgtermiņā pēc ekonomiskās situācijas uzlabošanās būs nepieciešami kvalificēti darbinieki, ir šādas:

- Apstrādes rūpniecība;
- Pārtikas rūpniecība;
- Elektroenerģija, gāzes apgāde, siltumapgāde;

- Transports un uzglabāšana;
- Informācijas un komunikāciju pakalpojumi;
- Ūdensapgāde, notekūdeņi, atkritumu apsaimniekošana, sanācija;
- Sociālais darbs, sociālā aprūpe, bērnu pieskatīšana, medicīnas atbalsta darbinieki.

Ekonomikas ministrijas īstenotās darba tirgus vidējā termiņa (līdz 2015. gadam) prognozes ir balstītas uz Eurostat demogrāfijas prognozēm EUROPOP2008. Tiek prognozēts, ka 2015. gadā, salīdzinot ar 2009. gadu, augstākās izglītības profesiju grupās nodarbināto skaits būs mazāks. Prognozētais kritums ir aptuveni par 3 tūkst. strādājošo jeb par 1,4 procentiem. Vislielākais nodarbināto skaita samazinājums sagaidāms ārstu profesijā jeb par 19,4%, kas saistīts ar plānotajām veselības aprūpes sistēmas reformām. Darbaspēka pieprasījuma pieaugums 2015. gadā tiek prognozēts tādās augstākās izglītības profesiju grupās kā datorzinību speciālisti, kur strādājošo skaits varētu pieaugt par 8,4%, inženieri un arhitekti – par 7,9%, kā arī humanitārās un sociālās zinātnes profesijās, tai skaitā, juristu profesijās – par 6%. 2015. gadā, salīdzinot ar 2009. gadu, darbaspēka pieprasījuma pieaugums tiek prognozēts arī tādās profesiju grupās kā dabas zinātņu speciālisti un ekonomisti, finansisti un analītiķi u.tml. speciālisti. Vidējās kvalifikācijas profesiju grupā 2015. gadā, salīdzinot ar 2009. gadu, relatīvi liels darbaspēka pieprasījuma pieaugums ir sagaidāms mašīnu, iekārtu operatoru un mehāniķu profesijās. Lai gan 2010. gadā darbaspēka pieprasījums šajās profesijās samazinājās, tomēr, sākot ar 2011. gadu, tiek paredzēts pakāpenisks pieprasījuma palielinājums. Augsts darbaspēka pieprasījums tiek prognozēts arī lauksaimniecības darbinieku profesijā, kurā strādājošo skaits pieaugs par 7%, kā arī komerciālo un individuālo pakalpojumu sniedzēju un būvniecības profesiju grupās, attiecīgi par 6 un 2,8% (23.).

Minētajā ziņojumā ir izteikta prognoze, ka vidējās kvalifikācijas profesiju grupā pieaugs darbaspēka pieprasījums pēc transportlīdzekļu vadītājiem, kas lielā mērā skaidrojams ar paredzamo transporta nozares salīdzinoši ātro atgūšanos pēc ekonomikas krīzes.

Atbilstoši demogrāfijas attīstības scenārijam un diviem tautsaimniecības attīstības scenārijiem, Ekonomikas ministrija ir paredzējusi divus darbaspēka piedāvājuma attīstības scenārijus. Sagaidāms, ka līdz pat 2015. gadam saglabāsies nozīmīgs darbaspēka pārpalikums. Kopumā lēnākā izaugsmes scenārijā 2015. gadā darbaspēka piedāvājums pārsniegs pieprasījumu par aptuveni 10,5%, bet straujākā izaugsmes scenārijā par 8,7%. Paredzams, ka pēc 2011. gada darbaspēka pieprasījuma pieaugums būs straujāks nekā darbaspēka piedāvājuma pieaugums, kas savukārt var radīt papildus bremzējošu efektu sabalansētai ekonomikas attīstībai nākamajos

gados (23.). Ekonomikas ministrijas pārstāvji norāda, ka piedāvājuma trūkumu kompensēs, piesaistot darbiniekus ar citām prasmēm vai arī retos gadījumos, piesaistot imigrantus (13.).

2. tabula

NVA filiālēs ārzemniekiem apstiprinātie darba izsaukumi sadalījumā pa nozarēm (pēc NACE 1 klasifikācijas) 2005.-2007. gads 1. pusgads, darba izsaukumu skaits

(autores apkopotī dati no 21.)

Nozare	2005.	2006.	2007.	Kopā
Lauksaimniecība/ Mežsaimniecība	-	13	53	66
Rūpniecība	242	233	603	1078
Būvniecība	33	487	1865	2385
Tirdzniecība	24	22	73	119
Viesnīcas	64	115	188	367
Transports/sakari	30	57	224	311
Nekustamais īpašums/ komercdarbība	54	57	47	158
Izglītība	7	8	6	21
Atpūta/kultūra/sports	24	16	9	49
Pārējās nozares	27	50	45	122
Kopā	505	1058	3113	4676

Kā redzams 2. tabulā, būvniecības un rūpniecības nozarēs nodarbinātie ārzemnieki skaitliski vairāk aizpildīja brīvās darba vietas 2007. gadā, kad straujās ekonomiskās izaugsmes dēļ radās liels darbaspēka pieprasījums.

Ekonomiskās lejupslīdes process veicināja praktiski visās tautsaimniecības nozarēs nodarbināto viesstrādnieku skaita būtisku samazināšanos laika periodā no 2008. gada līdz 2010. gadam (3. tab.). Visbūtiskākais darba izsaukumu samazinājums notika būvniecībā, kur izsniegto darba atļauju skaits 2009. gadā samazinājās par 93 % salīdzinot ar 2008. gadu (2008. gadā šajā nozarē izsniegtas 823 darba atļaujas, 2009. gadā – 62). Uzaicināto viesstrādnieku skaits samazinājās arī transporta nozarē – par 53% un apstrādes rūpniecībā – par 42%. Šī tendence turpinās arī 2010. gadā.

Protams, lejupslīdes procents, salīdzinot ar 2009. gada attiecīgo periodu, vairs nav tik dramatisks, tomēr jāatzīmē, ka vairākās tautsaimniecības nozarēs uzaicināto viesstrādnieku skaits ir praktiski sasniedzis nulles līmeni (23.).

NVA filiālēs ārzemniekiem apstiprinātie darba izsaukumi sadalījumā pa nozarēm (pēc NACE 2 klasifikācijas) 2008.-2010. gada 1. pusgads, darba izsaukumu skaits

(autores apkopotu dati no 21.)

Nozare	2008.	2009.	2010.g. 1.pusg.	Kopā
Lauksaimniecība/ Mežsaimniecība/ zivsaimniecība	32	4	3	39
Ieguves rūpniecība	28	-	-	28
Apstrādes rūpniecība	1146	475	224	1845
Būvniecība	823	62	8	893
Tirdzniecība	97	40	14	151
Izmitināšana/ ēdināšana	229	137	31	397
Transports/ uzglabāšana	334	289	48	671
Pakalpojumi	97	17	10	124
Veselība	20	10	3	33
Māksla/ Izklaide/ Atpūta	12	7	-	19
Pārējās nozares	95	95	79	269
Kopā	2913	1136	420	4469

Lai arī statistikas dati liecina par uzņēmēju intereses samazināšanos nodarbināt citu valstu iedzīvotājus, būtiski ir atzīmēt, ka atsevišķās tautsaimniecības nozarēs vienmēr būs nepieciešams nodarbināt viesstrādniekus.

Tā kā Latvijas mācību iestādēs nav iespējams apgūt, piemēram, citu tautu nacionālo virtuvju kvalifikāciju, pavāra profesijā tiek nodarbināti citu valstu iedzīvotāji, kuri ir specializējušies austrumu, Kaukāza un citu nacionālo ēdienu pagatavošanā.

Ukrainas un citu valstu iedzīvotāju regulāra nodarbināšana kuģu būvē Latvijā izskaidrojama ar to, ka:

- 1) šādus speciālistus Latvijā akreditētajās izglītības iestādēs praktiski nesagatavo;
- 2) nedaudzie Latvijā apmācītie vietējie speciālisti nelabprāt strādā nozarē, jo darba apstākļi ir ļoti smagi un atalgojums pielīdzināms tikai vidējās darba algas līmenim;
- 3) savukārt Ukrainā kuģu būves speciālistus sagatavo atbilstošas mācību iestādes, lielākā daļa no viņiem ir ieguvuši praktisku darba pieredzi, bet šobrīd ir bez darba pasūtījumu trūkuma dēļ (21.);
- 4) krievu valodas prasmes arī būtiski ietekmē darba devēju izvēli meklēt darbiniekus no Ukrainas, jo tas atvieglo saziņu starp darba devēju un darbinieku.

Valsts robežsardze, sadarbojoties galvenokārt ar Valsts darba inspekciju un Valsts ieņēmumu dienestu, regulāri veic pārbaudes, lai uzņēmumos atklātu nelegālo imigrantu nodarbinātību, un pēc

nepieciešamības piesaista arī Valsts policijas amatpersonas. Valsts robežsardze piemēro administratīvos sodus darba devējam par nelegālo imigrantu nodarbināšanu. Tā kā kopumā ir salīdzinoši neliels gadījumu skaits, kad ir atklāta nelegālo imigrantu nodarbinātība, tad nevar runāt par būtisku nelegālās nodarbinātības ietekmi uz konkrētu ekonomikas nozari.

Latvijas demogrāfiskās prognozes liecina, ka ekonomikas izaugsmes nodrošināšanai būs nepieciešams darbaspēks, ko nevarēs apmierināt ar Latvijā pieejamajiem darbaspēka resursiem. Tas ir pamatojams ar līdzšinējiem demogrāfiskajiem procesiem: negatīvais migrācijas saldo un zemie dzimstības rādītāji. Latvijā ir savlaicīgi jāgatavojas periodam, kad valsts sāks izjust vietējā darba tirgus resursu trūkumu. Savlaicīgi ir jāizstrādā migrācijas politika, kuras izstrādē jāiesaistās Ekonomikas ministrijai, Labklājības ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai, kā arī sociālajiem partneriem – arodbiedrībām, darba devēju organizāciju pārstāvjiem un migrācijas pētniekiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Globalizācija, tehnoloģiskās un demogrāfiskās pārmaiņas ir radījušas ievērojamas izmaiņas ražošanā un pakalpojumos, kā arī nodarbinātības struktūrā. Globalizācija palielina nevienlīdzību starp rūpnieciski attīstītajām un jaunattīstības valstīm.
2. Globalizācija darba tirgū ir izraisījusi pieaugošu nedrošības sajūtu: samazinās darba vietu skaits, uzņēmēji izmanto elastīgas nodarbinātības formas, kas sniedz zemāku sociālo drošību nekā pastāvīgas darba vietas.
3. Valsti migrācijai cilvēki izvēlās izvērtējot trīs faktoros: 1) algu līmeni, 2) dzīves kvalitāti, 3) piederības sajūtu jeb uztveri par to, vai šajā valstī cilvēks var īstenot savas spējas.
4. No Latvijas emigrē daudz jaunu un augsti izglītotu cilvēku, emigrantu vidū var būt potenciālie darba devēji, kas, izmantojot savas biznesa idejas Latvijā, dotu darbu ne tikai sev, bet nodarbinātu arī citus cilvēkus.
5. Augsti kvalificētu darbaspēku Latvija tuvākajos 10-20 gados masveidā nevarēs piesaistīt, jo šiem speciālistiem var piedāvāt krietni zemāku atalgojumu nekā Rietumeiropā, Krievijā (Maskavas apgabals), ASV. Savukārt zemi kvalificētā darbaspēka imigrācija nepalīdzētu Latvijai pāriet uz kapitālietilpīgu un uz cilvēkkapitālu balstītu ekonomiku un kavētu vidējā atalgojuma līmeņa un līdz ar to dzīves kvalitātes pieaugumu.
6. Ekonomiskās lejupslīdes process ir veicinājis praktiski visās tautsaimniecības nozarēs nodarbināto viesstrādnieku skaita

samazināšanos, tomēr visbūtiskākais samazinājums ir konstatēts būvniecībā.

7. Iegūto darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma prognožu rezultāti rāda, ka vidējā termiņā (2007.-2013. gadam) paredzēts darbaspēka nepietiekamības vislielākais pieaugums šādās profesijās: inženieri, būvinženieri, elektroinženieri, citi fizikas un inženierzinātņu speciālisti, skaitļošanas tehnikas operatori, ārsti, zobārsti, vidējais medicīniskais personāls, komercdarījumu speciālisti. Darbaspēka nepietiekamības pieaugums ilgtermiņā (2014.-2020. gadam) paredzams šādās profesijās: tūrisma speciālisti, kvalitātes vadības sistēmu vecākie speciālisti, vecākie projektu vadīšana speciālisti un zobārstu asistenti.
8. Sagaidāms, ka līdz pat 2015. gadam saglabāsies nozīmīgs darbaspēka pārpalikums. Kopumā lēnākā izaugsmes scenārijā 2015. gadā darbaspēka piedāvājums pārsniegs pieprasījumu par aptuveni 10,5%, bet straujākā izaugsmes scenārijā par 8,7%.
9. Latvijas demogrāfiskās prognozes liecina, ka ekonomikas izaugsmes nodrošināšanai būs nepieciešams darbaspēks, ko nevarēs apmierināt ar Latvijā pieejamajiem darbaspēka resursiem. Tas ir pamatojams ar līdzšīņiem demogrāfiskajiem procesiem: negatīvo migrācijas saldo un zemiem dzimstības rādītājiem. Latvijā ir savlaicīgi jāgatavojas periodam, kad valsts sāks izjust vietējā darba tirgus resursu trūkumu. Savlaicīgi ir jāizstrādā migrācijas politika, kuras izstrādē jāiesaistās Ekonomikas ministrijai, Labklājības ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai, kā arī sociālajiem partneriem – arodbiedrībām, darba devēju organizāciju pārstāvjiem un migrācijas pētniekiem.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Noteikumi par darba atļaujām ārzemniekiem. LR. Ministru kabineta 2010.g. 21.jūn. noteikumi Nr.553 [tiešsaiste] LR Ministru kabineta publikācija [atsauce 2011.g. 13.febr.] Pieejas veids: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=212363&from=off/>
2. MEDVEDEVŠ, R. *Pasaules ekonomikas globalizācija un tās ietekme uz Latvijas ekonomiku*. Rīga: [aut. izd.], 2009. – 127 lpp.
3. PLOTKĀNS, A. *Cita ekonomika*. Rīga: SIA „Dienas Grāmata”, 2010. – 192 lpp.
4. LATKOVSKIS, B. Viesstrādnieku drauds atkāpies tikai uz brīdi. *Nedēļa*. 2008.g.15.dec. 12.-15.lpp.
5. KRASNOPJOROVŠ, O. *Migrācija – izaicinājumi un iespējas* [tiešsaiste], Nodarbinātības Latvijas Bankas publikācija [atsauce 2010.gada 10.nov.]. Pieejas veids: <http://www.bank.lv/lat/main/all/sapinfo/koment/tautsaimnieciba/migracija/>
6. KUPČE, M. *Kas gaida Latvijas darba tirgu 2010.gadā* [tiešsaiste], [[atsauce 2010.g.25.nov.]. Pieejas veids: <http://lv.lv.index.php?menu=doc&sub=697&id=207617/>

7. SOMAVIA, J. *Decent work for all in a global economy: An ILO perspective*. [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.28.nov.]. Pieejas veids: http://www.ilo.org/public/english/bureau/dgo/speeches/somavia/1999/seattle.htm#N_1_
8. ŠTEINHENA, E. *Vācijas nodarbinātības politikas attīstība globalizācijas kontekstā* [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.04.dec.]. Pieejas veids: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/politikas-zinatnes-nodala-1/alternativa/3-nodala-pasvaldibas-un-sociala-politika-eiropa/>
9. VAIDERE, I. *Globalizācija, kas palīdz* [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.10.dec.]. Pieejas veids: http://diena.lv/lat/politics/blog/inese_vaidere/globalizacija-kas-palidz?=&comments=3/
10. VĒSTNIEKS, D. *Latvijas demogrāfija: kā pārvarēt krīzi* [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.8.nov.]. Pieejas veids: <http://www.lv.lv/?menu=doc&id=184130/>
11. VIKMANIS, Ģ. *Karnīte: imigrācija ir nenovēršama* [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.3.nov.]. Pieejas veids: http://www2.la.lv/lat/latvijas_avize/la_pielikumi/tepat..eiropa/?doc=7974/
12. *Bezdarbnieku atbalstam atrod vēl 2,2 miljonus latu* [tiešsaiste]. Ziņu portāla publikācija [atsauce 2010.g. 20.nov.]. Pieejas veids: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/bezdarbnieku-atbalstam-atrod-vel-22-miljonus-latu.d?id=33466697/>
13. *Bezdarbs 2015.gadā būs 8-9,5%; darbu zaudēs 19% ārstu un 11% pedagogu* [tiešsaiste] Ziņu portāla publikācija [atsauce 2010.g. 23.nov.]. Pieejas veids: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/em-bezdarbs-2015-gada-bus-8--95-darbu-zaudes-19-arstu-un-11-pedagogu./id=32203163/>
14. *ESF projekts „Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības administratīvās kapacitātes stiprināšana” 4.2. aktivitāte „Normatīvo aktu un politikas dokumentu ekspertīze” Ekspertīze par Sociālo jomu un darba tirgus attīstību 2010.gada augusta ziņojums Cilvēka cienīgu darbu visiem! (1.daļa)* [tiešsaiste], [atsauce 2010.gada 1.okt.]. Pieejas veids: www.lbas.lv/upload/stuff/201009/soc_zinojums_cienigs_darbs_aug10.pdf/
15. *Globalizācija postmodernisma kontekstā* [tiešsaiste], [atsauce 2010.gada 13.nov.]. Pieejas veids: <http://evrika.tsi.lv/index.php?name=site&page=145/>
16. *Informatīvais ziņojums par prognozēm darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībai vidējā termiņā* [tiešsaiste]. Ekonomikas ministrijas publikācija [atsauce 2010.g. 27.nov.]. Pieejas veids: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40177623&mode=mk&date=2010-06-01/>
17. *Izvērtā statistika par bezdarba situāciju Latvijā*. [tiešsaiste], Nodarbinātības Valsts aģentūras publikācija [atsauce 2010.gada 19.febr.]. Pieejas veids: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=6&mid=272&txt=284&t=stat/>
18. *Jūnijā reģistrētā bezdarba līmenis samazinājies visā Latvijā* [tiešsaiste], Nodarbinātības Valsts aģentūras publikācija [atsauce 2010.gada 10.nov.]. Pieejas veids: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=2&mid=2&txt=2041&from=0/>
19. *Latvijas darba tirgus 2008.gadā (Informatīvs pārskats)*. Rīga, 2009. [tiešsaiste] Labklājības Ministrijas publikācija [atsauce 2010.g.11.nov.]. Pieejas veids: <http://www.lm.gov.lv/text/347/>
20. *Migrācija – iespēja risināt pieprasījumu pēc darbaspēka Latvijā* [tiešsaiste], [atsauce 2010.g.13.nov.]. Pieejas veids: http://emn.lv/lv/pdf/Labour_migration_09_08_2010_LV.pdf/
21. *Nodarbinātības Valsts aģentūras informācija* [tiešsaiste], [atsauce 2010.gada 22.mar.]. Pieejas veids: <http://www.nva.gov.lv/>

22. *Par darba tirgus īstermiņa prognozēm 2010.gadam un bezdarbniekiem un darba meklētāju prioritārajiem apmācību virzieniem* [tiešsaiste] Labklājības Ministrijas publikācija [atsauce 2010.g.21.nov.]. Pieejas veids: http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/lmzino_040310.pdf/
23. *Par prognozēm darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībai vidējā termiņā* [tiešsaiste]. Ekonomikas ministrijas publikācija [atsauce 2010.g. 21.nov.]. Pieejas veids: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40177623&mode=mk&date=2010-06-01/>
24. *Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes informācija* [tiešsaiste], [atsauce 2010.gada 24.mar.]. Pieejas veids: <http://www.pmlp.gov.lv/>

Summary

Globalization is a process, which in common interaction involves: people, technologies, finances, information, trade, and management. Globalization covers the increase in global society and global economy (market expansion and international competition, mobility of skilled labour force; increase in technological innovations, significance of knowledge flow). Globalization, technological and demographical changes have established significant changes in production and services, as well as in employment structure. Globalization still increases inequality between industrially developed and developing countries. Globalization has produced increasing sense of insecurity in labour market: working places have decreased; entrepreneurs use flexible forms of entrepreneurship, which provides lower social security than permanent working places.

From 2004 to 2008 the average salary in Latvia doubled; it was initiated by the growth of construction and real estate sector caused by rapid increase in crediting. In the latter half of the year 2007 Latvia reached the situation when the amount of newcomers exceeded the amount of emigrants. In the following 2 years' time Latvia experienced completely opposite situation – increasing unemployment and decrease in salaries, which caused the second wave of emigration. Currently many young and highly-educated people are emigrating from Latvia; there are potential employers among them, who could use their business ideas and establish working places for other inhabitants of Latvia. The social security payments are decreasing due to emigration. Several researches confirm that the middle-term emigration effect on social budget is negative. A positive effect of emigration could be a return of Latvian emigrants, who could use their working experience and new skills, therefore promoting the economic potential of Latvia – it can be especially related to highly-educated people who do fieldwork in foreign countries, which is connected with their profession.

Latvia will not be able to attract highly qualified labour force in large quantities in the next 10-20 years' time because the average salary for such specialists in Latvia is fairly lower than its equivalent in West Europe, Russia (region of Moscow), and the USA. Latvia will not acquire the necessity of unqualified labour force during the next few years; the country already experiences the surplus of workers of simple professions. Immigration of unqualified labour force would not help Latvia to pass over on economy based on capital intensity and human resources and would prevent the increase in average remuneration level and life quality.

In November 2008, marketing and public opinion research centre SKDS after the order of Alliance for Europe of the Nations of European Parliament did a research on the attitude on arrival and residence of guest workers in Latvia. The randomly selected 1002 inhabitants of Latvia aged from 18 to 74 years were surveyed. The majority of inhabitants with respect to nationality and citizenship perceived arrival and residence of

guest workers as negative – 69% and only 17% expressed their positive attitude. Latvian inhabitants expressed the most positive attitude towards guest workers from Belarus (37%), Moldova (24%) and Ukraine (17%). According to the data of State Employment Agency the approved works calling for foreigners regarding the distribution within countries showed that in six years' time (from 2005 to the first part of 2010) the major part of guest workers in Latvia were from Ukraine, Moldova, Russia, Uzbekistan and Belarus. Though, in the studied period of time the amount of guest workers from Moldova and Ukraine has significantly decreased. The greatest demand for guest workers was in 2007. According to changes in rules and regulations, when provision of Cabinet of Ministers of 21 June 2010 "Provisions on working permissions for foreigner" No.553 came into force, State Employment Agency does not approve work calls starting from 1 July 2010. According to the amendments in provisions of the Cabinet of Ministers the procedure is as follows: a businessman, who according to the law "On State Social Insurance" can be considered as an employer and can employ a foreigner (except foreigners mentioned in Clause 11, 12, 12, 14, and 15 of the stated regulations), one shall register a free working place in State Employment Agency. After the registration of the free working place it shall stay free at least a month to the day, when the employer turns to Office of Citizenship and Migration Affairs in order to acquire working permission.

The results of acquired labour force demand and supply prospective show that in the middle term (2007-2013) the greatest increase in scarcity will experience such professions: engineers, building engineers, electrical engineers, other specialists of physics and engineering, operators of computer technologies, doctors, dentists, paramedics, specialists of business deals. The increase in labour force scarcity in long term (2014-2020) can be predicted also in such professions: tourism specialists, chief specialists of quality management systems, chief specialists of project management and assistant dentists.

It is predicted that until 2015 there will be a significant surplus of labour force. According to a more slowly scenario of development it is predicted that the supply of labour force will exceed the demand for labour force by approximately 10.5%, but in a more rapid scenario of development - by 8.7%. The prospects for the demographic situation in Latvia prove the fact that in order to provide the economic development there will be a need for labour force, which cannot be satisfied with labour force available in Latvia. It can be substantiated with current demographic processes: negative migration balance and low birth indicators. Latvia must get ready for a period when the country will feel the scarcity of local market resources in time. Latvia must work out migration policy in implementation of which the Ministry of Economics, Ministry of Welfare, Ministry of Education and Science would participate, as well as social partners – trade unions, representatives of employers' organizations and researchers of migration would take part in this process.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā
«Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai»
Vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPA/VIAA/015

© **Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskais institūts**

© **Rēzeknes Augstskola**

Atbrīvošanas alejā 90, Rēzeknē, LV 4601

RA Izdevniecība, 2011

Atbrīvošanas alejā 115, Rēzeknē, LV 4601

Tālr./fakss: +371 64625840